T.C.

EGE ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

SARDES BULUNTULARI IŞIĞINDA LYDİA ARKEO-GEMOLOJİSİ

Doktora Tezi

Gencay ÖZTÜRK

Arkeoloji Anabilim Dalı

İZMİR

2024

T.C.

EGE ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

SARDES BULUNTULARI IŞIĞINDA LYDİA ARKEO-GEMOLOJİSİ

Doktora Tezi

Gencay ÖZTÜRK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. R. Gül GÜRTEKİN DEMİR

Arkeoloji Anabilim Dalı

Klasik Arkeoloji Doktora Programı

ETİK KURALLARA UYGUNLUK BEYANI

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum SARDES BULUNTULARI IŞIĞINDA LYDİA ARKEO-GEMOLOJİSİ adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Gencay Öztürk

ÖNSÖZ

Harvard-Cornell üniversitelerinin ortaklığıyla yapılan, Prof. Dr. Nicholas D. Cahill yönetimindeki Sardes kazısının bilimsel ekibinin 10 yıldır parçası olmaktan gurur duyduğumu belirtmek isterim. Bu ekibe katılmama ve kazı başkanı Prof. Dr. Nicholas D. Cahill tarafından teklif edilen "Sardes Buluntuları Işığında Lydia Arkeo-gemolojisi" isimli doktora tez konumu almama vesile olan, lisans eğitimimin başından itibaren benden desteğini esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Gül Gürtekin-Demir'e şükranlarımı sunarım.

Tez sürecinde ele alınacak eserlerin seçimi kazı veritabanında yapılan araştırmalarla başlamıştır. Süstaşı olma potansiyeli taşıyan objelerin kazının tarihi boyunca "mücevher", "süstaşı", "taş", "cam", "mühür" gibi farklı kategorilerde kaydedildikleri fark edilmiştir. Tüm bu kategoriler altında yer alan eserler gözden geçirilerek uzun bir liste oluşturulmuştur. Ardından listede yer alan ve kazı depolarında bulunan tüm bu objeler bulundukları kasalardan çıkarılarak üretildikleri materyalin ön tespiti yapılmıştır. Cam ve metal gibi bu çalışmanın konusu olmayan objeler elendikten sonra süstaşı olan veya üretimiyle ilişkilendirilen objeler bir araya getirilmiştir. Söz konusu eserlerin gemolojik olarak tanımlanmaları, farklı sezonlarda Dr. Çiğdem Lüle ve Prof. Dr. Murat Hatipoğlu sayesinde mümkün olmuştur. Her iki hocama da kazıya geldikleri ve bana destek oldukları için minnettarım.

Tez kapsamında incelenmesine karar verilmiş eserler ve bu eserlerle ilgili arkeolojik tabakalara dair kazı kayıtlarına girmiş fiziki veya dijital tüm verilere ulaşmama imkân sağlanmıştır.

Gemolojik eğitim, kaynak araştırma ve tez yazımı sürecinin bir kısmı yurt dışında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma, Amerikan Araştırma Enstitüsü (ARIT) tarafından George ve Ilse Hanfmann bursuyla desteklenmiştir. Bu sayede Dr. Ciğdem Lüle'nin kurucusu olduğu Chicago'daki Kybele LLC gemoloji laboratuvarında eğitim alma fırsatı bulunmuştur. Ardından Harvard Üniversitesi ve Harvard Sanat Müzesi çatısı araştırma yapmama olanak sağlanmıştır. Kaynak araştırmasının bir kısmı da Roma'da yer alan CIRAAS'a (Centro Internazionale Ricerche Archeologiche Antropologiche e Storiche / International Centre for Archaeological Anthropological and Historical Researches) bağlı

Enrica Fiandra arşivinde gerçekleştirilmiştir. Bu arşive erişim sağlamama vesile olan Prof. Dr. Marcella Frangipane'ye teşekkür ederim.

Bu süreçte elde ettiğim deneyimler ve tanıştığım bilim insanları akademik yolculuğumun önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Sardes'teki süstaşlarının incelenmesi, sadece tarihi ve arkeolojik bilgilere ulaşmamı değil, aynı zamanda arkeoloji ve gemoloji disiplinlerini bir arada kullanarak yeni bir bakış acısı kazanmama vesile olmuştur.

İzmir, 2024 Gencay Öztürk

ÖZET

Bu tez çalışmasında, Batı Anadolu'da yer alan ve antik çağda zenginliği ile tanınan Lydia bölgesinin başkenti Sardes'te ele geçen süstaşları incelenmiştir. 1910 yılında başlayan ve halen devam eden bilimsel kazılar sonucunda, Sardes'te birçok süstaşı bulunmuştur, ancak bu buluntuların sadece bir kısmı yayınlanmıştır. Çalışmamızda, Sardes'te ele geçen süstaşlarının tamamı dönem, sektör ve kullanım amacı ayırt edilmeksizin incelenmiş, mühür baskısı içeren kil bullalar da değerlendirmeye alınmıştır. İnceleme sürecinde, arkeoloji ve gemoloji bilimlerinin yöntemlerini birleştiren "arkeogemoloji" disiplini kullanılmıştır. Eserlerin tanımlanması için tahribatsız gemolojik test yöntemleri kullanılmıştır.

Araştırmanın bulguları, Sardes'te en yaygın süstaşı türünün kalsedon olduğunu ve kalsedonların çeşitli varyasyonlarının Lydia Krallığı döneminden Osmanlı dönemine kadar çeşitli formlarda kullanıldığını ortaya koymuştur. Kuvars ve granat gibi diğer taşların da farklı dönemlerde kullanıldığı tespit edilmiştir. Sardes'teki kazılarda ayrıca, süstaşı üretiminin varlığını gösteren bulgulara rastlanmış ve belirli sektörlerde bu üretimin izleri belirlenmiştir. Arkeolojik ve ikonografik analizler, süstaşlarının Erken Demir Çağ'dan Osmanlı dönemine kadar uzanan geniş bir zaman diliminde kullanıldığını göstermiştir. Elde edilen bulguların arkeoloji ve gemoloji alanlarına katkı sağlaması ve gelecekteki araştırmalara fayda sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sardes, Lydia, Süstaşları, Arkeogemoloji.

ABSTRACT

This thesis examines the gemstones discovered in Sardis, the capital of the ancient and wealthy Lydian region located in western Anatolia. Archaeological excavations since 1958, as well as those conducted during Butler's expedition between 1910–1914, have revealed numerous gemstones in Sardis; however, only a small portion of these finds have been published. Our study analyzes all gemstones discovered at Sardis, including seal-impressed clay bullae, regardless of period, sector, or intended use. This study adopts and utilizes the "archaeogemology" discipline, which merges methods from both archaeology and gemology. Non-destructive gemological testing methods were used to identify the artifacts.

The study of the archaeological material presented here reveals that chalcedony was the most common stone in the Sardis gems and that its variations were utilized from the Lydian era through to the Ottoman period. It was further attested that other gemstones, such as quartz and garnet, were used in different periods. Excavations in Sardis have additionally uncovered evidence for gemstone production, with traces of industrial activity identified in some sectors. Archaeological and iconographic analyses indicate that the use of gemstones spanned a broad timeframe, from the Early Iron Age to the Ottoman Period. It is hoped that the findings will contribute to the fields of archaeology and gemology and support future research endeavors.

Keywords: Sardis, Lydia, Gemstones, Archaeogemology.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ …….....İ
ÖZET ……...İİİ
ABSTRACT ……..……..İV
İÇİNDEKİLER …….....V
HARİTA LİSTESİ ……...…X
PLAN LİSTESİ ……...…….....Xİ
FİGÜR LİSTESİ…….....Xİİ
GRAFİK LİSTESİ…….....XV
KISALTMALAR ……...…XVİ
GİRİŞ……1

I. BÖLÜM

SARDES KENTİ VE ARAŞTIRMA TARİHÇESİ

1. SARDES'TEKİ ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR..... 4
1.1 TEZ KAPSAMINDA İNCELENEN ESERLERİN ELE GEÇTİĞİ SEKTÖRLER .. 5
1.2 SARDES KAZI SİSTEMİ 9

II. BÖLÜM

GEMOLOJİK ESERLERİN BULUNTU DURUMU

2.1 SUR DIŞINDA KALAN ALANLAR 11
2.1.1 HOUSE OF BRONZES/BRONZLAR EVİ (HOB)..... 11
2.1.1.1 DERİN C SONDAJI 12
2.1.1.2 ROMA EVLERİ VE LİDYA I YAPILARININ BULUNDUĞU ALAN 14
2.1.1.3 ORTA TERAS BATISI (MİDDLE TERRACE WEST; MTW) 16
2.1.2 YAMAÇ PAKTOLOS (PACTOLUS CLİFF/PC)..... 17
2.1.3 KUZEY PAKTOLOS/PACTOLUS NORTH (PN) 18
2.1.3.1 YAPI XI 21
2.1.3.2 YAPI XIII GÜNEYİ 21

2.1.3.3 SUNAĞIN BATISI 22
2.1.3.4 EA KİLİSESİ 22
2.1.3.5 E KİLİSESİ 23
2.1.4 NEKROPOLİS ALANLARI 24
2.1.5 H. C. BUTLER MEZARLARI (1910-1914, 1922) 25
2.1.5.1 MEZAR A1 26
2.1.5.2 MEZAR B1 27
2.1.5.3 MEZAR 220 27
2.1.5.4 MEZAR 24 27
2.1.5.5 MEZAR 213 28
2.1.5.6 MEZAR 18 28
2.1.5.7 MEZAR 22 29
2.1.5.8 MEZAR 27 29
2.1.5.9 MEZAR 25 29
2.1.5.10 MEZAR 326 30
2.1.5.11 MEZAR 348 30
2.1.5.12 MEZAR 813 31
2.1.5.13 MEZAR 371 32
2.1.5.14 MEZAR 327 32
2.1.5.15 MEZAR 364 33
2.1.5.16 MEZAR 722 33
2.1.5.17 MEZAR S16 34
2.1.5.18 MEZAR 701 34
2.1.5.19 MEZAR 811 34
2.1.5.20 MEZAR 611 35
2.1.5.21 MEZAR 1005 35
2.1.6 1958 YILNDAN SONRA KAZILAN MEZARLAR 35
2.1.6.1 MEZAR 03.1 35
2.1.6.2 MEZAR 07.1 37
2.2 SUR İÇİNDE KALAN ALANLAR 39
2.2.1 HAMAM-GYMNASİUM KOMPLEKSİ 39
2.2.1.1 MERMER AVLU 40
2.2.2 YOL AÇMASI /ROAD TRENCH (RT) 40
2.2.3 BİZANS DÜKKANLARI 41
2.2.3.1 E15 DÜKKANI 41
2.2.3.2 E13 VE E14 DÜKKANLARI 42
2.2.3.3 E16 DÜKKANI 43

2.2.3.4 LOKANTA 44
2.2.4 SİNAGOG 44
2.2.5 ALAN 49/FİELD 49 (F49) 46
2.2.6 BYZFORT 51
2.2.6.1 AÇMA 11 51
2.2.6.2 TERAS DUVARLARI VE ÇEVRESİ 52
2.2.6.3 AÇMA 17 55
2.2.7 GEÇ ANTİK DÖNEM DUVARI/ LAW (LATE ANTIQUE WALL) 56
2.2.8 ANITSAL KERPİÇ DUVAR / MONUMENTAL MUDBRİCK STRUCTURE, (MMS) MMS/N, MMS/S 58
2.2.8.1 MMS-I (AVLU) 59
2.2.8.2 MMS-II (ODA XXII) 60
2.2.8.3 MMS-III 61
2.2.8.4 MMS-W 62
2.2.8.5 MMS/S 63
2.2.8.6 MMS/S, ODA A 63
2.2.8.7 MMS/S, GEÇ ROMA ODASI 64
2.2.9 MOUND 2/MD2 65
2.2.10 BULUNTU YERİ BİLİNMEYEN ESERLER 67
2.3 GEMOLOJİK ESERLERİN BULUNTU DURUMUNA GÖRE GENEL DEĞERLENDİRME 68

III. BÖLÜM

LİDYA BÖLGESİNİN ARKEOGEMOLOJİSİ

3.1 ARKEOGEMOLOJİ: GEÇMİŞİN SÜSTAŞLARI, BUGÜNÜN BİLİMİ 78
3.2 SARDES'TE ELE GEÇEN SÜSTAŞLARININ MİNEROLOJİK SINIFLANDIRILMASI 82
3.2.1 GRANATLAR 82
3.2.2 KALSEDONLAR 84
3.2.3 KUVARSLAR 86
3.2.4 SERPANTİNLER 88
3.2.5 KEHRİBARLAR 89
3.3 MENDERES MASİFİ'NİN JEOLOJİSİ 90
3.4 SARDES'TE ELE GEÇMİŞ SÜSTAŞLARININ LYDİA BÖLGESİNDEKİ POTANSİYEL KAYNAKLARI 91

3.4.1 GRANAT 91
3.4.2 KALSEDON 92
3.4.3 KUVARS 92
3.4.4 SERPANTİN 93

IV. BÖLÜM

ANTİK ÇAĞ'DA GEMLERİN KULLANIM ALANLARI, ÜRETİM TEKNİKLERİ VE İYİLEŞTİRME İŞLEMLERİ

4.1 GEMLERİN KULLANIM ALANLARI 95
4.2 BULLALARIN KULLANIM ALANLARI 97
4.3 ÜRETİM TEKNİKLERİ 98
4.4 İYİLEŞTİRME İŞLEMLERİ 100

V. BÖLÜM

SARDES'TEKİ GEMOLOJİK ESERLER

5.1 İKONOGRAFİ BARINDIRAN GEMOLOJİK ESERLERİN FORM ÖZELLİKLERİ VE TAŞ TİPLERİ 102
5.1.1 MÜHÜR FORMLARI 102
5.1.2 TAŞ TİPLERİ 104
5.1.3 METAL EKLENTİLER 105
5.2 MEZAR BULUNTUSU MÜHÜRLERİN İKONOGRAFİK DEĞERLENDİRİLMESİ 106
5.2.1 PİRAMİDAL FORMLU MÜHÜRLER 106
5.2.2 SKARABE FORMLU MÜHÜRLER 114
5.2.3 AĞIRLIK FORMLU MÜHÜRLER 117
5.2.4 OVAL FORMLU MÜHÜRLER 119
5.2.5 SİLİNDİR FORMLU MÜHÜRLER 122
5.2.6 STİLİSTİK DEĞERLENDİRME 123
5.3 MEZARLAR DIŞINDAKİ ALANLARDA ELE GEÇEN GEMOLOJİK ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ 133
5.3.1 MÜHÜRLER 133
5.3.2 YÜZÜK TAŞLARI 142
5.3.3 TILSIMLI ESERLER 150
5.3.4 BONCUKLAR 154

5.3.5 BULLALAR 155
5.4 İKONOGRAFİ BARINDIRMAYAN GEMOLOJİK ESERLER 158
5.4.1 BONCUKLAR 158
5.4.2 YÜZÜK TAŞLARI 164
5.4.3 SEKİZGEN FORMLULAR 167
5.4.4 SİLİNDİRİK FORMLULAR 167
5.4.5 KÜRESEL FORMLULAR 168
5.4.6 DAMLA FORMLULAR 168
5.4.7 AĞIRLIK FORMLULAR 168
5.4.8 KULAK TIPASI 169
5.4.9 NODÜL 169
5.4.10 İŞLEVİ TANIMLANAMAYANLAR 169
GENEL DEĞERLENDİRME 172
SONUÇ 182
KAYNAKÇA 184
KATALOG 203
HARİTALAR 399
PLANLAR 406
FİGÜRLER 425
TEŞEKKÜR 429
ÖZGEÇMİŞ 431

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Güneyköy Bölgesi Jeolojik Haritası
(Kayha 2017, Fig. 2)
Harita 2: Ödemiş Elmacı Gediği ve Zeytinlik Bölgesi Jeolojik Haritası
(Akıska ve diğ. 2008, Fig. 1)
Harita 3: Halıköy Bölgesi Jeolojik Haritası
(Akçay ve diğ. 2006, Fig. 2)
Harita 4: Çaldağı Bölgesi Jeolojik Haritası
(Helvacı ve diğ. 2013, Fig. 1)
Harita 5: Çaldağı Bölgesi Jeolojik Haritası
(Helvacı ve diğ. 2013, Fig. 2)
Harita 6: Uşak Kışladağı Bölgesi Jeolojik Haritası
(Bozyaka ve diğ. 2020, Fig. 1)
Harita 7: Efem Çukuru Bölgesi Jeoloji Haritası
(Özdemir ve diğ. 2021, Fig. 1)
Harita 8: Menderes Masifini Gösteren Jeolojik Harita
(Sözeri ve diğ. 2019, Fig. 2)
Harita 9: Koçarlı Bölgesinin Konumunu Gösteren Harita
(Sözeri ve diğ. 2019, Fig. 2)
Harita 10: Harita Üzerinde Şaphane Bölgesinin Konumu
(Mutlu ve diğ. 2005, Fig. 1)
Harita 11: Gemolojik Eserlerin Sardes Kent Ölçeğindeki Dağılım Haritası

PLAN LİSTESİ

Plan 1: HoB, 1959 Sezonu Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 2: HoB, Çok Evreli Genel Plan (Ramage ve diğ. 2021, Fig. 2.4)
Plan 3: HoB, 1961 Sezonu Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 4: HoB, 1962 Lydia Açması Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 5: HoB, Orta Teras Batısı 1964 Planı (Sardes Kazı Arşivi)

Plan 6: PC Genel Plan (Ramage ve diğ. 2021, Fig. 9.5)
Plan 7: PN, 1997 Sezonu Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 8: PN, Yapı XI Planı (Bruce 2015, Plan 3.5)
Plna 9: PN, Yapı IX, XII ve XIV Planı (Bruce 2015, Plan 3.6)
Plan 10: PN, Sunak ve Çevre Yapılar Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 11: PN, E ve EA Kliseleri Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 12: Mezar 03.1 Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 13: Mezar 07.1 Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 14: Hamam-Gymnasium, Genel Plan (Sardes Kazı Arşivi)
Planl 15: Hamam-Gumnasium, Mermer Avlu (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 16: Yol Açması, 1963 Sezonu Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 17: Hamam-Gymnasium ve Bizans Dükkanları Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 18: Sinagog ve Bizans Dükkanları Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 19: Sinagog'un Güneydoğu Ucundaki Lokanta Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 20: Sinagog Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 21: F49 Genel Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 22: F49 2012.2 Açması Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 23: ByzFort Açma 11 Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 24: ByzFort Açma 16 ve 17 Planları (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 25: MMS, MMS/N ve MMS/S, Genel Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 26: MMS-I, Genel Plan (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 27: MMS-II (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 28: MMS-II, Latrina Rekonstrüksiyonu (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 29: MMS-III, Lydia Sur Duvarının Batı Yüzündeki Girinti (Sardes Arşivi)
Plan 30: MMS-W, Apsisli Oda Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 31: MMS/S, 2004 Genel Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 32: MMS/S, 1998 Genel Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 33: MD2, 1996 Genel Planı (Sardes Kazı Arşivi)
Plan 34: Sardes Kenti Genel Planı (Sardes Kazı Arşivi)

FİGÜR LİSTESİ

Figür 1: Kat. No. 1; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 2: Kat. No. 2; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 3: Kat. No. 3; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 4: Kat. No. 4; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 5: Kat. No. 5; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 6: Kat. No. 6; a) Ön yüz, b) Detay, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 7: Kat. No. 7; a) Ön yüz, b) Detay, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 8: Kat. No. 8; a) Ön yüz, b) Yan yüz, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 9: Kat. No. 9; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 10: Kat. No. 10; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 11: Kat. No. 11; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 12: Kat. No. 12; a) Ön yüz, b) Arka yüz, c) Yan yüz (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 13: Kat. No. 13; a) Yan yüz, b) Ön yüz, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 14: Kat. No. 14; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 15: Kat. No. 15; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 16: Kat. No. 16; a) Ön yüz, b) Arka yüz, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 17: Kat. No. 17; a) Ön yüz, b) Detay, c) Yan yüz (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 18: Kat. No. 18; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 19: Kat. No. 19; a) Yüz, b) Detay, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 20: Kat. No. 20; a) Ön yüz, b) Detay, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 21: Kat. No. 21; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 22: Kat. No. 22; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 23: Kat. No. 23; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 24: Kat. No. 24; a) Ön yüz, b) Yan yüz, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 25: Kat. No. 25; a) Ön yüz, b) Yan yüz, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 26: Kat. No. 26; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 27: Kat. No. 27; a) Yan yüz, b) Ön yüz, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 28: Kat. No. 28; a) Ön yüz, b) Arka yüz, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 29: Kat. No. 29; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)

Figür 30: Kat. No. 30; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 31: Kat. No. 31; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 32: Kat. No. 32; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 33: Kat. No. 33; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 34: Kat. No. 34; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 35: Kat. No. 35; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 36: Kat. No. 36; a) Üst yüz, b) Yan yüz, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 37: Kat. No. 37; a) Üst yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 38: Kat. No. 38; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 39: Kat. No. 39; a) Ön yüz, b) Detay, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 40: Kat. No. 40; a) Ön yüz, b) Yan yüz, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 41: Kat. No. 41; a) Ön yüz, b) Arka yüz, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 42: Kat. No. 42; a) Ön yüz, b) Arka yüz, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 43: Kat. No. 43; a) Ön yüz, b) Arka yüz, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 44: Kat. No. 44; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 45: Kat. No. 45; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 46: Kat. No. 46; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 47: Kat. No. 47; a) Yan yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 48: Kat. No. 48; a) Ön yüz, b) Çapraz, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 49: Kat. No. 49; a) Ön yüz, b) Arka yüz, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 50: Kat. No. 50; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 51: Kat. No. 51; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 52: Kat. No. 52; a) Ön yüz, b) Yan yüz, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 53: Kat. No. 53; a) Ön yüz, b) Yan yüz, c) Arka yüz (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 54: Kat. No. 54; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 55: Kat. No. 55; a) Yan yüz, b) Arka yüz, c) Ön yüz (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 56: Kat. No. 56; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 57: Kat. No. 57; a) Ön yüz, b) Arka yüz, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 58: Kat. No. 58; a) Ön yüz, b) Arka yüz, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 59: Kat. No. 59; a) Ön yüz, b) Arka yüz, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 60: Kat. No. 60; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)

Figür 61: Kat. No. 61; a) Ön yüz, b) Ön yüz, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 62: Kat. No. 62; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 63: Kat. No. 63; a) Ön yüz, b) Detay, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 64: Kat. No. 64; a) Ön yüz, b) Arka yüz, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 65: Kat. No. 65; a) Ön yüz, b) Detay, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 66: Kat. No. 66; a) Ön yüz, b) Arka yüz, c) Genel (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 67: Kat. No. 67; a) Ön yüz, b) Arka yüz, c) Ön yüz (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 68: Kat. No. 68; a) Ön yüz, b) Arka yüz, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 69: Kat. No. 69; a) Ön yüz, b) Ön yüz, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 70: Kat. No. 70; a) Ön yüz, b) Arka yüz, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 71: Kat. No. 71; a) Ön yüz, b) Arka yüz, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 72: Kat. No. 72; a) Yan yüz, b) Ön yüz, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 73: Kat. No. 73; a) Ön yüz, b) Ön yüz, c) Baskı (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 74: Kat. No. 74; a) Ön yüz, b) Arka yüz, c) Ön yüz (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 75: Kat. No. 75; a) Ön yüz, b) Ön yüz, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 76: Kat. No. 76; a) Ön yüz, b) Yan yüz, c) Baskı (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 77: Kat. No. 77; a) Ön yüz, b) Yan yüz, c) Baskı (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 78: Kat. No. 78; a) Ön yüz, b) Ön yüz, c) Baskı (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 79: Kat. No. 79; a) Ön yüz, b) Arka yüz, c) Baskı (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 80: Kat. No. 80; a) Ön yüz, b) Yan yüz, c) Baskı (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 81: Kat. No. 81; a) Ön yüz, b) Ön yüz, c) Ön yüz (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 82: Kat. No. 82; a) Ön yüz, b) Ön yüz, c) Baskı (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 83: Kat. No. 83; a) Ön yüz, b) Ön yüz, c) Ön yüz (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 84: Kat. No. 84; a) Yan yüz, b) Yan yüz, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 85: Kat. No. 85; a) Ön yüz, b) Ön yüz, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 86: Kat. No. 86; a) Ön yüz, b) Yan yüz, c) Baaskı (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 87: Kat. No. 87; a) Yan yüz, b) Yan yüz, c) Çizim (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 88: Kat. No. 88; a) Ön yüz, b) Ön yüz, c) Baskı (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 89: Kat. No. 89; a) Ön yüz, b) Ön yüz, c) Baskı (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 90: Kat. No. 90; a) Ön yüz, b) Yan yüz, c) Baskı (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 91: Kat. No. 91; a) Ön yüz, b) Detay, c) Baskı (Sardes Kazı Arşivi)

Figür 92: Kat. No. 92; a) Ön yüz, b) Ön yüz, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 93: Kat. No. 93; a) Ön yüz, b) Ön yüz, c) Baskı (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 94: Kat. No. 94; a) Ön yüz, b) Ön yüz, c) Ön yüz (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 95: Kat. No. 95; a) Ön yüz, b) Ön yüz, c) Baskı (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 96: Kat. No. 96; a) Ön yüz, b) Ön yüz, c) Detay (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 97: Kat. No. 97; a) Ön yüz, b) Ön yüz, c) Baskı (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 98: Kat. No. 98; a) Ön ve yan yüz (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 99: Kat. No. 45 ve ByzFort Buluntuları Eşleşmesi (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 100: Süstaşı Oymacısı Tasviri (British Museum Eser No: 1872.0604.1155)
Figür 101: Doros Mezar Steli (Plantzos 1999, Fig. 4)
Figür 102: Kat. No. 94 Transkripsiyon Sıralaması (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 103: Kat. No. 46 ve ByzFort Buluntuları Eşleşmesi (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 104: Kat. No. 24 ve ByzFort Buluntuları Eşleşmesi (Sardes Kazı Arşivi)
Figür 105: Kat. No. 15 ve ByzFort Buluntuları Eşleşmesi (Sardes Kazı Arşivi)

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Sardes'te Ele Geçen Gemolojik Eserlerin Kronolojik Dağılımı
Grafik 2: Kalsedonların Sardes İçindeki Sektörel Dağılımı
Grafik 3: Kuvarsların Sardes İçindeki Sektörel Dağılımı
Grafik 4: Granatların Sardes İçindeki Sektörel Dağılımı
Grafik 5: İkonografi Barındıran Eserlerin Sardes İçindeki Sektörel Dağılımı

KISALTMALAR

Bkz. veya bkz.	Bakınız
ca.	Circa (Yaklaşık)
cm.	Santimetre
Çiz.	Çizim
Env. No.	Envanter Numarası
Fig.	Figür
İ.Ö.	İsa'dan Önce
İ.S.	İsa'dan Sonra
Kat. No.	Katalog Numarası
km.	Kilometre
Lev.	Levha
m.	Metre
mm.	Milimetre
No.	Numara
Pl.	Plate (Levha)
vb.	ve benzeri
ve diğ.	ve diğerleri
Vol.	Volume (Cilt)

GİRİŞ

Batı Anadolu'da yer alan Lydia bölgesinin başkenti olan Sardes, antik çağda sahip olduğu zenginlikle ün salmıştır.[1] Sardes'in ekonomik gücünün temelini, altın ve gümüş bakımından zengin doğal kaynakları oluşturmaktaydı. Paktolos Nehri'nden elde edilen altın bu kaynaklar arasında önemli bir yer tutmaktadır.[2] Ayrıca, Sardes'in ünlü Kral Yolu üzerinde yer alması ticari faaliyetlerini, dolayısıyla da ekonomik gücünü ve zenginliğini destekleyen unsurlar arasındadır. Altın ve gümüş gibi değerli metallerin eklenti olarak kullanılabildiği süstaşları da bu servetin somut bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her ne kadar daha önceki yıllarda, 20. yüzyıl ve öncesinde çeşitli farklı ekipler tarafından gerçekleşmiş kazı çalışmaları olsa da, 1910 yılında başlamış olan Sardes'teki bilimsel kazılar halen devam etmektedir. Bu süre zarfında yapılmış olan kazılar neticesinde, kent ölçeğinde birçok süstaşı ele geçmiştir. Ancak, açığa çıkarılmış olan süstaşlarının yalnızca bir kısmı yayınlanmıştır. Yayınlanmış eserlerin tamamı 1910-1914, 1922 yılları arasında Howard Crosby Butler yönetimindeki Nekropolis sektörü mezarlarından ele geçmiştir.[3] Yüz yıla aşkın süredir varlığı bilinen bu süstaşlarının önemli bir kısmının Akhaemenid dönemine tarihlendikleri ve mühür olarak kullanıldıkları anlaşılmıştır. Söz konusu eser grubu üzerinde yapılmış olan çalışmalar ise çoğunlukla ikonografik ve form tabanlı çözümlemelere dayanmaktadır.[4] Çalışmalar, Sardes'in satraplık merkezi olduğu Akhamenid dönemdeki kültürel dış etkiler ve "elit sınıf" olarak nitelendirilen kesimin etnik kökeni üzerine yoğunlaşmıştır.

Bugüne kadar Sardes kent ölçeğinde yapılmış bilimsel kazılar sonucunda ele geçmiş olan tüm süstaşlarının bir arada değerlendirilmesi gerekliliği bu çalışmanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu çalışma kapsamında Sardes'te ele geçmiş olan süstaşları dönem, sektör ve kullanım amacı ayırt edilmeksizin incelenmiştir. Süstaşlarıyla olan ilişkilerinden ötürü mühür baskısı içeren bullalar da tez kapsamına alınmıştır. Eserler incelenirken arkeoloji ve gemolojinin bilimsel yöntemlerini bir araya getiren

[1] Herodotos, 6.125.
[2] Strabon, 13.1.23; Herodotos, 1.93.
[3] Butler 1922, 55.
[4] Curtis 1925; Boardman 1970; Dusinberre 1997; Dusinberre 2005; Dusinberre 2010; Dusinberre 2020.

“arkeogemoloji” disiplini temel alınmıştır. Bu doğrultuda erişim sağlanmış olan eserlerin tanımlamaları yapılırken tahribatsız gemolojik test yöntemleri kullanılmıştır. Süstaşlarının kesim kalitesi ve parlatma izlerini tespiti için 10x büyütmeli lup kullanılmıştır. Eserlerin yüzeylerinde veya iç yapılarında bulunabilen kapanım gibi özelliklerin belirlenebilmesi için binoküler mikroskop kullanılmıştır. Taşların tanımlanmasında kritik bir parametre olan ışık kırma indisinin belirlenebilmesi için refraktometre, kristal yapıları ve optik karakterlerinin belirlenebilmesi içinse polariskop ve konoskop kullanılmıştır. Pleokorizm özelliği gösteren eserlerin incelenmesi için dikroskop, taşın emdiği ve yaydığı ışığın analiz edilmesi için ise spektroskop kullanılmıştır. Taşların floresans özelliği gösterip göstermediğini belirlemek için ise ultraviole ışık kullanılmıştır. Eserlerin ağırlıkları hassas tartı kullanılarak ct. ve gr. birimlerinde ölçülmüş, gerekli durumlarda özgül ağırlık tartısı da kullanılmıştır. Fiziksel ölçüleri ise hassas kumpas kullanılarak alınmıştır. Eserler Nikon markasının D7100 modelli fotoğraf makinesiyle RAW formatında çekilmiştir. Fotoğraflar çekilirken ışığın doğru açı ve yumuşaklıkta kullanımına dikkat edilmiştir.

Tez çalışmasının ilk bölümünde Sardes arkeolojik araştırma tarihçesi, tez kapsamında incelenen eserlerin ele geçtiği sektörlerin tanıtımı yapılmıştır. İkinci bölümde, tez kapsamında incelenen eserlerin ele geçtiği arkeolojik tabakalar incelenmiş, tabaka içinde yer alan diğer buluntuların da yardımıyla bazı eserlerin göreceli tarihlendirilmeleri yapılmıştır. Eğer arkeolojik veriler tarihlendirme için yeterli değilse bunun sebepleri açıklanmıştır. Bu süreçte eserlerin ele geçtikleri mekanlarla olan ilişkileri de irdelenmiştir. Bu bölümde kazı raporları ve arazi defterlerinin yanı sıra arazi sorumlusu arkeologlarının arkeolojik tabakalara dair yorumları da dikkate alınmıştır. Üçüncü bölümde Sardes’te ele geçen süstaşlarının mineralojik sınıflandırmaları yapılmış, ait oldukları grup, tür ve varyasyonları anlatılmıştır. Ardından Lydia bölgesinin jeolojik oluşumuna dair bilgi verilerek tez kapsamında incelenen gemolojik eserlere potansiyel olarak kaynak oluşturabilecek süstaşı yatakları araştırılmıştır. Dördüncü bölüm antikçağdaki süstaşlarının kullanım alanları, üretim teknikleri ve iyileştirme işlemleriyle ilgili bilgiler verilmiştir. Ardından beşinci bölümde çalışma kapsamında incelenen gemolojik eserler kullanım amacı ve form açısından değerlendirilmiştir. Üzerinde ikonografi barındıran eserler stilistik olarak incelenmiş, diğer merkez buluntularındaki,

müze veya özel koleksiyonlardaki benzerleriyle karşılaştırılmıştır. Bu sayede hem kullanım amaçları hem de kullanılmış oldukları tarihlerle ilgili katkı sağlanmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç başlıklarının yer aldığı son bölümde ise, tez kapsamında ele alınan eserlerin mineralojik, sektörel ve kronolojik dağılımları istatistiksel olarak değerlendirilmiştir. Ardından çalışma süresince ulaşılan özgün sonuçlar ortaya konulmuştur.

Çalışma kaynaklar dizini, tez kapsamında incelenen süstaşlarının yer aldığı katalog, haritalar, planlar, figürler ve teşekkür kısımları ile sonlanmaktadır.

I. BÖLÜM

SARDES KENTİ VE ARAŞTIRMA TARİHÇESİ

1. SARDES'TEKİ ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR

Sardes antik kentinde sürdürülen sistematik kazılar bir asır öncesine kadar uzanıyor olsa da ilk bilimsel araştırmalar daha da eskiye dayanmaktadır. Kentte yapılan ilk bilimsel araştırmalar 1444 yılında Anconalı Cyriacus tarafından gerçekleştirilmiştir. Cyriacus anıtlar, yazıtlar ve bölgenin topografyası üzerine çalışmalar yapmış, gravürler çizmiştir.

1750 yılında, Robert "Palmyra" Wood ve ekibi ise Artemis Tapınağı'nın sütunlarının bir kısmını açığa çıkararak bu sektördeki ilk çalışmalara imza atmıştır. 1850'li yıllarda ise İzmir İngiliz Konsolosu George Dennis'in bölgede kazılar yaptığı bilinmektedir. 1853 yılında Prusya Konsolosu Ludwig Spiegelthal ve 1875 yılında August Choisy Bintepe'de yer alan Lydia tümülüslerine yönelik çalışmalar yapmışlardır.

Sardes ölçeğinde yapılan ilk geniş çaplı, sistemli bilimsel kazılar 20. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. Müze-i Hümayun müdürü Osman Hamdi Bey'in de davetiyle, kazı Princeton Üniversitesi profesörü Howard Crosby Butler yönetiminde Sardes Amerikan Kazı Derneği tarafından 1910 yılında başlatıldı. Butler yönetimindeki çalışmalar özellikle Artemis Tapınağı'na ve tapınağın batısında yer alan kentin nekropolüne odaklandı. 1910-1914 yılları arasında kesintisiz devam eden çalışmalar 1'inci Dünya Savaşı yüzünden sekteye uğramıştır. Butler yönetimindeki kazılar toplamda beş sezon sürdükten sonra 1922 yılında sonlandırıldı. 1919-1922 arasında gerçekleşen Yunan-Türk/ Kurtuluş Savaşı sırasında kazı evi ve burada depolanan eserlerin bir kısmı ne yazık ki hasar görmüş, bir kısmı ise kaybolmuştur. Kalanlar ise New York Metropolitan Sanat Müzesi, İstanbul Arkeoloji Müzesi, akabinde ise İzmir müzelerine dağıldı. Arkeolojik kayıtlar ise Princeton Üniversitesi'nde arşivlenmiştir.

36 yıllık bir aranın ardından 1958 yılında Harvard ve Cornell üniversitelerinin ortaklığıyla George M. A. Hanfmann yönetiminde Sart Amerikan Hafriyat heyeti bilimsel çalışmalara yeniden başladı. Çok daha kapsamlı ve disiplinler arası bir anlayışla

restorasyon, konservasyon, araştırma ve kazılar kentin çoğunlukla kuzeyinde gerçekleştirildi. Bronzlar Evi (House of Bronzes), Paktolos Kuzeyi (Pactolus North), Gymnasium-Hamam Kompleksi, Bizans Dükkanları, Sinagog, Roma Yolu ve Bintepeler bu dönemde çalışma yapılan sektörlerin başlıcalarını oluşturmaktadır.

1976 yılına gelindiğinde ise Berkeley, Kaliforniya Üniversitesi'nden Prof. Crawford H. Greenewalt başkanlığında çalışmalarına devam eden heyet MMS, MMS/N, MMS/S, ByzFort, Alan 49 (Field 49) sektörlerinin yanı sıra Bintepe Tümülüslerine odaklanmıştır.

2008 yılından günümüze kadar olan süreçte ise Wisconsin-Madison Üniversitesinden Nicholas Cahill yönetiminde bilimsel araştırmalar devam etmektedir. Alan 49, ByzFort, Alan 55 (Field 55), Wadi B, Yol Açması (Road Trench) sektörlerinde yapılan kazıların yanı sıra, restorasyon, konservasyon ve koruma çalışmaları kent ölçeğinde sürdürülmektedir. Bunun yanı sıra proje, bu tezinin de içinde bulunduğu birçok bilimsel çalışmaya imkân sağlamaktadır.

1.1.Tez Kapsamında İncelenen Eserlerin Ele Geçtiği Sektörler

Lydia Bölgesi'nin de başkenti konumundaki Sardes, Büyük Menderes masifinin bir uzantısı olan Tmolos (Bozdağ) Dağı eteklerinde, bereketli Hermos (Gediz) ovasına açılan bir alanda, su kaynaklarına yakın ve ticaret yollarının üzerinde, doğal olarak korunaklı bir coğrafyada konumlandırılmıştır. Kentin 10 km kuzeyinde Gyges (Marmara) Gölü ve krali mezarlık olarak da bilinen Bintepe'ler yer almaktadır. Bozdağlardan kaynak alan Paktolos Nehri (Sart Çayı) ise kente hem su hem de zenginlik sağlamıştır. Kurulduğu coğrafyanın bir başka kazanımı ise Yakındoğu krallıklarını Ege'ye, Ege'yi ise Orta Anadolu ve Yakındoğu'ya bağlayan yolların önemli bir kesişim noktasında oluşudur. Çağlar boyunca, Sardes'in ticari, ekonomik ve siyası başarısına bunun etkisi yadsınamaz.

Tez kapsamında incelenen eserler hem krali mezarlık alanı olan tümülüsler ve kentin sınırlarında bulunan diğer mezarlık alanlarında hem de kentin farklı kesimlerinde yapılan kazı çalışmalarındaki kültür tabakalarından ele geçmiştir. Bu sektörler arasında bulunan Bronzlar Evi veya "HoB," Akropolis eteklerinin kuzeyinden ovaya doğru uzanan hafif eğimli alüvyal bir yamaçta yer almaktadır. Bu alan kent surlarının dışında yer

almaktadır ve anıtsal Lydia kerpiç sur duvarının yaklaşık olarak 120m batısında konumlanmıştır.[5] Hamam-Gymnasium kompleksinin 100 metre güneyinde, Paktolos dere yatağının ise yaklaşık 300 metre doğusundadır. HoB sektörü Geç Tunç ile Geç Roma dönemlerine ait kesintisiz yerleşim tabakaları göstermesi açısından önemlidir. Sektörün ismi, 1958 yılında keşfedilen ve Geç Roma/Erken Bizans dönemine ait bir yapının kazısında bulunan birçok bronz objeden gelmektedir. Erken Roma ve Hellenistik dönemlerde mezarlık olarak, Lydia döneminde ise hem evsel hem de endüstriyel kullanım görmüştür.[6]

Roma dönemi kent surları içerisinde kalan Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait Hamam-Gymnasium kompleksi, Helenistik-Roma şehrinin kuzeybatısında yer almaktadır. İzmir-Ankara otoyolunun hemen kuzeyinde, Paktolos nehrinin doğusunda bulunur. Sektör, Akropolis'in kuzeybatı yamaçlarından Gediz Ovası'na doğru inen bir konumda yer alır ve güney ile kuzey tarafları arasında 3.50-4.00 metrelik bir yükseklik farkına sahiptir. Yapı, dolgu ve tonoz destekli bir yapay platform üzerine oturmaktadır. Yapı toplamda 23 bin metrekarelik alana yayılmaktadır ve zemin seviyesi yaklaşık olarak *96.00-*96.60 civarındadır. Yapının güney cephesinin boyunca doğu-batı yönünde uzanan sütunlu cadde aynı zamanda "Bizans Dükkanları" olarak adlandırılan bir dizi dükkâna da erişim sağlamaktadır.[7] Hamam-Gymnasium kompleksinin güneyinde yer alan Sinagog, gymnasiumun bir parçası olarak, Roma caddesi ile Palaestra'nın güneyi arasındaki alanda bulunur. Yapı, ön avlu ve ana salon olmak üzere iki bölümden oluşur. Ön avlu, üstü açık on dört sütunlu peristil bir forma sahipken, ön avludan giriş sağlanan ana salon, geniş ve yüksek payeler tarafından desteklenen apsisli bir forma sahiptir.[8]

Tez kapsamında incelenen eserlerin ele geçtiği diğer bir alan olan Kuzey Paktolos (PN, Pactolus North) sektörü, Paktolos Irmağı'nın doğu yakasında olup, Paktolos Yamacı (PC, Pactolus Cliff) sektörünün yaklaşık olarak 200 metre kuzeyindedir. Bu alan Arkaik dönemde, tıpkı HoB sektöründe olduğu gibi sur dışında yer almaktadır. İlgili alanda 1960'lı yıllarda yapılan kazı çalışmaları sonucunda, Arkaik dönemden Geç Antik çağa

[5] HoB sektörü E35-W45 ile S50-S130 koordinatları arasında bulunur.
[6] Ramage ve diğ. 2021, 21-23.
[7] Yegül 1986, 2.
[8] Hanfmann ve Mierse 1983, 168-169.

kadar farklı amaçlarla kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. İ.Ö. 6.yüzyılını ilk yarısında bu alanın endüstriyel amaçlarla kullanıldığı görülür. Bu işlikte daha önceden kullanım gören elektron eserlerin ince levhalar haline getirilip, farklı metalürjik yöntemler aracılığıyla alaşımın içindeki altın ve gümüşün ayrıştırıldığı anlaşılmaktadır. Bu alanın hemen yanında Kybele'ye adanan bir sunak yer almaktadır. Bu sunak, Akhaemenid döneminde ateş altarı olarak kullanılmıştır. Sektörün güneydoğusunda, Roma dönemi sokağının altında, apsisli Pers dönemi yapıları yer alırken, sektörün orta kısmında Roma villasına ait bir hamam bulunmaktadır. Alanın güneyinde ise, İ.S. 4. yüzyıla tarihlenen bir Roma Bazilikası ve üstüne inşa edilmiş İ.S. 13. yüzyıla tarihlenen bir kilise bulunmaktadır. Son olarak, İ.S. 14. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında ise Osmanlı konutlarına ev sahipliği yapmıştır.[9]

Paktolos Irmağı'nın doğu yamacında konumlanan Pactolus Cliff sektörü, Sardes Artemis tapınağının 700 metre kuzeyinde, Kuzey Paktolos sektörünün ise yaklaşık olarak 200m güneyindedir. Yaşanan erozyon sonucunda, Paktolos Irmağı'nın doğu yamacının çökmesi sektörün açığa çıkmasına vesile olmuştur. Alanda Lydia ve Pers tabakalarının üzerine inşa edilmiş anıtsal bir Roma dönemi mezarı yer almaktadır.[10]

Alan 49 (Field 49/F49), Sardes Akropolis'inin kuzeydoğusunda bulunan ve iki doğal uzantıdan biri olarak tanımlanabilir. Bu tepelerden batıda olan Byzfort, doğudaki ise Alan 49 olarak adlandırılır. Alan 49, Sardes'in kent tiyatrosunun güneybatısında konumlanırken, Wadi B Erken İmparatorluk dönemi tapınağının ise güneydoğusundadır. Bu alanda yapılan kazı çalışmalarında Erken Tunç Çağı'ndan Geç Roma dönemine kadar tarihlenen kültür tabakaları ele geçmiştir. Bunun yanı sıra söz konusu sektörler özellikle, Lydia Krallığı'na ait farklı evreleri olan anıtsal teras duvarları ve olası saray yerleşimiyle ön plana çıkmaktadır.[11]

"ByzFort," adını üzerinde bulunan geç Antik Çağ surlarının kalıntılarından almaktadır. Bu alan, Sardes Akropolis'inden kuzeyine uzanan kollardan biridir ve Alan 49 terasının batısında yer alır. Burada, Roma ve Geç Roma dönemlerine ait işlevi tam

[9] Hanfmann 1964, 14.
[10] Ramage ve diğ. 2021, 111.
[11] Eren 2022, 82.

olarak anlaşılamamış yapılar bulunsa da bölgenin en önemli özelliği doğu yamacı boyunca yaklaşık 160 metre uzunluğundaki etkileyici kireçtaşı teras duvarlarıdır.

Adını Arkaik dönemde yapılan anıtsal sur duvarından alan MMS ("Monumental Mudbrick Structure") sektörü modern İzmir-Ankara karayolunun iki tarafına doğru uzanmaktadır. Söz konusu kara yolu MMS sektörünü ikiye bölmektedir. Kuzeyde yer alan ve "Kuzey MMS (MMS/N)" adı verilen bölüm, Roma dönemi Hamam-Gymnasium kompleksi ve Sinagog'unun güneydoğusunda bulunur. Bu bölge, Lydia dönemde kent surlarının geçiş noktası olarak kullanılmıştır. Daha sonra Roma ve Geç Antik çağlarda sütunlu caddeler, mozaikli portikolar ve mermer döşeli yolların bulunduğu bir alana dönüşmüştür. Modern yolun güneyinde kalan "Güney MMS (MMS/S)" ise, batı ve güneydoğusunda iki sütunlu cadde ile sınırlanan üçgen şeklinde bir Geç Roma yerleşim kompleksine ev sahipliği yapmaktadır. Bu alan, Geç Roma kalıntılarına ek olarak anıtsal Lydia dönemi kerpiç sur duvarını, konut ve endüstriyel yapıları da bünyesinde barındırmaktadır.

Bir diğer kazı alanı "LAW (Late Antique Wall)" olarak da bilinen Geç Antik Çağ Suru, kentin batısıda, Paktolos ırmağının doğu yakasına paralel olarak seyredip, ardından da S200 ve N200 koordinatlarında doğuya doğru yönelip kimi noktalarda Lydia dönemi kerpiç suruna paralel olarak kenti çevrelemektedir. Anıtsal Lydia sur duvarından daha küçük ölçekte olan bir alanı çevreler ve devşirme malzemelerin de katkısıyla inşa edilmiştir.

Sardes kentinin kuzey sınırları boyunca, Gymnasium-hamam kompleksinin doğusunda dört adet yapay höyük bulunmaktadır. Bu höyükler, batıdan doğuya doğru 1'den 4'e kadar numaralandırılmıştır. "MD2 (Mound 2)" ismi batıdan ikinci höyüğü temsil etmektedir. Geç Roma dönemi surları, bu höyüklerin kuzey yüzlerine inşa edilmiş ve bu inşaatın kısmen arkaik dönem kent surlarının yıkıntıları üzerine yapıldığı tahmin edilmektedir.[12]

Sardes kentinin mezarlık alanlarından birisi olan ve "Nekropolis" olarak adlandırılan sektör, Paktolos Nehri'nin yaklaşık 800 metre batısında, Artemis Tapınağı'nın karşısındaki tepelerin yamaçlarına yayılmıştır. Nekropolis, Tmolos Dağı'nın

[12] Greenewalt ve Rautman. 2000, 669.

parmak benzeri sırtlarından oluşur. Bu sırtlar, kum ve alüvyon tabakasının sertleşmesi sonucu oluşan konglomeradan oluşur ve Akropolis'in jeolojik uzantısı gibidir. Tepelerin yamaçları genellikle dik ve tepeler arasında Paktolos Nehri'ne doğru hafif eğimli veya düz vadiler bulunmaktadır.

1.2.Sardes Kazı Sistemi

Bu tez kapsamında ilgili arkeolojik eserlerin buluntu durumlarını tanımlarken kullanılan bazı terimler Sardes kazı sistemine göre adlandırılmıştır. Bu terimleri burada açıklamak faydalı olacaktır. Sardes kazıları, Harvard-Cornell ortaklığı yönetiminde 1958 yılından beri aralıksız olarak devam etmektedir. Altmış beş yılı aşkın bu süre zarfında arkeoloji biliminin de gelişimine paralel olarak kazı sistemi de değişiklikler göstermiştir. Kazılar doğal stratigrafinin takip edilmesi odaklı ilerlemektedir. Stratigrafik kazıların özünde toprak katmanlarının ve mimari unsurların belirlenerek birbirlerinden ayrı kazılması, her katmandan ele geçen buluntuların ayrı kaydedilmesi yatmaktadır. Bu yöntem kazının ardından mimari unsurların, toprak tabakalarının ve buluntuların birbirleriyle ilişkilendirilmesine imkân vermektedir. Stratigrafiyi düzenlemeye yardımcı olmak için farklı tipte birimler kullanılır. Stratigrafik birimlere “Lot” adı verilir. Lot numaraları, mimari unsurlara verilebildiği gibi toprak tabakalarına da verilebilir. Yapı unsurlarına mimari Lot numaraları verilirken, o unsur içindeki tüm özellikler göz önünde bulundurulur. Örneğin bir duvarın Lot numarası ile, o duvarın içindeki kapı eşiği veya varsa bloke edilerek işlevini kaybetmiş kapı açıklığı ayrı lot numaralarına sahip olur. Böylelikle o duvarın geçirdiği tarihi evreleri sınıflandırmak mümkün olur. Toprak tabakaları ise, Lot’ların alt birimi olan Basket’lere bölünerek sınıflandırılır. Birbirleriyle ilişkili olan Basketler ise sonradan “Toprak Lotları” adı altında gruplandırılarak numaralandırılırlar. Buluntular hangi toprak tabakasının içinden ele geçtiyse, o basketin numarası, buluntunun bilgi fişine işlenir. Kimi durumlarda yüzey toprağı veya erozyon toprağında olduğu gibi, içeriğinde buluntu olmasa bile, o toprak tabakası sahip olduğu tüm özellikler not edilerek yine de Basket olarak numaralandırılır. Farklı yıllarda veya farklı açmalarda kazılmış Lot’ları birleştirmek için ise Lot’ların üst birimi olan “Loci’ler kullanılmaktadır.

Sardes kent ölçeğinde stratigrafik unsurlar ve buluntular yön birimlerinin yanı sıra, "B-grid" adı verilen koordinat sistemiyle tayin edilmektedir. B-grid, Hamam-Gymnasium kompleksinde yer alan B yapısının güneydoğu köşesini temel almaktadır. Arkeologlar tarafından arazide tutulan yazılı kayıtlar ise, 1958'den bu yana "Arazi Defterleri" içine kaydedilmektedir. Belirli kurallar ve düzen içinde günlük olarak tutulan bu kayıtlar stratigrafik verilerin yanı sıra arkeologların araziye dair gözlemleri ve tiplerine göre buluntuların özelliklerini de içerebilmektedir.[13]

[13] Sardes Kazı El Kitapçığı 2023.

II. BÖLÜM

GEMOLOJİK ESERLERİN BULUNTU DURUMU

Sardes'te yapılan kazılar sonucunda gemolojik eserlerin bir kısmı kentin kültür katmanlarında ve aynı zamanda çeşitli mezarlarda ele geçmiştir. Kültür katmanlarında bulunan gemolojik eserlerin sadece bir kısmı mekânın işleviyle ilgili sektörlerde ele geçmiş olup çoğu farklı tabakalarda ortaya çıkmıştır. Özellikle, kentin endüstriyel alanlarında ve gemolojik eserlerin üretildiğine işaret eden işliklerle bağlantılı olan gemolojik eser ve onların yapıldığı taşlar ve yonga buluntuları bazı eserlerin yerel olarak üretildiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Eserlerin bir kısmı da ya yüzeyde ya da tarihlendirilmesi problem olan karışık dolgu tabakalarından ele geçmiştir. Aşağıda bu kapsamda incelenen tüm eserlerin ele geçtiği sektörler ve ilgili tabakalar detaylı bir şekilde incelenmiş, çeşitli tarihleme verileri doğrultusunda ilgili eserlerin tarihlendirilmesi konusunda bilgiler sunulmuştur.

2.1.SUR DIŞINDA KALAN ALANLAR

Gerek Arkaik dönem gerekse de Arkaik dönem surunu neredeyse aynı doğrultuda takip eden Roma dönemi sur yapısının dışında kalan alanlar HoB, Nekropolis, PN ve PC sektörleridir.

2.1.1. House Of Bronzes/Bronzlar Evi (HoB)

"HoB" olarak da bilinen Bronzlar Evi sektörü, Akropolis eteklerinin kuzeyden ovaya uzandığı, alüvyal dolgunun düşük eğimli doğal bir yamaç görüntüsü verdiği bir alanda yer almaktadır.[14] Sektör anıtsal Lydia kerpiç sur duvarının (MMS) dışında kalan batı yüzüne yaklaşık olarak 120m mesafede, Hamam-Gymnasium kompleksinin 100m

[14] E35-W45 ile S50-S130 koordinatları arasında yer almaktadır.

güneyinde, Paktolos dere yatağının ise yaklaşık olarak 300m doğusunda konumlanmıştır (**Plan 34**). İsmini keşfedildiği 1958 yılındaki bir Geç Roma/Erken Bizans dönemi yapısından ele geçen çok miktardaki bronz objeden alan sektör, 1958 yılından 1985 yılına kadar kazılmıştır. Geç Roma/Erken Bizans döneminde olasılıkla konut olarak kullanılan alan, Erken Roma ve Hellenistik dönemlerde mezarlık, Lydia döneminde ise hem konut işlevi görmüş hem de endüstriyel amaçlarla hizmet etmiştir. Bronzlar Evi'nin Geç Tunç çağından Erken Bizans dönemine kadar neredeyse kesintisiz olarak kültürel tabakalar barındırması, onu arkeolojik olarak önemli kılan özelliklerin başında gelmektedir.[15]

Bronzlar Evi sektörü 1958 sezonunda ilk defa kazılmaya başlanmasının ardından 1959 sezonunda güney ve batıya doğru toplamda 570 m² genişletilmiştir (**Plan 1**). Böylelikle 750 m²'ye ulaşan alanın doğu ve güney kısımlarında çoğunlukla 1958 sezonunda bulunan ve sektöre adını veren "Bronzlar Evi" yapısıyla ilişkili veya çağdaş Geç Roma-Erken Bizans dönemi yapıları açığa çıkartılırken, batıda Roma ve Hellenistik dönem mezarlarının yanı sıra Lydia dönemi yapıları da açığa çıkarılmıştır.[16] Hellenistik mezarlar lentolu olarak inşa edilmiş odalardan oluşurken, Roma döneminde ise harçlı tuğlalar ile çevrelenen mezarların üstünü büyük kayrak taşları ile kapatılmıştır.[17]

2.1.1.1.Derin C Sondajı

HoB sektöründe kentin kültürel tabakalamasını hakkında daha çok bilgi edinebilmek için 1960, 1962 ve 1966 yıllarda toplamda üç derin sondaj açılmıştır. A, B ve C isimlerinin verildiği bu sondajların en genişi ise E5-W9/S98-109 koordinatları arasındaki "Derin C Sondajı"dır. *97.60-*97.00 arasındaki Lydia III[18] yıkım tabakasından başlayarak *89.90 seviyesindeki Geç/Orta Tunç Çağı tabakasına kadar kazılmıştır (**Plan 2**).[19] Özellikle sondajın *95.8-94.1 seviyeleri arasında bir dizi taban seviyesi oldukça ilgi çekicidir. Bunlardan ilki *95.5-95.2 seviyesinde, E1-W7/S105-109 koordinatları arasında olandır. Bu tabaka 15 adet boyalı seramik buluntu içermektedir.

[15] Ramage ve diğ. 2021, 21-23.
[16] Hanfmann 1960, 24-25; Planda a-h, m, ve o harfleri planda Roma dönemi mezarları, J ve k harfleri ise Hellenistik dönem merzarlarını göstermektedir.
[17] Hanfmann 1960, 28.
[18] İ.Ö. 8. yüzyılın son çeyreği.
[19] Ramage ve diğ. 2021, 39; Kazı Ara Dönem Raporu – HoB 1966, 2.

Bunlar çoğunlukla konsantrik daire bezemeli Kırmızı Zemin Üzerine Mat Boyalı Seramikler (Black on Red), az sayıda ise Gri ve Devetüyü mallardır. Seramiklerin yanı sıra kıvrık uçlu bronz bir iğne ve pişmiş topraktan yapılmış bir süzgeç parçası da ele geçmiştir. Tabanın hemen üstünde ise; bir fırın veya ocak altlığı, çiftli demir kanca ve demir bir bıçak bulunmuştur. Demir buluntuların bu kontekst içindeki varlığı Demir Çağı'nın Sardes'te kabul edilenden daha erken başlamış olabileceğine dair bir kanıt da oluşturmaktadır.[20]

*95.00 seviyesinde yer alan Geç Tunç /Erken Demir Çağı'na ait başka bir taban üzerindeki buluntular ise bir üstteki taban ile benzerlik göstermektedir. Dönemin Anadolu geleneğini yansıtan Gri seramikler ve diğer monokrom seramiklerin yanı sıra, bir kısmı taban altına oturacak şekilde yerleştirilmiş kırmızı kilden yapılmış bir pithos da ele geçmiştir. Bu pithosta üzerinde bulundurduğu onarım delikleri sebebiyle ancak katı gıdaların depolanmış olabileceği düşünülmektedir.[21] Buluntular arasındaki dalgalı çizgi bezemeli Miken veya yerel bir taklidi olan krater parçaları ve yüksek kemerli bronz fibula[22] bu dönemdeki Yunan anakarası ve adaların Sardes ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır.[23] Aynı kontekstten bir de disk formlu üzerinde kazıma bezemeli stilize bir keçi/geyik? figürü bulunan bir mühür (**Kat. No. 52**) ele geçmiştir[24]. Beraberinde mühür olarak kullanılmasını sağlayacak sap aksamı veya mührün kendisinde herhangi bir delik barındırmayışı sebebiyle çömlek tıpası veya oyun taşı olabileceği öne sürülmüştür.[25] Kontekstin bu evsel buluntularının yanı sıra sahip olduğu endüstriyel karakteri bu buluntunun ticari amaçlarla kullanılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Yaptığımız gemolojik testler doğrultusunda **Kat. No. 52** mührünün sanıldığı üzere şistten değil serpantinden yapıldığını söylemek mümkündür. *95.00 seviyesi buluntularının tamamı incelendiğinde tabaka içinde bulundurduğu mühür ile birlikte en geç İ.Ö. 900'e tarihlendirilmektedir.[26]

[20] Ramage ve diğ. 2021, 40.
[21] Ramage ve diğ. 2021, 40.
[22] Waldbaum 1983, Cat. No. 670.
[23] Ramage ve diğ. 2021, 40.
[24] Kazı Defteri – HoB 1966 III, 127; Hanfmann 1967, 36; **Kat. No. 52**'nin ilk değerlendirmelere göre şistten yapıldığı düşünülmüştür.
[25] Ramage ve diğ. 2021, 41.
[26] Ramage ve diğ. 2021, 41.

2.1.1.2.Roma Evleri ve Lydia I Yapılarının Bulunduğu Alan

HoB sektörün batısında yer alan alanda Lydia dönemine ait birçok yapı dikkati çekmektedir. Bu yapılar üstteki Geç Roma dönemine ait ev yapısının duvar kalıntılarının hemen altında ele geçmiştir. Bu durum Geç Roma döneminden Lydia dönemine kadar alanın bu bölümünün kullanılmadığına işaret etmektedir. Lydia dönemine ait yapıların bulunduğu alan "Lydia Açmaları" olarak adlandırılmaktadır.[27] Bu alandaki bir dizi yapıdan oluşan komplekste yapılan kazılarda İ.Ö. Geç 7. yüzyıl öncesine tarihlenen buluntuların ele geçmiş olmasına rağmen, asıl Lydia I döneminde (İ.Ö. 7. yüzyıl sonu – 6. yüzyıl ortası) daha çok endüstriyel amaçlar için kullanıldığına işaret edilmektedir. Bu alanda aynı zamanda "Köpek Gömüsü" olarak da adlandırılan dini ritüellerin de gerçekleştiğini gösteren buluntu grupları dikkati çekmektedir.[28] Alandaki yapılar arasında "Lydia Dükkanı" olarak adlandırılan mekanın dükkan olarak değil de daha çok işlik ya da onarım işliği olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Yakın alanda bulunan A, B, D, E, F, M, N ve C Yapılarının ise yine de dükkan ya da aralarında kemik eserlerin de üretildiği işlik bulunan çeşitli eserlerin üretildiği atölyeler olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yakın bir alanda yer alan ve "Lydia Odası" olarak adlandırılan kare planlı mekanda *98.60 ve *98.30 seviyelerinde iki taban seviyesi ele geçmiştir. Lydia Odası'nda Birim 24 olarak adlandırılan kısım içinde, Lydia seviyelerinin üstünde yer alan Roma dönemi kültür tabakalarındaki karışık dolgu toprağı içinde *100.00 seviyesinde bir bulla **(Kat. No. 58)** ele geçmiştir.[29] Bu nedenle, **Kat. No. 58**, sağlıklı bir tarih veren tabakadan ele geçmemiştir.[30] Arkasında papirüs izlerini görmenin mümkün olduğu bu bulla üzerinde tamamı korunmamış olmakla birlikte miğfer takmakta olan profilden tasvir edilmiş bir insan yüzü bulunmaktadır. Arkeolojik veriler bahsi geçen **Kat. No. 58** ile ilgili kesin bir tarih verilmesine imkân sağlamamaktadır. İkonografik tabanlı stilistik tarihlendirme yönteminin kullanımı bu noktada faydalı olacaktır.

[27] Ramage ve diğ. 2021, 90-105.
[28] Ramage ve diğ. 2021, 104-105.
[29] Ramage ve diğ. 2021, 91; Hanfmann 1960, 30-31; Kazı Final Raporu-HoB 1959, 6
[30] Kazı Defteri – HoB 1959 V, 18; Alanı kazan D. P. Hansen tarafından herhangi bir veri sunulmaksızın Roma dönemine tarihlendirilmiştir.

Kat. No. 58'in ele geçtiği alanın güneyinde Lydia dönemine tarihlenen A, B ve kısmi olarak C yapılarının olduğu alanda, Geç Roma-Bizans dönemi yapılarının batısında yer alan bölge 1961 yılında yapılan kazılar esnasında Lydia seviyelerini örten yoğun dolgu tabakalarından birinde karnelian bir boncuk (**Kat. No. 17**) da bulunmuştur (**Plan 2**). Söz konusu dolgu tabakasında Hellenistik ve Roma dönemlerine ait karışık eserler ele geçmiştir.[31]

Kuzey-Batı olarak adlandırılan bölümde, Lydia I dönemine ait C yapısının bulunduğu alanın üst katmanlarında saptanan bir tabakada sıkıştırılmış topraktan oluşan bir taban ele geçmiştir (**Plan 3**).[32] Bu taban üzerinde ele geçen mutfak kapları, terra sigillata tipi seramik parçaları ve sikkeler İ.Ö. 1-3. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir; bir sikke ise İ.S. 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.[33] Aynı tabaka içinde sekizgen prizma formunda kırık bir jasper mühür parçası (**Kat. No. 7**) ve ametist bir yüzük taşı (**Kat. No. 10**) da bulunmuştur. Tüm bunlar göz önüne alındığında, bu iki gemolojik eserin kullanılmış olabileceği en geç tarih için İ.S. 1. yüzyılı önermek mümkündür.

C yapısının batısındaki bir alanda, bahsi geçen Hellenistik-Erken Roma taban seviyesinden daha üst bir seviyede, Lydia döneminden Roma dönemine kadar olan bir yelpazede buluntuların karışık olarak ele geçtiği bir toprak tabakası içinde kalsedon bir yüzük taşı (**Kat. No. 4**) bulunmuştur (**Plan 4**).[34]

HoB sektörünün doğusunda yer alan Geç Roma – Erken Bizans yapı kompleksinin doğu uçunda, Kuzeydoğu-Güneybatı yönünde doğrusal biçimde uzanan 1.2m kalınlığında harçlı moloz taşlar ve tuğlalardan örülmüş bir duvar açığa çıkarılmıştır (**Plan 2**).[35] Bu duvarın korunmuş yüksekliği yer yer 3m'yi bulmaktadır. Duvarın doğusunda, yapının kısmen kazılan iç kısmından elde edilen arkeolojik verilere göre yapının ilk inşa

[31] Kazı Defteri – HoB 1961 II, 157; Kazı Final Raporu – HoB 1961, 2; Hanfmann 1962, 7-8; Bu dolgu *103.00/102.00-*100.00/99.50 seviyeleri arasında yer almaktadır. **Kat. No. 17** W5/S90 koordinatlarında *99.70 seviyesinden ele geçmiştir.
[32] Taban *100.10-100.00 seviyesinde, W15/S85 koordinatlarında yer almaktadır.
[33] Sikkelerin kazı envanter numaraları: C62.194 (İ.Ö. 1. yüzyıl), C62.203 (İ.Ö. 2. yüzyıl ortası), C62.1685A (İ.Ö. 3. yüzyıl), C62.0488 (İ.S. 1. yüzyıl); tabakada ele geçen diğer buluntular için bkz. Hanfmann 1963, 10; Kazı Defteri – HoB 1962 II, 65; Kazı Final Raporu – HoB 1962, 3.
[34] **Kat. No. 4** W30/S85 koordinatlarında *100.90 seviyesinden ele geçmiştir. Kazı Defteri – HoB 1962 V, 179, 189; Kazı Defteri – HoB 1962 VI, 1.
[35] Duvar E20/S92.5-E7.5/S122.5 koordinatlarında yer alır.

tarihi İ.S. 2. yüzyıla kadar uzanmaktadır.[36] Ortalama olarak *100.00 seviyelerinde uzanan orijinal tabanın yaklaşık olarak 1m üzerinde ise yapının son iskân aşaması olan Erken Bizans dönemi taban seviyesi yer almaktadır. Bu iki taban seviyesi arasında *100.50 seviyesinde ve E20/S110 koordinatında bir Roma dönemi mezarı açığa çıkarılmıştır.[37] Buradan da anlaşılacağı üzere yapı Roma döneminde bir süre işlevini kaybetmesinin ardından Erken Bizans dönemine kadar tekrar iskân edilmiştir. Yapının üzerini kaplayan dolgu toprağının kazısı sırasında, E20/S95 koordinatında, modern yüzey toprağının yaklaşık 0.33m altında *102.10 seviyesinde jasper bir kolye ucu (**Kat. No. 49**) bulunmuştur.[38] Bu kolye ucu aşağıda da tartışılacağı üzere tılsım amacıyla kullanılan eserler arasında yer almaktadır. Bulunduğu sene eserin üzerinde sembol ve harflerin anlamı çözülememiş olsa da "kutsal metin" olduğu düşüncesi ileri sürülmüştür.[39]

2.1.1.3.Orta Teras Batısı (Middle Terrace West; MTW)

HoB sektörüne dahil edilmiş bağımsız açmalardan birisi sektörün komşu güney yamacında yer ala MTW'dur[40]. E0/S215'ten başlayıp W30/S130 koordinatına kadar uzanır ve HoB sektörü içinde yer alan Lydia açmasının 15m kadar güneyindedir (**Plan 5**). Hiçbiri tamamen kazılmamış olmakla birlikte, MTW alanı içinde Geç Roma ve Erken Bizans teraslı yapıları bulunmaktadır. En dikkat çekici mimari buluntulardan bir tanesi ise doğu-batı seyreden 7m genişliğindeki sütunlu caddedir. Bu caddenin batıda Kuzey Paktolos sektöründeki bölüme bağlandığı düşünülmektedir. İ.S. 2-3. yüzyıllara ait olması muhtemel bir mezar anıtının sütunlu caddede devşirilerek stylobat olarak kullanılmış olması caddenin inşa tarihinin İ.S. 4. yüzyıl olabileceğini düşündürmektedir.[41] Sütunlu caddenin güneyinde yer alan teraslı Geç Antik dönem yapıları açığa çıkarılırken, moloz yoğunluğuna sahip bir tabaka içinde Lydia döneminden Geç Roma dönemine kadar uzanan, içinde bir Hellenistk dönem sikkesinin de yer aldığı karışık bir buluntu yelpazesi içinde bir adet bulla (**Kat. No. 57**) da ele geçmiştir.[42] Bu bullayla (**Kat. No. 57**) ilgili

[36] Kazı Final Raporu-HoB 1960, 2.
[37] Hanfmann 1961, 17.
[38] Kazı Defteri – HoB 1960 II, 17.
[39] Hanfmann 1961, 17.
[40] Middle Terrace West/Orta Teras Batısı.
[41] Hanfmann 1965, 14; Kazı Ara Dönem Raporu – HoB 1964, 3-4.
[42] Kazı Defteri – HoB 1964 II, 11-13, Hellenistik sikke Env. No: C64.0229 (İ.Ö. 2-3. yüzyıllar).

kesin bir tarih vermek mümkün değildir. İkonografi tabanlı stilistik tarihlendirme yönteminin kullanımı bu noktada faydalı olacaktır. Açığa çıkarılmış sütunlu caddenin yaklaşık 20m kuzeyinde, *103.01-101.20 seviyeleri arasındaki herhangi mimari bir öğeyle ilişkilendirilmemiş dolgu toprak içinde özgün forma sahip yivli kalsedon boncuk (**Kat. No. 22**) ele geçmiştir. Bu boncukla aynı dolgu tabakasında ele geçen buluntuların büyük çoğunluğu günlük kullanım seramikleridir. Bunun yanı sıra, Sigillata ve Geç Roma dönemi sırlı seramiklerine ait parçalar da bulunmaktadır.[43] Ne yazık ki elde edilmiş arkeolojik veriler eseri (**Kat. No. 22**) tarihlendirmek için yeterli değildir.

2.1.2. Yamaç Paktolos (Pactolus Cliff/PC)

PC sektörü Paktolos Irmağı'nın doğu yamacında, Sardes Artemis tapınağının ise 700 m kuzeyindedir (**Plan 34**). 1958-1959 kışında Paktolos Irmağı'nın doğu yamacının çökmesi sonucunda içerisinde lahit ve heykel parçalarının da yer aldığı buluntular dere yatağına kaymıştır. Bu vesileyle, batıda Paktolos ırmağı, doğuda ise modern Sart köy evleri arasında sınırlanan alanda yapılan çalışmalar 1959 yılında başlatılarak 1960 yılında sonlandırılmıştır.[44]

Sektörün kültürel tabakalarından en geç tabakasını Roma dönemine tarihlenen "Lento Mezar" ve iki odaya sahip (Büyük Tonozlu Oda ve Küçük Tonozlu Oda) anıtsal mezar kalıntıları oluşturmaktadır (**Plan 6**). Bu geç dönem mezarları doğrudan arkaik ve Lydia tabakalarının üzerine inşa edilmiştir.[45]

Roma dönemi öncesi arkeolojik statigrafiye bakıldığında İ.Ö. 9. yüzyıldan (Lydia IV) İ.Ö. 6. yüzyılın ortalarına (Lydia I) kadar aralıksız devam ettiği görülmektedir. Ardından İ.Ö. 6. yüzyılın ortalarından Hellenistik döneme kadar bir yerleşim boşluğu olduğu gözlemlenmiştir.[46] Lydia tabakalarının alan boyunca yayılımı yaklaşık olarak 7.5m x 10m'dir ve *91.00 ile *87.00 seviyeleri arasında seyretmektedir. PC sektörünün güneydoğusunda daha önce de bahsettiğimiz "Büyük Tonozlu Oda" ve "Küçük Tonozlu

[43] Kazı Defteri – HoB 1964 VI, 89.
[44] Ramage ve diğ. 2021, 111.
[45] Hanfmann, 1961, 18-19; Ramage ve diğ. 2021, 111.
[46] Ramage ve diğ. 2021, 112.

Oda" yer almaktadır. Büyük Tonozlu Oda'nın altında (LVC/N), küçük bir kehribar (**Kat. No. 16)** eser ele geçmiştir[47]. Uğradığı su kaybı sebebiyle yapısal değişime uğrayan olan bu buluntunun orijinal formuna dair yorumda bulunmak ne yazık ki mümkün değildir. Ele geçtiği tabakada bikrom boyama teknikli bir pyksis gövdesine ait parçalar ve bir kuşlu kâse gövde parçası da ele geçmiştir.[48] Ele geçen diğer buluntularında değerlendirilmesiyle Lydia I (İ.Ö. geç 7. yüzyılla İ.Ö. 6. yüzyılın ortası) tabakasına tarihlenmektedir. [49]

2.1.3. Kuzey Paktolos/Pactolus North (PN)

Kuzey Paktolos sektörü Paktolos Irmağı'nın doğu kıyısında, PC sektörünün ise yaklaşık olarak 200m kuzeyinde yer almaktadır. Sektörün kuzeyinde İ.S. 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir sunak ve endüstriyel tesisler yer almaktadır (**Plan 34**). Bu tesisler elektron alaşımının altın ve gümüş olarak ayrıştırılmasında kullanılmıştır. Sektörün güneydoğusunda, Roma dönemi sokağının altında, apsisli iki yapının da yer aldığı Akhaemenid dönemi tabakaları açığa çıkarılmıştır. Sektörün orta kısmında ise kendine ait hamam ve mozaik tabanlı birimlere sahip bir Roma villası bulunmaktadır. Roma villasının güneyinde, sokağın diğer tarafında İ.S. 4. yüzyıla tarihlenen bir Roma Bazilikası yer almaktadır. İ.S. 13. yüzyılda ise bu bazilikanın üzerine kilise inşa edilmiştir. İ.S. 14. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar ise sektör Osmanlı dönemi konutlara ev sahipliği yapmıştır.

PN sektöründe, W220-260/ S350-380 koordinatları arasında, E kilisesinin yer aldığı alanın kabaca kuzeyinde Osmanlı dönemi konut kalıntıları yer almaktadır. Moloz taşlar, kırık tuğla ve kiremit parçalarıyla harç kullanılmadan inşa edilmiş duvarlar içinde antik çağlara ait kaide ve bloklar da devşirme olarak kullanılmıştır. Yapıların toprak zeminleri yaklaşık olarak *91.00 seviyelerinde seyrediyordu. Alanın İ.S. 18. yüzyıla

[47] Kazı Defteri – PC 1960.1 II, 24.
[48] Pyksis Env. No: P60.445; Ramage ve diğ. 2021, Vol II, PC 115; Kuşlu Kâse Env. No: P60.440b; Ramage ve diğ. 2021, Vol II, PC 119.
[49] Ramage ve diğ. 2021, 127.

kadar kullanım görmüş olduğu düşünülmektedir[50]. Bu seviyeden gelen buluntuları genellikle Osmanlı sikkeleri, pipolar ve seramikler oluşturuyordu.[51]

Osmanlı yapılarının hemen altında, "E Kilisesinin" ve "Roma Bahçesi'nin" kuzeyinde ve "Mozaikli Roma Yapısı'nın" hemen güneyinde, alt tabakaların kazısının ardından "Roma Sokağı" olarak adlandırılacak alan Bizans döneminde mezarlık olarak kullanılmıştır. Bu alanda 1960 yılında iki, 1961 yılında 10 ve 1962 yılında 49 adet mezar tespit edilmiştir. Tüm bu gömüler doğu-batı yönünde uzanmış ve başlar batı yönünde konumlandırılmıştır. Düzensiz tuğla parçalarından oluşturulmuş mezarların kapakları devşirme mermer bloklar ve kırık kayrak parçalar kullanılarak yapılmıştır. Bu kapak görevi gören taşların üst seviyeleri *91.00 ile *90.40 arasında seyretmektedir.[52]

1962 yılında, Osmanlı yapılarının taban seviyesinin yaklaşık olarak 40cm üstünde, kazı kayıtlarına göre Osmanlı yapılarıyla doğrudan ilişkilendirilmemiş iki adet boncuk bulunmuştur (**Plan 7**).[53] S365/W230 koordinatından ele geçen bu boncuklardan birisi bantlı agat (**Kat. No. 2**), diğeri ise karneliandır (**Kat. No. 6**). Her ne kadar bu buluntular Osmanlı yapılarının taban seviyesinden daha üst seviyelerde ele geçmiş olsalar da, bu katmanların bahsi geçen gemolojik materyalleri tarihlendirebileceğimiz kadar güvenilir olmadıklarını ve tabakalardan Hellenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı sikkelerinin de iç içe olarak ele geçtiğini belirtmek gerekir.

1963 yılı kazılarında, devam eden Osmanlı tabakalarında iki taban düzlemi tespit edilmiştir. Bu evreye ait sikkeler İ.S. 14. yüzyılın 2'nci yarısından 18. yüzyıla kadar bir yelpaze oluşturmaktadır[54]. Üst seviyede yer alan tabanlar yaklaşık olarak *90.5 seviyesindedir, "A" ve "B" olarak adlandırılmıştır. Alt seviyede yer alan taban ise güneydoğudan kuzeye doğru hafif bir eğim göstermektedir ve *90.4 ile *89.1 seviyeleri arasında seyretmektedir. Alt seviye tabanlar da kimi yapılarla ilişkilendirilerek "1", "2", "3" ve "4" olarak adlandırılmıştır[55].

[50] Hanfmann 1962, 14-15.
[51] Kazı Ara Dönem Raporu – PN 1962, 2; Osmanlı sikkeleri Env. No: C62.186, 187: Saruhanoğulları İ.S 1374-1388, C62.188: I. Murat: İ.S. 1359-1390.
[52] Hanfmann 1962, 16-17.
[53] Kazı Defteri – PN 1962 I, 54.
[54] Hanfmann 1964, 14.
[55] Kazı Final Raporu – PN 1962, 1.

Alt seviye tabanlarla ilişkilendirilen mimari öğelerden olan Yapı 1 (W240-241, S354-355) dikdörtgen formlu olup en az iki odaya sahiptir. Doğusunda yer alan 3 taş kaide, günümüz Sart köy evlerinde olduğu gibi sundurmayı desteklemek amacıyla ahşap direkleri desteklemekte kullanılmış olabilir.[56] Yapının güneyinde (W245/S354) dolgu tabakası içinde, aynı sektörde 1962 yılında bulunmuş olan agat boncukla (**Kat. No. 2**) büyük benzerlikler gösteren başka bir agat boncuk bulunmuştur (**Kat. No. 13**).[57]

Söz konusu Osmanlı yapısının yaklaşık olarak 5m kuzeyinde (W245/S350), Lydia, Hellenistik ve Roma seramiklerinin karışık olarak ele geçtiği bir tabakadan,[58] ancak farklı seviyelerden[59] iki adet karnelian boncuk bulunmuştur. Bunlardan **Kat. No. 26** dikdörtgen prizması formunda ve fasetlidir, diğer buluntu olan **Kat. No. 12** ise disk formludur. 1962 yılında ele geçen karnelian boncukla (**Kat. No. 6**) boyutları, formu ve tipi açısından oldukça yakın olan başka bir karnelian boncuğun (**Kat. No. 12**) 1963 yılı kazısında bulunmuş olması oldukça ilginçtir. Ne yazık ki, her ne kadar bu karnelian boncuklar (**Kat. No. 6** ve **Kat. No. 12**) birbirlerine benzese de bulundukları arkeolojik tabakalar bizlere kesin bir tarih vermekten oldukça uzaktır.

Yine Osmanlı dönemi kalıntılarında, tam olarak korunmadığı için işlevi belirlenememiş apsisli olarak *88.67 - *89.01 seviyeleri aralığında uzanan ve birkaç bağlantı duvarına sahip A duvarı (S258-W341/S259-349) açığa çıkarılmıştır (**Plan 7**).[60] Duvarın doğusunda (W254-260/S335-340) *89.00 seviyesinin altına ulaşıldığında İ.S. 5-7. yüzyıllar aralığına tarihlenen su testileri gibi günlük kullanım seramiklerinin yanı sıra kandil parçaları ele geçmiştir.[61] Aynı tabaka içinde dairesel formda kehribar bir boncuk da (**Kat. No. 20**) bulunmuştur.[62]

[56] Kazı Final Raporu – PN 1962, 2.
[57] Kazı Defteri – PN 1963 I, 11.
[58] Kazı Defteri – PN 1963 I, 67.
[59] **Kat. No. 26** *90.00 seviyesinden, **Kat. No. 12** ise *89.50 seviyesinden ele geçmiştir. Alan sorumlusu arkeolog bu buluntuları aynı tabaka içinde değerlendirmeyi uygun görmüştür.
[60] Hanfmann 1965, 3; Kazı Defteri – PN 1964 I, 128.
[61] Kazı Defteri – PN 1964 I, 127.
[62] Kazı Defteri – PN 1964 I, 127.

2.1.3.1.Yapı XI

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan iki duvarın doğu-batı yönünde başka bir duvarla birleşmesiyle oluşan kısmen kapalı alan Yapı XI olarak adlandırılmıştır. Atık toprağı aktarmak için kullanılan el arabası rampasının yapının merkezinden geçmesi nedeniyle yapının tam olarak açığa çıkarılması mümkün olmamıştır. Söz konusu alanda ele geçen seramiklerin verdiği tarihe göre yapı İ.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Kuzey-güney yönünde ilerleyen batı duvarının hemen doğusunda, büyük kaba taşlarla oluşturulmuş duvarla yaklaşık 5m paralel seyreden bir drenaj bulunmaktadır (**Plan 8**). Sektördeki bu ve benzeri drenajların özellikle kış aylarında Akropolis'ten gelen yağışların Paktolos Irmağı'na yapılara zarar vermeden aktarılması amacıyla yapıldığı düşünülmektedir.[63] Bu drenaj kazısı esnasında *86.55-*86.35 seviyeleri arasında, iki fasetli yüzeyi bulunan bir dağ kristali parçası (**Kat. No. 65**) ve bir adet dumanlı dağ kristali yongası ele geçmiştir.[64] Aynı drenaj içinde, *86.00-*85.55 seviyeleri arasında ise beş adet dağ kristali parçası daha bulunmuştur. Bunlardan sadece bir tanesinde iki adet fasetli yüzey tespit edilebilmiştir.[65] Yapı XI'den ele geçen bu dağ kristalleri aynı döneme, yani İ.Ö 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir.

2.1.3.2.Yapı XIII Güneyi

PN'nin doğusunda IX, XIII, XIV yapıları bulunmaktadır (**Plan 9**). İ.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısına ait tabakaların yanı sıra, tam olarak tarihlendirilemeyen Roma dönemine ilişkin buluntuların da ele geçtiği alanda ve Yapı XIII'ün güneyinde (W246/S354), ortasından delikli, olasılıkla kolye ucu olarak kullanılmış olan aslan formunda işlenmiş bir dağ kristali (**Kat. No. 66**) bulunmuştur.[66] Buluntu yılı olan 1964 buluntu raporuna göre "tabakası saptanamamış" olarak sınıflandırılmıştır; ancak kazı raporlarında eser, tabanın ikinci evresi olan İ.Ö. 547-499 yılları arasına tarihlendirilmiştir.[67]

[63] Bruce 2015, 189; Kazı Final Raporu – PN 1964, 8.
[64] Kazı Defteri – PN 1964 IV, 89.
[65] Kazı Defteri – PN 1964 IV, 87, Kazı Env. No: C64.001 ve S64.034 (**Kat. No. 65**) birleşmektedir.
[66] Ramage ve Craddock 2000, Fig. 4.43, 92; Bruce 2015, 74.
[67] Buluntuların Stratigrafisi Defteri – PN 1964, 4 (tabakası saptanamamış); Hanfmann 1965, 7-9; Kazı Defteri – PN 1964 I, 177; Bruce 2015, 74.

2.1.3.3.Sunağın Batısı

Sektörün kuzey-batısında, Lydia ve Pers evreleri daha yoğunlaşmıştır. Yaklaşık olarak W255-275/S332-351 koordinatları arasında konumlanan alan yaklaşık 1.75m yüksekliğe, 3.10m uzunluğa ve 2.05m genişliğe sahip dikdörtgen formlu bir yapıya sahiptir (**Plan 10**). Kaba taşlar ve çamur harç ile inşa edilen bu yapı üst katmanlardaki Roma dolgu toprağı ile örtülmüş olması sebebiyle ilk olarak "İ.S. 4. yüzyıl Roma Kulesi" olduğu düşünülür.[68] Tamamen açığa çıkarılmasıyla birlikte Kybele'ye adanan bir sunak olduğu anlaşılır.[69] İ.Ö 6. yüzyılın ilk yarısında kullanım gören sunak İ.Ö. 4. yüzyılda kullanım dışı kalır.[70] Sunağın batısında, sunak ile doğrudan ilişkisi olmayan bir Roma dönemi dolgu tabakasının içinde *87.7 seviyesinde, kırılmış ancak silindirik formda olduğu anlaşılan karnelian bir gem (**Kat. No. 27**) bulunmuştur. Sektörün konumu sonucu maruz kaldığı yoğun sel sebebiyle dolgu tabakasına kesin bir tarih vermek mümkün olmamıştır.

2.1.3.4.EA Kilisesi

EA Kilisesi'nin kuzey koridorunun doğu ucunda 6m uzunluğunda, 4.10m ile 4.80m genişliği arasında değişiklik gösteren ve "Kuzey-Doğu Birim" olarak adlandırılan bir yapı ele geçmiştir (**Plan 11**). Kuzey-Doğu Birimi, kilisenin apsisli doğu duvarının devamı olan duvarla ayrılmaktadır. Birime giriş ise kilisenin kuzey koridorunun doğu duvarındaki kapıdan sağlanmaktadır. Zemin korunmamıştır ancak, olasılıkla bazilika zemininden 0.74m yüksekte olan *90.31 seviyelerindeydi. Birimin kuzey duvarı iyi korunmuştur ve EA Kilisesi'nin orijinal planına sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Kuzey duvar görece küçük dikdörtgen bloklardan ve düzensiz tek sıra tuğlalardan koyu kahverengi ve yeşilimsi harç kullanılarak inşa edilmiştir. Kuzeydoğu birimin güney duvarı kuzeydekine oranla daha az korunmuştur. EA Kilisesi'nin apsisli kuzeydoğu duvarına bitişiktir. Birimin taban seviyesinin altında, kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan bir tuğla döşemeli bir drenaj hattı bulunmaktadır. Birimin işlevi ve bu drenajın birimle olan ilişkisi bilinmemektedir. Kuzey-doğu birimin kazıları sırasında nümizmatik buluntular ele

[68] Kazı Defteri – PN 1967 III, 53.
[69] Hanfmann ve diğ. 1968, 11.
[70] Bruce 2015, 95-109.

geçmemiştir. Batı Anadolu'da yer alan benzer yapılarla yapılan karşılaştırmalar ise yapının tarihi ve işlevi açısında faydalı bilgiler sağlamamaktadır. Mevcut buluntular ışığında birimin İ.S. 5. yüzyılın ikinci yarısı veya 6. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir.[71]

Kuzey-Doğu Birimi'nin temel duvarlarının da altındaki *89.34 seviyesinden, W212.30/S361.20-361.10 koordinatlarından oldukça büyük jasper bir kolye ucu (**Kat. No. 24**) ele geçmiştir.[72] Ne yazık ki bu buluntu için kayıtlı arkeolojik bilgiler sınırlıdır. Bu sebeple buluntuya önerilebilecek en geç tarih yapının Kuzey-Doğu Birim'in inşa tarihi olan İ.S. 6. yüzyıldır.

2.1.3.5.E Kilisesi

Yoğunlukla E Kilisesi'nin çevresinde, Kuzey Avlu'da, Kuzey Şapel'de, Kuzey-Doğu Birim'de olmak üzere neredeyse alanın her bölümünde mezarlar ele bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi de Pseudokriptos'a oldukça yakın bir alanda bulunan E Kilisesi'nin güney duvarının hemen güneyindeki stylobat üzerinde yer alan 73.21 numaralı mezardır (**Plan 11**). Küçük bir kız çocuğuna ait olduğu düşünülen mezar, düzeltili taşlarla çevrelenmiş ve 0.65m x 1.30m boyutlarında mermer bir kapakla örtülmüştür.[73] Kapağın üst seviyesi *90.60 iken mezarın taban seviyesi *90.02'dir. Mezardan ele geçen 13 adet demir çivi mezar içine ahşap tabutlu bir gömü yapıldığına işaret etmektedir.[74] Doğu-batı yönünde uzanmış bedenin başı diğer mezarlarda da olduğu gibi batı yönünde konumlandırılmıştır. E Kilisesi'ne olan konumunun yanı sıra mezarı özel kılan içinden ele geçen prestijli buluntulardır. Bunlar bir adet altın küpe[75] ve fasetli dağ kristali bir boncuktur (**Kat. No. 67**). En erken İ.S. 1200 yılına tarihlenen[76] 73.21 numaralı bu mezar, konumu ve içerdiği buluntular açısından ayrıcalıklı bir aile ferdine ait olduğu düşünülmektedir[77].

[71] Buchwald 2015, 19-22.
[72] Kazı Defteri – PN-E 1973 IV, 53.
[73] Hanfmann 1974, 41.
[74] Buchwald 2015, 163.
[75] Waldbaum 1983, 125; Kazı Env. No: J73.003.
[76] Kazı Final Raporu – PN/E 1973, 8.
[77] Buchwald 2015, 155; Kazı Final Raporu – PN/E 1973, 8.

2.1.4. Nekropolis Alanları

İ.Ö. 546'ya kadar Lydia'nın başkenti, İ.Ö. 334'e kadar ise Pers satraplık merkezi olan Sardes batı Anadolu'da Ege denizine yaklaşık 80km'lik mesafede yer almaktadır. Sardes kenti Hermos Nehri (Gediz Çayı) ile Tmolos Dağının (Boz Dağlar) uzantılarının birleştiği, dağdan gelen Paktolos nehrinin (Sart çayı) ovaya aktığı, coğrafi olarak savunmaya uygun bir alanda kurulmuştur. 1910-1914 yılları arasında kazısı yapılmış Nekropolis alanı Paktolos vadisinin kuzey ucunda, vadiye uzanan tepelik arazinin yamaçlarının önemli bir kısmını kapsamaktadır (**Plan 34**).[78]

Howard Crosby Butler başkanlığındaki kazılarda Nekropolis üç alana bölünmüştür. Bu üç alandan ikisi Paktolos Irmağı'nın batısındayken, diğeri ise doğusunda yer almaktadır. Kazılan mezarların büyük bir kısmı "Büyük Nekropolis" veya "İlk Nekropolis" olarak anılan ve Paktolos Irmağı'nın yaklaşık 800m. batısında, Artemis Tapınağı'nın karşısındaki tepelerin yamaçlarında konumlandırılmıştır. Bir diğer alan ise, Paktolos Irmağı'nın doğusunda, Artemis tapınağının 450-600m. kuzeyinde yer almaktadır.

Nekropolis, Tmolos Dağı'nın parmak benzeri mahmuzlarından oluşmaktadır. Bu mahmuzlar kum ve alüvyon tabakasının sertleşmesiyle meydana gelen konglomeradan meydana gelmiştir ve akropolisin jeolojik uzantısı niteliğindedir. Tepelerin yamaçları çoğunlukla sarptır ve tepeler arasında Paktolos Irmağı'na açılan hafif eğimli veya düz vadiler yer alır. Butler yönetiminde kazılan mezarlar çoğunlukla yamaçların nispeten daha yumuşak yüzlerine kazılarak inşa edilmiş olan oda mezarlardı. Bu mezarlar genelde yamacın eğimine bağlı olarak farklılık gösteren uzunlukta dromoslara sahip, bir veya iki odalı mezarlardı. Pek çok mezar odasında konglomeranın oyulmasıyla inşa edilmiş klineler yer almaktaydı. Bu klineler mezar odalarının hem arkasında hem de yanlarında konumlandırılabilmekteydi. Kimi durumlarda ölü beden doğrudan klinenin üzerine yatırılırken, kimi durumlarda ise kline üzerine lahit yerleştirilmiştir. Lahitler pişmiş toprak, kireçtaşı veya mermerden yapılmaktaydı. Sardes ve çevresinde kayaya oyulmuş

[78] Hanfmann ve Mierse 1983, 1-3.

mezarların yanı sıra, lahit mezarlar, sanduka mezarlar ve tümülüsler de bulunmaktadır. Aralarındaki sosyal ve etnik farklılık henüz tam anlamıyla bilinmemektedir.

1910 ile 1914 yılları arasında ve son olarak 1922 yılında, Butler yönetimindeki Sardes kazıları tarafından yaklaşık 1150 mezar kazılmıştır. Bunların %70'inden fazlası İ.Ö. 6 ve 5. yüzyıllara ait mezarlardır. Bu tarihler Lydialıların bağımsızlıklarının son yılları ve Pers boyunduruğuna girdikleri ilk yılları kapsamaktadır. Mezar buluntuların arasından sadece mücevherler yayınlanmıştır.[79]

1922'nin ardından bölgeden yaşanan sosyo-politik gelişmeler ve savaşlar kazıların durmasına sebep olmuştur. Eserlerin bir kısmı kaybolurken, bir kısmı da İstanbul Arkeoloji Müzesi, Metropolitan Sanat Müzesi, Harvard Üniversitesi Sanat Müzeleri, Princeton Üniversitesi Sanat Müzesi ve Oxford Ashmolean Müzesi arasında paylaşılmıştır. 1925 yılında Curtis tarafından yayınlanan takıların önemli bir kısmının İstanbul Arkeoloji Müzesinde yer aldığını bilmekteyiz.[80]

Butler ekibinin kazmış olduğu nekropolerde açığa çıkarılan mezarlara dair tutulan kayıtlar oldukça sınırlıdır. Günümüz arkeolojik kayıt sisteminden oldukça uzak, eser odaklı ve aceleye getirilmiş bu kayıtlar, bizlere dönem kazılarında açığa çıkarılmış mezarlarda hangi eserlerin, hangi mezar içinde ne şekilde ve nasıl bulunduğu bilgilerini sağlamamaktadır. Bir başka üzücü durum ise arkeolojik kontekst oluşturması muhtemel farklı tipteki eserlerin dünyanın farklı müzelerine dağılmış olmasıdır. Mezarların konumu ve kontekst problemleri Sardes kazı ekibi tarafından devam ettirilmekte olan başka bir projenin konusudur. Bu sebeple, tez kapsamında Butler dönemi kazılarında ele geçen bu prestijli gemolojik eserlerin incelenmesi önemli arkeolojik bilgilerinden yoksun olarak yapılacaktır.

2.1.5. H. C. BUTLER MEZARLARI (1910-1914, 1922)

H. C. Butler yönetimindeki Sardes ekibi, bir üst başlıkta anlatılmış olan nekropolis sektöründe 1910-1914 yılları arasında ve son olarak 1922 yılında yaklaşık 1150 mezar

[79] Curtis 1925.
[80] Curtis 1925; Butler yönetiminde kazılan mezarlara dair verilen bilgiler Greenewalt'un konuyla ilgili 1992 yılında yazmaya başladığı ancak bitirmediği yayınlanmamış monograf çalışmasından derlenmiştir.

kazmıştır. Bu dönemde kazılmış olan mezarlar "Butler Mezarları" olarak da bilinmektedir. H. C. Butler başkanlığında yapılan kazılardan açığa çıkarılan ve bu tez kapsamında ele alınan eserlerin sadece beş tanesi gemolojik testler sonucunda tanımlanmıştır. Bu tanımlamalar T. Velioğlu, K. Sözeri, H. Günel, ve T. Songöre tarafından MTA'nın "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Antik Süstaşlarının Gemolojik İncelenmesi" projesi dahilinde 2018 yılında gerçekleştirilmiştir.[81] Gemolojik yöntemlerle yapılmamış tanımlamaların yanlarına bu sebeple "?" konulmuştur.

2.1.5.1.MEZAR A1

A1 mezarı erozyon sebebiyle mezar tepesinin doğu yamacından aşağı doğru çökmüş halde bulunmuştur. Pişmiş topraktan yapılmış bir lahit ve kapağı ele geçmiştir. Kapak, taşlarla süslenmiş izlenimi veren yükseltilmiş geniş bantlarla bezenmiştir.[82] A1 mezarında ele geçen farklı tiplerdeki objelerin sayısını ve Butler döneminde verilmiş buluntu numaraları bilinmektedir ancak, bu eserlerin çoğunun nerede ele geçtiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Elimizdeki verilere göre, mezar içerisinde seramikler, altın takılar, bronz ve gümüş eserler yer almaktadır. Seramikler içerisinde lydion, kandiller, sürahi, vazo ve kaseler bulunmaktadır.[83] Gümüş eserler içinde bilezik, sürahi ve sos tabakları vardır.[84] Bronz eserler içinde sürahi, kaşık, parfüm süzgeci, kutu-ayna ve Butler'ın mektuplarında da değinilen üç adet kase yer yer almaktadır.[85] Takılar arasında ise altın telden yapılmış burgulu bir küpe, yine altından yapılmış bir çift çember küpe vardır.[86] Küpelerin yanı sıra altın bir telin delikli bir mavi kalsedon? intagliodan geçirilip uçlarda burgu şeklinde oluşturulmuş bir bileklik de ele geçmiştir (**Kat. No. 73**).[87] İntaglio üzerinde karşılıklı Athena ve Hermes figürleri yer almaktadır. Athena'nın peplos giymesi ve bu kıyafetin Attik tarzda olması, ayrıca mızrak ve kalkanla tasvir edilmesi

[81] İstanbul Arkeoloji Müzeleri Antik Süstaşlarının Gemolojik İncelenme Projesi kapsamında gemolojik olarak test edilmiş eserler: **Kat. No. 75, Kat. No. 78, Kat. No. 87, Kat. No. 92 ve Kat. No. 94.**
[82] Butler 1922, 84., Butler Mektupları 47, 16 Mayıs 1911.
[83] Kazı Eser No: P1131-P1137.
[84] Kazı Eser No: J112-Sil 15., Akıtacaklı sürahi İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No. 4541, Waldbaum 1983, 147, No 967.
[85] Kazı Eser No: Br113-Br118.
[86] Burgu Küpe Kazı Eser No: J111, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4551, Curtis 1925, 33, No. 79.; Dairesel Küpeler Kazı Eser No: J110, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4552, Curtis, 1925, 33, No. 80.
[87] Kazı Eser No: J109, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4518, Curtis 1925, 38-39, No. 101.

onun klasik döneme ait olduğunu göstermektedir. Hermes'in ise seyahat şapkası, omzundaki khlamys ve sol elinde kerykeion taşıması gibi detaylar ise klasik dönem sanatının özelliklerini yansıtmaktadır.[88] Mezar konteksti ise İ.Ö. 4. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir.[89]

2.1.5.2.MEZAR B1

B1 mezarı ile ilgili günümüze ulaşan bilgiler oldukça sınırlıdır. Mezar tipine dair herhangi bir açıklama yoktur. Kazı kayıtlarına göre ele geçen tek mezar buluntusunun altın eklentili skarabe formunda karnelian? bir mühür yüzüktür **(Kat. No. 74)**.

2.1.5.3.MEZAR 220

220 numaralı mezarın tipine dair kayıtlarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Buluntu kartına göre; mezar buluntusu olarak pişmiştoprak kadın heykelciği[90], 4mm çapında 17 adet küresel altın boncuk ve 5mm genişliğindeki üçgen formlu karnelian? boncuktan oluşan zincir[91], skarabe formunda karnelian intaglio (**Kat. No. 75)**, kalsedondan? yapılmış piramidal formlu mühür **(Kat. No. 80)** ve Lysimakhos dönemine (İ.Ö. 323-281) tarihlenen bronz bir Athena sikkesi ele geçmiştir.[92] Dolayısıyla mezarı kabaca İ.Ö. 4. yüzyılın sonuyla 3. yüzyılın başı aralığına tarihlemek mümkündür.

2.1.5.4.MEZAR 24

24 numaralı mezarın tipine dair kayıtlarda herhangi bir bilgi yoktur. Mezar buluntuları arasında, 19 altın boncuk ve iki pandantiften oluşan bir kolye,[93] iki altın rozet,[94] muhtelif boncuklar ve piramidal formlu altın eklentili kalsedon? bir mühür bulunmuştur **(Kat. No. 76)**.[95]

---

[88] Boardman 2015, 595-596.
[89] Curtis 1925, 38-39.
[90] Heykelcik Kazı Eser No: MMA 26.199.154.
[91] Curtis 1925, 18, No. 28
[92] Bell 1916, 11, No. 122
[93] Kolye Eser No: J24, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4567, Curtis 1925, 22-23, No. 41.
[94] Curtis 1925, 12, No. 5.
[95] Piramidal mühür Eser No: J25, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4521, Curtis 1925, 41, No. 107.

2.1.5.5.MEZAR 213

1911 yılında kazılmış 213 numaralı mezarın tipine dair kayıtlarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Mezar içeriğinden toplamda 18 adet obje ele geçmiştir. Bunlar arasında; gümüş phiale mesomphalos,[96] iki bronz alaşımı ayna,[97] iç içe geçmiş 27 adet taş yapraktan oluşan altın çıngırak,[98] iki altın yüzük,[99] 165 altın boncuktan oluşan kolye,[100] pişmiş toprak ampulla ve kandil,[101] gümüş bir kâse,[102] yedi adet alabastron[103] ve bu çalışma kapsamında incelenecek olan piramidal bir mühür (**Kat. No. 77**) yer almaktadır.[104]

2.1.5.6.MEZAR 18

18 numaralı mezarın tipine dair kayıtlarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Buluntu kartına göre; mezar buluntusu olarak, biri 29 altın boncuktan oluşan, diğeri ise üzerinde dağ kristali bulunduran iki kolye,[105] bir altın bant,[106]iki adet altın küpe,[107] iki adet pişmiş toprak kâse ve iki maşrapa,[108] bir adet alabastron,[109] üç adet gümüş kap[110] ve bu çalışma kapsamında incelenecek olan iki ağırlık formlu mühür (**Kat. No. 78** ve **Kat. No. 79**) ele geçmiştir.

[96] Kazı Eser No: Butler Sil9, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4539, Waldbaum 1983, 146, No. 963.
[97] Kazı Eser No: Butler Br12 ve Br48, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4572, Oliver 1971, 113-120.
[98] Kazı Eser No: Butler J33, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4562, Curtis 1925, 34, No. 85.
[99] Kazı Eser No: Butler J35, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4548-45-50, Curtis 1925, 35 ve 37, No. 88 ve 95.
[100] İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4571, Curtis 1925, 26-27, No. 52.
[101] Ampulla Kazı Eser No: Butler P516, Kandil Kazı Eser No: Butler P515.
[102] Kazı Eser No: Butler Sil10.
[103] Kazı Eser No: Butler Sv13-18.
[104] Kazı Eser No: Butler J34, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4522, Curtis 1925, 41, No. 108.
[105] Kazı Eser No: Butler J14 ve J17, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4568 ve 4526, Curtis 1925, No. 42 ve 50.
[106] Kazı Eser No: Butler J15, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4554, Curtis 1925, 14, No. 13.
[107] Kazı Eser No: Butler J16 ve J20, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4546 ve 4573, Curtis 1925, No. 60 ve 82.
[108] Kazı Eser No: Butler P218, P219, P220 ve P221.
[109] Kazı Eser No: Butler Sv5
[110] Kazı Eser No: Butler Sil1, Sil2 ve Si3

2.1.5.7.MEZAR 22

22 numaralı mezarın tipine dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Kazı kayıtlarına göre mezar içeriği, beş altın boncuk,[111] iki karnelian? boncuk,[112] pişmiş topraktan yapılmış akıtacaklı bir sürahi[113] ve bu tez kapsamında ele alınacak olan kalsedon? piramidal mühürden (**Kat. No. 81**) oluşmaktadır.[114]

2.1.5.8.MEZAR 27

27 numaralı mezar ile ilgili günümüze ulaşan bilgiler oldukça sınırlıdır. Mezar tipine dair herhangi bir açıklama yoktur. Kazı kayıtlarına göre mezar içeriği iki alabastron,[115] bir agat boncuk,[116] altın levhadan kesilmiş beş kanatlı erkek figürü barındıran süsleme,[117] içi boş küçük altın silindir,[118] ve bu tez kapsamında değerlendirilecek olan piramidal mühür (**Kat. No. 82**) bulunmaktadır.[119]

2.1.5.9.MEZAR 25

25 numaralı mezarın tipine dair kazı kayıtlarında herhangi bir veri bulunmamaktadır. Kazı kayıtlarına göre mezar içeriğinde bir adet altın küpe,[120] iki adet bronz kutu-ayna,[121] bir alabastron,[122] formları ve stillerine dair ayrıntılı bilgi sahibi olmadığımız 6 pişmiş toprak kap yer almaktadır.[123] Bunun yanı sıra birbirinden farklı tiplerde 5 çeşit kolye ve kolye uçları bulunmuştur. Bahsi geçen kolye uçlarından bir tanesi altın eklentili düğme formlu bir agat? boncuktur.[124] Bir diğeri ise bu çalışma kapsamında incelenecek olan farklı şekillerdeki 43 adet altın boncuk, bir altın iğne ve 27 süstaşı veya

[111] Kazı Eser No: Butler J7, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4566, Curtis 1925, 19, No. 29.
[112] İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4565, Curtis 1925, 27, No. 56.
[113] Kazı Eser No: Butler P132
[114] Kazı Eser No: Butler J6, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4527, Curtis 1925, 44-45, No. 119.
[115] Kazı Eser No: Butler Sv7 ve Sv8
[116] İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4530, Curtis 1925, 27, No. 54.
[117] Kazı Eser No: Butler J154, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4650, Curtis 1925, 13, No. 8.
[118] Kazı Eser No: Butler J153, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4646, Curtis 1925, 13, No. 9.
[119] Kazı Eser No: Butler J28, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4528, Curtis 1925, 42, No. 110.
[120] Kazı Eser No: Butler J8, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4544, Curtis 1925, 31, No. 68.
[121] Kazı Eser No: Butler Br12 ve Br13
[122] Kazı Eser No: Butler Sv3
[123] Kazı Eser No: Butler P202, P203, P204, P205, P206 ve P207
[124] Kazı Eser No: Butler J9, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4556, Curtis 1925, 21, No. 38.

cam hamuru boncuktan oluşan bir (**Kat. No. 83**) kolyedir.[125] Ayrıca mezar içeriğinden 220 numaralı mezarda olduğu gibi Lysimakhos dönemine (İ.Ö. 323-281) tarihlenen Athena tasvirli bronz bir sikke ele geçmiştir.[126]

2.1.5.10. MEZAR 326

326 numaralı mezarın tipine dair kazı kayıtlarında herhangi bir bilgi yoktur. Mezar içeriğinde belirlenebilen pişmiş toprak kap formları arasında skyphos, kâse, sürahi, ampulla ve kandiller yer almaktadır.[127] A1 ve 25 numaralı mezarlardan ele geçmiş olan bronz kutu-ayna başka bir örneği bu mezarda da vardır.[128] Geri kalan mezar buluntularını farklı mühür ve takılar oluşturmaktadır. Takılar içinde altından yapılmış olan dört farklı tipte kolye ucu,[129] bu tez kapsamında incelenecek olan aslan başlı altın eklentili dağ kristali? kolye ucu/küpe (**Kat. No. 84**)[130] ve altın eklentili karnelian? piramidal mühür (**Kat. No. 86**) yer almaktadır.[131]

2.1.5.11. MEZAR 348

348 numaralı mezar kaya oyuğu tipindedir. Mezar buluntuları içinde, pişmiş toprak eserler arasında birisi Attik diğerleri dışbükey kenarlı olmak üzere dört lekythos,[132] üç lydion,[133] bir kantharos,[134] bir kâse[135] ve formu tanımlanmamış iki seramik bulunmaktadır.[136] Diğer buluntular ise 3 alabastron,[137] bir fildişi iğne,[138] bir bronz ayna[139]

[125] Kazı Eser No: Butler J10, J12a, 12c, 13a, 13b ve 13c, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4570, Curtis 1925, 20, No. 33.
[126] Bell 1916, 12, No. 134.
[127] Kazı Eser No: Butler P646-P653.
[128] Kazı Eser No: Butler Br62.
[129] Kazı Eser No: Butler J47, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4605, Curtis 1925, 24, No. 46.
[130] Kazı Eser No: Butler J45, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4577, Curtis 1925, 25, No. 49 Cahill (Ed.) 2010, No. 118.
[131] Kazı Eser No: Butler J44, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4580, Curtis 1925, 40, No. 106.
[132] Kazı Eser No: Butler P720-P723.
[133] Kazı Eser No: Butler P727-P729.
[134] Kazı Eser No: Butler P726.
[135] Kazı Eser No: Butler P730.
[136] Kazı Eser No: Butler P724-P725.
[137] Kazı Eser No: Butler Sv28-Sv30.
[138] Kazı Eser No: Butler Bo5.
[139] Kazı Eser No: Butler Br70.

ve bu tez kapsamında incelenecek olan piramidal bir mühürden (**Kat. No. 85**) oluşmaktadır.[140] Mezar tarihi için İ.Ö. 6. yüzyıl ile 4. yüzyıl aralığı önerilmiştir.[141]

2.1.5.12. MEZAR 813

813 numaralı mezar, 1900'lü yılların başında Butler başkanlığındaki kazıları yapılmış ve nekropolisteki yerini net olarak bildiğimiz az sayıdaki mezardan bir tanesidir. Kaya oyuğu tipindeki mezar ilk olarak 1912 yılında kazılmış, 1984 yılında ise yeri tekrar keşfedilerek bilimsel çalışmalara devam edilmiştir. Kapısı doğuya dönük olan mezarın girişinde toplamda yaklaşık 1.2m yüksekliğinde dört basamaklı kireçtaşı merdiven yer almaktadır. Girişin her iki yanında ise iki anthemion stel konumlandırılmıştır.[142] Steller ve basamaklar anakaya üzerine oturtulmuştur. 813 numaralı mezarın bu özellikleri onu nekropolde ye alan diğer mezarlardan ayırmaktadır. Basamaklı girişin ardında, mezar mimarisini sırasıyla ön oda (vestibule), koridor ve ana oda oluşturmaktadır. Ana kayanın oluşturduğu zemin aşağı yukarı tüm birimlerde aynı seviyedeyken koridorun tavan seviyesi odalara göre daha alçaktır.[143] Kayıtlara göre ana oda içerisinde üç kireçtaşı lahit bulunmaktaydı. Lahitlerden bir tanesi ise odanın girişinde yer alan "gömülü lahittir". Böyle adlandırılmasının sebebi ise, yukarıda da bahsettiğimiz üzere tüm birimler aşağı yukarı aynı seviyedeki bir zemin üzerinde konumlanırken bu lahit diğerlerinden daha derinde yer almaktadır. Bahsi geçen gömülü lahit içinde yetişkin bir erkeğin iskeletleri yer almaktaydı. Kafatasına aldığı bu darbeni ölümüne sebebiyet vermiş olabileceği ileri sürülmüştür.[144] 813 numaralı mezar içeriğinde pişmiş toprak kaplar, terrakotta heykelcikler, altın folyo süslemeler, fayans bir obje, altın yüzük, silindir mühür[145] (**Kat. No. 87**) ve alabastronlar yer almaktadır. Bu objelerden yalnızda birkaçı doğrudan tez kapsamında incelenecek olan silindir mührün (**Kat. No. 87**) de ele geçtiği "gömülü

[140] Kazı Eser No: Butler J72; İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4578; Curtis 1925, 42, No. 111; Cahill (Ed.) 2010, 130.
[141] Dusinberre 2003, 249
[142] Hanfmann ve Ramage 1978, 75, Fig. 47.
[143] Greenewalt ve diğ, 1987, 36-44.
[144] Butler 1922, 116-117.
[145] Kazı Eser No: Butler J125; İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4581; Curtis 1925, 39-40, No. 104; Cahill (Ed.) 2010, 128.

lahitle" ilişkilendirilmiştir.[146] Kazı kayıtlarına göre gömülü lahit ile ilişkili olan eserler altın yüzük,[147] üç pişmiş toprak sürahi,[148] bir alabastron[149] ve silindir mühürdür (**Kat. No. 87**). Mezar için İ.Ö. 550-475 tarih aralığı önerilmiştir.[150]

2.1.5.13. MEZAR 371

317 numaralı mezarın tipine dair kazı kayıtlarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Mezar içeriğinden dört kadeh,[151] form ayrıntısı belirtilmemiş üç sürahi,[152] beş unguentarium,[153] üç kâse,[154] bir kyliks,[155] iki bronz ayna,[156] bir bronz parfüm süzgeci,[157] dört kandil,[158] bir demir bıçak,[159] bir cam şişe,[160] mavi cam hamurundan yapılmış piramidal mühür,[161] yedi parçadan oluşan altın folyo süsleme elemanları,[162] bir altın şerit,[163] bir altın yüzük,[164] altın boncuklar[165] ve bu tez kapsamında ele alınacak olan piramidal mühür (**Kat. No. 88**) bulunmaktadır.[166]

2.1.5.14. MEZAR 327

327 numaralı mezara dair elimizdeki veriler oldukça sınırlıdır. Mezarın tipine dair kazı kayıtlarında herhangi bir bilgi yoktur. Buluntu kartına göre mezardan ele geçen tek obje bu tez kapsamında da incelenecek olan silindir formlu bir mühürdür (**Kat. No. 89**).[167]

---

[146] Greenewalt ve diğ, 1987, 40.
[147] Kazı Eser No: Butler 813.3.
[148] Kazı Eser No: Butler 813.10-12.
[149] Kazı Eser No: Butler 813.13.
[150] Dusinberre 2003, 253; Greenewalt ve diğ, 1987, 37.
[151] Kazı Eser No: Butler P815-P818.
[152] Kazı Eser No: Butler P807-P809.
[153] Kazı Eser No: Butler P810-P814.
[154] Kazı Eser No: Butler P819-P821.
[155] Kazı Eser No: Butler P822.
[156] Kazı Eser No: Butler Br85 ve Br86.
[157] Kazı Eser No: Butler Br87.
[158] Kazı Eser No: Butler P823-P826.
[159] Kazı Eser No: Butler M15.
[160] Kazı Eser No: Butler Gl9.
[161] İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4592; Curtis 1925, 44, No. 117.
[162] İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4595; Curtis 1925, 15, No. 19.
[163] Kazı Eser No: Butler J89.
[164] Kazı Eser No: Butler J91.
[165] Kazı Eser No: Butler J92.
[166] Kazı Eser No: Butler J86; İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4589; Curtis 1925, 44, No. 116.
[167] Kazı Eser No: Butler J48; İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4590; Curtis 1925, 46, No. 122.

2.1.5.15. MEZAR 364

364 numaralı mezarın tipine dair elimizde herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bu tez kapsamında incelenecek olan piramidal mühür (**Kat. No. 90**) dışında eserlerin tamamının pişmiş topraktan oluştuğu görülmektedir.[168] Pişmiş toprak eserler arasında formlarına dair ayrıntılı bilgi sahibi olmadığımız bir kalpis,[169] altı unguentarium,[170] bir tek kulplu amphora,[171] bir sürahi,[172] dört alabastron,[173] bir çömlek[174] ve iki kandil yer almaktadır.[175]

2.1.5.16. MEZAR 722

722 numaralı mezar, kayıtlara göre Artemis tapınağının karşısındaki Akropolis'in kuzey eteklerinde dromoslu bir oda mezardır. Lahdin tipine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Buluntuların bir kısmı lahit içinde ele geçerken bir kısmı ise lahdin dışından ele geçmiştir. Lahdin içinden; demir bir mızrak ucu,[176] iki alabaster? alabastron,[177] bir bronz kutu-ayna[178] ve bu tez kapsamında ele alınacak olan skarabe yüzük (**Kat. No.91**) ele geçmiştir.[179] Lahdin dışından ve çevresinden ise; bir taş ağırlık,[180] bir cam boncuk,[181] üç kandil,[182] beş lekythos,[183] yedi lydion,[184] bir oinokhoe,[185] bir geniş

[168] Kazı Eser No: Butler J79; İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4591; Curtis 1925, 44, No. 118.
[169] Kazı Eser No: Butler P771.
[170] Kazı Eser No: Butler P779-P784.
[171] Kazı Eser No: Butler P772.
[172] Kazı Eser No: Butler P773.
[173] Kazı Eser No: Butler P774-P777.
[174] Kazı Eser No: Butler P778.
[175] Kazı Eser No: Butler P785-P786.
[176] Kazı Eser No: Butler M22.
[177] Kazı Eser No: Butler SV53-SV54.
[178] Kazı Eser No: Butler Br131.
[179] Kazı Eser No: Butler J118; İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4632; Curtis 1925, 38, No. 98.
[180] Kazı Eser No: Butler St6.
[181] Kazı Eser No: Butler Gl18.
[182] Kazı Eser No: Butler P1321-P1323.
[183] Kazı Eser No: Butler P1315-P1318.
[184] Kazı Eser No: Butler P1307-P1313.
[185] Kazı Eser No: Butler P1319.

ağızlı çömlek[186] ve üzerinde Lidce "mivad" graffitosu bulunan pişmiş toprak bir alabastron ele geçmiştir. Mezar 722 İ.Ö. 500-475 yılları arasına tarihlendirilmiştir.[187]

2.1.5.17. MEZAR S16

S16 numaralı mezarın kesin konumu ve tipine dair kazı kayıtlarında herhangi bir veri bulunmamaktadır. Mezar buluntuları içinde hiçbir pişmiş toprak eser olmayışı dikkat çekicidir. Kayıtlara göre mezar buluntuları üç alabaster? alabastron,[188] üzerinde kadın figürü bulunan altın bir yüzük[189] ve bu tez kapsamında incelenecek olan skarabe formlu bir mühür (**Kat. No. 92**) ele geçmiştir.[190] Mezar İ.Ö. 6. yüzyıl ile 4. yüzyıl aralığına tarihlendirilmiştir.[191]

2.1.5.18. MEZAR 701

1911 yılında kazılmış olan 701 numaralı mezarın tipine ve kesin konumuna dair elimizde veri bulunmamaktadır. Mezar içeriği, form ve stili tam olarak bilinmeyen pişmiş topraktan bir sürahi ve mühürlü gümüş bir yüzükten (**Kat. No. 94**) oluşmaktadır.[192]

2.1.5.19. MEZAR 811

811 numaralı mezar "ilk nekropol" olarak adlandırılan alanda yer almaktadır ve 1912 yılında kazılmıştır. Mezar buluntu tipi çeşitliliği ve özellikle de kaydedilen bronz eserlerin sayısı açısından sıra dışıdır. Kayıtlara göre mezardan 56 adet bronz obje ele geçmiştir.[193] Ne yazık ki bu objelere dair daha ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Bunun yanı sıra mezardan dört skyphos,[194] sekiz fildişi obje,[195] bir demir kılıç,[196] alabaster?

---

[186] Kazı Eser No: Butler P1306.
[187] Kazı Eser No: Butler P1320; Dusinberre 2003, 251-252; Gusmani 1964, 263, No. 33;
[188] Kazı Eser No: Butler SV71-SV73.
[189] Kazı Eser No: Butler J155; İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4637; Curtis 1925, 36, No. 91.
[190] Kazı Eser No: Butler J156; İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4634; Curtis 1925, 36-37, No. 94; Cahill (Ed.) 2010, 499, No. 124.
[191] Dusinberre 2003, 258.
[192] İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4639; Kazı Eser No: Butler J117.; Curtis 1925, 38, No. 99; Dusinberre 2003, 267, Fig. 79; Cahill (Ed.) 2010, 501, No. 127.
[193] Kazı Eser No: Butler Br139-Br194.
[194] Kazı Eser No: Butler P1365-P1368.
[195] Kazı Eser No: Butler Bo14-Bo21.
[196] Kazı Eser No: Butler M23.

alabastron,[197] bir altın yüzük,[198] bir mühür yüzük[199] ve bu tez kapsamında incelenecek olan altın eklentili piramidal mühür (**Kat. No. 95**) ele geçmiştir.[200] Mezar İ.Ö. 5. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir.[201]

2.1.5.20. MEZAR 611

611 numaralı mezarın tipine ve kesin konumuna dair elimizde bilgi bulunmamaktadır. Kazı kayıtlarına göre mezardan ele geçen tek eser, bu tez kapsamında da incelenecek olan piramidal mühürdür (**Kat. No. 96**).[202]

2.1.5.21. MEZAR 1005

1005 numaralı mezarın kesin konumu ve tipine dair elimizde bilgi bulunmamaktadır. Kayıtlara göre mezar buluntusu olarak birisi mavimsi kalsedon? (**Kat. No. 97**)[203] diğeri ise beyazımsı kalsedon? (**Kat. No. 98**)[204] iki adet piramidal mühür ele geçmiştir.

2.1.6. 1958 YILINDAN SONRA KAZILAN MEZARLAR

2.1.6.1. MEZAR 03.1

2003 yılında, Paktolos Irmağı'nın batısındaki W540/S995 koordinatlarında, modern tarımsal faaliyetler sonucunda bir oda mezar girişi açığa çıkarılmıştır. Aynı sezon yapılan kazılar sonucunda, mezarın konglomera olan ana kayaya oyulmuş olan dromoslu bir oda mezar olduğu görülmüştür (**Plan 12**).[205]

---

[197] Kazı Eser No: Butler Sv56.
[198] Kazı Eser No: Butler J121; İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4636; Curtis 1925, 41, No. 109; Cahill (Ed.), 498, No. 122.
[199] Kazı Eser No: Butler J122; İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4633; Curtis 1925,37, No. 97.
[200] Kazı Eser No: Butler J120; İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4641; Curtis 1925, 41-42, No. 109; Cahill (Ed.) 2010, 503, No. 129.
[201] Dusinberre 2003, 252.
[202] Kazı Eser No: Butler J114; İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4642; Curtis 1925, 43, No. 113; Cahill (Ed.) 2010, 504, No. 131.
[203] İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 5133; Curtis 1925, 45, No. 120.
[204] İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 5134; Curtis 1925, 43, No. 115; Cahill (Ed.) 2010, 504, No. 132.
[205] Mezar 03.1 Ara Raporu, 1.

Mezar odasının derinliği 4.50m, genişliği 2.28m ve uzunluğu 2.82m'dir. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde 1.90m uzanan dromosun genişliği 0.85m, yüksekliği ise 0.95m'dir. Oda içinde yapılan kazılarda ele geçen iri taşların mezar odasının girişini kapatmak için kullanıldığı düşünülmektedir. Mezar içinde ana kayanın oyulması yoluyla inşa edilmiş üç kline yer almaktadır. Bunlarda birincisi güneyde duvara komşu kline "A", ikincisi batı duvara komşu "B" ve sonuncusu ise kuzey duvara komşu olan kline "C"dir.[206] A ve B klineleri kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanıp, iskeletlerin baş tarafı güneybatı yönüne konumlandırılmışken, C klinesi kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanmaktadır ve iskeletin baş tarafı kuzeybatı yönüne doğru konumlandırışmıştır.

03.1 numaralı mezar içinden açığa çıkarılan buluntular, A ve B klinelerinin yanı sıra odanın zemininden de ele geçmiştir. A klinesinde, iskeletin başının hemen yanında, ikisi de İ.Ö. 5. yüzyıla tarihlenen iki lekythos bulunmuştur. C klinesi üzerindeki iskeletin sağ femur kemiğinin hemen yanında ise yine İ.Ö. 5. yüzyıla tarihlenen bir alabaster alabastron bulunmuştur.[207] B klinesinin üzerinde ise tamamı ele geçmeyen iskeletin yanı sıra hiçbir obje bulunmamıştır.

Mezarın diğer buluntuları gruplar halinde zemin üzerinden ele geçmiştir. Bu gruplardan bir tanesi B klinesinin hemen batısındaki yaklaşık 15-20cm yüksekliğindeki ana kaya platform üzerinde ele geçen ve İ.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen cam aryballos ve bir lekythostan oluşmaktadır.[208] İkinci grup ise mezar odasının dromosa bakan kısmında ele geçen ve İ.S. 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen cam aryballos demir aynadan oluşmaktadır.[209]

Son grupta ise C klinesinin hemen yanındaki İ.Ö. 5. yüzyıl sonuna tarihlenen kırmızı figürlü askos, cam alabastron, cam oinokhoe ve siyah firnisli ekinoid kase ele geçmiştir[210]. Cam alabastronun hemen yanında, organik ve inorganik, aynı zamanda metal boncukların bir arada kullanıldığı bir kolye seti de bulunmuştur (**Kat. No. 54**).[211]

---

[206] Kazı Defteri – Mezar 03.1 I, 27.
[207] Baughan 2010, alabaster alabastron Env. No:205.; Baughan 2010, lekythos Env. No:203. ve No:204.
[208] Baughan 2010, cam aryballos Env. No:198.
[209] Baughan 2010, cam aryballos Env. No:199.; demir ayna Kazı Env. No: M03.006.
[210] Baughan 2010, askos Env. No:200.; Baughan 2010, cam alabastron Env. No:197.; Baughan 2010, cam oinokhoe Env. No:196.; Baughan 2010, ekinoid kase Env. No:201.
[211] Kazı Final Raporu – Mezar 03.1, 3.

Bu set; bakır alaşım, cam, deniz kabuğu, kehribar, maddesini tanımlayamadığımız sarı ve siyah boncukların yanı sıra bir adet de karnelian boncuk barındırmaktadır.

Mezar içinden ele geçen tüm buluntuların da yardımıyla 03.1 numaralı mezarı İ.Ö 5. yüzyıl sonu ile İ.Ö 4. yüzyıl arasına tarihlenecektir.[212] Dolayısıyla **Kat. No. 54** kolye seti de bu tarih aralığında ait olmalıdır.

2.1.6.2.MEZAR 07.1

Mezar 07.1 Hamam-Gymnasium kompleksinin güneybatısındaki S53/W169 ve S58/W161 koordinatları arasında, günümüz İzmir-Ankara karayolunun hemen yanındaki modern bir binanın altında açığa çıkarılmıştır. Ev olarak 1970'lerde inşa edilmiş bu bina 1980'lerde lokantaya çevrilişinden bir süre sonra işlevini kaybederek terkedilmiştir. Kaçak kazıcıların, bina zemininin 2.35m altındaki (*99.80) lahite tünel açarak ulaştıklarının açığa çıkmasıyla birlikte, resmi işlemlerin sonuçlanmasının ardından 2007 yılında Sardes kazı ekibi tarafından kazılmaya başlanılmıştır.[213]

Mezar odası, bir yüzü 2.97m olan kare bir odadan oluşmaktadır. Tuğladan örülmüş duvarların korunmuş yüksekliği 0.90m'dir (**Plan 13**). Duvarların sıvamış olduğuna dair izler bulunmuştur. Odanın tabanı herhangi bir materyal ile kaplanmamış, toprak olarak bırakılmıştır. Lahdin gövdesi güney duvara paralel bir şekilde zeminin yaklaşık 0.30m üzerinde *in situ* olarak ele geçerken, kapağı açıkta bulunan toprak zemin üzerine hafifçe kuzeye doğru eğik bir açıyla yerleştirilmiş olarak bulunmuştur. Lahdin gövdesi oldukça hasarlı biçimde ele geçmesine rağmen üzerinde yüksek kabartma ve mimari öğelerden oluşan süslemelerin olduğu anlaşılmaktadır. Alt kenarında yer alan Grekçe yazıtta ise; "Cl(audius) Ant(onius) Hermon ve Aur(elia) Thaleia'nın (Lahdi)" ibareleri yer almaktadır. Aurelia Thaleia ismine dayanarak lahdin İ.S. 212 yılından sonrasına tarihlendiği düşünülmektedir.[214] Kapakta ise, kline üzerinde, olasılıkla Hermon ve Thaleia oldukları düşünülen bir erkek ve bir kadın figürün yan uzanır şekilde tasvir

[212] Baughan 2010, 282-284.
[213] Kazı Final Raporu – Mezar 07.1, 1-2.
[214] Petzl 2019, No. 646, 205.

edildiği görülmektedir. Figürlerin baş ve ayaklarının yanında içinde Erote'nin de olduğu küçük figürler yer almaktadır. Lahit "Asya Tipi" olarak sınıflandırılmıştır.[215]

İskeletler de dahil mezar içeriğinin dağılmış olarak ele geçtiği mezar odasında birçok obje arasında gemolojik buluntular da açığa çıkarılmıştır. Lahitin gövdesiyle kapağı arasında kalan alanda[216], modern objelerin[217] de yer aldığı yığıntı toprak içinde, oval altın bir tele geçirilmiş yeşil taş[218] boncuklu bir küpe (**Kat. No. 68**) bulunmuştur. Odanın batı duvarı ile lahit arasında kalan alanda[219] ise, yine modern malzemeyle karışık toprak içinden siyah bir boncuk (**Kat. No. 15**)[220] ele geçmiştir.[221]

Arkeolojik kanıtlar mezarın, birincisi antik çağda İ.S. 3. yüzyıl ile İ.S.5. yüzyıl arasında olmak üzere defalarca kez soyguna uğradığını göstermektedir. Lahit kapağının doğrudan mezar odasının toprak zemini üzerine bırakılmış olması buna kanıt olarak gösterilmektedir.[222] Her ne kadar Mezar 07.1 kazıları boyunca ele geçen toplamda 170 sikke İ.Ö. 3. yüzyıldan İ.S. 7. yüzyıl aralığına tarihleniyor olsa da bu durum sikkelerin tamamının mezar ile ilişkili olduğunu anlamına gelmemektedir. En erken tarih için lahdin tipi, üslubu ve üzerindeki yazıtı baz aldığımızda karşımıza İ.S. 3. yüzyıl çıkmaktadır. Sektörde ele geçen en geç tarihli sikkenin de İ.S. 7. yüzyıla tarihlendirildiğini göz önünde bulundurursak, **Kat. No. 68** ve **Kat. No. 15** eserlerinin de İ.S. 3. yüzyıl – İ.S. 7. yüzyıl aralığına ait olması gerekmektedir.

---

[215] Greenewalt 2009, 192-193.
[216] Basket 18.
[217] Günümüz mezar soyguncularının bıraktığı plastik vb. atıklar.
[218] Bahsi geçen yeşil boncuk ön değerlendirmelere göre zümrüt olarak tanımlanmıştır. Manisa müzesinin okuduğunuz tezin hazırlanış süresi boyunca taşınma işlemlerinin tamamlanmayışı sebebiyle, eser tarafımızca gemolojik testlere tabi tutulamamıştır.
[219] Basket 20.
[220] Objenin yapılmış olduğu taş tipi belirlenememiştir. Tanımlayabilmek için Raman spektroskopisi önerilmektedir.
[221] Kazı Final Raporu – Mezar 07.1, 9-10.
[222] Kazı Final Raporu – Mezar 07.1, 15-17.

2.2.SUR İÇİNDE KALAN ALANLAR

2.2.1. Hamam-Gymnasium Kompleksi

Roma döneminde inşa edilen sur duvarı, Arkaik dönem Lydia sur duvarı doğrultusunu takip ederek, Hamam-Gymnasium Kompleksi'ni içine alacak şekilde genişletilmiştir (**Plan 34**).

Harvard-Cornell üniversiteleri tarafından organize edilen bilimsel kazıların ilk sezonu olan 1958 yılında, ilerleyen yıllarda "Hamam-Gymnasium Kompleksi" olarak adlandırılacak olan sektörde yapılan araştırmaların ilk evrelerinde, Sardes'in Roma Hamamı'na ait BSH (Güney Hol) isimli odanın güney apsisli kısmı, bu odanın güneydoğu komşusu olan BE-A odası ve yapının dış güney cephesine bitişik W1, W2 ve W3 dükkanlarının kazılarına odaklanılmıştır (**Plan 14**).[223]

Roma'nın özellikle kamusal yapılarda uyguladığı eksen mimarisine bağlı olarak BSH'nin bir eşi de kuzeyde olup BNH (Kuzey Hol) adıyla anılmaktadır. BNH ve BSH birimleri arasında yer alan BCH (Merkez Hol) aracılığıyla batıdan BWH'ye (Caldarium), doğudan ise BE-H'ye (Frigidarium) geçiş sağlanabiliyordu.[224] BHS'nin apsisli güney ucunda in situ olarak ele geçen ve imparator Lucius Verus'a (İ.S. 161-169) adanmış olan heykel kaidesi, kompleks inşasının tamamlanmış olduğu en geç tarihi de vermektedir.[225]

BHS 'nin doğu komşusu 9.00 x 13.90m boyutlarındaki BE-A (Apodyterium) birimidir.[226] Bu birimin kazılmaya başlandığı 1958 sezonunda, geç dönem tabakası içinde[227] bir adet mavi kalsedon bir boncuk (**Kat. No. 25**), bir adet Osmanlı sikkesi ve eşek boncuğu olarak bilinip günümüzde kırsal alanlarda hala kullanımda olan cam bir boncuk ile bir arada bulunmuştur.[228] Yapının kimi bölümlerinin İ.S. 19. yüzyılda bile hala

[223] İlerleyen yıllarda Hamam-Gymnasium Kompleksi'nin güney cephesinde yer alan bu dükkanlar "Bizans Dükkanları" olarak literatüre geçecektir.
[224] Yegül 1986, 67-76; Yegül 1986, 113-116.
[225] Hanfmann 1959, 14; Yegül 1986, 15.
[226] Yegül 1986, 7, 89.
[227] Buluntu için koordinat ve seviye belirtilmemiştir. Kazı defterine göre; yapının güney duvarının üst seviyesinden 0.60cm aşağısında bulunmuştur. Güney duvarın korunmuş yüksekliği ise *98.90-*98.40 seviyeleri arasındadır.
[228] Osmanlı sikkesi Kazı Env. No: 1958.C58.0006 (İ.S. 1830); Cam boncuk Kazı Env. No: G58.011; Kazı Defteri – B 1958 I, 4.

görünür olduğunu biliyoruz. Nitekim 1922 yılında sonlanan Türk-Yunan savaşında bir dönem yapının Yunan ordusu tarafından kışla olarak kullanıldığı bilgisi bunu kanıtlamaktadır.[229]

2.2.1.1.Mermer Avlu

Mermer Avlu, Frigidarium (BE-H) ve Palaestra arasında yer alan, cephesi doğuya bakan 18.50 x 35.80m boyutlarındaki Hamam-Gymnasium kompleksinin en anıtsal birimidir (**Plan 15**). Zemini yaklaşık olarak *96.58-*96.40 seviyeleri aralığında uzanan zemini *opus sectile* tarzında kaplanmıştır. Sütunlar ile desteklenmiş iki katlı cephesinde mimari süslemelerin yanı sıra, Severus hanedanlığı dönemine ait bir yazıt da bulunmaktadır. Yapının İ.S 2. yüzyılda inşa edilip İ.S. 7. yüzyılda yıkılarak işlevini kaybettiği düşünülmektedir.[230]

Mermer Avlunun kazısının sezon olan 1959 sezonunda, avlunun güney kısmı kazılmıştır. Yoğun miktarda tuğla, harçlı moloz ve süsleme elemanlarının da dahil olduğu birçok mimari blok açığa çıkarılmıştır. Opus sectile zemin üzerinde yapının yıkılmadan önceki son evrelerinden bir tanesine ait bir adet Justinian I (İ.S. 527-538) sikkesi bulunmuştur.[231] Bu yıkıntı tabakası içindeki *99.00 seviyesinde, E18/N59 koordinatında, Mermer Avluya ait Severus yazıtının bir parçasının[232] yakınında dağ kristalinden üretilmiş, konik formda, üzerinde ata binen bir süvarinin bulunduğu bir mühür (**Kat. No. 48**) ele geçmiştir.[233] İ.S. 7. yüzyıl tarihi yapının son iskan tarihini verirken bu mühür için de en geç kullanım tarihini göstermektedir.

2.2.2. Yol Açması /Road Trench (RT)

Hamam-Gymnasium kompleksinin güney duvarının dış cephesi boyunca uzanan Bizans dükkanlarıyla aynı doğrultuda seyreden geniş bir Roma caddesi bulunmaktadır. Doğu-batı yönünde uzanan bu caddenin genişliği yaklaşık olarak 12.5m'dir. Mermer

[229] Yegül 1986, 16.
[230] Yegül 1986, 47-51.
[231] Justinian I sikkesi Kazı Env. No: C59.281; Hanfmann 1960, 38.
[232] Kazı Env. No: IN59.065.
[233] Kazı Defteri – B 1959 III, 77.

bloklarla döşenmiş olan zeminin, Sinagog'un kuzey batı ucunda "Batı Yol Açması" olarak adlandırılan açmadaki yükseltisi merkezde *96.70, kuzeyde *96.4 ve güneyde *96.3'tür. Yolun mermer zemininde kullanıma bağlı olarak oluşan tekerlek izleri bulunmaktadır. Caddenin her iki yanında portikolar yer almaktadır. Kuzey portikonun yer aldığı alan yaklaşık olarak 5m genişliğindedir ve Bizans dükkanları ile arasında kalan alan mozaikli bir zemin ile süslenmiştir. Güneyde ise, Roma caddesine paralel olarak uzanan modern Ankara-İzmir karayolu sebebiyle alanın sadece 2m genişliğindeki bölümü açığa çıkarılabilmiştir.[234]

1962 yılında yapılan çalışmalarda, güney revakın temel çukurlarında yapılan kazılarda, E29/S30 koordinatında bir adet ametist boncuk (**Kat. No. 9**) ele geçmiştir (**Plan 16**).[235] İ.S. 4. yüzyılda Bizans dükkanlarıyla birlikte Roma caddesinin de yeniden düzenlendiği düşünülmektedir.[236] Güney stylobatın temel çukurundan ele geçen İ.S. 4. yüzyıl sikkesi de bunu doğrulamaktadır.[237] Dolayısıyla ametist boncuğun (**Kat. No. 9**) kullanılmış olabileceği en geç tarihin de İ.S. 4. yüzyıl olması muhtemeldir.

2.2.3. Bizans Dükkanları

Roma caddesinin, Hamam-Gymnasium kompleksinin güneyi boyunca seyrettiği alanda, kuzey revakların arkasında odalar dizisi yer almaktadır. Bu odalar kentin İ.S. 5 ve 6. yüzyıllarda ticari ve endüstriyel deviniminin önemli bir parçasını oluşturan Bizans dükkanlarına aitti (**Plan 17**).

2.2.3.1. E15 Dükkanı

Hamam'ın güneybatı ucundan Sinagog'un güneydoğu ucuna kadar sıralanmış Bizans dükkanlarından bir tanesi olan E15 (**Plan 18**), içini kaplayan dolgu toprağı içinde bol miktarda amorf seramik parçası ve parçası barındırmaktadır.[238] *96.50 seviyesindeki son evreye ait mermer zemin kaplamaları ise oldukça hasar görmüştür. Dükkanın

[234] Hanfmann 1962, 40; Hanfmann 1963, 49.
[235] Kazı Defteri – RT 1962 II, 108.
[236] Hanfmann 1962, 44.
[237] İ.S. 4. yüzyıl sikkesi Kazı Env. No: 1962.C62.1123, Kazı Defteri – RT 1962 II, 109.
[238] 1962 kazı kayıtlarında "Dükkan 2" olarak anılmaktadır.

tamamında şiddetli yanık izlerine rastlanılmıştır.[239] Kuzey ve güney duvarında nişler bulunan birim içerisinde devşirme malzemeler de kullanılmıştır. Dükkanın ikinci katına ait olduğu düşünülen *97.50-97.00 seviyeleri aralığından pencereye ait cam parçaları bulunmuştur. Dükkan içinde ele geçen mavi ve sarı pigmentler, iki havan, bir havaneli ve mermer bir kase parçasına dayanarak bu dükkanın pigment üretimi yaptığı düşünülmektedir. Dükkanın içindeki ağır yangın izleri de yanıcı maddelerin üretilmiş olabileceğini doğrulamaktadır.[240] Taban seviyesinden yaklaşık olarak 20cm yukarda, dükkanın birinci kat buluntularının arasında bir adet oniks boncuk (**Kat. No. 3**) ve bir adet granat yüzük taşı (**Kat. No. 11**) bulunmuştur.[241] Birimden ele geçen seramik ve sikkeler İ.S 5 ve 6. yüzyılları işaret etmektedir.[242] Tarihlenebilir buluntular göze alındığında **Kat. No. 3** ve **Kat. No. 11**'in da İ.S. 5-6. yüzyıllarda kullanılmış olduğunu söylemek mümkündür.

2.2.3.2.E13 ve E14 Dükkanları

E15'in batı komşusu olan dükkan ise E14 olarak adlandırılmaktadır (**Plan 18**). 4.50 x 3.50m boyutlarındaki bu dükkanın duvarları harçlı tuğla, moloz taşlar ve devşirme elemanların düzensiz bir şekilde örülmesiyle oluşturulmuştur. Dükkanın revaklara bakan dış cephesini oluşturan güney duvarda bir kapı eşiği ve bir pencere açıklığı yer almaktadır. Mermer kapı eşiğinin güneydoğu ucunda olasılıkla kapıyı sabitlemeye yarayan kurşun bir kenet de bulunmuştur. Kuzey duvarda, raf görevi görmüş olması muhtemel, yerden 0.75m yüksekliğinde ve duvar eninde uzanan tuğlalarla kaplanmış yükselti yer almaktadır. Dükkanın zemini kare tuğlalarla kaplı ve *96.40 seviyesindedir. Kırmızı-Turuncu renkte bir toprak tabakası içinden ele geçen ve birimin işlevini göstermesi açısında ele geçen önemli olan buluntular arasında; bronz terazi kolu, bronz ağırlık, monogram damgalı cam diskler ve bronz bir tava bulunmaktadır.[243] Bu veriler

[239] Hanfmann 1963, 51.
[240] Havanlar Kazı Env. No: S62.65 ve S62.22; Havaneli Kazı Env. No: S62.21, Mermer kase Kazı Env. No: S62.24; Crawford 1990, 91.
[241] Kazı Defteri – RT 1962 III, 115, 129.
[242] Crawford 1990, 91.
[243] Terazi kolu Kazı Env. No: M62.20; Bronz ağırlık Kazı Env. No: M62.13; Cam diskler Kazı Env. No: G62.4-6; Bronz tava Kazı Env. No: M62.89;

ışığında E14 biriminin bir boya dükkanı görevi gördüğü düşünülmektedir.[244] "Iakobos" adı ve hemen ardından "presbitoros"[245] kelimesinin kısaltması olduğu düşünülen bir graffitolu bir amphora parçası ise, dükkanın "Jacob'un Dükkanı" adıyla da anılmasına sebep olmuştur.[246]

E14 dükkanın güneye bakan dış duvarının önünde, mozaikli zemin üzerindeki küllü bir dolgu toprağında, İ.S. 4. yüzyıl sonu İ.S. 5. yüzyıllara tarihlenen üç sikke[247] ile aynı seviyeden bir adet karnelian intaglio (**Kat. No. 50**) bulunmuştur.[248] İntaglio üzerindeki figürde çıplak bir kadının libasyon sahnesi veya fidan dikme sahnesi olduğu öne sürülmüştür.[249]

E14 ve hemen batı komşusu olan E13 dükkanları arasında kalan alanda, mozaikli yürüyüş yolunun altında, altyapı ve erken inşa evrelerine dair daha fazla bilgi edinmek amacıyla açılmıştır. Bu sondajda çok sayıda İ.S. 4. yüzyıl sikkesinin yanı sıra, *93.00 seviyesindeki çakıllı sert toprak içinde bir adet olasılıkla boncuk olarak kullanılmış kırık bir granat (**Kat. No. 8**) bulunmuştur.[250]

2.2.3.3.E16 Dükkanı

Biraz daha doğuda, E91.35-E96/S0-S3.5 aralığında yer alan E16 dükkanında ise *96.40 seviyesinde zemin kuzeybatıda tuğla ile kaplanmışken birimin geri kalanında sıkıştırılmış topraktan yapılmıştır (**Plan 18**). Duvarlarının harçlı kaba taşlar, devşirme malzemeler ve tuğlalardan örülmüştür. Geç kullanım evresinde kapatılmış olan pencerenin zemininde mermer bir kaplama yerleştirilmiştir. İki katlı olduğu düşünülen bu yapının üst katına ait tabakalar içinden metal bir çapa, el terazisi ve bir kapı menteşesi ele geçmiştir.[251] Alt kat buluntuları arasında ise bir zil ve çok sayıda cam şişe ve bir değirmen taşı dikkat çeken buluntular arasında yer almıştır. Buluntuların genel karakteri ticari

[244] Crawford 1990, 87.
[245] Yaşı ve tecrübesi sebebiyle saygı duyulan insanlara verilen bir sıfat.
[246] Amphora parçası Kazı Env. No: P62.23; Crawford 1990, 86; Hanfmann 1963, 50
[247] Sikkeler Kazı Env. No: C62.0152, C62.0467, C62.0468.
[248] Kazı Defteri – RT 1962 I, 110.
[249] Hanfmann 1963, 50; Crawford 1990, 90.
[250] Hanfmann 1963, 50; Kazı Defteri – RT 1962 V, 98.
[251] Metal çapa Kazı Env. No: M63.51; El terazisi Kazı Env. No: M63.29; Kapı menteşesi Kazı Env. No: M63.47.

faaliyete işaret etse de aralarında kemik gibi konut tipi atıklarla örtüşen buluntular da ele geçmiştir. İlk kata ait buluntular arasında bir adet granat boncuk (**Kat. No. 72**) da vardır.[252] E14 dükkanından kayda değer oranda tanımlanabilir sikke ele geçmiştir ve bu sikkelerin neredeyse tamamı İ.S. 6. yüzyılın başıyla İ.S. 7. yüzyılın başı arasına tarihlendirmektedir.[253]

2.2.3.4.Lokanta

Sinagog'un ön avlusunun güney doğu köşesinde 6.90 x 6.80m boyutlarında başka bir dükkan bulunmaktadır. Bu dükkan Sinagog 'un güney duvarına sıralanan diğer dükkanlardan hem daha büyük hem de yaklaşık olarak 4m daha güneyde düzlemde yer almaktadır (**Plan 19**). Doğu duvardan avluya geçiş sağlayan bir kapı açıklına sahiptir. Yapının güneybatı köşesinde 0.70 x 0.70m ölçülerinde, kare formda mermer bir tekne yer almaktadır. Derinliği 0.90m olan bu teknenin hemen altında 1.10 m²'lik mermerden yapılmış bir atık havzası yerleştirilmiştir.[254] Batı duvar buluntuları arasındaki demir bir ızgara, iki seramik çömlek ve bir bronz el tartısı, dükkanın "Lokanta" işlevi gördüğünün bir kanıtı olarak sunulmuştur.[255] Birimin takriben ortasındaki E119/N2-3 koordinatında, *97.50-96.75 seviyeleri arasındaki dolgu toprağı içinden bir adet jasper intaglio (**Kat. No. 56**) bulunmuştur.[256] Bu intaglio üzerinde yer alan ay ve yıldız motifleri Anadolu'da Roma döneminde yaygın olarak görülen tanrı Men'in sembolleridir.

2.2.4. Sinagog

Sardes Sinagog'u, Hamam-Gymnasium kompleksinin bir parçası olarak Palaestra'nın güneyiyle Roma caddesinin arasında kalan alanda, 0-N20/E34-E117 koordinatlarında yer almaktadır (**Plan 20**). Ön avlu ve ana salon olmak üzere yapı iki bölümden oluşmaktadır. Yapının doğu kısmında yer alan ön avlu aynı zamanda Sinagog'a güney ve doğudan giriş sağlayan kapılara da ev sahipliği yapmaktadır. Avlu on dört sütunlu peristil formludur ve üstü açık olan orda kısmında çeşme görevi gören volütlü

[252] Kazı Defteri – RT 1963 V, 131.
[253] Crawford 1990, 92-95.
[254] Hanfmann 1964, 47.
[255] Kazı Final Raporu – SYN 1963, 19-20.
[256] Kazı Defteri – SYN 1963 IV, 13.

kuplara sahip mermer bir krater yer almaktadır. Ön avluda, sütunların çevrelediği alanın dışındaki bölgedeki zemin geometrik motiflerle süslenmiş mozaiklerle kaplanmıştır. Duvarlar erken evrede pembe bir harçla kaplıyken son evrede mermer panellerle kaplanmıştı. Avlunun cemaate hizmet vermenin yanı sıra, kamuya açık söylemler, tartışmalar, duyurular ve hatta eğitimlere de ev sahipliği yapmış olduğu da düşünülmektedir.[257]

Ön avlu kazılarında toplamda üç adet gemolojik eser bulunmuştur. Bunlardan birincisi kuzey peristilde, E104-105/N16-17 koordinatlarında, *96.85-96.75 seviyesi aralığından ele geçen agat kolye ucudur? (**Kat. No. 5**).[258] İkincisi yine kuzey peristilde, E105/N17-19 koordinatında, tabana oldukça yakın bir seviye olan *96.40'da ele geçen bir karnelian intaglodur (**Kat. No. 51**).[259] Tılsımlı gemler kategorisinde değerlendirilebilecek olan bu intaglio üzerinde kuş, at ve insan karışımı fantastik bir yaratık figürü yer almaktadır. İlk izlenimlerde pagan ve Yahudi inançlarında da yeri olan "Gnostic" bir gem olduğu düşünülmüştür[260]. Ön avluda ele geçen gemolojik eserlerin sonuncusu ise atık toprak içinden ele geçen yuvarlatılmış formdaki onikstir (**Kat. No 18**).[261]

Bin kişiyi ağırlayabilecek boyutlarda olduğu öne sürülen ana salona, ön avlunun batısında bulunan ve bir tanesi son evrede kapatılmış olan üç kapıdan giriş sağlanıyordu. Salonun her iki yanında uzanan altışar payenin en az 9m yüksekliğinde bir iç alan yarattığı düşünülmektedir.[262] Batı uçta geniş bir apsis bulunmaktaydı ve bu apsisi mermerle kaplı yarım daire formundaki sıralar takip etmekteydi. Apsisin önünde mermer bir masa ve masaların da yanında mermer aslan heykelleri yer almaktaydı. Ana salonun zemini ön avluda olduğu gibi geometrik motiflerle kaplı olmanın yanı sıra, duvarlar da mermer plakalarla kaplanmıştı. Her ikisinin de üzerinde bağışçıların adları yazmaktaydı.[263]

Ana salon kazılarında toplamda iki adet gemolojik eser bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi E68/N5 koordinatında, yüzey toprağı olan *98.00 seviyesinden ele geçen küre

[257] Hanfmann ve Mierse 1983, 168-169.
[258] Kazı Defteri – RT 1962 V,108.
[259] Kazı Defteri – RT 1962 V, 78.
[260] Hanfmann 1963, 46.
[261] Kazı Defteri – Syn 1963 III, 130; **Kat. No. 18**'in bulunduğu tam konum ve seviye kaydedilmemiştir.
[262] Magness 2005, 447; Hanfmann ve Mierse 1983, 169.
[263] Magness 2005, 449-450; Hanfmann ve Mierse 1983, 169-171.

formlu dağ kristalidir (**Kat. No. 19**).[264] Küpe veya kolye ucu olarak kullanıldığını düşünmekteyiz. Buluntuların diğeri ise taban seviyesinin üstünden ele geçen karnelian yüzük taşıdır (**Kat. No. 28**).[265]

Hamam-Gymnasium kompleksi İ.S. büyük ölçüde tamamlanmıştır. Ancak duvar tekniklerine bakılarak Sinagog'un inşasının İ.S. 2. yüzyıl ortalarına kadar devam ettiği düşünülmektedir. Yapının Musevi cemaatine teslim edilmesi ise Konstantin döneminden önce İ.S. 3. yüzyıl içinde gerçekleşmiştir. İ.S. 4. yüzyıla gelindiğinde yapı ufak değişikliklere uğramış, duvarların iç yüzleri mermerlerle kaplanmış ve mozaikler onarılmıştır. İ.S. 616 yılında Sinagog hasar almış ve kentin büyük bir kısmı gibi terkedilmiştir. Yapının son defa faaliyete geçtiği son evresi is İ.S. 660 yılları civarında olmuştur. İ.S. 7. yüzyılın başında ise faaliyeti tamamen durmuştur.[266] Sinagog içinden ele geçen tüm gemolojik buluntuları en erken yapının son evresi olan İ.S. 7. yüzyıl başına tarihlemek mümkündür.

2.2.5. Alan 49/Field 49 (F49)

Alan 49, Sardes Akropolis'inin eteklerinde karşılıklı kuzeye doğru uzanan iki doğal tepe yer almaktadır. Bu tepelerden doğuda yer alan kısım F49 sektörü, batıda olan ise ByzFort sektörü olarak adlandırılmaktadır. Sektör kent tiyatrosunun güneybatısında, Wadi B olarak adlandırılan alanın ise güneydoğusunda Sardes'e hâkim bir konumda yer almaktadır (**Plan 34**). Kuzeyde burun formunda yamaç oluşturan uzantı güneye doğru genişlemektedir. Araştırmalar 1981 yılında sektörün kuzey ucundaki teras duvarlarının kazısıyla başlayarak günümüze kadar devam etmektedir. Bu çalışmalar sonucunda alanda Erken Tunç Çağından (İ.Ö. 3'üncü binyıl) İ.S 15. yüzyıla kadar uzanan uzun soluklu yerleşim tabakaları tespit edilmiştir.[267]

F49'da yapılan 1981 ve 1982 yıllarında ilk çalışmalarda sektörün kuzey ucunda düzgün bir duvar işçiliğine sahip ve harçsız olarak inşa edilmiş Lydia teras duvarları

[264] Kazı Defteri – SYN 1963 IV, 111.
[265] Kazı Final Raporu – SYN 1971, 3.
[266] Hanfmann ve Mierse 1983, 172-174; Magness 2005, 466-467.
[267] Eren 2022, 82.

ortaya çıkartılmıştır. Olasılıkla, aralıksız olarak en az 40m devam eden bu duvarlar 3.0-3.4m kalınlığındadır[268]. Teras oluşturmak için yamaca inşa edilmiş bu duvarların 1982 yılı kazısı esnasında, 4 numaralı açmada, yüzey toprağının hemen altında yaklaşık olarak 2m derinliğe kadar devam eden olasılıkla duvara ait büyük taşların yıkıntılarının oluşturduğu bir tabakaya ulaşmaktaydı. Duvarı dikey olarak takiben birkaç tabaka daha aşağıda, 1 nolu duvarın kuzey yüzüne dayanan "Gevşek Taş Dolgusu" adını verdikleri başka bir tabakaya ulaşıldı. Bu tabaka daha üsttekilere oranla oldukça sert ve yoğun olup, içindeki ufak çakıllar duvarı oluşturan taşların aralarına sıkışmıştır. *190.56-189.22 seviyeleri aralığındaki gevşek taş dolgusu içinden çok az sayıda seramik buluntu ele geçmiştir. Tanımlanan seramikler içinde, Black on Red (kırmızı zemin üzerine siyah boyalı seramikler), az sayıda gri seramik ve bir adet rozetli kâse parçası bulunmaktadır. Ele geçen seramikler İ.Ö. 7 ve 6. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.[269] Tabaka içinden kayrak taşlarının yanı sıra az sayıda ham kuvars ve disk formlu bir kehribar (**Kat. No. 32**) bulunmuştur.[270] Alanı kazan C. G. Simon bu kehribar buluntunun Doğu Yunan, özellikle de Ephesos kökenli olabileceğini önermiştir.[271]

Lydia dönemi teras sistemini daha iyi anlayabilmek amacıyla 2009 yılında çalışmalar F49 sektörünün batı kanadına odaklanıldı. 2010 yılında ise 2009 yılında açığa çıkarılan alanın hemen güneyine doğru genişleyerek devam etti. Bu kazılar sırasında Lydia teras duvarlarının yanı sıra, Lydia dönemi devşirme bloklarının da kullanıldığı Roma dönemi harçlı duvarlar, yeraltı su sistemleri gibi yapı katları, Pers ve Hellenistik katmanları da tespit edilmiştir.[272]

Kuzey-güney doğrultuda uzanan iki duvar (Lot 2 ve Lot 36) arasında kalan alanda, bu iki duvarı kuzeybatı-güneydoğu yönünde birbirine bağlayan duvarın (Lot 3) hemen kuzeyinde, çoğunlukla Erken Roma dönemi İ.S. 1. yüzyıla tarihlenen seramiklerin[273] ele

---

[268] Greenewalt ve diğ. 1985, 64.
[269] Kazı Final Raporu – F49 SE 1982,11; Greenewalt 1972, 142.
[270] Kazı Defteri – F49 1982.SE I, 176; Kazı Defteri – F49 1982.SE I, 185.
[271] Kazı Final Raporu – F49 SE 1982,11; C.G.Simon Ephesos Artemision'unda ele geçen yoğun kehribar buluntuları işaret ederek **Kat. No. 32**'nin Lydia ve Doğu Yunan kent devletleri arasındaki kültürel ve ekonomik bağa bir kanıt olabileceğini öne sürmüştür. Kehribar inorganik bir gem malzemesidir ve bu tez kapsamında, Sardes ölçeğinde ele geçmiş başka kehribar buluntular da incelenmiştir. Hiçbirini doğrudan veya dolaylı olarak Doğu Yunan kentlerine bağlayan destekleyici bir veri yoktur.
[272] Kazı Final Raporu – F49 2010.1.
[273] L09.011, L10.003, L10.004, L11.003, P11.078, P11.079.

geçtiği bir dolgu toprak tabakasına ulaşıldı.[274] *182.17-181.65 seviyeleri arasında seyreden bu Erken Roma dolgu tabakası içinde bir bulla ele geçmiştir (**Kat. No. 60**).[275] Bulla üzerinde profilden tasvir edilmiş bir kadın iki adet palmiye/zeytin? dalını tutmaktadır. Aynı tabakanın kazısının sürdüğü günlerde açma yoğun yağış altında kalarak kısmen su dolmuştur. Toprağın kuruması için verilen aranın ardından yapılan temizlik çalışmaları sırasında granat bir intaglio (**Kat. No. 1**) bulunmuştur.[276] Bu intaglio aynı tabaka buluntuları içine kaydedilmek yerine yağmur akıntısıyla gelmiş olma ihtimali göz önünde bulundurularak tarihlendirilmemiştir.

Lydia teras duvarının inşasıyla ilişkilendirilen kırık kireçtaşı parçalarının yoğun olarak bulunduğu bir dolgu tabakasına rastlanılmıştır.[277] Bu dolgu tabakasının içinde, *180.39 seviyesinde uçlara doğru incelen silindirik formlu karnelian bir boncuk (**Kat. No. 63**) bulunmuştur (**Plan 21**).[278] Sardes teras yapısı dolgularından ele geçen buluntular ve duvar inşa tekniklerine dayanarak bu karnelian boncuğun da (**Kat. No. 63**) ele geçtiği "Lydia 1" teras inşa tabakasına (İ.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısı) ait olduğu ileri sürülebilir.[279]

2010 sezonunda polygonal örgülü teras duvarlarının Erken Roma döneminde, olasılıkla İ.S. 17 depreminde hasar görmesinin ardından Lydia dönemine ait aynı bloklar ve molozların devşirme olarak kullanılarak yeniden harçlı duvarlar inşa edildiği anlaşılmıştır.[280] Bu durum hali hazırda üst üste binmiş yapı katlarının anlaşılmasını daha da zorlaştırmaktadır. 2011 yılında yapılmış kazılar alanın stratigrafisini daha iyi anlayabilmeyi amaçlamaktaydı ve 2010 yılı çalışmalarının devamı niteliğindeydi.[281]

Lot 66 No'lu duvarda yapılan kazı çalışmaları esnasında, Lydia tabakasına oldukça yakın bir alanda dağınık halde karbonlaşmış buğday tohumu kalıntıları ve Hellenistik döneme ait seramikler ele geçmiştir. Bu tabakanın hemen üstündeki yanık killi (olası kerpiç) toprak içinde ise çoğunlukla İ.Ö. 6. yüzyıla ait Lydia seramikleri ve jasper bir mühür (**Kat. No. 64**) bulunmuştur.[282] Mühür üzerindeki burgulu bakır alaşım bir eklenti

[274] Basket 14 ve 17.
[275] Kazı Defteri – F49 10.1 I, 59.
[276] Kazı Defteri – F49 10.1 I, 56.
[277] Lot 57.
[278] Kazı Defteri – F49 10.1 I, 148.
[279] Eren 2022, 107.
[280] Cahill 2013, 147-148.
[281] Kazı Final Raporu – F49 2010.1, 1.
[282] Cahill 2013, 147-148.

eserin kolye ucu olarak kullanılmış olabileceğine işarettir.[283] Mühür üzerinde uzun yay formlu boynuzları olan ve otlar şekilde tasvir edilmiş bir yaban keçisi vardır. Bu mührü özel kılan bir özelliği 1958'den beri süren Harvard-Cornell kazılarında bulunmuş ikinci mühür olması, bir diğeri ise mezar buluntusundan ziyade yerleşim alanı içinde bulunmuş olmasıdır.[284] Mührün ele geçtiği tabakadaki karışıklık ise Hellenistik duvarın inşası sırasında olasılıkla Lydia dolgu tabakasının oyulmasıyla açıklanmıştır.[285] Eserin (**Kat. No. 64**) özgün ikonografik tasarımı, burgulu metal eklentisi ve Sardes'in nekropolis sektöründen ele geçen Pers mühürleriyle benzerlik göstermeyişi, eserin Pers hakimiyeti öncesi (İ.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısı) Lydia üretimi olabileceği düşüncesini desteklemektedir.[286]

Bu mühür üzerine çalışan Dusinberre, yayınında buluntunun ele geçtiği konteksti 2012 yılına ait buluntular ve ham jasper parçalarıyla ilişkilendirmiş ve ham jasper yongalarının sanki mühür ile aynı tabakadan geldiği izlenimini vermiştir.[287] Ancak, Dusinberre, ham jasper kalıntılarının buluntu alanını karıştırmıştır; çünkü, söz konusu ham jasper parçaları mührün (**Kat. No. 64**) ele geçtiği F49'dan değil, karşı tepede yer alan ByzFort sektöründeki 1985-1986 yılı kazılarında ele geçmiştir. Mühür ile aynı kontekste değerlendirilen seramiklerin bazıları ise sektörde yapılan bir sonraki sezon kazılarında ele geçmiştir. Kullanıma hazır veya halihazırda kullanım gören bir mühür ile ham maddeleri aynı bağlamda birleştirmek için ek doğrulayıcı kanıtlara ihtiyaç vardır. Bu mührün kullanım aşamasına gelebilmesi için burgulu tunç eklentinin de eklendiği bir işliğe ihtiyaç duyulabilir. Bunun içinse en azından metal cürufu olması gereklidir. Dolayısıyla, bu tarz veriler olmaksızın mührün ham jasper parçalarıyla ilişkilendirilmiş olması pek gerçekçi bir öneri olmayacaktır. Bununla birlikte, aynı tip taşın ham yongalarının karşı tepedeki alanda da olsa ele geçmiş olması aynı taştan yapılmış söz konusu mührün yerel bir üretim olabileceğine işaret etmektedir.

[283] Cahill 2013, 147-148.
[284] Cahill 2013, 147-148; Bulunmuş olan diğer mühür ise bu tez kapsamında incelenen **Kat. No. 52**'dir.
[285] Kazı Final Raporu – F49 2010.1, 24.
[286] Dusinberre 2017, 99.
[287] Dusinberre 2017, 98.

F49 sektörünün güney yamacıda 2011 yılında yapılan kazılar sırasında, kısmen açığa çıkarılmış ve devamı doğu kesite doğru uzanan bir fırın keşfedilmiştir.[288] 2012 yılındaki çalışmaları 2010 ve 2011 yıllarında kazılan güney yamaçtaki açmaların hemen doğu uzantısında olup, bu fırını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir.[289] Kazılar sonucunda Erken Roma dönemi yapılarından olan ve birisi de fırına ev sahipliği yapan iki oda açığa çıkarılmıştır (**Plan 22**). Kısmen kubbeli olan fırın kille sıvanmış olan iki kanallı bir sekiden oluşmaktadır. Başlarda sektörde çok sayıda ele geçen cam intaglioların bu fırında üretilmiş olabileceği düşünülmüş ancak bu durumu destekleyen hiçbir kanıt bulunamamıştır[290]. Fırınlı odanın kullanımının da sona erdiği geniş bir Erken Roma tahrip tabakası içinden, pişmiş toprak bir bulla (**Kat. No. 59**) bulunmuştur. Oldukça yıpranmış olan bu bulla üzerinde yüzü sola bakan bir kadının? tasviri kısmen görülebilmektedir. Buluntunun ele geçtiği tabakada bulunan seramikler en geç İ.S. 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.[291] Bu durumda bulla (**Kat. No. 59)**, fırınlı oda ve hemen doğusundaki odanın son iskân ile çağdaş olmalıdır. Fırınlı odanın güneyinde, yine bir Erken Roma dönemine ait başka bir tabaka içinde, düzeltilmiş yüzeyi olan kırık bir jasper parçası ele geçmiştir (**Kat. No. 41**). İ.Ö. 1. yüzyıl ile İ.S. 1. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlenen bir tabakadan[292] ele geçen bu kırık jasper parça ilerde değineceğimiz ve yine aynı sektörden ele geçmiş olan **Kat. No. 45** ve ByzFort 11 nolu açmadan ele geçen kimi kırık jasper parçalarla taş cinsi, renk ve kompozisyonu açısından örtüşmektedir (**Plan 23**).

2017 yılında, sektörün kuzey ucunda Lydia dönemi ters duvarlarını araştırmak için yapılan çalışmalar sırasında, E853.3/S305.8 koordinatında bir adet karnelian intaglio (**Kat. No. 44**) bulunmuştur.[293] Oldukça ince bir işçiliğe sahip olan bu intaglio üzerinde profilden tasvir edilmiş bir karides? figürü yer almaktadır. Ne yazık ki eser yüzey buluntusudur. Herhangi arkeolojik bir tabakadan ele geçmemesi sebebiyle ancak stilistik olarak tarihlendirilebilir.

[288] F49 11.1 Açması.
[289] Kazı Final Raporu – F49 2012.2, 1.
[290] Cahill 2014, 125; Cam intagliolarla ilgili daha çok bilgi için bkz. Evans 2019.
[291] Kazı Final Raporu – F49 2012.2, 9-10.
[292] Kazı Final Raporu – F49 2012.2, 14, 30.
[293] Kazı Final Raporu – F49 2017.3, 1; Kazı Defteri – F49 17.3 I, 132.

2.2.6. ByzFort

ByzFort "Byzantine Fortress/Bizans Kalesi" sektörü adını ilk sistemli çalışmaların yapıldığı 1950'li yıllarda, üzerinde görünen Geç Antikçağ surları sebebiyle alır.[294] Sardes Akropolisi'nin kuzeye doğru uzanan kollarından bir tanesidir (**Plan 34**). F49 terasının batısında ve yaklaşık olarak paralel konumda yer almaktadır. Bünyesinde tam olarak işlevi anlaşılamamış Roma ve Geç Roma yapıları bulunsa da alanın öne çıkan yapı grubu doğu yamacı boyunca yaklaşık 160m uzunluğunda izlenebilen Lydia dönemine ait görkemli kireçtaşı teras duvarlarıdır.

2.2.6.1. Açma 11

1985 ve 1986 sezonlarında, ByzFort sektörünün bulunduğu dağ kolunun zirvesinde, kuzey-güney doğrultuda uzanan bir koridorun doğu ve batısında simetrik olarak konumlandırılmış, her iki yönde de üçer oda olmak üzere toplamda 7 odalı bir Roma yapısı açığa çıkarılmıştır (**Plan 23**). Bu alan "Açma 11" olarak adlandırılmıştır. Yapının güneybatı köşesi ve erozyona uğramış doğu uzantısına bakılarak daha büyük bir yapı kompleksine ait bir birim olabileceğini söylemek mümkündür.[295] Yapının korunmuş duvar yüksekliği yaklaşık olarak mevcut zeminin 0,5m altındadır, yapının taban seviyesi ise korunmuş duvar yüksekliğinden yaklaşık olarak 0,2 ile 0,4m aşağıdadır. Duvarlar harçlı kaba taşlardan yapılmış, zemin seviyesinde ise tesviye edilmiştir. Batı duvar hariç, tuğla ve kiremitler oldukça az kullanılmıştır. Düzenli olarak tuğlaların kullanıldığı batı duvarda ise iki adet tonozlu oda bulunmaktadır (Oda 3a ve Oda 7). 3, 4, 6, ve 7 numaralı odalarda sıva taban tercih edilmişken 1 ve 5 numaralı odaların zemini Horasan harcından yapılmıştır. 2 numaralı odada ise korunmuş bir taban bulunamamıştır. 5, 6 ve 7 numaralı odaların ortasından kuzey güney yönünde ilerleyen bir oluk göze çarpmıştır. 30cm genişliğinde ve 15cm derinliğinde bu olukların duvarlarda yuvası olması muhtemel ahşap merdivenlere ait olabileceği öne sürülmüştür.[296] 1985 yılı kazıları sırasında duvarların kalınlıklarının 1m ile 83cm arasında olmasına dikkat çekilmiş ve bu kalınlıkta duvarların

[294] Ratté 1994, 364.
[295] Greenewalt ve diğ. 1990, 156.
[296] Greenewalt ve diğ. 1990, 156.

2-3 katlı bir yapıyı taşıyabileceği vurgulanmıştır.[297] Oda 5'te ele geçen duvar sıvaları üzerinde boya izleri tespit edilmiştir. Beyaz üzerine farklı renklerle dikdörtgen ve üçgen paneller resmedilmiştir.[298] Yapıdan ele geçen seramikler ön değerlendirmeler sonucunda İ.S. 1. yüzyıla,[299] daha sonra yapılmış olan çalışmalarda ise İ.S. 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.[300]

Oda 1'in güneydoğusunda korunmuş bir taban bulunamamıştır. Çatı kiremidi ve tuğlalardan oluşan bir moloz enkazı taban seviyesinin üstünden başlayıp 0.5m ile 1.3m altına doğru eğimli bir çukur içinde ele geçmiştir. Odanın batı kesitinde bakıldığında, tabanı oluşturan pembe harcın varlığı tespit edilebilmiştir. Dolayısıyla çukurun tabanın kaldırılmasıyla oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Çukur içinde en geç tarihli buluntu olarak bir adet Bizans dönemi seramik parçasıdır. Bunun yanı sıra Sardes basımı Hellenistik döneme ait ve üzerinde Herakles başı bulunan bir sikke, Lydia dönemi meander süslemeli çatı kiremidi parçası, Hellenistik dönem gri seramiğine ait bir parça ve üretim aşamasının bir parçası olan ön forma sahip, henüz tamamlanmamış bir gem (**Kat. No. 46**) ele geçmiştir.[301] Bantlı agat olarak tanımladığımız bu ön form, gemin yontma ile kesime hazırlandığı aşamada olduğunu göstermektedir. Çukur içinden ele geçen buluntulara bakıldığında, erken dönem taban altı malzemelerle çukurun açıldığı dönemi yansıtan geç dönem malzemelerin birbirleriyle karıştığı görülmektedir. Dolayısıyla **Kat. No. 46** için kesin bir tarih vermek mümkün değildir.

2.2.6.2.Teras Duvarları ve Çevresi

1985 yılında ByzFort'un kuzeydoğusunda yapılan araştırmalar sırasında, Arkaik terasın bulunduğu alanda da kazılar yapılmıştır. Arkaik terasın hemen üzerine konumlanmış, İ.Ö 4. yüzyıl ile İ.S. 6. yüzyıllar arasına tarihlenen en az 10 yapı katı bulunmaktadır. Alanın stratigrafisini açığa kavuşturmak için Arkaik terasın kuzeydoğu köşesinde L formlu bir açma açılarak tabana kadar kazılır. Böylelikle, Arkaik terasın

[297] Kazı Final Raporu – ByzFort 1985.11, 3.
[298] Greenewalt ve diğ. 1990, 156.
[299] Kazı Final Raporu – ByzFort 1985.11, 12.
[300] Raubolt 2018, 360.
[301] Hellenistik Sikke Kazı Env. No: 1985.0203; Çatı kiremidi Kazı Env. No: T85.028; Hellenistik dönem seramik parçası Kazı Env. No: T85.035; Kazı Final Raporu – ByzFort 1985.11, 8.

korunmuş 5m'lik yüksekliği de açığa çıkarılmış olur. Toplamda 11 taş sırasından oluşan bu yüksekliğin en alt 3 sırası temel görevi görür ve diğer sıralardan yapısal olarak farklıdır. Kayrak taşları ve az sayıda şekilsiz kireçtaşlarından oluşan bu temeller üst sıralara oranla daha dar ve özensiz inşa edilmiştir. Üstte yer alan sekiz sıra ise düzgün kesilmiş beyaz kireç taşlarından inşa edilmiştir. Tabanın gömülü olduğu tabaka içerisinde büyük olasılıkla arkaik teras duvarını oluşturan kireç taşlarının kesilmesi ve düzeltilmesiyle oluşmuş olan yoğun bir kireçtaşı döküntü tabakası ele geçmiştir. Terasın inşa tarihine dair elde edilmiş bilgiler bu mühürlü tabaka içerisinden elde edilmiştir. Tabakaya dair en iyi belirlenen buluntulardan bir tanesi olan bir siyah figür bir amphora parçası (Kazı Env. No: P85.029), G. Bakır tarafından en erken İ.Ö. 560 yılına tarihlenir.[302] Diğer buluntuların da yardımıyla terasın inşasının İ.Ö. 560-547 arasına, yani Lydia kralı Kroisos dönemine veya hemen sonrasında Pers döneminin ilk 10 yılına ait olabileceği düşünülmektedir.[303] Arkaik terasın kazıları sırasında alandaki atık toprak içinden bir adet intaglio gem? (**Kat. No. 69**) bulur.[304] Atık toprak içinden gelişi sebebiyle gemin tam olarak ele geçtiği tabaka ve kesin buluntu yeri bilinememektedir.[305]

ByzFort alanında 1985, 1986 ve 2011 yıllarında yapılan kazılarda, Arkaik teras duvarının inşasıyla ilişkili tabakalarda yoğun miktarda kırık kalsedon parçaları ele geçmiştir.[306] Büyük çoğunluğunu farklı renk ve tonlarda jasperlerin oluşturduğu bu taşlar arasında az sayıda agat da bulunmaktadır. Boyutları kabaca düğme ile yumruk arasında değişiklik gösteren bu kırık kalsedon parçalarının hiçbiri kaynağından çıkartıldığı gibi ham olarak ele geçmemiştir. Neredeyse tamamına yakınında yontma, yongalama, kesme izleri veya kırma amacıyla vurulmuş darbeler sonucunda mevcut boyutlarına ulaştığına dair göstergeler vardır.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, kalsedon kırıklarının yoğunlukta ele geçtiği tabakaların Arkaik terasın inşa tarihiyle ilişkilidir. Bu tabakalara daha ayrıntılı bakacak olursak; kalsedon kırıklarının kuzeydoğuda, terasın "sığ temel çukurunda" yoğunlaştığı

[302] Greenewalt ve diğ. 1987, 78.
[303] Greenewalt ve diğ. 1987, 75-78.
[304] Kazı Defteri – ByzFort 1985.NE I, 158.
[305] Eser Manisa müzesinde bulunmaktadır ve tarafımızca incelenememiştir.
[306] 1985, 1986 ve 2011 yıllarında kazılan açmalar; Byzfort 85.11, ByzFort 85.NE, ByzFort 86.11, ByzFort 86.NE, ByzFort 11.1; Greenewalt ve diğ. 1987, 80; Greenewalt ve diğ. 1990, 160.

görülmüştür.[307] 2011 yılı kazılarında ise aynı yoğunluğun ele geçtiği tabakalar "teras duvarı ikinci inşa evresi" olarak nitelendirilmiş ve İ.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısına,[308] Lydia seramikleri ve Attika seramiklerinin de yardımıyla İ.Ö. 550-525 yılları arasına tarihlendirilmiştir.[309]

Kroisos dönemi veya hemen sonrasındaki Pers yönetiminin ilk yıllarına tarihlenen Arkaik dönem teras duvarının inşasıyla çağdaş olan bu tabakalar içinde ele geçen kırık kalsedon yoğunluğu oldukça ilgi çekicidir. Teras inşasıyla olan yakın tarihi ilişkisi sebebiyle mimari süsleme elemanı olabileceği de öne sürülmüştür.[310] Ancak bu görüşü destekleyen herhangi bir mimari kanıt bulunamamıştır. İlişkilendirilen bir başka görüş ise Pers etkili taş kaplar üretimidir.[311] Bu oldukça muhtemel öneri ByzFort sektörden de ele geçen (Kazı Env. No: S85.012, S85.013, S86.001 ve **Kat. No. 55**) ve Uşak iline bağlı Güre yakınlarındaki İkiztepe tümülüsü buluntularıyla benzerlik gösteren taş kap buluntularla da desteklenmektedir.[312] Diğer bir deyişle, bölgedeki Lydia-Pers tipi taş kapların üretiminin yapılmış olması ve kırık kalsedon parçalarının bir kısmının bu üretimle ilişkilendirilmesi mümkündür.

Bahsi geçen 1985, 1986 ve 2011 yılları ByzFort sektörü kalsedon buluntularına yakından bakılıp Byzfort ve Sardes ölçeğindeki diğer gemolojik buluntularla karşılaştırıldıklarında karşımıza oldukça muhtemel başka bir durum çıkmaktadır. Buna göre, Byzfort Açma 11'den ele geçen ve bir yüzük taşının ön formu olarak tanımlanan (**Kat. No. 46**) agat taşından yapılmış eser (**Fig. 103**), F49 sekötüründen ele geçen ve olasılıkla kırılmış bir jasper mühür parçası olan **Kat. No. 45** (**Fig. 99**), PN sektöründen ele geçen bir jasper bir kolye taşı/pendant **Kat. No. 24** (**Fig. 104**) ve Necropolis sekötürnden bulunan bir boncuk (**Kat. No. 15**) taş tipleri ve kompozisyonları açısından İ.Ö. 6. yüzyıl tabakalarından ele geçen kalsedon kırıklarıyla doğrudan eşleşmektedir (**Fig. 105**). Yine kalsedon kırık yığını içerisinden ele geçen (**Kat. No. 42**) nodül ve içinde yer alan ve kalitesi bakımından süstaşı kalitesi yapımına uygun olan homojen renkteki mavi

[307] Kazı Final Raporu – ByzFort 1985.NE, 15.
[308] Kazı Final Raporu – ByzFort 2011.1, 3; Greenewalt ve diğ. 1990, 160.
[309] Eren 2022, 70-71.
[310] Kazı Final Raporu – ByzFort 2011.1, 8.
[311] Greenewalt ve diğ. 1987, 80.
[312] Özgen 2010, Fig. 20, 316.

kalsedon İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde yer alan piramidal mühür (**Kat. No. 96**)[313] ile taş tipi açısından benzerlik göstermektedir. Tüm bu eşleşmeler, benzerlikler ve kırık kalsedon yığınları üzerindeki kırılma işaretleri göz önüne alındığında, ByzFort sektöründe yer alan bir taş kap ve gem işliğine işaret etmektedir.

16 ve 17 nolu açmalar 1988, 1989 ve 1991 yıllarında Byzfort sektöründe, yamacın kesintiye uğrayan içbükey bir eğim veya çöküntüsünü araştırmak amacıyla dağ kolunun doğu yüzünde, kabaca arkaik terasın kuzeydoğu köşesiyle güneyinde yer alan terasın doğu yüzü arasında kalan alanda gerçekleşmiştir. Açma 16, 1988-1989 sezonlarında 4m x 10m boyutları belirlenerek kazılmıştır. Kazı sonucunda, batıdan doğuya yokuş yukarı uzanan bir sokağın güney kısmını ve sokağa bakan 6m genişliğindeki bir yapının bir kısmı ve istinat duvarı açığa çıkarılmıştır. Taban altı malzemeleri yapının İ.S. 5. yüzyıla tarihlenmesini sağlamıştır.[314]

2.2.6.3.Açma 17

1991 yılı kazılarında, 1989 yılında kazısı tamamlanmış olan 16 nolu açmanın 2m kuzeyinde yine 4m x 10m boyutlarındaki başka bir açma kazılmaya başlanılır. Buraya da "Açma 17" adı verilir. Yapılan çalışmalar Roma dönemi sokağının kuzey köşesi ve sokağın kuzeyindeki başka bir Roma yapısının kısmen açığa çıkmasını sağlamıştır. Bu Roma yapısı iki belirgin alandan oluşur. Güneyde, sokak seviyesinin 1 m altında kalan tuğla tabanlı bir oda ve bu odanın güney duvarı içinden sokağa açılan bir kapı açıklığı olduğu görülmüştür. Kuzeyde ise, diğer odadan bağlantısız, tuğla tabanlı ve güneydeki odanın zemin seviyesinin 1.6m altından başka bir oda açığa çıkarılmıştır (**Plan 24**). Bu odanın güney duvarına yaslanmış birbiriyle bütünleşik iki adet tekne açığa çıkarılır. Bu teknelerin tabanları kayrak taşlarıyla döşenmiştir. Kenarları ise pişmiş toprak tuğlalarla kaplanmıştır. Tekneler birbirlerini bölen duvardan su küngüyle birbirlerine bağlanmıştır.[315] Taban seviyesinden ele geçirilen 4. yüzyıl tarihli iki sikke[316]; Constantine

[313] Dusinberre 2010, 186; Müze Eser No: 4642
[314] Greenewalt ve diğ. 1994, 23.
[315] Greenewalt ve diğ. 1994, 23-24.
[316] Kazı Env. No: C91.7, 1991.327.

II (İ.S. 335-337) ve Theodosius (İ.S. 383) bu odanın son kullanıldığı tarihi için bir kanıt oluşturmuştur.[317]

17 numaralı açmanın kazısının üst seviyelerinde, "moloz tabakası" olarak adlandırılmış bir tabaka içinde damla formlu bir kaya kristali (**Kat. No. 21**) ele geçmiştir.[318] Olasılıkla kolye ucu olarak kullanılmış bu buluntuyla ilişkili herhangi bir metal birleşen ele geçmemiştir. Gemin yanı sıra moloz içinden beş adet sikke de ele geçmiştir.[319] Bu sikkeler tarihlenebilenlerin (Kazı Env. No: 1991.0021, 1991.0024) İ.S. 4. yüzyıla ait olduğu görülmüştür. Bu yapının kuzey odasında tabanda bulunan sikkelerle çağdaştır. Olasılıkla ele geçen gem de yapının son evresi olan İ.S. 4. yüzyıla ait olmalıdır.

2.2.7. Geç Antik Dönem Duvarı/ Law (Late Antıque Wall)

Sardes Kentsel Yüzey Araştırması projesi kapsamında 1970'li yılların sonundan başlayarak 1980'li yılların başlarına kadar kent ölçeği ve çevresinde kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Bu proje doğrultusunda, çeşitli yerleşim dönemlerini temsil eden arkeolojik ve kurtarılabilir verilerin ayrıntılı ve sistematik incelenmesi yoluyla Sardes'in kent merkezi ve yakın çevresi incelenmiştir. Kent yerleşim sisteminin araştırılmasında üç farklı yol izlenmiştir. Bunlardan birincisi, alanlar içinde farklı işlevsel aktivitelerin tanımlanması. İkincisi, yerleşimin önemli dönemlerinde alanın sınırlarının daha kesin olarak belirlenmesi. Üçüncüsü ise, çalışmanın siyasi, ekonomik, idari ve dini olarak Sardes'in etkisi olan çevrelere kadar genişletilmesi. Böylelikle araştırma sonunda bir dizi spesifik önermenin test edilmesi, önemli yerleşim dönemlerinde alanın sınırlarının belirlenmesi, doğal ve kültürel süreçlerin değişen çevresel ortama katkılarını belirlenmesi amaçlanmıştır.[320]

1980 yılında, proje kapsamında çalışmalar birbirinden farklı iki alanda yoğunlaşmıştır. Bunlardan biri Sardes'te gem üretimine dair sunduğu kanıtlar açısından oldukça önemlidir. E 60-80/ S 295-330 koordinatlarında, kısmen ayakta Geç Roma sur

[317] Kazı Final Raporu – ByzFort 1991.17, 9.
[318] Kazı Defteri – ByzFort 1991.17 II, 12.
[319] Kazı Env. No:1991.0021, 1991.0022, 1991.0023, 1991.0024, 1991.0025.
[320] Greenewalt ve diğ. 1982, 1-3.

duvarının hemen batısında 21 x 35m'lik bir alana odaklanılmıştır. Bu alan 15 eşit parçaya ayrılarak $7m^2$'lik ölçülerde bölünmüştür. Her bölümün güneydoğu köşesinden buluntular toplanarak değerlendirilmiştir. Lydia döneminden Geç Bizans'a kadar uzanan bir buluntu yelpazesi ele geçmiştir. Yüzdesel yoğunluğu ise Roma ve Geç Roma dönemleri oluşturmaktadır.[321]

Ancak asıl sıra dışı buluntular gem yapımından arta kalmış olması muhtemel ametist, jasper ve sard yongalarıdır. Ele geçen gem yongalarının yoğunluğu, Sardes kent ölçeğinde hiçbir sektör ile benzerlik göstermeyecek kadar fazladır. Taş yongalarının yanı sıra lüks zanaat üretimine işaret eden fildişi ve cam cürufları da ele geçmiştir. Toplanan 6-8 kg arası toprak örneğinin, 0.5cm'lik elekten geçirilip yıkanmasının ardından 12x büyütmenin altında incelendiğinde, önceki verilerle eşleştiği gözlemlenmiştir.[322]

Aynı yıl, alanda B. McLauchlin tarafından yapılan sondajda, gem üretim merkezine ait olabilecek buluntular ele geçmiştir. Gem üretimine ait her aşamaya dair yonga, kusurlu olabilecek taşlar ve atıkların yer aldığı buluntu yelpazesi sayesinde McLauchlin kazı defterinde olası gem üretim simülasyonunu ortaya koymuştur.[323] McLauchlin'e göre buluntu tiplerini nodül, çekirdek, ham, yarı işlenmiş, parlatılmış, bitirilmiş ve kazınmış olarak aşamalara bölmüştür. Tez kapsamında yer alan agat (**Kat. No. 29**) ve karnelian (**Kat. No. 30**) henüz bitirilmemiş olanlara, karnelian (**Kat. No. 31**) ise parlatılmış, bitirilmiş ancak henüz intaglio haline getirilmemiş olanlara örnek gösterilebilir.

Kat. No. 29'a bakıldığında alt ve üst yüzeyinin kesim işleminin tamamlandığını, ancak oval formunun tam da verilmediği görülebilmektedir. Yan yüzeylerdeki kesik izleri alt ve üst yüzeylerde olduğu gibi takip edilebilmektedir. Ele geçtiği kontekste bakıldığında herhangi bir mimari öğle ile ilişkilendirilemeyen döküntü toprak içinden farklı dönemlerdeki başka buluntu tipleriyle bir arada ele geçtiği görülmektedir. Bu tabakadan ele geçen terrakotta kadın başı (Kazı Env. No: T80.001) İ.S. 2. yüzyıla veya

[321] Greenewalt ve diğ. 1983, 28.
[322] Greenewalt ve diğ. 1983, 29.
[323] LAW 31 80.1 Açması; Kazı Defteri – LAW 1980 I, 199.

daha geç bir döneme tarihlendirilirken aynı tabakadan bir sikke ise İ.Ö. geç 4. yüzyıl veya erken 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir.[324]

Kat. No. 30 buluntusu ise **Kat. No. 29** ile form ve üretim aşaması olarak benzer özellikler göstermektedir. Alt ve üstü kesilmiş olsa da nihai oval formuna ulaşmamıştır. Üzerinde parlatma izlerini görmenin mümkün olduğu **Kat. No. 31** buluntusu ise bu üç gem arasından tamamlanmış olmaya en yakınıdır. Düzgün bir form ve parlatma izleri açıkça görülebilmektedir. Diğer buluntularda olduğu gibi bu gem de steril bir kontekstten mimari bir öğeyle ilişkili şekilde ele geçmemiştir. Aynı tabakadan ele geçen sikke (Kazı Env. No: C80.0122) İS 4. yüzyılın 3. çeyreğini işaret etmektedir.

Kat. No. 29, **Kat. No. 30** ve **Kat. No. 31** buluntularının ele geçtiği kontekstler ne yazık ki kesin bir tarih sağlamaktan uzaktır. Bu gemlerle ilişkili diğer buluntulara bakıldığında önerilebilecek en geç tarih İ.S. 4. yüzyıldır. Kataloglanmış gemlerin yanı sıra not edilen diğer yonga ve ilişkili buluntuların ele geçtiği sondajdaki molozun yoğunluğu ve buna rağmen herhangi mimari bir öğeye rastlanmaması, yakınlarda bir üretim merkezi olduğunu işaret etmekte ve alanın çöplük olarak kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir.[325]

2.2.8. Anıtsal Kerpiç Duvar / Monumental Mudbrick Structure, (MMS) MMS/N, MMS/S

MMS sektörü Roma Hamamı – Gymnasium ve Sinagog kompleksinin güneydoğusunda, akropol eteğinin ovayla birleştiği noktada yer almaktadır (**Plan 34**). Modern İzmir-Ankara karayolunun kuzeyinde yer alan MMS/N, Arkaik dönemde surların geçit verdiği kent girişi olarak, Roma ve daha geç dönemlerde ise benzer bir işlevle sütunlu cadde, mozaikli portikolar ve mermer döşeli yolun bulunduğu bir alan olarak işlev görmüştür. Günümüzde alanda görülmesi mümkün olan mermer yol döşemesi İ.S 4. yüzyıl sonu veya 5. yüzyıl başına inşa edilip 6. yüzyılda tamir gördüğü bilinmektedir.[326]

[324] Sikke Kazı Env. No: C80.71; Gallart Marqués 2015, 320.
[325] Greenewalt ve diğ. 1983, 29.
[326] Greenewalt ve Rautman 2000, 645.

Bahsi geçen modern İzmir-Ankara Karayolunun hemen güneyinde, batı ve güneydoğusunda yer alan iki sütunlu cadde ile sınırlandırılan kabaca üçgen formlu Geç Roma yerleşim kompleksinin kalıntılarının olduğu sektör MMS olarak adlandırılmaktadır (**Plan 25**).[327] Bu sektör içinde Geç Roma kalıntılarının yanı sıra sektöre adını veren anıtsal kerpiç sur duvarı ve Lydia yapıları da yer almaktadır.

2.2.8.1.MMS-I (Avlu)

1993 yılında, MMS-I alanında yapılan kazılarda İ.Ö. 6. yüzyılın ortasında tahrip olan kent suruyla birlikte yıkılan Lydia dönemi yerleşim bölgesinin bir kısmı açığa çıkarılmıştır. Bu alan MMS sektöründeki Oda IV, III ve VI Geç Roma odalarının bir kısmının altında yer almaktaydı. Yapı katının hemen üstündeki en erken buluntular İÖ 5. yüzyılın ortalarına işaret etmektedir. Bu da yıkımın ardından alanın bir asır işlevsiz kalmış olabileceğini göstermektedir.[328] Odaklanan yapı katı içinde avlu, cam atölyesi, mutfak, ocaklar ve işlevi tam olarak belirlenememiş yaşam alanları bulunmaktadır (**Plan 26**). 1993 yılında kazılan alanlardan birisi olan avlu, mutfak ve cam atölyesi arasını ve doğusunda kalan bölgeden oluşmaktadır.[329] Avlu zemini çakıl ve kum karışımından yapılmıştır. Avlunun güneyinde, mutfağın ise doğusunda bir çukur açığa çıkarılmıştır. Çukur yakınında, çukur ile ilişkilendirilen karbonlaşmış ahşap kalıntılarının bir kısmının çukuru örtmeye yarayan kalasların ayakları olabileceği öne sürülmüştür. Ele geçen diğer ahşap kalıntılar, ağırşaklar, farklı tiplerde tezgâh ağırlıkları, metal köşebentler ve çivilerin ise dokuma tezgahına ait olduğu düşünülmektedir. Bu buluntuların yanı sıra ele geçen iki metal bıçaktan birisinin üzerinde cam tortularının bulunması tezgâhın da cam atölyesiyle ilişkili olabileceğine işarettir. Buluntular bunlardan ibaret değil. Birçok lüks tüketim maddesi, ithal ve yerli ince mallar bu yapı katıyla ilişkilendirilmektedir.[330]

Çukurla[331] ilişkilendirilen bir başka buluntu ise iki adet kaya kristalidir. Bunlardan birincisi olan **Kat. No. 34** kulak tıpası formundadır.[332] Her ne kadar kırık olsa da

[327] Greenewalt ve Rautman 2000, 645.
[328] Greenewalt ve diğ. 1995, 13.
[329] Greenewalt ve diğ. 1995, Fig. 14, 14.
[330] Lüks tüketim maddeleri Kazı Env. No: BI93.003, BI93.007; İthal mallar Kazı Env No: P93.036, P93.049, P93.044, P93.56, P93,57; Greenewalt ve diğ. 1995, 17-19.
[331] Lot 53.
[332] Greenewalt ve diğ. 1995, 18; Kazı Final Raporu – MMS-I 1993.1, 16.

ortasından oyularak olasılıkla başka bir materyal yardımıyla daha işlevsel veya daha estetik hale getirilmiş olabileceği anlaşılmaktadır. Oyuğun çevresinde bu materyal ile ilişkilendirilebilecek karartı izleri bulunmaktadır. Diğer kaya kristali ise **Kat. No 53**'tür. Bu obje de oldukça hasarlı halde bulunmuş olsa da bir yüzeyinin fasetli olduğu görülebilmektedir. MMS-I'den ele geçen **Kat. No. 34** ve **Kat. No. 53** kristallerini, ele geçtikleri kontekste bakıldığında İ.Ö. 600-550'ye mümkündür.

2.2.8.2.MMS-II (Oda XXII)

Oda XXII, MMS alanının güney sınırını oluşturan odalardan bir tanesidir. Yamuk formda 12m^2 alana sahip odaya İ.S. erken 5. yüzyılda güneyden yapıya giriş yapılabilmekteydi. Antre görevi yaptığı dönemde doğudan VIII, XXIV ve XXV numaralı odalara, kuzeyden ise XXIII numaralı odaya giriş sağlamaktaydı (**Plan 27**). İlerleyen yıllarda güneye açılan kapı açıklığı kapatılarak odanın işlevi değiştirilir ve odanın güneybatı köşesine bir latrina inşa edilir. Ahşap veya taş oturaklı bu latrina tek kişiliktir. Su ihtiyacı ise güney duvardaki ters çevrilmiş bir çatı kiremidi yardımıyla XXIV numaralı odadaki su tankından sağlanmıştır (**Plan 28**). Mermer yer döşemesi üzerindeki ince su çatlakları sünger için bir hazne görevi görmüştür. Atık suyun ise zemin altına iyi yerleştirilmiş bir gidere boşalması sağlanmıştır. İ.S. 6. yüzyıl sonlarında latrinanın inşa edildiği niş harçsız olarak molozla doldurulur ve odanın işlevi yeniden değiştirilir. Bu defa odanın kuzeybatı köşesine küçük bir ocak yerleştirilir.[333]

İ.S. 5. yüzyıl başlarında, yerleştirilen su künkü *103.2 seviyelerindedir. Bu sırada Oda XXII'nin zemin seviyesi ise *103,4 civarındaydı. 5. yüzyıl boyunca oda zemini Hellenistik ve Roma dolgusu üzerine oturmaktaydı. Zeminden gelen diğer buluntular zeminin bu seviyede 7. yüzyıl başlarına kadar kullanıldığını göstermektedir. Bu dolgu içinden Arkadius dönemi sikkesi,[334] LRC3 kasesi gibi buluntuların yanı sıra bir gem (**Kat. No. 70**) ele geçmiştir. İntaglio özellikleri taşıyan bu gem yarısından kırılmış şekilde ele geçmiştir. Üzerindeki sola dönük, ayakta duran bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Khiton ve himation giymiş olan bu kadının ayaklarının yanında bir denizatı figürü yer

[333] Greenewalt ve diğ. 1994, 7-10.
[334] Kazı Env. No: 91.351.

almaktadır.[335] Figürün hemen yanında tamamen korunmamış olmakla birlikte […ΛATTA] yazısı görülebilmektedir. Buluntunun ilişkilendirildiği tabanın son kullanım evresi olan İ.S. 7. yüzyıl **Kat No. 70** buluntusu için de tarihlendirme unsuru oluşturmaktadır.

2.2.8.3.MMS-III

Pers kuşatmasının izleri (İ.Ö. 547-546) Sardes'in birçok alanında izlenebilmektedir. Yoğun tahribat, yağma ve yangın izleri antik kaynakları doğrularcasına[336] yıkımın ne denli şiddetli olduğunu göstermektedir.

Pers kuşatmasının izlerinin açıkça görüldüğü alanlardan bir tanesi de MMS-III'tür (**Plan 29**). Surun doğuya doğru girinti yaptığı batı yüzdeki alanda 1985 yılından 2003 yılına kadar aralıklı olarak bir dizi kazı yapılmıştır. Bu kazılar neticesinde Pers tahribatına dair birçok bulgu ele geçmiştir. Olasılıkla Lydia askerlerine ait olan iskeletlerin antropolojik incelemeleri şiddetin ölçüsüne dair fikir vermektedir.[337]

Surun bahsi geçen girintisini kaplayan en geç tabaka[338] kısmi olarak açığa çıkarılmıştır. Kaba çakıllarla kaplanmış bu zemin üzerine 1995 yılında yapılan kazının ardından koruma amaçlı örtülen çatıyı destekleyen güneydoğu köşenin çökmesiyle yoğun bir Roma dolgu tabakası ile örtüldü.[339] 2002 yılında yapılan kazılarda bu Roma çöküntü kaldırılırken granat boncuk da (**Kat. No. 40**) ele geçmiştir.

Granat boncuk kaba çakıl kaplı tabana oldukça yakın bir seviyede ele geçmesine rağmen, batı kesitin çöküntüsünün kaldırılması esnasında bulunduğu not edilmiştir.[340] Kesitlerden yoğun miktarda Roma dönemine tarihlenen seramik buluntuların da gelmiş olması granat boncuğun Lydia dönemine ait olmama ihtimalini güçlendirmektedir. 1962 ve 1963 yıllarında Bizans Dükkanları'nda bulunan **Kat. No. 8** ve **Kat. No. 72** granat boncuklar İ.S. 4-7. yüzyıllar aralığına tarihlenmektedir ve MMS-III'de boncuğa form ve

[335] Kazı Final Raporu – MMS-II 1993.1, 7-8.
[336] Herodotos, 1.84.
[337] Cahill 2010, 347-357.
[338] Lot 2.
[339] Kazı Ara Dönem Raporu – MMS-III 2002.2, 1.
[340] Çakıl kaplı taban: Lot 2; Kazı Defteri – MMS-III 2002.2 I, 42.

üretim malzemesi açısından çok benzemektedir. Bu tarih aralığı **Kat. No. 40** boncuğu için de önerilebilir.

2.2.8.4.MMS-W

MMS sektöründeki Roma dönemi yapılarıyla çağdaş ancak onlardan bağımsız bir yapı grubu 1983 yılındaki çalışmalarda tespit edilmiştir. Bu yapı grubu içinde apsisli oda, 3.5 x 9m'lik ölçüsüyle en büyük olandır. Anıtsal Lydia suruna paralel olarak inşa edilmiş yapının güneydoğu tarafında, Roma öncesi katmanları kesen yarım daire biçimli bir apsise sahiptir (**Plan 30**). Bu oda 5. yüzyılın çoğu ve 6. yüzyılın tamamında işlev görmüştür.[341]

Apsisli odanın ilk evresinde duvarlar harçlı moloz taşlardan örülmüştür ve boyalı sıva izleri vardır. Bazı duvarların yüksekliği 4m kadar korunagelmiştir. Yarım kubbenin konumuna bakıldığında ise odanın tavan yüksekliğinin 6m'nin üzerinde olabileceğini göstermektedir. Zemin olasılıkla mermer döşeliydi ancak günümüze döşemeye yataklık yapan pembe harç izleri kalmıştır. Bu evrede odanın işlevini belirlemeye fayda sağlayacak herhangi bir bilgi bulunamamıştır.[342]

İkinci evrede odanın olası mermer zemin kaplaması kaldırılır ve çamur harcına yerleştirilmiş, düzensiz kesilmiş alacalı mermer parçalarıyla *terrazo* benzeri bir zemin kaplaması inşa edilir. Daha sonraları bu taban da kaldırılarak bir dizi sıkıştırılmış toprak zemin işlevi görecektir. Odanın batı duvarına 1.2m genişliğinde bir kapı açıklığı eklenir. Kuzey ve batıya iki büyük ve sığ tekne konulur. Her iki tekne de düz çerçeveyle çevrilidir ve altında gider deliği vardır.[343] Bu tip tekneler tekstillerin boyanmasında kullanılıyor olabilir ve odadaki işlevsel değişikliğin göstergesidir. Odanın bu aşamasında Justinianus II (İ.S. 567-568) ile Heraklius (İ.S. 612-613) dönemleri arasında kullanım görmüş sikke ve seramik buluntular ele geçmiştir. Bunun yanı sıra, ön yüzünde sağa bakar vaziyette tasvir edilmiş sakallı ve defne tacı takmış bir erkek başı bulunan bulla (**Kat. No. 62**) ele geçmiştir. Arka yüzünde papirüs dokusuna benzer izler ve ip delikleri bulunmaktadır.

[341] Greenewalt ve diğ. 1993, 11.
[342] Greenewalt ve diğ. 1993, 11.
[343]Greenewalt ve diğ. 1993, 11; Kazı Final Raporu – MMS-W, 8.

Ayrıca figürü sınırlandıran […TANTO…]? ifadesi yer almaktadır.[344] **Kat. No. 62** odanın ikinci kullanım evresi olan İ.S. 7. yüzyıla tarihlenen bir kültürel tabakadan ele geçmiştir.

2.2.8.5.MMS/S

A, B ve C olarak birbirini takip eden üç farklı alanda yapılan kazılarda anıtsal Lydia surunun takibi amaçlanmıştır (**Plan 31**). Elde edilen bulgulara göre surun batı yüzü dikeyken, doğu yüzü belirgin biçimde eğimlidir. Yer yer kerpiç tuğlaların yıkıntı izleriyle karşılaşılmıştır. Bu yıkıntıların bazılarında ise yanık izleri ele geçmiştir. Olasılıkla Pers kuşatması sırasında oluşan tahribatın göstergesidir. Pers tahribatının ardından tamir edilen kimi alanlar da tespit edilebilmiştir. C alanında sur kesintisiz takip edilemese de, surun doğu yüzünün 2 metre gerisine kadar nehir taşlarıyla yapılan destek dolgu açığa çıkarılmıştır. Bu taş dolgunun bir kısmı üstüne inşa edilen apsisli Roma yapısının inşası sırasında hasar görmüştür.[345] Yapıya ait altyapı elemanlarının altında, Roma, Hellenistik ve hatta daha erken malzemelerin yer aldığı bir dolgu içinde sardoniks boncuk (**Kat. No. 33**) ele geçmiştir. [346] Boncuk her ne dolgu tabakası içinden bulunmuş olsa da, ortası silindirik şişkin formu ve üretiminde kullanılan taş cinsi açısından Lydia Dönemi küpelerinde kullanılan boncuklara benzemektedir. Sardes'te 1961 yılında 62.1 numaralı mezardan bulunmuş bir benzeri için İ.Ö. 575-540 tarihleri aralığı önerilmektedir.[347]

2.2.8.6.MMS/S, Oda A

MMS/S sektörü MMS'den aralarında bulununan portikolu bir cadde ile ayrılmaktadır. MMS/S caddenin hemen güneyindeki yamaca inşa edilmiştir. İ.S. 4. yüzyılda, küçük bir yapı grubu bahsi geçen yamacın kuzey sırtına inşa edilmişti. Yapı işlevini yitirdikten sonra, güneyine İ.S. 5. yüzyılda inşa edilen caddenin duvarları oturtuldu. Bazı bölümleri ise İ.S. 5 ve 7. yüzyıllar arasında değişikliğe uğrayarak iskân görmüştür.[348]

[344] Greenewalt ve diğ. 1993, 39.
[345] Greenewalt ve diğ. 1994, 18-20.
[346] Kazı Defteri – MMS-S 1990.C I, 172.
[347] Baughan 2010, 288, No. 152.
[348] Greenewalt ve diğ. 1994, 11.

Oda A İ.S. 5. yüzyılda inşa edilen yapının bir birimidir. 4m x 7.5m ölçülerinde dikdörtgen bir forma sahip (**Plan 32**). 1979 yılında kısmen, 1991 yılında ise tamamen kazılmıştır. Odanın korunmuş tabanının altında kuzeyindeki caddeden daha erken olabilecek duvar kalıntıları saptanmıştır. Oda İ.S. 5. yüzyılda, 2.5m aşan bir duvar yüksekliğiyle inşa edilmiştir. Odaya giriş doğu duvarda yer alan iki kapıdan yapılıyordu. Bu kapılardan bir tanesi kuzeydeki caddeye yakınken diğeri odanın doğu duvarının ortasında yer alıyordu. Birinci kapıdan farklı olarak eşik taşına sahip olan bu kapı odanın son evresinde kullanım dışı bırakıldı. Güney duvarda olasılıkla bir kline veya dolaba ev sahipliği yapmış, 2.3 x 1.1m boyutlarında, sığ beşik bir tonoz ile üstü örtülmüş geniş bir niş bulunuyor. Odanın duvarlarında boyalı sıvalar üzerinde bant ve floral motifler vardır. Odanın tabanı ise pişmiş topraktan yapılmış zemin tuğlaları ile kaplanmıştır. Taban seviyesinde[349] yapılan kazılar sırasında Phocas dönemi (İ.S. 602-610) sikkelerinin yanı sıra jasper yüzük (**Kat. No. 14**) taşı da bulunmuştur.[350] Taban seviyesinden ele geçen buluntulara ve odanın düzenlenme şekline bakıldığında, Oda A'nın İ.S. 7. yüzyıla kadar cubiculum olarak işlev gördüğü söylenebilir.[351]

2.2.8.7.MMS/S, Geç Roma Odası

MMS/S sektörünün güneydoğusunda, anıtsal Lydia suruna paralel inşa edilmiş Geç Roma dönemi apsisli yapısının oturduğu terasın ise yaklaşık olarak 50 doğusundaki 5m x 5m'lik bir açma içinde 1994 yılında küçük bir oda bulunmuştur (**Plan 32**). Kare formundaki bu odanın duvarları harçlı tuğla, taş ve molozun sıralı olarak örülmesiyle oluşturulmuştur. Duvarların yer yer korunmuş yükseklikleri 2m'ye varmaktadır. Batı duvar olasılıkla odayı oluşturan duvarlardan en eski olanıdır. 0.75m kalınlığındaki kuzey duvar doğuya doğru hafif eğik pozisyondadır. Ancak birbirlerine bitişik güney ve doğu duvarlar dikkatlice inşa edilmiş ve birbirleriyle dik açı oluştururlar. Odada 3 adet kapı bulunmaktadır. Bunlardan iki tanesi doğu duvarda diğeri ise kuzey duvardadır. Odanın tabanı pişmiş topraktan yapılmış tuğlalarla kaplanmıştır. Odanın tabanında, doğudan batıya boylu boyunca uzanan bir oluk vardır. Bu oluğun zemin nemini azaltmak için

[349] Kazı Defteri – MMS/S Room A I, 97.
[350] Sikke Kazı Env. No: C79.23, 1991.67, 1991.65; Kazı Ara Dönem Raporu – MMS/S 1991.A Room A, 2
[351] Greenewalt ve diğ. 1994, 11; Greenewalt ve diğ. 1998, 481.

yapıldığı düşünülmektedir.[352] Taban seviyesi kazılarının sağladığı bilgilere göre odanın bu evresinin son kullanım gördüğü tarih İ.S. 6. yüzyılın sonlarıdır.[353]

Son evrenin taban döşemesinin kaldırılmasının ardından yapılan kazılarda ele geçen buluntular, odanın inşa tarihinin İ.S. 5. yüzyıl olabileceğini göstermektedir. Bahsi geçen bu taban altı tabakada bir de altın bir zincirin ucuna yerleştirilmiş agat boncuk (**Kat. No. 71**) ele geçmiştir. Arkadius veya Honorus[354] sikkelerine dayandırılarak ortaya konulan bu tarih yapının inşası için bir tarih önerisi verilmesine imkân sağlayabilir. Ancak tabak içinden Hellenistik buluntular da ele geçmiştir.[355] Dolayısıyla yapıya verilen inşa tarihi **Kat. No. 71** eseri için geçerli olmayacaktır. En erken İ.Ö. 2. yüzyıl ile en geç İ.S. 4. yüzyıl bu **Kat. No. 71**'in tarihlenmesi için önerilebilir.

Geç Roma odasının taban seviyesi altında devam eden kazılarda bu kez "Hellenistik atık" olarak adlandırılmış bir tabaka içinden başka bir agat boncuk (**Kat. No. 47**) ele geçmiştir. Bu tabaka içeriğindeki seramikler göz önüne alındığında diğer dönem buluntularıyla karışmadığı görülmektedir.[356] Ele geçen sikkeler ise İ.Ö. 3. yüzyılın ortalarıyla İ.Ö. 2. yüzyılın ortalarını işaret etmektedir.[357]

2.2.9. Mound 2/MD2

Gymnasium-Hamam kompleksinin doğusunda, Sardes kentinin kuzey sınırları boyunca dört adet yapay höyük yer almaktadır (**Plan 34**). Bu höyükler batıdan doğuya doğru 1'den 4'e kadar numaralandırılmıştır. Kentin Geç Roma dönemi surları bu höyüklerin kuzey yüzlerine inşa edilmiş ve bu inşa kısmen arkaik kent surlarının yıkıntıları üzerinde yükselmiş olmalıdır.[358]

1996 yılında, MD2 96.1 açması boyutları 8 x 8m olarak belirlenmiştir (**Plan 33**). Yapılan çalışmalarda kesişen dört farklı duvar tanımlanmıştır. Bu açığa çıkarılan duvarlar sayesinde yapının bu bölümünün dört farklı alan oluşturduğu görülmüş ancak bu alanların

[352] Greenewalt ve diğ. 1998, 481.
[353] Tiberius dönemi sikkesi Kazı Env. No: 1994.127.
[354] Kazı Env. No: 1994.159, 1994.160, 1994.166, C94.12.
[355] Kazı Final Raporu – MMS/S 1994.2, 4.
[356] Kazı Final Raporu – MMS/S 1994.2, 6.
[357] Sikkeler Env. No: 1994.226, 1994.226; Greenewalt ve diğ. 1998, 481.
[358] Greenewalt ve Rautman 2000, 669; Greenewalt ve diğ. 1987, 81.

hiçbiri tamamen kazılamamıştır. Açmanın kuzeybatısında harçlı tuğla ve molozdan inşa edilmiş, kalın sıva tabakasıyla kaplı 0.6m kalınlığında duvarlarla doğuda ve güneyde sınırlandırılmış bir alan ortaya çıkarılmıştır. Bu iki duvarın birleşiminden, 1m derinliğinde ve 1.7 x 1.9m boyutlarından toprak zeminli bir tekne oluşturulmuştur. Teknenin batı yüzündeki pişmiş toprak künk olasılıkla tanka su sağlamak için kullanılmıştır. Suyun nasıl tahliye edildiği ise tam olarak bilinmemektedir. Bu teknenin tarımsal mahsullerin işlenmesinde kullanılmış olabileceği önü sürülmüştür. Yapının geç evrelerinde ise bu tekne kireç çukuru olarak görev yapmıştır.[359]

Kuzeydoğuda 2.2m genişliğindeki bir koridor bulunmaktadır. Tuğla ile kaplanmış zemini olan bu alanın güneyinde 0.65m genişliğinde bir kapı açıklığı aracılığıyla güneybatı odaya bir bağlantı sağlanmıştır. Kuzeydoğu koridoru güneydoğudan ayıran moloz duvar bulunmaktadır. Olasılıkla yapının geç evrelerinde eklenen bu duvarın kuzey yüzü sıvanmıştır.[360]

Güneybatı oda ise alanın en ayrıntılı kazılmış bölümüdür. Batı duvarın kısmen açığa çıkartılmasıyla 5.5 x 5.5m boyutlarında kare planlı bir oda olduğu düşünülmektedir.[361] Odanın kuzeydoğu koridora açılan bir kapısı bulunmaktadır. Odanın en iyi korunmuş tabanı tuğlalarla kaplanmış olan İ.S. 6. yüzyıla ait olandır. Tabanı tarihleyen seramikler ve bir adet Justinian I dönemi sikkeye göre bu yapı evresi İ.S. 538 yılından sonrasına ait olmalıdır.[362] Aynı tabaka içinde ametist bir boncuk (**Kat. No. 23**) da ele geçmiştir.[363]

İ.S. 6. yüzyıl tabanının yaklaşık olarak 0,3m kadar altında ise İ.S. 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen yine bir üst yapı evresi gibi tuğlalarla kaplanmış başka bir taban ele geçmiştir. Odada daha derine yapılan sondajlarda İ.Ö. 8-6. yüzyıllara uzanan seramikler de bulunmuştur.[364]

---

[359] Greenewalt ve Rautman 2000, 670.
[360] Greenewalt ve Rautman 2000, 671.
[361] Greenewalt ve Rautman 2000, 671.
[362] Sikke Kazı Env. No: 1996.65; Kazı Final Raporu – MD2 1996.1, 32; Kazı Ara Dönem Raporu – MD2 1996.1, 12; Greenewalt ve Rautman 2000, 671.
[363] Kazı Defteri – MD2 1996.1 I, 52.
[364] Greenewalt ve Rautman 2000, 671.

1996 yılı kazılarında, açma yakınlarında fasetli karnelian bir boncuk (**Kat. No. 39**) bulunmuştur. Kaliteli bir işçiliğe sahip bu boncuk ne yazık ki yüzey buluntusudur, yani herhangi bir arkeolojik kontekst içinden ele geçmemiştir.

2.2.10. Buluntu Yeri Bilinmeyen Eserler

Sardes kazı sisteminde "NoEx" künyesi taşıyan objeler bulunmaktadır. Bu objeler proje tarafından belirlenen planlı arkeolojik kazı sahalarından ele geçmemiştir. Köylüler tarafından Sardes çevresinde genellikle yüzey toprağında bulunan eserlerden oluşmaktadır. Yıllar içinde bu durum pek çok kez gerçekleşmiştir. Bu başlık altında yer alan objeler arkeolojik bir kontekst içinden ele geçmemiş ancak yine de tez kapsamında değerlendirilmesi uygun görülmüş eserlerden oluşmaktadır.

Kat. No. 61

1972 yılında bulunmuş pişmiş toprak bulla. Arka yüzünde muhtemelen iliştirildiği papirüsün yatay çizgileri görülebilir. Ön yüzündeki elinde mızrak veya asa tutan kanatlı bir insan figürü bulunmaktadır.

Kat. No. 35

1973 yılında bulunmuş karnelian intaglio. Üzerinde tek ayak üzerinde duran leylek figürü yer almaktadır. Buluntu fişinde Gymnasium-Hamam kompleksinin doğusundaki üzüm bağında bulunduğuna dair bir ibare yer almaktadır.

Kat. No. 36

1977 yılında bulunmuş tek parça bantlı agattan yapılmış yüzük. Buluntu fişinde Sart Mustafa'lı Tahsin Yılmaz'dan temin edildiğine dair bir bilgi yer almaktadır.

Kat. No. 37

1983 yılında bulunmuş mavi kalsedondan üretilmiş tabla kesim boncuk.

Kat. No. 38

1983 yılında bulunmış karnelian boncuk.

Kat. No. 39

1986 yılında bulunmuş karnelian boncuk. Eser fasetli bir kesime sahiptir.

2.3.GEMOLOJİK ESERLERİN BULUNTU DURUMUNA GÖRE GENEL DEĞERLENDİRME

Gemolojik eserler, arkeolojik kazılarda açığa çıkarılan diğer buluntu tiplerine kıyasla oldukça ender olarak ele geçerler. Bunun birkaç sebebi vardır. Birincisi, gemolojik eserlerin insanların çoğunlukla takı olarak kullanabilmesi için küçük ölçülerde tasarlanıp üretilmesidir. Diğer arkeolojik objelerle kıyaslandığında oldukça küçük ve ince olan gemolojik eserler arkeolojik kazılarda toprağın içinde kolaylıkla fark edilememekte ve çoğunlukla gözden kaçmaktadır. İkinci neden ise ip gibi bağlayıcı bileşenler veya metal eklentilerle bir araya getirilmeleri sonucu düşmeye ve kaybolmaya müsait olmalarıdır. Düşen ve kaybolan gemolojik eserlerin yağmur, rüzgâr gibi doğal etmenler sonucunda sürüklenerek yer değiştirmesi olasıdır. Tüm bu dezavantajlara rağmen Sardes arkeolojik kazılarında bulunan gemolojik eserler antik çağ kent surunun hem içinden hem de dışından olmak üzere İ.Ö. 10. yüzyıldan İ.S. 18. yüzyıla kadar uzanan geniş bir tarihi yelpaze oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, gemolojik eserlerin birçok arkeolojik buluntunun aksine insanların takabilmesi/taşıyabilmesi için üretilmiştir. Üretim amacının doğası gereği bu tip eserler istisnalar haricinde ele geçtikleri mekanla değil, kullanan insanla özdeşleştirilir. Ancak, bazı durumlarda gemolojik eserin bulunduğu alan ile doğrudan ilişkisi de dikkati çekmektedir. Gemolojik eserle, ele geçtiği mekânın doğrudan ilişkili olduğu durumlardan bahsedecek olursak akla ilk mezarlar gelir. Birçok kültürde mezar buluntuları arasında yer alan gemolojik eserlerin ölüye ait olduğunu veya ona hediye edildiğini varsayılmaktadır. Bu buluntular mezar sahibinin sosyal statüsü veya gelir durumu gibi birçok konuya da ışık tutmaktadır. Sardes'te kazılmış mezarlarda Lydia, Pers, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde gemolojik eserler mezar hediyesi olarak

sunulurken İslam ölü gömme ritüelleri gereği bu durum Osmanlı döneminde karşımıza çıkmamaktadır.

Gem Endüstrisine Yönelik İşlikler ile İlgili Veriler:

Sardes'te yapılan kazılar sonucunda bazı alanlardaki (PN, ByzFort ve LAW) gemolojik eselerde de tercih edilen aynı cinsteki taşların yongaları ve/veya ham taş halleri ele geçmiştir. Yukarıda da detayları sunulduğu üzere, bu endüstriyel alanlar hiç şüphesiz işlik ve gemolojik eser arasındaki mekânsal ilişkinin belki de en güçlü kanıtlarıdır. Arkeolojik kazılarda örneğine oldukça az rastlanan bu mekanlar zanaatkarlar tarafından taşlara şekil verilerek gemlerin üretildiği yerlerdir. Örneklerine az rastlanmasının sebebi istisnai durumlar dışında az sayıda alet ile üretimin gerçekleştirilebilmesi, işliğin seramik, metal ve cam üretiminde olduğu gibi bir fırına ihtiyaç duymaması ve doğadan elde edilmiş hammaddelerin başkalaşım geçiren veya karbonlaşan üretim atıkları bırakmamasıdır. Hammadde bakımından benzerlik gösteren mimari taş işçiliği ve heykel işçiliğinin aksine üretilen gemolojik eserlerin boyutu gereği üretim atıkları da küçük ölçekli ve düşük oranlıdır. Gem endüstrisinin seramik ve metal kadar yaygın olmadığını da belirtmekte fayda vardır.

Sardes'teki arkeolojik kazılar sonucu gemolojik eser üretimi yapıldığına dair güçlü kanıtlar ByzFort kazı sektöründe dikkati çekmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, bu alan kentin doğal akropolünün kuzey eteklerinde yer alan karşılıklı iki terastan batıda olanda konumlanmıştır (**Plan 34**). Bu alanda yapılan kazı çalışmaları Lydia IV (İ.Ö. 9-8.yüzyıl ortası) ile Geç Roma Dönemi'ne kadar olan döneme ait kültür katmanlarını ortaya koymuştur. Sektörde üç farklı sezonda yapılan kazılarda yontma, yongalama, kırma ve kesme izlerinin gözlemlendiği yoğun miktarda kalsedon kırıkları bulunmuştur. Ele geçirilen bu söz konusu kalsedon kırıklarının 100kg'ım üzerinde bir ağırlığa sahip olduğunu ve 6-7 kasa içerisinde depolanacak kadar yer kapladığını belirtmek gerekir. Bu kalsedon buluntu yoğunluğunun ele geçtiği ve "Sığ Temel Çukuru" olarak da adlandırılmış arkeolojik tabakadaki diğer buluntular sayesinde teras duvarlarının inşasının tarihlendirilmesinde de etkili olmuştur. İ.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen arkeolojik tabaka içinde ele geçen farklı renklerde ve kompozisyonlardaki yoğun kalsedon kırıkları kent ölçeği ve periferisinde ele geçen gemolojik eserlerle

karşılaştırılmış ve bazılarının doğrudan eşleştikleri görülmüştür. Üstelik bu kalsedon kırıkları gemlerin yanı sıra kimi taş kaplarla da eşleştirilebilmiştir. Birbirinden farklı taş tiplerine ait bu eşleşmeler, Sardes ve çevresindeki çeşitli sektörlerden bulunan bu buluntular yalnızca belirli bir tarih aralığına ait olmamasının ötesinde aynı materyalin kullanıldığı farklı tipteki objelerin üretimine de işaret etmektedir.

Her ne kadar işlik olarak adlandırılabilecek mimari bir yapı henüz açığa çıkarılmamış olsa da özellikle ByzFort sektöründe ele geçen kalsedon kırıkları ve üzerlerinde barındırdıkları üretim izlerine dayanarak İ.Ö. 6. ve 5. yüzyıllarda sektörde gemolojik eser ve taş kap üretimini yapan işlik veya işlikler olduğu söylemek mümkündür. İ.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen ve F49 sektöründen ele geçmiş olan jasper mühür (**Kat. No. 64**) ve İ.Ö. 5. yüzyıl başına tarihlenen Uşak, Güre yakınlarındaki İkiztepe Tümülüs'ünden ele geçen jasper taş tabağın ByzFort'ta ele geçen kalsedon kırıklarıyla yadsınamaz benzerlikler görülmektedir.[365] Başka bir kanıt ise ByzFort'ta ele geçmiş mavi kalsedon nodülünün (**Kat. No. 42**) Sardes nekropolisinde yer alan ve Butler başkanlığındaki yıllarda kazılıp Akhaemenid dönemine tarihlenen Butler Mezarlarından ele geçmiş olan mavi kalsedon piramidal mühürleri ile taş cinsi açısından uyuşmasıdır. Açma 11'deki Roma yapısının taban altındaki çukurdan ele geçen ve kesin bir tarih vermenin mümkün olmadığı yüzük taşının ön formu olan agat buluntu da (**Kat. No. 46**) İ.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen kalsedon kırıklarıyla büyük benzerlikler göstermektedir (**Fig. 103**). Tüm bu verilere dayanarak ByzFort sektöründe İ.Ö. 6 ve 5. yüzyıllarda gem ve taş kap üretimi yapan işlik veya işliklerin olduğunu söylemek mümkündür. Muhtemel işlik ile ilişkili olan taşlara ve Sardes çevresinde aynı dönemde ele geçen benzer eserlere bakarak işlikte bu dönemde jasper, agat ve mavi kalsedon taşlarının tercih edildiği gözlenmektedir.

Söz konusu bu işlikte ilişkili taş cinslerinin sadece İ.Ö 6 ve 5. yüzyıllarda değil, aynı zamanda daha geç dönemlerde de işlendiğini gösteren kanıtlar da tespit edilmiştir. Bunlar arasında 07.1 numaralı mezardan ele geçen ve İ.S. 3-7. yüzyıllar arasına

[365] **Kat. No. 64** ile eşleşen ByzFort kalsedon kırıklarının için bkz. **Fig. 104**; İkiztepe Tütümüs'ünden ele geçen taş kap (Anadolu Medeniyetleri Müzesi Env. No: 75.10.66) ile eşleşen ByzFort buluntuları için bkz. **Fig.99.**

tarihlendirilen turmalin? boncuk (**Kat. No. 15**) yer almaktadır.[366] ByzFort buluntuları arasındaki kimi jasper kırıklarıyla büyük benzerlikler gösteren ancak tarihlendirildiği (İ.S. 6. yüzyıl) dönem itibariyle muhtemel ByzFort işliğiyle organik bir ilişkisi bulunması imkânsız olan PN sektörü buluntusu jasper kolye ucu (**Kat. No. 24**) da yer almaktadır.[367] Bu benzerlikler doğrultusunda gerek üretimle ilişkili taş atıkları gerekse bu taş cinslerinden ele geçmiş objelerin farklı yüzyıllarda karşımıza çıkmasıyla ByzFort kalsedon kırıkları olarak adlandırdığımız yoğunluğun çoğunlukla Lydia bölgesi kaynaklarından elde edilmiş yerel taşların kullanımıyla üretim yapılmış olduğunu söylemek mümkündür.

Sardes'te gem üretimine işaret eden diğer bir kazı alanı ise sur duvarının dışında, Paktolos Irmağı'nın yakınında bulunan PN sektörüdür. Bu sektördeki arkeolojik veriler dikkatlice incelendiğinde, ByzFort sektöründe ele geçtiği yoğunlukta olmasa da kayda değer miktarda taş yongaları tespit edilmiştir. PN sektöründeki taş yongaları dağ kristaline aittir ve dağ kristali hem ham taş hem de işlenmiş objeler şeklinde kentteki farklı sektörlerde yapılan kazı çalışmalarında ele geçmiştir. PN genelindeki dolgu tabakalarında, altın ayrıştırma potalarının hemen doğusundaki XXVIII nolu yapı tabanında, II nolu yapının güneyinde ve XI nolu yapının drenajında dağ kristali parçalarını ele geçmiştir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, bu yapıların işlevleri tam olarak bilinmese de arkeolojik veriler ışığında yapıları İ.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlemek mümkündür. Dağ kristali buluntularının önemli bir kısmında herhangi bir düzelti veya parlatma izi yokken, XI nolu yapının drenajından ele geçen **Kat. No. 65** ve kazı Env. No: C64.001 buluntularında düzeltili ve parlatılmış yüzeyler tespit edilebilmiştir. Sektörden ele geçen tek tamamlanmış buluntu ise stilistik olarak Lydia etkisi taşıyan ancak Roma dönemi buluntularıyla iç içe olarak karışık bir tabakadan bulunmuş aslan formlu dağ kristali? kolye ucudur (**Kat. No. 66**). PN sektörünün genel karakteri göz önüne alındığında, altın ve gümüş ayrıştırma işlemlerinin yanı sıra sektörde ele geçen mücevher döküm kalıbı sektördeki İ.Ö. 6. yüzyılda yapılmış olması muhtemel mücevher üretimine

[366] Turmalin olduğu düşünülen buluntuyla ilgili yapılmış gemolojik testler sonucunda taşın cinsiyle ilgili kesin bir sonuç elde edilememiş olup, kesin tanımlama için ileri analiz teknikleri (raman spestroskopi) önerilmektedir. **Kat. No. 15**'in ByzFort buluntuları ile olan benzerlikler için bkz. **Fig. 105.**
[367] **Kat. No. 24** ile eşleşen ByzFort kalsedon kırıklarının için bkz. **Fig. 104.**

dair kanıtlar sunmaktadır.[368] Butler başkanlığında kazılan 326 numaralı mezardan ele geçen ve İ.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen dağ krsitali kolye ucu (**Kat. No. 84**) ve PN sektörü genelinden ele geçen İ.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen kırık dağ kristali parçaların da dikkate alındığında her ne kadar mimari anlamda işlik olarak adlandırabileceğimiz bir yapı bulunamamış olsa da sektördeki endüstriyel faaliyetler arasında gemolojik eser üretiminin de olması kuvvetle muhtemeldir.[369]

Sardes'teki gem atölyesinin varlığına işaret eden üçüncü sektör ise Geç Antik Çağ Duvarı (LAW) olarak adlandırılan alanda yer almaktadır. Geç Roma sur duvarının hemen batısındaki LAW sektöründe yapılan çalışmalar sonucunda gem üretimine dair Sardes kent ölçeğindeki en ayrıntılı örnekler elde edilmiştir. Buna göre, mimari yapıdan bağımsız bir alanın kazısında gem üretiminin her aşamasına ait örnekler bulunmuştur. Henüz üretim aşamasında olduğunu belirlediğimiz yüzük taşları arasında agat (**Kat. No. 29**) ve karnelian (**Kat. No. 30**), (**Kat. No. 31**) buluntular yer almaktadır. Bunun yanı sıra, sektörde yapılan çalışmalarda ametist, jasper ve sard yongalarının da bulunduğu not edilmiştir. Arkeolojik çalışmalarda ele geçen ilişkili diğer buluntulara bakıldığında önerilebilecek en geç tarih İ.S. 4. yüzyıl olduğu görülmektedir. Buluntuların ele geçtiği sondajdaki molozun yoğunluğu ve buna rağmen herhangi mimari bir öğeye rastlanmaması, yakınlarda yaklaşık olarak İ.S. 4. yüzyılda kullanım görmüş bir işlik olduğunu işaret etmekte ve alanın çöplük olarak kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir.[370] LAW sektörü gemolojik buluntularının muhtemel bir işliğe işaret etmensin yanı sıra İ.S. 4. yüzyılda süstaşı işliğinin Lydia dönemi aksine kentin batısında konumlanmış olabileceğini ve bu tarihlerde ametist, agat, sard ve jasper taşlarının tercih edildiğini de göstermektedir.

Mezarlarda Ele Geçen Gemolojik Eserlerle İlgili Değerlendirme

Antik çağdaki gemolojik eserler, gerek süs eşyası ve tılsım gibi gündelik hayatta insanların kişisel kullanımlarında gerekse de resmi ve özel yazışmalarda kullanılan mühürler şeklinde bir işleve sahip olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda, antikçağ

[368] Mücevher döküm kalıbı kazı Env. No: S69.008; Waldbaum 1983, 143.
[369] Bruce 2015, 74, 126.
[370] Greenewalt ve diğ. 1983, 29.

insanlarının kullandığı kişisel süstaşlarının belki de en güzel mekânsal yansımasına mezarlarda ele geçen mezar hediyelerinde şahit olmaktayız. Sardes'te yer alan ve bugüne kadar açığa çıkarılmış mezarların önemli bir bölümü Paktolos Irmağı'nın batısındaki yamaçlarda konumlanan Nekropolis sektöründe yer almaktadır. Bu mezarların büyük bir çoğunluğu Butler başkanlığında 1900'lü yılların başında kazılmıştır. Mezar buluntusu olarak ele geçen ve gemolojik eserleri içinde barındıran takılar 1925 yılında D. Curtis tarafından yayınlanmıştır.[371] Yoğun olarak Sardes'in Pers hakimiyetine girdiği İ.Ö. 6. yüzyıl ortalarından sonra gömü alanı olarak kullanılan Nekropolis sektöründe ele geçen gemolojik buluntular dönemin beğenisine ve hüküm süren elit sınıfa dair önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu dönemde çeşitli tiplerde karşımıza çıkan gemolojik buluntular arasında kolyeler, bileklikler ve yüzükler yer almaktadır. Farklı kullanım şekilleri olmasına karşın eserlerin büyük bir çoğunluğu içeriğinde oyulmuş figürler barındırmaktadır. Dolayısıyla mühür olarak kullanım gördüklerini söylemek mümkündür. Ele geçen mühürleri de tiplerine göre sınıflandırmak mümkündür. Bunlar arasında piramidal, skarabe, silindir, oval ve ağırlık formda yapılmış mühürler dikkati çekmektedir. Söz konusu alanda ele geçen mezarlardaki eserlerin tamamına yakınında metalden eklentiler bulunmaktadır. Bu eklentiler kimi zaman gümüş kimi zaman ise altındır. Kullanılan taşların tiplerine bakıldığında, karnelian, mavi kalsedon, jasper, agat ve dağ kristalinin tercih edildiği dikkati çekmektedir.[372] Piramidal mühürlerde taşlar kabaca piramidal olarak şekillendirilirken mühür görevi görecek olan yüzey geometrik formun tabanına konumlandırılmıştır ve metal aksam yanlardan taşı kavrayacak bitimde tepe asılmak üzere yapılmış bir halkala birleşir. Bu halka bize mührün ipe bağlanarak kolye olarak boyuna asıldığını göstermektedir.[373] Skarabe olarak adlandırılan mühürler ise yüzük olarak taşınmaktaydı. Taşın üst yüzü skarabe böceği formunda oyulurken eserin düz tabanı mührün yer aldığı yüzeyi oluşturmaktadır. Metal aksam (çoğunlukla altın) taşın her iki yanından açılmış deliklerden eseri kavrayarak parmağa takılmasını sağlayacak bir

[371] Curtis 1925.
[372] Butler yönetimindeki kazılarda ele geçen taşlar gemolojik olarak tarafımızdan test edilememiştir. Sözü edilen taş tiplerinin tanımlamaları eserlere erişim fırsatı bulmuş araştırmacılar tarafından veya fotoğraflarına bakılarak gemolojik olmayan yöntemlerle yapılmıştır.
[373] Tez kapsamında ele alınan piramidal mühürler: **Kat. No. 76, 77, 80, 81, 82, 85, 86, 88** ve **90.**

halka formu oluşturmaktadır.[374] Yuvarlak taban formlu dar silindirik/ağırlık formlu yüzükler de aynı skarabe tipindeki yüzüklere benzer bir kullanım görmekteyiz.[375] Başka bir örnek ise silindir mühürlerdir. Silindirik bir formun geniş yüzeyi boyunca mühür görevi görecek figür oyulmuş alt ve üst yüzeylerden delinerek metal bir aksam yardımıyla kolye veya bileklik haline getirilmiştir.[376] Piramidal ve silindirik mühürler sarkaç kolyeler olarak kullanılıyorken taş ve altın boncukların bir arada kullanılarak ipe dizildiği ve bu taşlar arasında en geniş olanının mühür olarak tasarlandığı bir örnek de bulunmaktadır.[377] Sarkaç formlu kolyeler çoğunlukla mühür barındırıyor olsalar da mühür barındırmayan sarkaç kolye örnekleri de vardır. Küresel tabanlı konik **Kat. No. 84** buna örnek olarak gösterilebilir.

Geç Lydia (Akhaemenid Dönemi) buluntularına bakıldığında, gemolojik eserlerin hem mühür hem de takı olarak kullanıldığı geniş bir çeşitlilik görmekteyiz. Hem taşların hem de metal aksamların ince işçilikle detaylı bir şekilde üretilmiş olması dönemin estetik kaygısının ön planda olduğunun göstergesidir. Bu prestijli buluntuların genellikle elit bir kesime ait olduğu ve bu kesimin Persli veya Pers adetlerini benimsemiş oldukları düşünülmektedir.[378]

Yine Nekropolis'te yer alan ancak İ.Ö. 5. yüzyılın sonu ile İ.Ö. 4. yüzyılın başı aralığına tarihlenen 03.1 mezarında ilk defa gemolojik eserlerin (**Kat. No. 54**) bakır alaşım boncukların yanı sıra, kemik, cam, deniz kabuğu ve kehribar gibi farklı materyallerle kombine edilerek kolye haline getirildiğini görüyoruz.

Geç Roma Dönemine ait mezar buluntuları incelendiğinde, Hamam-Gymnasium kompleksinin batısında yer alan ve İ.S. 3. yüzyıl – İ.S. 7. yüzyıl aralığına tarihlenen 07.1 mezarında ise ilk defa zümrüt? bir boncuğun kullanıldığı küpe (**Kat. No. 68**) ve turmalin? bir bocuk (**Kat. No. 15**) dikkati çekmektedir.[379] Her iki eserde kullanılan taşlar Sardes repertuarında bulunan işlenmiş objeler arasındaki yegâne örnekleri oluşturmaktadır. Bu

[374] Tez kapsamında ele alınan skarab mühürler: **Kat. No. 74, 75, 91** ve **92.**
[375] Tez kapsamında ele alınan ağırlık formlu yüzük: **Kat. No. 78.**
[376] Tez kapsamında ele alınan silindir formlu yüzük: **Kat. No. 87.**
[377] **Kat. No. 83**
[378] Dusinberre 2010, 187.
[379] Zümrüt olduğu düşünülen **Kat. No. 68** Manisa Müzesi'nde bulunmaktadır ve eser müzenin taşınması sebebiyle test edilememiştir. Turmalin olduğu düşünülen **Kat. No. 15** için ileri analiz teknikleri önerilmektedir.

taş tiplerinin işlenmiş olarak ilk defa karşımıza çıkması Roma ve Geç Roma dönemlerindeki kullanılan taşların çeşitliliğinin artmasına örnek gösterilebilir.

E Kilisesi'nin güney stylobatı üzerinde bulunan ve İ.S 1200'lü yıllara tarihlenen 73.21 numaralı çocuk mezarında ise altın bir küpenin yanı sıra dağ kristalinden yapılmış bir boncuk (**Kat. No. 67**) bulunmuştur. Bu durum ise Sardes'te dağ kristalinin uzun yıllar boyunca süstaşı olarak tercih edildiğini belgelemektedir. PN sektörü bu tarihlerde Hristiyanlık için önem arz eden kiliselere ev sahipliği yapmaktadır ve bu yapıların çevresinde birçok mezar kazılar süresince açığa çıkarılmıştır. Bu mezarların büyük çoğunluğunda mezar hediyesi görülmezken 73.21 numaralı mezarda **Kat. No. 67**'nin bulunması Hristiyanlık inancının hâkim olduğu çağlarda bile az da olsa gemolojik eserlerin mezarlara bırakılma geleneğinin devam ettiğini göstermektedir.

Mezarlar ve gem işlikleri dışındaki sektörlerden ele geçen gemolojik buluntuların çoğunlukla düşme, kaybolma ve sürüklenme yoluyla bulundukları alanlara ulaştıklarını anlaşılmaktadır. Bunun en güzel kanıtı ise gemolojik buluntuların eser bütünlüğünü koruyamamış olmalarıdır. Yüzük taşlarının metal aksamlarının ele geçmeyişi, yine aynı şekilde küpe, bileklik ve kolyelerin birleştirici metal eklentilerinin korunmamış olması ve boncukların tekil olarak bulunmaları bu duruma kanıt olarak gösterilebilir. Dolayısıyla bu tip yüzey buluntularının destekleyici arkeolojik veriler olmaksızın mekânsal analizini yapmak her zaman mümkün değildir.

Kamusal ve Ticari Alanlarda Ele Geçen Gemolojik Eserler

Yerel halk ve tüccarlar gibi ziyaretçilerin uğrak yerlerinden olan kamusal ve ticari alanlar günümüzde olduğu gibi kentin en hareketli alanlarını oluşturmaktadır. Sardes ölçeğindeki kamusal ve ticari alanlarda ele geçen gemolojik eserlerin bulunduğu sektörker arasında Yol Açması, Hamam-Gymnasium kompleksi ve Bizans Dükkanları dikkati çeker. Bu sektörler geniş bir kompleks mimarinin birbiriyle ilişkili birimleridir ve yoğun olarak İ.S. 2 ile 7. yüzyıllar arasında kullanım görmüştür. Bu alanlardan ele geçen buluntular çoğunlukla kalsedon, granat ve ametist boncuklardan oluşmaktadır. Ancak Hamam-Gymnasium kompleksinin mermer avlusundan ele geçen dağ kristali konik mühür (**Kat. No. 48**) insanların kamusal alanlarda dahi olsa mühürlerini yanlarında

taşıdıklarını göstermektedir. Bizans dükkanlarında ise biri jasper (**Kat. No. 56**) diğeri ise karnelian (**Kat. No. 50**) iki adet intaglio bulunmuştur.

Dini Yapılarda Bulunan Gemolojik Eserler

Sardes kenti tarih boyunca farklı dönemden çeşitli inançları benimseyen insanlara ev sahipliği yapmıştır. Sardes'deki dini yapılar denildiğinde belki de akla ilk gelen yapı Artemis Tapınağı'dır. Büyük çoğunluğu 1900'lü yılların başında yapılan Artemis Tapınağı'nın kazılarında kayıtlara geçmiş hiçbir gemolojik eser dikkati çekmemektedir. Mordern kazılarda da günümüze ulaşan herhangi bir süstaşı örneği bulunmamaktadır.

Hamam-Gymnasium kompleksinin bir parçası olarak Palaestra'nın güneyiyle Roma caddesinin arasında kalan alanda yer alan ve İ.S. 7. yüzyıla kadar hizmet vermiş olan Sinagog'da ise çeşitli gemolojik buluntular ele geçmiştir. Bu buluntulardan tılsımlı bir intaglio olan **Kat. No. 51** nazar boncuğu işlevi gördüğüne inanılan bir gryllos'tur.[380] Olasılıkla Yahudi cemaatinin bir üyesine ait olan bu gryllos, tılsımlı gemlerin tek tanrılı dinlerin yaygınlaştığı dönemlerde bile batıl inançların ve pagan uygulamaların devam ediyor olabileceğine işaret etmektedir.

Konut Yapılarında Bulunan Gemolojik Eserler

MMS sektöründeki geniş alanda yapılan kazı çalışmaları sonucunda Lydia döneminden Geç Antik Çağ'a kadar olan farklı dönemlerde kullanım gören savunma, endüstriyel ve sivil mimariye ait yapı katları ele geçmiştir. Bunlar arasında sur duvarı gibi anıtsal kerpiç yapının yanı sıra konut yapıları ve işlikler gibi yaşam alanları da vardır. İ.Ö. 6. yüzyılın ortalarına aralığına tarihlenen Lydia dönemi yapı katı içinde bir cam işliği ve mutfak bulunmaktadır. Mutfağın doğusunda, avluda yer alan bir çukurda dağ kristalinden üretilmiş kulak tıpası (**Kat. No. 34**) bulunmuştur. Bu kulak tıpası Lydia döneminden itibaren süstaşlarından üretilen eserlerin çeşitliliğini göstermesi açısından önemli bir örnektir.

[380] Gryllus/Hippalectryon adıyla da bilinen bu figürler genellikle iki veya daha fazla yüzün kombinasyonu, hayvanların birbirleriyle karışımı ve insan hayvan karışımından oluşan bir tasvir biçimidir.

Yine MMS sektöründe yer alan ve İ.S. 7. yüzyıla tarihlenen bir konutun cubiculum olduğu düşünülen "A" odasında bulunan intaglio (**Kat. No 14**) yüksek gelirli kişilerin intaglioları kullandıklarına örnek teşkil edebilir.

Geç Tunç Çağı, Erken Demir Çağı ve Lydia tabakalarıyla öne çıkan HoB sektöründe kazılan "Derin Sondaj C" içinde, Lydia IV seviyesine (İ.Ö. 900-850) tarihlenen bir yapı katında, kuru gıda depolandığı düşünülen bir pithos ve diğer pithos parçalarıyla birlikte aynı seviyede üzerinde stilize keçi/geyik? motifi bulunan bir mühür (**Kat. No. 52**) ele geçmiştir.[381] Ele geçen mühür koyu yeşil renkli serpantinden yapılmıştır. Ele geçtiği mekân ise olasılıkla depolama alanı olarak kullanım görmüş olmalıdır. Mühür üzerinde takı olarak taşınmış olabileceğini gösteren herhangi bir eklenti veya delik bulunmamaktadır.

PN sektörü her ne kadar Lydia dönemindeki altın ayrıştırma endüstrisiyle bilinse de sektörün üst tabakalarında İ.S. 14. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Osmanlı dönemi konut yapılarına ev sahipliği yapmıştır. Bu yapılarla ilişkilendirilen agat (**Kat. No. 2**) ve karnelian (**Kat. No. 6**) boncuklar yer almaktadır. Osmanlı dönemine tarihlendirilen başka bir ametist boncuk (**Kat. No. 25**) ise hamam içinden bulunmuştur. Yüzyıllardır tercih edilen taşlar kullanılmış olmasına karşın Osmanlı döneminde boncuk dışındaki farklı tipte bir gemolojik eser henüz Sardes kazılarından ele geçmemiştir.[382] Kolye veya bir bilekliğin onlarca boncuğa sahip olabileceği düşünüldüğünde gemolojik buluntuların önemli bir kısmının boncuklardan oluşması şaşırtıcı değildir.

[381] Ramage ve diğ. 2021, 40-41; Fig. 3.6 ve 3.7 (Pithos); HoB 242 (mühür)
[382] Osmanlı Dönemi'ne tarihlenen gemolojik eserlerin sayısının oldukça az olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

III. BÖLÜM

LİDYA BÖLGESİNİN ARKEOGEMOLOJİSİ

3.1. ARKEOGEMOLOJİ: GEÇMİŞİN SÜSTAŞLARI, BUGÜNÜN BİLİMİ

Antik çağda süstaşlarının sınıflandırılması günümüzde kullanılan sınıflandırma sisteminden oldukça farklıydı. Antik dönemdeki sınıflandırma yöntemlerinde büyük bir olasılıkla oturmuş bir standardizasyon söz konusu değildi. Konuyla ilgili bilgi veren antik yazarlar, taşları renk, şeffaflık, parlaklık gibi gözlemlenebilen özelliklerine dayanarak sınıflandırırlardı. Antik ve modern sınıflandırma sistemleri arasındaki farklar nedeniyle, birbirine karşılık gelen taş terimlerini doğru bir şekilde çevirmek bu sebeple oldukça zordur. Antik yazarların sağladığı bilgiler kimi zaman modern araştırmacılara ipuçları sağlarken kimi zaman da yanıltıcı olabilmektedir. Ayrıca, bugün taşları tanımlamakta kullandığımız terimlerle antik çağdakiler birbirleriyle her zaman örtüşmemektedir. Ayrıca, aynı terimin birden fazla taş türünü tasvir edebilmesi veya aynı taşın farklı isimlerle anılabilmesi de karmaşıklığı arttırmaktadır.[383] Antik yazarların farklı süstaşı türlerini ve kaynaklarını sınırlı bir anlayışla ele almış olmaları da mümkündür. Yine de antik yazarlar tarafından günümüze kadar ulaştırılmış bilgiler araştırmaya değer niteliktedir. Örneğin, Plinius'un bahsettiklerine göre Alabanda şehri kırmızı granatın bir kaynağı olarak aktarılmaktadır.[384] Karya bölgesinde yer alan Alabanda şehri, Plinius tarafından "Alabandicus" olarak adlandırılan almandin granatının çıkarıldığı yer olarak kabul edilmekteydi. Yapılan bilimsel araştırmalar Alabanda şehir duvarlarının yerel migmatitik yapıya sahip kayaçlardan oluştuğu ve içeriğinde kırmızı granatlar bulundurduğu belirlenmiştir.[385]

[383] Thoresen 2017, 156-157.
[384] Ball 1950, 40, 276.
[385] Lüle 2011, 2; Lüle-Whipp 2006, 108.

Modern gemolojik çalışmalar, antik dönemde kullanılan süstaşlarının coğrafi kökenlerini belirlemek için kullanılan çeşitli teknikleri de kapsar. Bu teknikler, kimyasal analizler, iz element analizi, kararlı izotop analizi, içerik kimyası, kızılötesi ve spektral parmak izi gibi modern mineralojik tanımlama yöntemleri kapsar. Bu analizlerin amacı, süstaşlarının mineral bileşimini, iz element içeriğini ve jeolojik özelliklerini belirleyerek, coğrafi kökenlerini anlamaktır. Ancak bu analizlerin her zaman kesin sonuçlar vermeyebilir.[386]

19. yüzyılda sistematik bir bilim dalına dönüşme yolunda önemli yol kateden arkeoloji bilimi, 20. yüzyıla gelindiğinde arkeolojik malzemenin buluntu bağlamında ve dönemin kültürel bağlamında incelenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Özellikle, 20. yüzyılın ikinci yarısında da malzeme üzerinde daha sorgulayıcı araştırmalar yapılmış ve disiplinler arası çalışmaların gerekliliği anlaşılmıştır. Dünya ölçeğinde sayısı artan bilimsel kazılar sonucunda birçok eski medeniyetin keşfi, cevaplanması gereken birçok soruyu da beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan bu yeni soruların ancak geleneksel yaklaşımdan uzaklaşılarak yeni yardımcı bilimlerin yardımıyla cevaplanması mümkün olmuştur. Arkeogemolojinin ortaya çıkışı da arkeolojinin bu gelişimi sayesinde yaşanan bir dizi yenilikle doğrudan ilişkilidir. Disiplinler arası yöntemlerle elde edilen verilerin analiz süreci 1960'larda "Yeni Arkeoloji" adı verilen bir yaklaşımın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu yaklaşımın temelinde geleneksel kültür tarihçiliğine karşı bir tepki yer almaktadır. Yeni arkeoloji antik medeniyetlerin sadece kültürel ve sosyal yapılarını değil, aynı zamanda sahip oldukları ekonomik ve çevresel faktörleri de anlamaya hedefler. Matematiksel ve istatistiksel yöntemlerle desteklenen bilimsel yaklaşımlara dikkat çekerken, arkeolojik verileri daha sistematik bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır.[387] Bu durum arkeometri olarak adlandırılan yeni bir disiplinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Arkeolojiye yardımcı olan bilim dallarında yaşanan çarpıcı gelişmeler II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllara tekabül etmektedir. Bu gelişmelerden en önemlisi fizik ve kimya bilimlerinin arkeolojiye uygulanması sonucunda ortaya çıkmıştır. Özellikle C14

[386] Thoresen 2011, 4-5.
[387] Paddayya 2014, 7753; Renfrew ve Bahn 2008, 38-39.

olarak da bilinen radyokarbon izotopuyla tarihleme yöntemi yazılı ve kültürel karşılaştırmalar sayesinde tarihleme yöntemine alternatif olarak nesnelerin bağımsız olarak tarihlendirilebilmesine olanak sağlamıştır. Yapılan disiplinler arası çalışmalar sayesinde arkeolojik buluntuların incelenmesi, erken dönem ticari ve kültürel ilişkilerin anlaşılabilmesi açısından son derece önemlidir. Belli nesnelerin hammaddelerini tespit edilmesi ve bunların kaynaklarına dair saptamaların yapılması iz element analizi gibi yöntemlerle mümkün olmuştur.[388] İlerleyen yıllarda yapılan bu disiplinler arası analitik çalışmalar "arkeometri" olarak adlandırılacaktır.

Arkeometri arkeolojik soruları yanıtlamak için fiziksel, kimyasal, biyolojik ve yer bilimlerinin teknik yaklaşımların ve modern analiz yöntemlerinin kullanıldığı bir çalışma alanıdır. Bu bilimlerin bir arada çalışması, arkeolojiye ve insan tarihine ait organik ve inorganik malzeme kayıtlarına dair veri toplama, analiz etme, sentezleme ve yorumlama konusunda deneysel ve sistemli metotlar sunmaktadır. Arkeometrinin uygulamaları arazide, laboratuvarda ve müze ortamlarında gerçekleştirilebilir. Radyokarbon tarihlemesi, seramiklerin kökeni, taş alet üretimi ve kullanımı, metallerin özellikleri, antik topluluklarda beslenme, jeofiziksel araştırma, toprak kimyasal artıkları, arkeolojik nesnelerin ve tarihi anıtların korunması gibi geniş bir konu yelpazesine sahiptir. İnsanların malzeme dünyasıyla etkileşimlerini ve bu ilişkide yer alan süreçlerinin çeşitliliğini ortaya çıkardığı için arkeometrik teknikler arkeolojik araştırmalar için oldukça önemlidir. Öncül arkeometrik çalışmalar 1950'lerde mutlak tarihleme ve fizikokimyasal analizler yapabilmek ortaya konmuştur.[389]

Bu yaklaşımın etkisiyle ortaya çıkan "köken çalışmaları" ise antik nesnelerin coğrafi kökenlerini belirlemeyi amaçlayan bir disiplindir. Özellikle seramik, taş ve metaller gibi çeşitli malzemelerin kökenlerini tespit etmeye odaklanır. Bu çalışmalar, taş gibi hammaddelerinin doğal kaynaklarını tespit etmeyi de hedefler. Taş malzemelerin köken çalışmaları, taşların jeolojik özelliklerini ve kimyasal bileşimini inceleyerek yapılmaktadır. Jeolojik incelemeler, taşların doğal oluşum süreçlerini anlamak için kullanılır. Kimyasal analizler ise taşların element bileşimini belirleyerek farklı

[388] Renfrew ve Bahn 2008, 38.
[389] Wells 2014, 910-911.

kaynaklardan gelen taşların kimyasal farklılıklarını ortaya çıkarır. Köken çalışmaları, antik medeniyetlerin ticaret yollarını, teknolojik becerilerini ve sosyo-ekonomik yapılarını anlamak için önemlidir. Ayrıca, taş malzemelerin kökeni, arkeolojik buluntuların tarihini ve yerleşimlerin dağılımını anlamak için de kullanılabilir.[390] Tez kapsamında ele alınan materyal kültürün araştırılmasında arkeomineraloji ve arkeogemoloji alt disiplinlerinin yöntemleri kullanılmıştır.

Arkeomineraloji antik çağlardan günümüze kadar insanoğlunun yaşamında önemli rol oynamış mineraller ve kayaçlar üzerine yoğunlaşan bir disiplindir. Bu alandaki çalışmalar antik toplumların madencilik, inşaat, süs eşyaları yapımı gibi alanlardaki kullanımlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Özellikle, Theophrastos'un "Taşlar Üzerine", Plinius'un "Doğa Tarihi" ve Agricola'nın "De Natura Fossilium"u gibi antik kaynaklar arkeomineralojinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Bu eserler, antik çağdaki minerallerin ve kayaçların kullanımına dair önemli bilgiler içermektedir ve modern arkeomineraloji çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Geniş bir çalışma alanına sahip arkeomineraloji antik toplumların mineralleri ve kayaçları nasıl kullandığını anlamayı hedeflemenin yanı sıra, antik çağdaki ticaret ve köken çalışmalarında da laboratuvar analizleri gibi çeşitli yöntemler kullanarak katkı sağlamayı da hedeflemektedir.[391] Nispeten yeni bir disiplin olan gemolojinin ise, modern mücevher piyasasında daha bilimsel ve pratik bir metodolojiyle, süstaşlarının tanımlanmasına duyulan ihtiyaçtan ötürü yaklaşık yüz yıl önce mineralojinin yan dalı olarak ortaya çıkmıştır. Sentetik süstaşı üretiminin Avrupa pazarında yarattığı endişenin bu süreçte etkili olduğu bilinmektedir.[392]

Gemoloji ayrıca mineraloji, fizik ve kimya gibi diğer bilim dallarından da faydalanmaktadır. Her ne kadar taşınabilir gemoloji aletleri sayesinde süstaşları tanımlanabilse de, iyileştirme işlemi görmüş veya sentetik olarak üretilmiş süstaşlarının tespiti için laboratuvar ortamında ek testler gerekebilmektedir. Ayrıca, ileri mineralojik ve jeokimyasal tanı yöntemlerinin uygulanması, süstaşı malzemelerinin jeolojik ve

[390] Klob 2014, 8962-8965.
[391] Rapp 2009, 1-2.
[392] Lüle 2011, 1.

coğrafi kökenleri hakkında bilgi sağlamaktadır.[393] Arkeoloji ile ortak çalışmalar yürütülmesine olanak sağlayan "Arkeogemoloji" ise gemoloji, arkeoloji ve jeoloji bilim dallarının ilgili dallarını birleştirerek antik süstaşlarını tanımlayan, mineralojik ve coğrafi kökenlerini belirlemeyi hedefleyen bir bilim dalıdır. Disiplinin bu özelliği antik süstaşlarının kökenlerine dayanarak eski kültür ve uygarlıkların göç rotalarına, birbirleri arasındaki ticari bağlara ve toplumsal ilişkilere dair bilgi edinilmesine katkı sağlamaktadır.[394] Arkeogemoloji ilk adımda eseri tanımlamayı amaçlarken, tanımlama işlemi hızlı ve esere zarar vermeden yapılabilmektedir. Kullanılan 10x büyütmeli lup, binoküler gemoloji mikroskopu, refraktometre, polariskop, el spektroskobu, dikroskop, ışık kaynağı, hassas tartı ve özgül ağırlık tartısı gibi temel aletler taşınabilir boyutlarda olup nispeten ucuzdur. Bu da kazı alanında müzeye kadar her ortamda tanımlama yapılabilmesine imkân sağlamaktadır.[395] Bu alanda yapılan öncü çalışmalar ise 1930'larda Mısır'da ele geçen lapis lazulilerin kökenleri araştırılırken gemolojiden faydalanılmasıyla oluşturulmuştur.[396] Günümüzde yaygınlaşarak devam eden arkeogemolojik çalışmalar aynı zamanda arkeologlar ve müze çalışanları tarafından uzun süredir yapılmakta olan yanlış tanımlamalara dikkat çekerek modern gemolojide geçersiz kabul edilen terminolojinin düzeltilmesini de hedeflemektedir.

3.2.SARDES'TE ELE GEÇEN SÜSTAŞLARININ MİNEROLOJİK SINIFLANDIRILMASI

3.2.1. Granatlar

Granat kelimesinin Latince nar anlamına gelen "granatum" kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Antikçağda farklı dönem ve coğrafyalarda karşımıza çıkan granatlar süstaşı yapımına olan uygunluğuyla öne çıkmaktadır.[397]

[393] Lüle 2021, 14; Lüle 2011, 1.
[394] Lüle 2021, 15; Lüle 2011, 1.
[395] Lüle 2021, 14; Lüle 2011, 1.
[396] Lüle 2024 özel görüşme.
[397] Lüle-Whipp 2006, 109; Lüle 2011, 6. Theoprastos granat için "anthrax" ismini kullanmıştır. Caley ve Richards 1956, 90; Karampelas ve diğ. 2020, 23.

Granatlar kübik kristal yapıya sahip olup, Mohs sertliği 6.5 ile 7.5 arasında değişiklik göstermektedir. Özgül ağırlıkları ise 3.4 ile 4.1 arasındadır. Magmatik ve metamorfik kayaçlar içinde içinde yaygın olarak dağılmışlardır.[398] Piralspitin ve Ugrandit olmak üzere iki izomorf seriye ayrılan granatlar geniş bir renk yelpazesine sahiptir. Piralspitin türleri Spessartin ($Mn_3Al_2(SiO_4)_3$), Almandin ($Fe_3Al_2(SiO4)_3$) ve Pirop ($Mg_3Al_2(SiO_4)_3$) olarak üçe ayrılır. Plinius Almandin için "Alabandicus" kelimesini kullanır ve kaynağı olarak Karya bölgesinde yer alan Alabanda kentini işaret eder.[399] Bu türlerde genellikle koyu morumsu kırmızı, koyu kırmızı ya da turuncumsu renkler hakimdir. Rodolit adıyla da bilinen pirop-almandin karışımı orta tonlarda morumsu kırmızı renklere, almandin-spessartin karışımı ise koyu turuncumsu kırmızı renklere sahiptir.[400] Granatların ikinci izomorf serisi ise Ugrandit adıyla bilinir. Ugrandit türleri ise uvarovit ($Ca_3Cr_2(SiO_4)_3$), grossular ($Ca_3Al_2(SiO_4)_3$) ve andradittir ($Ca_3Fe_2(SiO_4)_3$). Uvarovit türü yeşil, grossular türü ise kahverengimsi sarıdan kahverengimsi kırmızıya kadar uzanan renk tonlarında sahiptir. Andarit ise sarı, yeşil ve siyah renklerde olabilir.[401] Grossular granatın adının Latince "grossularium" olan Bektaşi üzümünden geldiği düşünülmektedir.[402]

Sardes'te ele geçmiş ve tez kapsamında incelenen granatlar 5 eser ile temsil edilmektedir. Tüm bu granat buluntuların piralspitin izomorf seriye ait olduklarını söylemek mümkündür. Bunlardan 4 tanesi pirop-almandin karışımıyken (**Kat. No. 8, Kat. No. 11, Kat. No. 40 ve Kat. No. 72**) 1 tanesi almandin-spesseratindir (**Kat. No. 1**).

Pirop, almandin ve spessartin granatların en belirgin özellikleri kırmızı, turuncu ve morun çeşitli tonlarında renklere sahip olmalarıdır. Bu granatlar dünya genelinde yaygın olarak görülmektedirler. Modern süstaşı piyasasında fiyatları şeffaflıkları ve boyutları ile doğru orantılıdır.[403] Pirop granatların sahip oldukları kırmızı renk Fe ve Cr elementleriyle ilişkilendirilmektedir. Çoğunlukla eklojitik kayaçlarda bulunmaktadır. Diğer türlere göre daha az kapanıma sahiptirler, bünyelerindeki almandin oranına göre

[398] Rapp 2009, 103.
[399] Plinius N.H. 36.62; 37.92; Lüle-Whipp 2011, 7; Rapp 2009, 102.
[400] Lüle-Whipp 2006, 110; Read 2005, 279.
[401] Read 2005, 280.
[402] Rapp 2009, 103; Rapp 2019, 330.
[403] Lüle-Whipp 2006, 112.

rutil ve apatit kapanımları bulunabilir. Spessartin, pirop ve almandine göre daha nadir olarak görülür. Diğer piralsipit serisi üyelerine oranla en yoğun sıvı kapanımı barındıran türdür. Bunun sebebi ise genellikle pegmatit ve skarnlar içinde bulunmasıdır. Almandin ise neredeyse siyaha varan koyu kırmızı, kahverengi tonları ve yarı saydam yapısıyla sivrilen bir granat türüdür. Yaygın olarak şist ve gnays türü metamorfik kayaçlarda bulunurlar. Çoğunlukla zikron, rutil ve apatit kapanımlar barındırırlar. Özel durumlarda rutil kapanımların açıları yıldız etkisine (asterizm) sebep olabilir. Bu etkiyi vurgulayabilmek için kaboşon kesim tercih edilir.[404] Ayrıca Romalıların granatları daha saydam hale getirmek için alt kısmını çukurlaştırdıkları da bilinmektedir.[405]

3.2.2. Kalsedonlar

Kalsedonlar (SiO_2) tortul kayaçlarda, volkanik kayaçların jeotlarında, amigdal dolgularda ve taşlaşmış ağaçların fosilleşme maddesi olarak meydana gelen kuvarsın bir kriptokristalin türüdür.[406] Bu minerallerden ve kristalin yapılarına bağlı olarak farklı formlar alabilirler. Kuvarsların kristal yapıları makrokristalin (örneğin, kuvars kristalleri) veya kriptokristalin (mikroskopik kristaller) olabilir. Kalsedon, bu kriptokristalin formlardan biridir. Ancak, kalsedonun sınıflandırılması üzerine yapılan bazı tartışmalar bulunmaktadır. Kimi araştırmacılar kalsedon ve varyasyonlarını doğrudan kuvars türü altında sınıflandırırlar.[407] Bu görüşün temel gerekçesi kalsedonun kimyasal bileşiminin ve kristal yapısının kuvars ile aynı olmasıdır. Kalsedon, kimyasal formülü SiO_2 olan bir silisyum dioksit minerali olup, kuvarsın bir formu olarak kabul edilir. Bu nedenle kalsedonun kuvars türü altında sınıflandırılması, minerallerin kimyasal bileşim ve kristal yapılarına dayanan geleneksel sınıflandırma sistemleri ile uyumludur. Öte yandan, bazı araştırmacılar kalsedonu kuvarstan ayrı bir tür olarak ele alırlar.[408] Bu yaklaşımın temel nedeni, kalsedonun mikroskopik kristal yapısı ve oluşum süreçlerindeki farklılıklardır. Kalsedon genellikle düşük sıcaklıklarda ve hidrotermal koşullarda oluşur, bu da onu

[404] Lüle-Whipp 2006, 113-115.
[405] Rapp 2009, 103.
[406] Okrusch ve Frimmel 2019, 211; Read 1988, 210.
[407] Parsons ve diğ. 1992, 457; Sax ve Middleton 1992, 13, Fig. 2; Hatipoğlu 2015, 312.
[408] Read 1988, 13; Read 2005, 274.

kuvarsın diğer formlarından ayıran önemli bir özelliktir. Ayrıca kalsedonun optik özellikleri, renk varyasyonları ve iç yapısal farklılıkları, onu ayrı bir tür olarak sınıflandırmayı destekleyen diğer faktörlerdir. Kalsedonun iç yapısı, çok küçük kuvars kristallerinin düzenli veya düzensiz bir şekilde bir araya gelmesiyle oluşur. Bu yapısal özellikler, kalsedonun farklı bir tür olarak değerlendirilmesini destekleyen mikroskopik incelemelerde belirgin hale gelir. Ayrıca, kalsedonun oluşum süreçleri, kuvarsın diğer formlarına kıyasla daha düşük sıcaklıklarda ve farklı kimyasal ortamlarla ilişkilidir. Bu çalışma kapsamında kalsedonların ayrı bir tür olarak sınıflandırılması görüşü benimsenmiştir.

Kalsedon adını İstanbul'da yer alan Kadıköy semtinin antik ismi olan Kalkhedon'dan alır.[409] Antikçağda kullanılan kalsedonlar, Mısır'da hanedanlık döneminden önce, yaklaşık olarak MÖ 6000'lere kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Antik kaynaklara göre, bu kalsedonlar Türkiye, Hindistan, Yemen, Irak, Mısır'ın doğu ve batı çölleri ile Sinai'den elde edilmiştir.[410] Roma döneminde süstaşlarının yanı sıra küçük kap formları ve heykelciklerin de üretiminde kalsedonun tercih edildiği bilinmektedir.[411] Plinius'un bahsettiği "capnias" ve "enhygros" isimlerinin kalsedon varyasyonlarına ait olduğu düşünülmektedir.[412]

Kalsedonlar trigonal kristal yapıya sahip olup, Mohs sertliği 6.5'tir. Özgül ağırlıkları ise 2.58 ile 2.64 arasındadır ve camsı parlaklığa sahiptirler.[413] Birçok renk çeşitliliğine sahip kalsedonlar tez kapsamında beş farklı varyasyon altında gruplanmaktadır. Bu varyasyolardan "kalsedon" olarak adlandırılanı yarı saydam, bantsız, mavi ve grinin tonlarındadır ve tez kapsamında 18 buluntu ile temsil edilmektedir (**Kat. No. 3, Kat. No. 22, Kat. No. 25, Kat. No. 37, Kat. No. 42, Kat. No. 73, Kat. No.76, Kat. No. 77, Kat. No. 80, Kat. No. 81, Kat. No. 82, Kat. No. 85, Kat. No. 88, Kat. No. 89, Kat. No. 95, Kat. No. 96, Kat. No. 97** ve **Kat. No. 98**). Agat varyasyonu kavisli konsantrik bantlara sahiptir ve tüm renklerde olabilir. Süstaşı üretiminin yanı sıra mobilya aksamı olarak da kullanım gördüğü bilinen agatlar bu tez kapsamında 10 adet

[409] Rapp 2009, 96; Rapp 2019, 328; Karampelas ve diğ, 2020, 33.
[410] Rapp 2019, 328; Rapp 2009, 96.
[411] Rapp 2009, 138.
[412] Pilinius N.H. 37.118, 128; N.H. 37.190; Rapp 2009, 97.
[413] Read 2005, 274.

Sardes buluntusu ile temsil edilmektedir (**Kat. No. 2, Kat. No. 4, Kat. No. 5, Kat. No. 29, Kat. No. 36, Kat. No. 46, Kat. No. 47, Kat. No. 71, Kat. No. 78,** ve **Kat. No. 87**). Siyah beyaz renklere sahip, düz paralel bantlı bir agat olan oniks ise tez kapsamında bir obje ile temsil edilmektedir (**Kat. No. 18**). Oniksler kahverengi ve beyaz tonlarda düz bantlara sahip olduğunda ise "sardoniks" ismini alırlar. İsim kökeni Sardes kenti olduğuna inanılan sardoniks buluntular tez kapsamında iki adet eserle temsil edilmektedir (**Kat. No. 13** ve **Kat. No. 33**). Yarı saydam olup, demir hidroksit sayesinde kahverengimsi kırmızı renklere bürünen varyasyonun adı sard, kırmızımsı turuncu renklerdeki varyasyon ise karnelian olarak adlandırılır.[414] Karnelian hematit kapanımları içerebilir.[415] Özellikle Roma döneminde kullanım çeşitliliği ve popülaritesi artan karnelianlar tez kapsamında 25 eser ile temsil edilmektedir (**Kat. No. 6, Kat. No. 12, Kat. No. 17, Kat. No. 26, Kat. No. 27, Kat. No. 28, Kat. No. 30, Kat. No. 31, Kat. No. 35, Kat. No. 38, Kat. No. 39, Kat. No. 44, Kat. No. 50, Kat. No. 51, Kat. No. 54, Kat. No. 63, Kat. No. 70, Kat. No. 74, Kat. No. 75, Kat. No. 83, Kat. No. 86, Kat. No. 90, Kat. No. 91, Kat. No. 92** ve **Kat. No. 93**).

3.2.3. Kuvarslar

Kuvars (SiO_2) yüzeye yakın çevrede tüm mineraller arasında en yaygın olarak bulunandır. Aynı zamanda feldspattan sonra yerkabuğunda en çok bulunan ikinci mineraldir. Kuvarsı hemen hemen tüm jeolojik ortamlarda ve neredeyse tüm coğrafi bölgelerde bulmak mümkündür. Kuvarslar trigonal kristal yapıya sahip olup, Mohs sertliği 7'dir[416]. Özgül ağırlıkları ise 2.58 ile 2.91 arasındadır ve camsı parlaklığa sahiptir. Süstaşı olarak kullanımı Mısır'da hanedanlık döneminden önce, yaklaşık olarak MÖ 6000'li yılların başına kadar uzanır.[417]

[414] Read 2005, 274; Read 1988, 210; Okrusch ve Frimmel 2019, 211.
[415] Okrusch ve Frimmel 2019, 212.
[416] Bir kuvars varyasyonu olan jasperin Mohs sertliği 6.5 ile 7 arasında değişiklik göstermektedir.
[417] Rapp 2019, 327; Read 2005, 286.

Sitrin, dumanlı kuvars, kaplan gözü, aventurin gibi birçok varyasyonu olmasına karşın Sardes'te yalnızca ametist, dağ kristali ve jasper varyasyonlarından üretilmiş eserler ele geçmiştir.

Ametist yarı saydamdan saydama kadar değişen mor ve soluk menekşe tonlarında, bazen düzensiz ve mat bölgesel renk dağılımına sahip bir varyasyondur.[418] Ametist kristalleri nispeten düşük sıcaklık ve basınçlarda oluşan hidrotermal damarlarda yaygın olarak görülmektedir. Roma mitolojisinde ametistin şarap tanrısı tarafından mora boyandığı ve sarhoşluğa karşı koruma sağladığına inanılmaktaydı. Antik Yunanistan'da da benzer bir inanış olacak ki, ismini antik Grekçedeki "sarhoş değil" anlamına gelen bir kelimeden almaktadır.[419] Süstaşı üretiminde ametistin kullanılması ilk olarak İ.Ö. 2920-2770 tarihleri arasındaki Mısır'ın ilk hanedanlık dönemine kadar uzanmaktadır. Antik Yunan ve Roma döneminde de kullanımı devam eden bu kuvars varyasyonu Plinius tarafından "ametistus" adıyla anılmış ve kaynak olarak da Kıbrıs, Mısır, Küçük Ermenistan, Arabistan, Petra, Suriye ve Hindistan gösterilmiştir.[420] Sardes buluntusu ametistler toplamda üç eserle tez kapsamında yer almaktadır (**Kat. No. 9, Kat, No. 10** ve **Kat. No. 33**).

Dağ kristali renksiz ve saydam bir kuvars varyasyonudur. Boyutları milimetrelerle birkaç metre arasında değişiklik gösterebilir. Tipik olarak kaya çatlaklarını yüzeylerinde kristal gruplar halinde büyüyebilirler. Büyüme esnasında druzlar da oluşturabilirler.[421] Antik çağlardan süstaşının yanı sıra beri büyük ölçekli kristallerden kaplar ve küreler üretilmiştir. Plinius'a göre "crystallus" adıyla andığı dağ kristalleri Hindistan'dan, Karia'da yer alan Alabanda, Orthosia'dan, Kıbrıs'tan, Alplerden ve Kızıl Deniz'deki bir adadan gelmekteydi.[422] Aristophanes ise "Bulutlar" isimli oyununda güneş ışığından yangın çıkartabilecek bir taştan bahsetmektedir. Olasılıkla Antik Yunanda da dağ kristali bilinmekteydi.[423] Kuvarsın bu varyasyonu Sardes buluntuları içinde dokuz eser ile temsil

[418] Okrusch ve Frimmel 2019, 210.
[419] Rapp 2019, 327; Rapp 2009, 95.
[420] Plinius N.H. 37.91, 121–124, 125; Rapp 2009, 95.
[421] Read 2005, 286; Okrusch ve Frimmel 2019, 208.
[422] Plinius N.H. 36.1–2, 198; 37.23–29, 56, 77, 116, 123, 127, 129, 132, 136, 197, 204; Rapp 2009, 95.
[423] Rapp 2009, 95.

edilmektedir (**Kat. No. 19, Kat. No. 21, Kat. No. 34, Kat. No. 48, Kat. No. 53, Kat. No. 65, Kat. No. 66, Kat. No. 67** ve **Kat. No. 84**).

Jasper kabaca eşit boyutlu kristallerden oluşan kriptokristalin veya mikrikristalin kuvars formunda %75 ila %95 arası silikadan oluşan ve saf olmayan kırmızı çörttür. Çoğunlukla opaktır ve kahverengi, kırmızı, sarı ve yeşil renk tonlarındadır. Jasper çört, taşlaşmış odun ve jaspilit olarak bilinen bantlı demir oluşumunun bileşeni olarak oluşur.[424] Adı Latincedeki "iaspis", Farsçadaki "iashm ve jashp" isimlerinden türetilmiştir. Her ne kadar Plinius kaynağını Kuzey Afrika ve Arabistan olarak göstermiş olsa da, tortul ve metamorfik kayaçların damarlarında bulunması sebebiyle geniş coğrafyalarda karşımıza çıkmaktadır.[425] Büyük kütleler halinde ele geçebilmesi sayesinde süstaşlarının yanı sıra jasper geniş kapların yapımında da kullanılmıştır. Bu taş kaplar Sardes'te de karşımıza çıkmaktadır. Birçok süstaşı gibi jasperlerin de doğaüstü güçlere sahip olduğuna inanılırdı. İnanışa göre kötü ruhlara, yılan ve örümcek ısırmalarına karşı koruma sağlar, hatta yağmur bile yağdırabilirdi.[426] Jasperler tez kapsamında incelenen Sardes buluntular içinde 12 örnekle temsil edilmektedir (**Kat. No. 7, Kat. No. 14, Kat. No. 24, Kat. No. 41, Kat. No. 43, Kat. No. 45, Kat. No. 49, Kat. No. 55, Kat. No. 56, Kat. No. 64, Kat. No. 79** ve **Kat. No. 94**).

3.2.4. Serpantinler

Serpantinlerin ($D_3[Si_2O_5](OH)_4$)[427] yarı saydam ile opak arasında olup sarımsı yeşil, yeşil veya yeşilimsi sarı renklerde olabilir. Mohs sertliği 2.5 ile 3.5 arasındadır. Bu düşük sertliği sebebiyle yüzeyinde sıklıkla çizikler ve çukurlar görülebilir. Özgül ağırlıkları ise 2.44 ile 2.90 arasındadır. Genellikle mikroskop altında yapraklı, pullu veya lifli yoğun kümeler oluşturduğu görülür. Mafik magmatik kayaçların alterasyon ürünü olarak yaygın biçimde meydana gelmektedirler.[428] Serpantinin özellikle Minos

[424] Read 2005, 286; Okrusch ve Frimmel 2019, 212, Rapp 2019, 339.
[425] Plinius N.H. 37.169; Rapp 2009, 98.
[426] Rapp 2019, 340.
[427] D = Mg, Fe, Ni, Mn, Al, Zn.
[428] Okrusch ve Frimmel 2019, 196. Rapp 2009, 122.

uygarlığında önemi bilinmektedir. Mesara ve Mochlos bölgesindeki mezarlardan ve Phaistos'taki erken saray ile Knossos sarayındaki kazılardan serpantinden üretilmiş taş kaplar, kepçeler, kandiller ve rhytonlar bulunmuştur. Serpantinden heykelcikler yapmak geleneği ise çok daha geniş coğrafyalarda görülmektedir. Örneğin, İ.Ö. 7. binde Yunanistan'da yer alan Nea Nikomedia kentinde, İ.Ö. 2100'de II. Lagaş Hanedanlığının hüküm sürdüğü Mezopotamya'da ve eski Mısır'da karşımıza çıkmaktadır. Sardes'te Roma döneminde mimari süsleme amaçlı kullanıldığını da görmekteyiz. Yılana benzeyen görüntüsü yüzünden Roma döneminde Plinius tarafından "serpentium" adıyla anılmıştır.[429] Ayrıca tılsımlı işlevi olduğunu da vurgulayarak hezeyan ve komaya karşı koruma sağladığını belirtmiştir.[430] Serpantin Sardes buluntuları içinde bir eser ile temsil edilmektedir (**Kat. No. 52**).

3.2.5. Kehribarlar

Kehribar mineral değil, fosilleşmiş bir reçinedir. Dolayısıyla organik bir süstaşı malzemesidir. Opak veya saydam olabilir. Mohs sertliği 2.5 ile 3.0 değişiklik göstermektedir. İlkel aletlerle bile kolaylıkla şekillendirilebileceğinden, Paleolitik dönemde süs eşyası yapımında kullanılan bir malzeme olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu malzeme, hava koşullarına ve kötü koruma tekniklerine karşı oldukça hassastır. Erken buluntuların çoğu bu sebeple günümüze kadar ulaşamamış olabilir. Kehribarın rengi altın sarısından turuncuya, kırmızıya, kahverengiye, yeşile, mora ve siyaha kadar değişiklik gösterebilir.[431] Kehribar antik Yunan ve Roma dünyasında oldukça iyi bilinmekteydi. Yunanlılar kehribara gümüş alaşımlı altın sikkeler için de kullandıkları "elektrom" adını vermişlerdir.[432] Romalılar ise, mide rahatsızlıklarını, baş ağrılarını ve diş ağrılarını iyileştirmesinin yanı sıra, stresi ve utangaçlığı hafiflettiği için kehribara değer vermişlerdir.[433] Her ne kadar Polonya, Sicilya ve Romanya'daki varlığı bilinse de, Ege Denizi ve çevresindeki buluntuların kaynağının Baltık Denizi çevresi olduğu kabul

[429] Plinius N.H. 36.9.55; Rapp 2009, 122.
[430] Plinius N.H. 36.55–56, 158; Rapp 2009, 123-124.
[431] Rapp 2019, 337.
[432] Read 2005, 236.
[433] Rapp 2009, 117.

edilmektedir.[434] Sardes buluntusu kehribarlar bu çalışma kapsamında üç eserle temsil edilmektedir (**Kat. No. 16, Kat. No. 20, Kat. No. 32**).

3.3.MENDERES MASİFİ'NİN JEOLOJİSİ

Anadolu Plakası, oluşumu boyunca farklı tipte jeolojik olaylara maruz kalmıştır. Batı Anadolu'nun büyük bir bölümünü ve Lydia bölgesinin neredeyse tamamını kapsayan Menderes Masifi bu olaylar sonucu oluşmuş ve bu nedenle pek çok jeolojik araştırmanın konusu olmuştur. Bu araştırmalar sonucunda masifin çekirdek serisi olarak adlandırılan Pan-Afrikan temel ve onu üzerleyen Erken Paleozoyik-Paleosen yaşlı örtü serilerinden oluştuğu belirlenmiştir (**Harita 8**). [435]

Pan-Afrikan temel kayaları, riyolit bileşimli volkanik ara seviyeler içeren kırıntılı sedimanter kayaçların çoklu metamorfizma ve deformasyon geçirmesi sonucu oluşan şist, gnays ve migmatit türü metamorfik kayalardan oluşmuştur.[436] Daha sonra bu kayalar onlardan daha genç olan granitler ve gabro bileşimli magmatik kayalar tarafından kesilmişlerdir.[437] Pan-Afrikan temel kayaları üzerine Erken Paleozoyik-Paleosen yaşlı, altta kırıntılı kayaçlardan başlayıp üste doğru karbonatlı kayalarca zenginleşen metasedimentler gelmektedir. Masifin çeşitli bölgelerinde bulunan fosil verilerine göre bu örtü biriminin Erken Paleozoyik-Tersiyer olduğu yaş aralığında oluştuğu belirtilmiştir.[438]

Batı Anadolu'da ve Menderes Masifinde çok sayıda süstaşı içeren birimlerin oluşmasına sebep olan magmatizma faaliyetleri Pan-Afrikan temel kayalarının yerleşmesiyle başlamıştır. 528-570 milyon yıl önce gelişen çarpışma ile granit ailesine ait kayalar daha önce oluşmuş kayaları keserek sokulum yapmışlardır.[439] Günümüzde bu kayalar arazi de iri feldispatlı (gözlü) gnays ve turmalin içeren gnayslar olarak görülmektedir. Masifte oluşan ikinci büyük magmatik aktivite ise açık renkli magmatik

[434] Rapp 2019, 337; Rapp 2009, 117; Read 2005, 236; Read 1988, 163.
[435] Şengör ve diğ. 1984, 693; Satır ve Friedrichsen 1986, 704.
[436] Dora ve diğ. 1992, 2
[437] Candan ve diğ. 2011, 127.
[438] Koraylar ve diğ. 2011, 74; Candan ve diğ. 2011, 127.
[439] Bozkurt ve diğ. 2001, 393-394; Koraylar ve diğ. 2011, 92.

kayaların sokulum yaptığı Erken Triyas döneminde (~250 milyon yıl) olmuştur.[440] Masifteki en genç magmatik aktivite ise, Simav bölgesinde 21 milyon yıl önce, Bozdağ bölgesinde 13 milyon yıl önce olmuştur.[441]

Menderes Masifi jeolojik tarihi boyunca farklı dönemlerde metamorfizma faaliyetlerine maruz kalmıştır. Bu metamorfizma (sıcaklık+basınç) faaliyetleri sonucu bölgedeki kayalarda yaklaşık 750 ^{0}C sıcaklık ve 6 kilobar basınç etkisi ile, başta granat türü mineraller olmak üzere çok sayıda farklı bileşime sahip metamorfik minerallerin oluşmasına sebep olmuştur.[442]

3.4.SARDES'TE ELE GEÇMİŞ SÜSTAŞLARININ LYDİA BÖLGESİNDEKİ POTANSİYEL KAYNAKLARI

Yürütülen çalışmalarda ele geçen süstaşlarının ait oldukları kuvars, kalsedon, granat ve serpantin gruplarının Lydia Bölgesi ve çevresinde çeşitli yatakları bulunmaktadır. Manisa, İzmir, Uşak, Denizli'nin kuzey kesimleri, Kütahya'nın batı kesimleri ve Aydın'ın kuzey bölümlerine bakıldığında kaynak bakımından Kuvars en yoğun tespit edilen grubu oluşturmaktadır

3.4.1. Granat

Bölge içerisinde tespit edilen iki granat yatağından biri İzmir Ödemiş'in Zeytinlik beldesinde, diğeri ise Uşak Güneyköy'de yer almaktadır. Zeytinlik bölgesinde ele geçen granat ile birlikte tespit edilen disten kristallerine oranla çok daha küçük boyutlarda olduğu gözlemlenmiştir. Bölgede tespit edilen granatların diğer minerallere göre oransal olarak yapılan çalışmalarda azınlıkta olduğu görülmüştür. Uşak Güneyköy havzasında ise granat özellikle gnays oluşumlarının üzerinde oluşum göstermiş olup şist oluşumu şeklinde tespit edilmiştir (**Harita 1-2**).[443]

[440] Koraylar ve diğ. 2011, 75.
[441] Thomson ve Ring 2006, 1; Hetzel ve diğ. 1998, 405
[442] Koraylar ve diğ. 2011, 89.
[443] Akıska ve diğ. 2008, 3; Kahya ve Kanaat 2017, 14.

Bu alanda yayılım gösteren granat mika şistler içindeki granatlar, özşekilli ve süstaşı kalitesine sahiptirler. Ayrıca, İzmir, Aydın ve Muğla il sınırları içinde çok sayıda özşekilli granat kristalleri içeren mikaşist (metamorfik kaya) mostraları bulunmaktadır. Bölgede kızılımsı-koyu kahverengi renklerde gözlenen granatlar genellikle pirop-spessartin bileşimine sahip olup, boyları 1-5 cm arasında değişmektedir. İzmir-Aydın ve çevresinde yapılmış olan çalışmalarda bölgede hem volkanik (riyolit bileşimli) kayaların içinde hem de metamorfik (şistler) kayaların içinde iyi gelişmiş granat kristalleri olduğunu belirlenmiştir.[444]

3.4.2. Kalsedon

Bölgede ve yakın çevredeki kalsedon kaynaklarına bakıldığında, İzmir Ödemiş Halıköy beldesi ve Manisa Turgutlu öne çıkmaktadır. Turgutlu'da tespit edilen kalsedon mineralleri Çaldağı'nın kuzeybatı ve kuzeydoğu kesimlerinde bölgede oluşan tektonizma sonucunda açığa çıkan kırıklar içerisinde görülmüştür (**Harita 3-5**).[445] Ayrıca, Kütahya'nın batı kesimlerinde üç ayrı noktada kalsedon kaynağının olduğu görülmüştür. Özellikle Gediz Bölgesi'nde yer alan Murat Dağı'nın farklı noktalarında Göynük, Dereköy ve Nalkaya'da tespit edilmiştir.[446] Bu bakımdan Kütahya'nın batı kesimleri Lydia Bölgesi'ne yakınlık bakımından önemli kalsedon kaynaklarını barındırmaktadır. İzmir ilinde yer alan Aliağa ve Çandarlı ilçeleri ise mavi kalsedon varyasyonu açısından kaynak oluşturmaktadır.[447]

3.4.3. Kuvars

Kuvars yataklarına bakıldığında ise bölge içerisinde özellikle İzmir Ödemiş havzasında büyük bir yoğunluğun olduğu görülmüştür. Ödemiş'teki yoğunluğun dışında ise Lydia Bölgesi'nin merkezinde Manisa Turgutlu'da Demirci ve Çaldağ mevkilerinde,

[444] MTA 2024-08-16 nolu "Türkiye'nin Süstaşı Potansiyelinin Araştırılması" Projesi
[445] Akçay 2006, 32; Helvacı ve diğ. 2013, 106.
[446] Aral 1989, 786.
[447] Hatipoğlu 2015, 312.

Uşak'ta ise Eşme Güneyköy ve Kışladağ beldelerinde kuvars yataklarının olduğu tespit edilmiştir (Harita 6).[448] Ödemiş havzasında ise Aşıköy, Bakibaba, Küre, Emirli, Halıköy, Zeytinlik, Yılanlıkale ve Elmacı Gediği'nde tespit edilmiştir.[449] İzmir içerisinde ise Bayraklı, Bergama ve Gaziemir'in Efemçukuru havzasında iki ayrı noktada tespit edilmiştir (Harita 7).[450] Ödemiş havzasında yer alan Halıköy ve Zeytinlik beldelerinin granat ve kalsedon kaynaklarını da içerisinde barındırması süstaşı kaynaklarının bölgesel çeşitliliği bakımından önemlidir. Aydın'ın Çine ve Karacasu mevkilerinde dumanlı ve renksiz kuvars yatakları tespit edilmiştir.[451] Aydın'ın kuzey kesimlerinde Menderes masifinde yürütülen tespit çalışmalarında Koçarlı havzasında da çeşitli tiplerdeki kuvars yataklarına rastlanmıştır. Burada tespit edilen kuvarsların damar ve cep şekilli olmak üzere iki tip olduğu ancak süstaşı olarak kullanılmasına uygun kalitede olmadığı belirlenmiştir (**Harita 8-9**).[452]

İzmir Ödemiş Zeytinlik bölgesinde yürütülen çalışmalarda tespit edilen kuvars damarın 2,5 metre kalınlığa sahiptir ve ince taneli yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir (**Harita 2**).[453]

Bölgeye yakınlık bakımından Manisa'nın kuzey sınırında bulunan Balıkesir Sındırgı Kızıltepe'de de kuvars kaynaklarının olduğu tespit edilmiştir. Kütahya'nın batısında Manisa'nın doğu sınırında kalsedon kaynaklarının da olduğu Murat Dağı mevkiinde Dereköy, Göynük ve Nalkaya'da da kuvars kaynaklarının olduğu bilinmektedir. Kütahya Şaphane Pazarlar beldesinde de kuvars yataklarının olduğuna ilişkin veriler mevcuttur (Harita 10).[454]

3.4.4. Serpantin

Lydia bölgesinde yer alan serpantin kaynaklardan bir tanesi Manisa Alaşehir'de yer almaktadır. Maden, Alaşehir dağlarının kuzey yamacında, Kozluca Köyü'nün 2km

[448] Kahya ve Kanaat 2017, 14; Bozkaya ve diğ. 2020, 4-5.
[449] Çağatay 1993, 608-609.
[450] Özdemir ve diğ. 2021, 12.
[451] Hatipoğlu ve diğ. 2009, 11.
[452] Sözeri ve diğ. 2019, 71; MTA Proje 2000, 44.
[453] Akıska ve diğ. 2008, 3
[454] Mutlu ve diğ. 2005, 42.

doğusunda bulunmaktadır. Maden alanında serpantin kalıntılarını ve kromit tanelerini çevreleyen silisleşmiş ve karbonatlaşmış kaya mercekleri tespit edilmiştir.[455]

Serpantinler İzmir-Ankara arasındaki geniş coğrafyadaki ofiyolitik seriler içinde görülebilmektedir.[456] Ayrıca, Manisa Turgutlu'da yer alan Çaldağ bölgesinde ise, belirlenmiş çeşitli volkanitler arasında farklı derecelerde serpantinleşmiş peridotitik kayalar tespit edilmiştir.[457] Bu serpantinlerin süstaşı kalitesinde olup olmadığıyla ilgili bilgi verilmemiştir.

Lydia bölgesi dışındaki en yakın bilinen kaynaklardan bir tanesi de İzmir'e bağlı Karaburun yarımadasında bulunmaktadır.[458]

[455] Yıldız ve Edgar 1978, 35.
[456] Pınar 1974, 137-139.
[457] Helvacı ve diğ. 2013, 1.
[458] Yıldız ve Bailey 1978, 35.

IV.BÖLÜM

ANTİK ÇAĞ'DA GEMLERİN KULLANIM ALANLARI, ÜRETİM TEKNİKLERİ VE İYİLEŞTİRME İŞLEMLERİ

4.1.GEMLERİN KULLANIM ALANLARI

Gemler antik çağda da günümüzde olduğu gibi insanların ilgisini çekmekteydi. Bu ışıltılı objeler, sadece maddi zenginliği temsil etmekle kalmayıp aynı zamanda estetik, duygusal ve kültürel anlamlar da taşımaktaydı. Gemlerin Antik Yunan ve Roma'da popülerleşmesinden önce, Mısır ve Mezopotamya kültürlerinde halihazırda yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. İskender'in doğu seferi, hem doğu bölgelerdeki değerli taşların daha erişilebilir hale gelmesine olanak tanımış hem de kullanım kültürünün yaygınlaşmasına olanak sağlamıştır.[459] İskender'in doğu seferinden yaklaşık iki asır önce, Sardes'in satraplık merkezi olması nedeniyle Lydialıların, bu bölgede var olan kültürel etkileşimden paylarını daha önce almış olduklarını varsaymak yanlış olmayacaktır.

Kullanımı yaygınlaştıkça kullanım alanı çeşitlilik gösteren gemler kadın ve erkeklerin ortak beğenisi konumundaydı. Fildişi ve altın gibi diğer prestij malzemeleriyle birlikte kullanımları gemlere verilen değer açısında önemli bir kanıt oluşturmaktadır. Mobilyalar, heykeller[460], silahlar, vazolar ve zırhların süslenmesinde de kullanılmaktaydı. Hellenistik ve Roma döneminde popülerleşen gemlerin kullanımı Roma imparatorluk dönemiyle birlikte neredeyse çılgınlık hali almıştır.[461] Cladius ve Caligula gibi imparatorlar ve eşleri gemlerle süslenmiş takılar, kıyafetler ve ayakkabılarla halkın karşısına çıkmaktaydılar.[462]

[459] Richter 1956, xviii.
[460] Olimpia Zeus heykelinin tahtının süslemesinde fildişi ve altının yanı sıra gemlerin de kullanıldığı Pausanias tarafından aktarılmaktadır.; Pausanias V, II.
[461] Richter 1956, XVIII.
[462] Plinius IX, 56-58; Sagiv 2018, 15.

Süstaşlarının oyulmasıyla oluşturulan mühür ve intaglio gibi objeler, insanların sosyal, siyasi ve ekonomik hayatları içinde önemli rol oynamıştır. Özellikle bal mumu veya kil gibi yumuşak malzemeler üzerine basılarak sözleşme, vasiyetname gibi belgelerde veya mülkiyet belirtme amacıyla kullanılan imza olarak kullanılmaktaydı.[463] İnsanların çoğunun okuma yazma bilmediği zamanlarda kişisel mühür güvenilir bir kimlik işaretiydi.[464] Hem ticari hem de mektup gibi kişisel iletişim amaçlarıyla sıklıkla kullanılmasının yanı sıra, Yunan ve Romalı ev sahiplerinin yağ ve şarap mahzenlerinin veya kişisel değerli eşya dolaplarının güvenliğini sağlama amacıyla da kullanılıyordu.[465] Siyasi yetkililerin de resmi imzası konumuna gelen bu mühür baskıları resmi düzenlemelerin yapılmasına bile sebebiyet vermiştir. Örneğin, İ.Ö. 6. yüzyılda Atina'da süstaşı oymacılarının oydukları mühürlerin kopyalarını saklamalarını yasaklayan bir yasa çıkmıştır.[466] Mühürlere zarar verenler de cezalarla karşı karşıya kalmaktaydılar.[467] Yanlış ellere düşmesi savaşların kaderini bile etkileyebilmekteydi. Hannibal'in Romalı General Marcellus'un mührünü ele geçirerek Salapia kentini ele geçirme amacıyla kullandığı bilinmektedir.[468]

İ.S. 1. yüzyılda gemlerin kullanımında önemli bir değişiklik olmuştur ve bu dönemden itibaren "tılsımlı/muska" olarak sınıflandırılabilecek yazıtlı taşlara rastlanmaktadır. Mühür görevi görmeyen bu oymalı gemlerde yer alan yazıtlar için çoğunlukla Grekçe tercih edilmiştir. Tılsımlı gemlerin ortaya çıkışının Mısır etkili olduğu düşünülmektedir.[469] İnanışa göre, bu gemlerin taşınmasıyla kötü ve şeytani güçleri uzaklaştırmak, zehirlere karşı koymak ve iyi amaçlara yönelik destek görmek mümkündü. Tılsımlı bu gemler bazen elbiselere iliştiriliyor, bazen bir ip aracılığıyla kolye olarak takılıyor bazen de yüzük olarak parmağa takılarak kullanılmıştır.[470] Üretim aşamasının bir ritüel uzmanının talimatlarına göre gerçekleştiği düşünülmektedir.[471] Tılsımlı gemlerle ilgili dönem inanışlarına dair en ayrıntılı bilgileri Yaşlı Plinius'dan

[463] Plantzos, 1999, 22.
[464] Platt 2006, 234.
[465] Richter 1956, xvi.
[466] Diogenes Laertius, I, 2, 9; Richter 1956, xvii.
[467] Brodrick 1972, 99.
[468] Titus Livius, XXVII, 28.
[469] Bonner 1950, 7-44; Sagiv 2018, 13, Richter 1956, xx.
[470] Plinius XXVII, 139-143.
[471] Dasen ve Nagy 2019, 421-422.

öğrenmekteyiz. Plinius'un bize aktardıklarına göre, semboller, gizemli figürler ve astronomik tasvirlerin bazıları iyileştirme amacıyla seçiliyordu. Örneğin, Herakles'in Nemea Aslanı ile savaştığı sahne bağırsak tedavisi için, kertenkele tasvirleri ise göz hastalıklarının tedavisiyle ilişkilendiriliyordu.[472] İmgelerin gücüne inanıldığı gibi taşların da belirli güçleri olduğuna inanılmaktaydı. Örneğin; ametist taşının sarhoşluğu engellediği, hematit taşının göze ve karaciğere iyi geldiği, agatın bazı türleri ise örümcek ve akrep ısırmalarına karşı etkili olduğu düşünülmekteydi.[473]

4.2.BULLALARIN KULLANIM ALANLARI

Hellenistik ve Roma dönemlerinde üç farklı bulla kullanımı görülmektedir. Bunlardan ikisi parşömen veya papirüslerin mühürlenmesinde kullanılırken, üçüncü ise papirüs veya parşömen mühürlemenin yanı sıra mekan, dolap veya seramiklerin mühürlenmesinde kullanılmaktaydı. İlk kullanım yöntemi rulo haline getirilen papirüs veya parşömenin birden fazla mühür ile mühürlenmiş ve silindir formda şekillendirilmiş bitumen veya kil ile sarılmasıdır. Bu tarz bullaların bazılarının iç tarafında ip izleri de görülebilir. İkinci kullanım yöntemi üzerinde tek bir mühür baskısı taşıyan ve bir veya daha fazla ip deliği bulunan küçük kil topaklarının kullanılmasıdır. Bunların arka yüzlerinde genellikle parşömen veya papirüs izleri görülmektedir. Bazı örneklerde mührün bulla üzerine uygulanması sırasında oluşan parmak izleri de vardır. Üçüncü kullanım yöntemi ise herhangi bir form türdeşliği olmayan ve üzerlerinde papirüs veya parşömen izi taşımayan bullalardan oluşmaktadır. Üzerlerinde herhangi bir iz olmadığı için bunların mekan veya bir konteynır olarak adlandırılabilecek nesnelerin mühürlenmesinde kullanıldığı düşünülmektedir. Fakat bazı çalışmalar bunların yazılı belgelerin mühürlenmesinde de kullanılma olasılığını ortaya koymuştur. Bu çalışmalara göre bu tarz bullalar iple bağlanan papirüs veya parşömen rulolarında kordonların uç kısımlarında kullanılmıştır.[474]

---

[472] Plinius XXIX, 129-130.
[473] Plinius XXXVI-XXXVII; Richter 1956, xx.
[474] Herbert 2013, 210.

4.3. ÜRETİM TEKNİKLERİ

Antik Çağ'da gem oyma sanatı, karmaşık desenleri sert taşlara kazıyan zanaatkârların yetenek ve becerisinin kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu zanaatkârların yöntemlerini anlamamız, antik yazarların aktarımlarından, arkeolojik eserlerdeki görsel tasvirlerden, arkeolojik kazılardan, deneysel çalışmalardan ve işlenmiş taşların mikroskop altında incelenmesinden elde edilen bilgilerle bir araya getirilmesiyle mümkün olmaktadır.

Ham veya yarı işlenmiş bloklar halindeki değerli taşlar, önce şekillendirilip ardından da oyulmak üzere kullanıma hazır hale getirilmekteydi. Oyma işlemi, tasarımın bir balmumuyla kaplanmış yüzey üzerine çizilmesiyle başlar, daha sonra çeşitli şekillerde delgiler kullanılarak oyulur ve son olarak parlatılmak üzere cilalanırdı. Zanaatkârların kullandığı araçlar hem basit hem de detaylı işlemler için kullanılan daha gelişmiş aletlerden oluşmaktaydı. Antik dönem tasvirlerinden de anlaşıldığı üzere, taşların yontulmasında ve şekillendirilmesinde çarklar ve yaylar muhtemelen önemli bir rol oynamaktaydı. İ.Ö. 450-400 yılları arasına tarihlenen bir Etrüsk kökenli skrabe formlu yüzük taşında yer alan tasvirde, marangoz veya süstaşı oymacısı olarak tanımlanmış genç bir erkek figürü yaylı bir delgiyle birlikte tasvir edilmiştir (**Fig. 100**).[475] Lydia bölgesindeki günümüz Manisa-Alaşehir yakınlarında yer alan Philadelphia yerleşiminde ele geçen, İ.S. 2. yüzyıl tarihli bir mezar stelinde ise, Doros adını taşıyan ve 18 yaşında ölen genç bir oyma ustası da yine yaylı bir delgiyle tasvir edilmiştir (**Fig. 101**).[476] Her iki tasvirden de anlaşılacağı üzere, delginin ucuna sağlanan mekanik güç delgiye dolanmış bir yay tarafından sağlanmış olmalıdır. Delginin ucunda yer aldığı düşünülen demir veya bakır uçlar sertlik dereceleri farklılık gösteren bazı sert taşlara karşı işe yaramayabilirdi. Bu yüzden delgilerin üzerinde aşındırıcı özelliği ile bilinen ve taşların cilalanmasında da kullanılan Naksos adası kökenli naksium taşı veya elmas tozu ve benzeri sert bir malzemenin yağ ile karıştırılarak kullanımı söz konusuydu. Bazen de şekil verilmeye çalışılan taştan daha sert bir taş uç görevi görerek kullanılırdı. Anadolu'da oldukça yaygın

[475] British Museum Eser No: 1872,0604.1155; Richter 1956, xxiii.
[476] Plantzos 1999, 40, Fig. 4; Richter 1956, xxii-xxiii; Konuk ve Arslan 2000, 17; Hanfmann ve Mierse 1983, 10.

olup, antikçağda tercih edilmesi muhtemel aşındırıcılardan bir tanesi de zımpara taşıdır.[477] Günümüzde bu işlem elmas tozuyla yapılmaktadır. Plinius elmasın varlığından bahsetse de[478] elmasın hangi tarihlerde ve hangi amaçla kullanılmaya başlandığı tam anlamıyla bilinmemektedir.[479] Günümüzde farklı sertliklerdeki taşların nasıl şekillendirildiğini anlayabilmek için karşılaştırmalı deneysel arkeoloji çalışmaları yapılmaktadır.[480] Süstaşı üretimine dair bilgilerimizin bir kısmı da az sayıdaki üretim ile ilişkilendirilen mekandan elde edilmektedir. Üretime dair önemli bulgular sağlayan İ.S. 1. yüzyıl örneklerden bir tanesi Pompeii kentinde açığa çıkarılmıştır. "Pinarius Cerialis'in evi" olarak adlandırılan konut içerisinde bir sandık içinde üretimi tamamlanmış ve henüz tamamlanmamış toplamda 114 süstaşı ele geçmiştir. Bunlar arasında intaglio ve kameolar da vardır.[481] Üretimle ilişkilendirilen mekanlardan bir tanesi de Britanya'daki Norfolk, Snettisham'dadır. Buradaki işlikte süstaşı oymacıların yerel çiftçilerin beklentilerini konu edindikleri ve genellikle de ilahi koruma/tılsımlı eserler ortaya koydukları anlaşılmaktadır.[482]

Oldukça küçük ölçekte taşlara son derece detaylı tasvirlerin yapılmış olması araştırmacıların aklına merceklerin kullanılmış olma ihtimalini de getirmiştir. Hali hazırda saydam kristallerin güneş ışığıyla doğru açıda yapılan temasının ısı üretip ateş çıkarabileceği ve ışınların yoğunlaştırılarak büyütme etkisi yaratabileceği bilinmektedir.[483] Merceklerin kullanımıyla ilgili ortaya atılan başka bir hipotez ise oldukça ilgi çekicidir. Buna göre, gözleri miyop olan zanaatkarların nesneleri daha net görebilmek için onlara daha yakından bakmaktaydılar. Geometrik optiğin basit yasalarına dayanarak bu yaklaştırma hareketinin açısal büyümeye yol açması ve böylelikle nesnenin retinaya ne kadar yaklaştığına bağlı olarak büyümesiyle sonuçlanmaktır. Aynı zamanda bu görsel kusurun kalıtsal olarak nesilden nesile aktarıldığı da öne sürülmüştür.[484] Bu

[477] Plinius XXXVII, 10 ve 76; Plantzos 1999, 40; Hatipoğlu ve Güney 2013, 167.
[478] Plinius XXXVII, 15.
[479] Richter 1956, xxii.
[480] Miller 2007.
[481] Spinazzola 1953, 689-709.
[482] Henig 2019, 219.
[483] Richter 1956, xxiv; Plantzos 1997, 458.
[484] Gorelick ve Gwinnett 1981; Plantzos 1997, 458.

görüşlere rağmen Yunan ve Romalıların mercekleri bu amaçlarla kullanıp kullanmadıkları kesin olarak bilinmemektedir.[485]

4.4.İYİLEŞTİRME İŞLEMLERİ

Değerli taşları olduklarından daha çekici kılmak ve piyasa satış değerlerini arttırmak günümüzde olduğu gibi antik çağda da ekonomik fayda sağlama amacıyla yapılmaktaydı. 19. yüzyıl başında ilk defa sentetik süstaşlarının laboratuvar ortamında üretimi başlamasına kadar daha çekici gemler elde etmenin tek yolu taşların belli işlemlerden geçirilerek iyileştirilmesiydi. Bu işlemlerin bazılar günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır.

İyileştirme tekniklerinin temel amacı sıradan malzemelerin çok daha değerli süstaşları gibi görünmesini sağlamaktı. Bu malzeme kimi zaman taşı taklit edebilmesi için üretilmiş cam da olabiliyordu.[486] İ.Ö 4. yüzyılda Theophrastos bize Siphnos'ta denizden çıkan yumuşak yapılı bir taşın ateşte ısıtılıp yağa batırılınca siyah ve sert bir hale büründüğünü söyler ve sofra tabaklarının bu taşlardan yapıldığını söyler.[487] Burada Theophrastos gemolojik malzemelerden bahsetmese de taşların iyileştirme işlemlerine yabancı olmadıklarını göstermektedir.[488]

Roma dönemine İ.S. 1. yüzyıla gelindiğinde, Plinius yapılan işlemlere dair oldukça detaylı bilgiler vermektedir. Örneğin, "ceraunia" olarak adlandırılan mavi bir kristalin sirke ve nitre (potasyum nitrat) karışımı içinde bekletilerek içindeki yıldızın geçici süreyle görünür kılındığını söylemiştir.[489] Başka bir iyileştirme yöntemi olarak ise, daha iyi bir görüntü elde etmek için karnelian gibi taşların tabanlarına bakır veya gümüş folyo kaplanmasıdır.[490] Bazen de türkuaz (callaina) benzeri taşların parlaklıklarını kaybetmelerini sağlamak için yağ veya şarap gibi maddeler kullandıklarını öğrenmekteyiz.[491] İyileştirme işlemleri doğal taşların yanı sıra organik tabanlı

[485] Sagiv 2018, 36.
[486] Plinius XXXVII, 37.
[487] Caley ve Richards 1956, 54; Theophrastos Taşlar Üzerine, 42.
[488] Lüle 2012, 5.
[489] Plinius XXXVII, 51.
[490] Plinius XXXVII, 31; Ball 1950, 42.
[491] Ball 1950, 160; Nassau 1984, 23.

malzemelerde de kullanılmaktaydı. Örneğin, kehribar keçi yağı ve safran kökü kullanılarak boyanmaktaydı.[492] Balda kaynatarak kuvarsların renk değiştirmesi/boyanması işlemi ise temel bir iyileştirme işlemi olarak tanımlanabilir. Şeker-asit yöntemi olarak da bilinen bu yöntem günümüzde yapılmış deneysel çalışmalarla doğrulanmıştır.[493]

Özellikle kameo yapımında tercih edilen sardoniks gibi taşların taklit edilebilmesi için siyah, beyaz ve kırmızı renklerdeki taşların birbirlerine yapıştırıldığından da söz edilmektedir. Ayrıca Plinius bunun daha fazla kar elde edebilmek için yapılmış bir dolandırıcılık olduğunu belirterek yapanların ismini paylaşmayı reddeder.[494] Taş iyileştirme işlemlerini dolandırıcılık olarak görenlerin sayısı artmış olacak ki, İ.S. 300 yılında İmparator Diocletianus bu durumun önüne geçmek için radikal bir adım atar ve yapay süstaşlarının üretimine dair bilgi içeren tüm kitapların yakılmasını emreder. Günümüzde bu konuya dair az sayıda bilginin ulaşmasının sebebi de bu olmalıdır.[495] Günümüze ulaşa az sayıda eserden bir tanesi de İ.S. 4. yüzyıla tarihlenen Stockholm Papirüsüdür. Bu Papirüs içeriğinde kristallerin temizlenmesi, yumuşatılması ve mordanlanması gibi işlemlerin nasıl yapılması gerektiğine dair bilgiler içermektedir.[496] İ.S. 11. yüzyıla gelindiğinde ise bu bilgilerin çoğalarak Al-Biruni gibi Arap bilginlere ulaştığını görmekteyiz.[497]

[492] Ball 1950, 82; Nassau 1984, 23.
[493] Nassau 1984, 24.
[494] Plinius XXXVII, 75; Ball 1950, 82; Lüle 2012, 5.
[495] Lüle 2012, 6.
[496] Nassau 1984, 26-29.
[497] Lüle 2012, 6-7.

V. BÖLÜM

SARDES'TEKİ GEMOLOJİK ESERLER

5.1.İKONOGRAFİ BARINDIRAN GEMOLOJİK ESERLERİN FORM ÖZELLİKLERİ VE TAŞ TİPLERİ

Tez kapsamında incelenen ve ikonografi barındıran eserlerin önemli bir bölümü, H. C. Butler yönetimindeki Sardes ekibi tarafından 1910-1914 yılları arasında ve son olarak 1922 yılında kazılan nekropolis sektörü kazılarından ele geçmiştir. Her ne kadar mühürler yalnızca mezarlara özgü buluntular olmasalar da, Sardes özelinde ikonografi barındıran ve Geç Lydia/Akhaemenid dönemini işaret eden tüm gemolojik eserlerin nekropolis sektöründe yoğunlaşması, bu eserlerin bir arada değerlendirilme gerekliliğini ortaya koymaktadır.

5.1.1. Mühür Formları

Bu başlık altında incelenen mühürleri beş ana form altında (Piramidal, skarabe, ağırlık, oval ve silindir) sınıflandırmak mümkündür.[498] Bunlardan en yaygın ve bilineni piramidal formdur. Her ne kadar bu form literatürde kendine "konik" veya "piramidal" olarak yer bulsa da, geometrik açıdan bu tanımlamaları tam olarak karşılamamaktadır. Piramidal mühürler yuvarlatılmış üst köşelerinden tabana doğru genişleyerek devam eden bir forma sahiptirler. Yanlarda metal eklenti yardımıyla taşınmalarına olanak sağlayan paralel olarak açılmış eğik veya düz pim yuvaları yer almaktadır. Bu delikler çoğu zaman boncuklarda olduğu gibi uçtan uca birbirleriyle birleşmezler. Yuvarlatılmış üst köşeden genişleyerek devam eden form tabanda sekizgen bir alan oluşturur. Bu taban çoğunlukla

[498] Piramidal, skarabe, ağırlık, oval ve silindir tanımlamaları söz konusu eserlerin geometrik formlarını tam olarak karşılamasa da literatürde bu şekilde anıldıklarını belirmek gerekir. Bkz. Boardman 1970.

hafif dışbükeydir ve oyularak oluşturulmuş mühür sahneleri bu yüzeyde yer alır. Bu çalışma kapsamında piramidal mühürler 13 örnekle temsil edilmektedir.[499]

Mısır kökenli bir form olan skarabe şeklindeki mühürler, "bok böceği" olarak da bilinen hayvandan esinlenilerek üretilmiş ardından da Yunan ve Pers sanatında oldukça popüler hale gelmiştir. Kabaca oval forma sahip bu mühürlerin dışbükey üst yüzeyleri genellikle böceğin baş ve kanat gibi uzuvlarını stilize çizgiler ve oyuklar yardımıyla tasvir edildiği bölgeyi oluşturur. Taban ise genellikle düzdür ve oyularak yapılan mühür bu bölgede yer alır. Taban ile üst yüzey arasında kalan ve boylu boyunca formu çevreleyen yan yüzeyler ise hem böceğin stilize olarak bacaklarının tasvir edildiği alandır hem de objenin yüzük olarak kullanımına imkân sunan metal eklentilerin yerleştirildiği paralel pim deliklerine ev sahipliği yapmaktadır. Skarabe formlu mühürler bu çalışma kapsamında altı örnekle temsil edilmektedir.[500]

Ağırlık formlu mühürler ise oval veya dairesel bir taban üzerinde silindirik olarak yükselen, üst yüzeyi hafif dışbükey formlardır. Oyularak yapılan mühür düz taban üzerinde yer almaktadır. Üst yüzey ile taban arasında tüm objeyi çevreleyen ve genellikle ufak açılarda olsa bile eğimli bir kemere sahiptirler. Metal eklentilerin yerleştirildiği paralel pim delikler bu bölgede yer almaktadır. Nekropolden ele geçen ağırlık formlu mühürler bu çalışma kapsamında üç örnekle temsil edilmektedir.[501]

Oval mühürler çoğunlukla yüzük taşı olarak kullanım gören ve her dönem popülaritesini korumuş olan formlardır. Oval bir taban üzerinde yükselen bu formların mühür barındıran üst yüzeyleri kimi zaman düz, kimi zaman ise hafif dışbükeydir. Üst ve alt yüzeyler arasında küçük alanı genişliği farklılıkları olabilir. Bunun söz konusu olduğu durumlarda kemer eğimli olmaktadır. Kalın kemerli örnekler genellikle tel yüzük veya bilezik kullanımına uygun olacak şekilde delinirler. Kimi zaman ise kalın çaplı metal bir yüzüğün içine yerleştirilirler. Sardes nekropolisinden ele geçen oval mühürler bu çalışma kapsamında iki örnekle temsil edilmektedir.[502]

---

[499] Piramidal Mühürler: **Kat. No. 76, Kat. No. 77, Kat. No. 80, Kat. No. 81, Kat. No. 82, Kat. No. 85, Kat. No. 86, Kat. No. 88, Kat. No. 90, Kat. No. 95, Kat. No. 96, Kat. No. 97 ve Kat. No. 98.**
[500] Skarabe Mühürler: **Kat. No. 74, Kat. No. 75, Kat. No. 83, Kat. No. 91, Kat. No. 92** ve **Kat. No. 94.**
[501] Ağırlık Formlu Mühürler: **Kat. No. 78, Kat. No. 79** ve **Kat. No. 89.**
[502] Oval Mühürler: **Kat. No. 73** ve **Kat. No. 93.**

Silindir mühürler dairesel, taban ve tavan olarak adlandırılan iki eşit ve paralel yüzeyin birleşmesiyle oluşturulan formdur. Taban ve tavan arasında kalan geniş kemer oyularak yapılan mührün yer aldığı alanı oluşturmaktadır. Mührün döndürülerek basımına imkân vermek için taban ve tavan yüzeyleri boylu boyunca delinir ve içine genellikle mil benzeri metal bir eklenti yerleştirilir. Mührün içinden geçen milin tutulmasına imkân sağlamak için ise çoğunlukla bir uca asma halkası veya sap eklenir. Bu formun mühür olarak kullanımı ilk olarak İ.Ö. 4. binin ilk yarısında Güney Mezopotamya'da ortaya çıkmıştır.[503] Sardes kazıları boyunca ele geçmiş tek bir silindir mühür bulunmaktadır.[504]

5.1.2. Taş Tipleri

H. C. Butler başkanlığında Sardes nekropolisinde yapılan kazılardan açığa çıkarılan ve bu tez kapsamında ele alınan eserlerin sadece beş tanesi (**Kat. No. 75, Kat. No. 78, Kat. No. 87, Kat. No. 92** ve **Kat. No. 94**) gemolojik testler sonucunda tanımlanmıştır. Bu tanımlamalar T. Velioğlu, K. Sözeri, H. Günel, ve T. Songöre tarafından MTA'nın "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Antik Süstaşlarının Gemolojik İncelenmesi" projesi dahilinde 2018 yılında gerçekleştirilmiştir.[505] Bu eserleri konu edinen yayınlarda taş tiplerinin kesinliği sorgulanmamaktadır. Bununla birlikte, söz konusu beş eser dışındaki tüm eserler bu tez kapsamında gemolojik yöntemler kullanılmadan tanımlanmışlardır. Söz konusu beş gemolojik eser dışında kalan eserlerin literatürde yer alan tanımlamalarını doğru kabul edecek olursak, nekropoliste ele geçen

[503] Pittman 2001, 419.
[504] Silindir Mühür: **Kat. No. 87.**
[505] İstanbul Arkeoloji Müzeleri Antik Süstaşlarının Gemolojik İncelenme Projesi kapsamında gemolojik olarak test edilmiş eserler: **Kat. No. 75, Kat. No. 78, Kat. No. 87, Kat. No. 92 ve Kat. No. 94.**

gemolojik eserler arasında mavi ve beyaz tonlarda 13 kalsedon,[506] sekiz karnelian,[507] iki agat,[508] iki jasper[509] ve bir dağ kristali[510] bulunmaktadır.

5.1.3. Metal Eklentiler

Nekropolis buluntularının tamamının metal eklentiler eşliğinde kullanıldığını söylemek mümkündür. Yedi eserin metal eklentileri günümüze kadar korunagelmemiş olsa da, bu eklentilerin tutunacağı pim veya boncuk deliklerinin gemolojik eserler üzerindeki varlığı ve benzer formlarda ele geçmiş eserlerdeki metal eklenti örnekleri sayesinde bu kanıya varmak yanlış olmayacaktır. [511] Bütünlüğü korunmuş eserlerde altın ve gümüş eklentiler tercih edildiği görülmektedir. Gümüş eklentilerin büyük çoğunluğunda korozyon sebebiyle işçilik detayları görünmemektedir. Altın eklentiler ise bu metalin doğası gereği iyi korunmuş olarak günümüze ulaşmıştır. Altın eklentinin biçimini eserin kullanım amacı ve formu belirlemektedir. Yüzükler çoğunlukla farklı çaplardaki tellerin birbirlerine sarılması yoluyla oluşturulurken, altın, süstaşı ve cam boncukların bir kolye seti olarak bir arada kullanıldığı **Kat. No. 83** örneğinde metal eklentiler karşımıza körüklü çan formlu altın boncuklar olarak çıkmaktadır. **Kat. No. 84** örneğinde ise altından yapılmış bir aslan başının ağzında asma halkası tuttuğunu ve bu asma halkasının da küresel altın boncuklarla süslenmiş olduğunu görmekteyiz. Piramidal mühürlerde ise objenin yuvarlatılmış üst kısmından her iki yana doğru paralel şekilde uzanan metal eklentinin sadeleştirilmiş bir ördek başı veya deniz kabuğu formuyla tabana ulaştığını görmekteyiz. Bu tip detaylar bir yandan mühürlere verilen önemi gösterirken bir yandan da günümüzde kullanılan "değerli ve yarı değerli süstaşı" kavramlarını sorgulamamıza sebep olmaktadır.

---

[506] Kalsedonlar: **Kat. No. 73, Kat. No. 76, Kat. No. 77, Kat. No. 80, Kat. No. 81, Kat. No. 82, Kat. No. 85, Kat. No. 88, Kat. No. 89, Kat. No. 95, Kat. No. 96, Kat. No. 97** ve **Kat. No. 98.**
[507] Karnelianlar: **Kat. No. 74, Kat. No. 75, Kat. No. 83, Kat. No. 86, Kat. No. 90, Kat. No. 91, Kat. No. 92** ve **Kat. No. 93.**
[508] Agatlar: **Kat. No. 78** ve **Kat No. 87.**
[509] Jasperler: **Kat. No. 79** ve **Kat No. 94.**
[510] Dağ Kristali: **Kat. No. 84.**
[511] Metal eklentilerin ele geçmediği yedi eser: **Kat. No. 79, Kat. No. 81, Kat. No. 82, Kat. No. 88, Kat. No. 89, Kat. No. 90** ve **Kat. No. 97.**

5.2.MEZAR BULUNTUSU MÜHÜRLERİN İKONOGRAFİK DEĞERLENDİRİLMESİ

5.2.1. Piramidal Formlu Mühürler

Kat. No. 80

Olasılıkla kalsedondan yapılmış olan piramidal mühürdeki gümüş eklenti tüm objenin üst 2/3'lik kısmını oluşturur ve taşla birleşim noktasının hemen üzerinde gümüş kısmı çevreleyen çıkıntı bir bant yer alır. Banttan yukarı doğru taşın sekizgen formuyla uyumlu bir şekilde incelerek yukarı doğru devam eder. Gümüş eklentinin tepe noktasında asılarak kullanıma imkân veren bir halka yer almaktadır. Bu sayede kolye şeklinde boyna takılmış olabileceğini söylemek mümkündür. Kalsedon? bölüm tabana doğru sekizgen formda eğimli bir şekilde genişleyerek devam eder. Taban altında ise mührü oluşturan figürün yer aldığı sekizgen formlu bir yüzey yer almaktadır. Mühür üzerinde karşılıklı olarak oturan iki kanatlı aslan figürü yer almaktadır. Aslanların her ikisi de geriye doğru bakmaktadır.[512] Kanatlı aslan figürlerinin bu mühür üzerindeki kompozisyonu hanedan arması olarak düzenlenmiştir. Akhaemenid dönemi Sardes heykeltıraşlığında gözlemlenen aslan tasvirleriyle de örtüşmektedir. Bu figürler Persepolis Tahkimat mühürlerinde de sıkça tercih edilmektedir. Kanatlı aslanlar grifonlar gibi karışık yaratıklar Akhaemenid döneminde popüler yaratıklar arasındadır.[513]

Kat. No. 76

Altın eklentili kalsedon? piramidal mühür. Altın eklenti eğimli sekizgen kenarlı piramidal kalsedon? taşının tepesinden iki yana doğru şerit biçiminde aşağıya doğru uzanır. Taşın orta kısmında altın şeritler iki pim yardımıyla eğimli biçimde taşın içine geçer. Pim delikleri boncuk deliklerinde olduğu gibi birbirleriyle birleşmezler. Objenin tepe noktasında altın şeritlerin devamında üç kaburgalı bir asma halkası yer almaktadır. Piramidal formlu sekizgen mühür tabana doğru genişlemektedir. Taban altında kalan düz

[512] Curtis 1925, 43, No. 112.
[513] Dusinberre 2010, 186

sekizgen yüzey mührü oluşturan figürün yer aldığı bölgedir. Mühür üzerinde yuvarlak bir şapka takan, kanatlarının öne doğru uzantısında lir tutan sakallı bir erkek siren figürü yer almaktadır. Lir kanattan destek alıyor gibi görünmektedir. Diğer kanat ise yükseltilmiş ve hafifçe kıvrılmış pozisyondadır.[514]

Kat. No. 77

Altın eklentili sekizgen formlu piramidal kalsedon? taşın (**Kat. No. 77**) konik tepe noktasından ikişer yana doğru şerit biçiminde aşağıya doğru uzanır. Taşı tepeden başlayarak her iki yandan kavrayan altın eklenti, tepe noktasından taşın eklentiyle buluştuğu pimli noktaya kadar yuvarlak bir tel formunda ilerlerken, pimin taşın içine geçtiği noktadan itibaren ördek başını andıran bir forma bürünür ve sonlandığı noktada ördek gagasını anımsatacak şekilde yassılaşır. Pim delikleri boncuk deliklerinde olduğu gibi birbirleriyle birleşmezler. Objenin tepe noktasında büyük altın kürelerinin arasında yer alan küçük granül küreciklerle süslenmiş bir asma halkası yer almaktadır. Piramidal formlu sekizgen mühür tabana doğru genişlemektedir. Taban altında kalan düz sekizgen yüzey mührü oluşturan figürün yer aldığı bölgedir. Bu bölgede sağa doğru uçar vaziyette tasvir edilmiş kanatlı bir Eros figürü yer almaktadır. Figür detayların seçilmesine izin verecek kadar ayrıntılı oyulmamıştır. Eros figürünün elinde tuttuğu nesneler anlaşılmamaktadır.[515] Curtis figürü "kanatlı insan" olarak adlandırırken Boardman figüre Eros tanımlamasını yapar ve eseri "Yunan Stili" başlığı altında inceler.[516] Yine Boardman'a göre Sardes buluntusu olan **Kat. No. 74** ve **Kat. No. 77** gemlerinde yer alan Eros figürleri Geç Arkaik Yunan gemleriyle büyük benzerlikle göstermektedir. Bu motif aktarımı Pers coğrafyası içinde çalışan Yunan kökenli gem ustalarının varlığıyla mümkün olabilir.[517]

213 numaralı mezardan **Kat No. 77** ile aynı kontekste ele geçen kimi eserler çeşitli yayınlarda ele alınmıştır. Yapılmış bu çalışmalara göre, yukarıda da değindiğimiz İstanbul Arkeoloji Müzesi 4572 eser numaralı bronz ayna, kulp bölümünün sırt sırta

[514] Curtis 1925, 41, No. 107.
[515] Curtis 1925, 41, No. 108, Dusinberre 2010, 182.
[516] Curtis 1925, 41, No. 108, Boardman 1970, 26, Fig. 17.
[517] Boardman 1970, 26.

vermiş buzağı formuyla sonlanması, bordürünün geometrik motiflerle süslü olması gibi stilistik özellikleri değerlendirilerek benzerleriyle karşılaştırılmıştır.[518] İstanbul Arkeoloji Müzesi 4539 eser numaralı gümüş phiale mesomphalos da metal içeriği ve form açısından ele alınmıştır.[519] İstanbul Arkeoloji Müzesi 4562 eser numaralı oyuk makara biçimli altın çıngırak ise ne işe yaradığı tam olarak anlaşılamamış olsa da Toptepe ve Tilkitepe Tümülüslerinden ele geçen benzerleriyle dikkat çekmiştir.[520] Mezar konteksti birlikte ele alındığında İ.Ö geç 6. yüzyıl – erken 5. yüzyıl aralığına tarihlendirilmiştir.[521]

Kat. No. 81

Muhtemel metal eklentisi günümüze kadar ulaşamamış olan kalsedon? piramidal mühür (**Kat. No. 81**). Düzensiz sekizgen piramidal mühür yuvarlatılmış üst köşesinden tabana doğru genişleyerek devam eder. Her iki yanında muhtemel metal eklentiyi sabitleyebilmek için açılmış eğik pim delikleri yer almaktadır. Delikler boncuklarda olduğu gibi boylu boyunca objenin her iki ucunda da birbirleriyle birleşmezler. Mührün bulunduğu alan düz yüzeyli sekizgen tabandır. Mühür yüzeyinde heroik bir savaş sahnesi yer almaktadır. Persli saray kıyafetleri giymiş ve mazgallı/tüylü bir taç takan sağdaki figür, sol elinde kısa bir kılıç tutar şekilde ayakta tasvir edilmiştir. Saçları başının arkasından kıvrılarak boynuna düşmektedir. Sağ eliyle ise mücadele içinde bulunduğu şahlanmış kanatlı ve boynuzlu aslan/grifon'un boğazını tutmaktadır. Figürün altında bir zemin çizgisi yer almaktadır. Sağdaki insan figürü zemin çizgisine paralel bir şekilde basarken aslan/grifon sahneye hareket katmak istercesine tam olarak zemin çizgisi üzerinde yer almamaktadır.[522]

Kat. No. 82

Düzensiz sekizgen formlu piramidal kalsedon? mühür eğimli üst köşesinden tabana doğru genişler. Her iki yanında muhtemel metal eklentiyi sabitleyebilmek için açılmış eğimli pim delikleri yer almaktadır. Delikler boncuklarda olduğu gibi boylu

[518] Oliver 1971, 120; Butler 1922, 84; Dusinberre 2003, 152. Fig. 58.
[519] Waldbaum 1983, 146, No. 963.
[520] Baughan 2010, 293, No. 135 (ilgili eser çıngırak olarak değerlendirilmiştir).
[521] Oliver 1971, 120; Butler 1922, 84; Dusinberre 2003, 152; Waldbaum 1983, 146; Baughan 2010, 293
[522] Curtis 1925, 44-45, No. 119; Cahill (Ed.) 2010, 497, No 119; Dusinberre 2003, 274

boyunca objenin her iki ucunda da birbirleriyle birleşmezler. Curtis obje üzerindeki gümüş eklentiden bahsetmektedir. Eklentinin **Kat. No. 73** ve **Kat. No. 77** ile oldukça benzer şekilde olduğunu söyler.[523] Ancak bu eklenti günümüze tek parça halde ulaşmamıştır. Mührün bulunduğu alan düz yüzeyli sekizgen tabandır. Mühür üzerinde sağa doğru hareket halinde tasvir edilmiş bir kanatlı aslan figürü bulunmaktadır. Aslan bir zemin çizgisi üzerinde yer almaktadır. Figürün pençeleri ve yukarı doğru kıvrılmış kuyruğu bir dizi noktayla betimlenmiştir. Aslanın yelesi kanatlardaki tüylere benzer şekilde tasarlanmıştır. Kulakları ise boynuzu andırmaktadır. Figürün başının üzerinde yunusa benzer bir figür, başının hemen yanında ise hilal yer almaktadır.[524]

Kat. No. 86

Karnelian? piramidal mühür (**Kat. No. 86**) yuvarlatılmış üst ucundan tabana doğru genişleyerek devam eden bir şekle sahiptir. Her iki yanında altın eklentiyi sabitleyebilmek için açılmış eğik pim delikleri yer almaktadır. Delikler boncuklarda olduğu gibi boylu boyunca objenin her iki ucunda da birbirleriyle birleşmezler. Altın eklenti mührün tepesinden başlayarak her iki yana doğru uzanarak objeyi kavrar ve tabana ulaşmadan palmet motifli süslemelerle sonlanır. Eklentinin üst kısmında kalın bir teli her iki yandan çevreleyen iki ince tel ile bir araya getirilmiş üç kaburgalı bir asma halkası bulunmaktadır. Asma halkasındaki ince tellerin sırt kısımlarında üçgen mofitleriyle süslenmiştir. Karnelian? obje üzerindeki mührün bulunduğu alan düz yüzeyli ve sekizgen tabandır. Mühür üzerinde sağa doğru hareket halinde olan oyulmuş bir aslan figürü yer almaktadır. Figürün ön ayaklarından bir tanesi havada, kuyruğu ise yukarı doğru kıvrılmış şekilde tasarlanmıştır. Bu hamle figüre hareket kazandırmıştır. Pençeleri ve yukarı doğru kıvrılmış kuyruğu ucu bir dizi noktayla betimlenmiştir. Kompozisyon içinde herhangi bir zemin çizgisi yer almamaktadır.[525]

[523] Curtis 1925, 42, No. 110.
[524] Curtis 1925, 42, No. 110; Dusinberre 2003, 271, Fig. 84.
[525] Kazı Eser No: Butler J44, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4580, Curtis 1925, 40, No. 106; Dusinberre 2003, 269, Fig. 81.

Kat. No. 85

Düzensiz sekizgen formlu kalsedon? piramidal mühür (**Kat. No. 85**) form açısından diğer örneklerden farklı değildir. Yuvarlatılmış tepe kısmından mührün bulunduğu taban kısmına doğru hafif eğimlidir. Objenin yuvarlatışmış üst kısmından her iki yana doğru paralel şekilde uzanan gümüş bant, sadeleştirilmiş bir ördek başı formuyla tabana ulaşmadan sonlanır. Mührün metal eklentisi tepede yine gümüşten yapılmış basit bir asma halkasıyla tamamlanmıştır. Her iki yanında gümüş eklentiyi sabitleyebilmek için açılmış eğik pim delikleri yer almaktadır. Delikler boncuklarda olduğu gibi boylu boyunca objenin her iki ucunda da birbirleriyle birleşmezler. Oyularak yapılmış mühür objenin sekizgen yüzeyli düz tabanı tercih edilmiştir. Mühür üzerinde Pers saray kıyafetleri benzeri kolsuz uzun bir elbise giymiş olan kanatlı kadın figür/Potnia Theron? İki aslanı kuyruklarından havaya kaldırır şekilde tasvir edilmiştir. Heroik bir sahnede aslanlara mutlak üstünlük sağladığı görülen kadın figür tarafından kuyruklarından tutulan aslanlar mücadele edercesine kendilerini tutan ellere bakmaktadırlar. Tüm sahne bir zemin çizgisi üzerine oturtulmuştur.[526]

Kat. No. 88

Düzensiz sekizgen piramidal formlu kalsedon? mührün (**Kat. No. 88**) metal eklentisi günümüze kadar ulaşamamıştır. Form eğimli üst köşesinden tabana doğru genişler. Her iki yanında muhtemel metal eklentiyi sabitleyebilmek için açılmış eğimli pim delikleri yer almaktadır. Delikler boncuklarda olduğu gibi boylu boyunca objenin her iki ucunda da birbirleriyle birleşmezler. Mührün bulunduğu hafif dışbükey yüzeyli sekizgen alan tabandadır. Mühür üzerinde heroik (kahramanlıkla ilişkili) bir sahne konu edilmiştir. Sağda sakallı, saçları taktığı başlığın altında toplanmış bir erkek figürü yer almaktadır. Dizlerine kadar uzanan kemerli bir elbise giyen erkek figür sol elinde bir kılıç taşırken sağ eliyle mücadele içinde olduğu aslanın boynunu kavramaktadır. Şaha kalkmış aslan ön ayaklarıyla pençelerini saldırı pozisyonunda mücadele içinde olduğu erkek figüre doğru uzatırken arka ayaklarından bir tanesi yere basmakta diğer arka ayağı ise dengeyi sağlamak için erkek figürün bacağına yaslanmış şekildedir. Aslanın kuyruğu

[526] Curtis 1925, 42, No. 111; Dusinberre 2003, 271, Fig. 85; Cahill (Ed.) 2010, 503, No. 130.

saldırı yukarı doğru hafifçe kıvrılmıştır. Aslanın kuyruğunun ucu, pençeleri ve mücadele içinde olduğu erkek figürün burun ve gözler bir dizi noktayla vurgulanmıştır. Sahneyi alttan sınırlandıran zemin çizgisine yakın bir noktada, figürlerin bacakları arasında bir hilal motifi yer almaktadır.[527]

Kat. No. 90

Muhtemel metal eklentisi günümüze kadar ulaşamamış olan bu piramidal mühürde (**Kat. No. 90**) diğer örneklerde olduğu gibi beyaz veya mavimsi tonlarda kalsedon varyasyonu olan karnelian? tercih edilmiştir. Düzensiz sekizgen piramidal mühür yuvarlatılmış üst köşesinden tabana doğru genişleyerek devam eder. Her iki yanında muhtemel metal eklentiyi sabitleyebilmek için açılmış dik pim delikleri yer almaktadır. Mührün bulunduğu alan hafif dışbükey yüzeyli ve sekizgen tabandır. Oyularak yapılmış mühür üzerinde bir av sahnesi yer almaktadır. Sahnenin sağında yer alan sakallı figür, sola dönük bir şekilde diz çökmüş, ok atmak için nişan alır vaziyettedir. Saçları taktığı siperli tacın altından kıvrılarak boynunda toplanmıştır. Giydiği elbise dizlerine kadar uzanmaktadır. Karşısında ise ön ayaklarını havaya kaldırmış şekilde saldırı pozisyonuna geçen bir aslan bulunmaktadır. Aslanın başı sağa bakan vücudunun aksine sola bakmaktadır. Bu pozisyon sahneye hareket katmıştır. Aslanın kuyruğu yukarı doğru hafif kıvrık durmaktadır. Her iki figürün gözleri, aslanın kuyruğunun ucu ve aslanın pençeleri nokta dizileri ile vurgulanmıştır. Tüm sahne bir zemin çizgisi üzerine oturmaktadır. Aslan ile avcı arasında üç halkalı zincire benzer bir motif bulunmaktadır. Bu motifin Curtis tarafından tripod olabileceği öne sürülmüştür.[528]

Kat. No. 95

Olasılıkla kalsedondan yapılmış olan piramidal mühür (**Kat. No. 96**) yuvarlatılmış üst ucundan tabana doğru genişleyerek devam eden bir düzensiz sekizgen bir şekle sahiptir. Altın eklenti mührün tepesinden başlayarak her iki yana doğru uzanarak objeyi kavrar ve tabana ulaşmadan ördek başı motifli süslemelerle sonlanır. Ördek başları diğer

[527] Curtis 1925, 44, No. 116; Dusinberre 2003, 273, Fig. 90; Dusinberre 2010, 183, Fig. 6.
[528] Curtis 1925, 44, No. 118; Dusinberre 2003, 274, Fig. 91.

örneklere oranla oldukça ayrıntılı modellenmiştir. Her iki yanında altın eklentiyi sabitleyebilmek için açılmış eğik pim delikleri yer almaktadır. Bu delikler ördek başlarının hizasına denk gelmektedir ve boncuklarda olduğu gibi boylu boyunca objenin her iki ucunda da birbirleriyle birleşmezler. Eklentinin üst kısmında kalın bir teli her iki yandan çevreleyen iki ince granül teknikli süsleme dizisi ile bir araya getirilmiş üç kaburgalı bir asma halkası oluşturulmuştur. Kalsedon obje üzerindeki mührün bulunduğu alan hafif dışbükey yüzeyli ve sekizgen tabanlıdır. Mührün üzerinde oyularak yapılmış karışık bir yaratık yer almaktadır. Figür sola dönük oturan keçi başlı, aslan vücutlu ve kanatlı bir sfenkstir. Burnu ve göz tasviri bir insanı andırmaktadır ancak uzun kulakları, uzun sakalı ve boynuzlarının oluşu göz önüne alındığında keçi başlı olduğunu söylemek mümkündür. Ön sağ pençesini havaya kaldırmış vaziyettedir. Kuyruğu yukarı doğru kıvrıktır. Pençeleri, kuyruğunun ucu ve gözleri nokta dizisiyle yapılmıştır. Figürün kuyruğuyla kanatları arasında kalan boş alanda uçları dışa doğru kıvrılmış "U" harfine benzer bir motif yer almaktadır. Sahne bir zemin çizgisi üzerinde oturmaktadır.[529]

Kat. No. 96

Olasılıkla kalsedondan yapılmış olan piramidal mühür (**Kat. No. 96**) yuvarlatılmış üst ucundan tabana doğru genişleyerek devam eden düzensiz sekizgen bir şekle sahiptir. Her iki yanında gümüş eklentiyi sabitleyebilmek için açılmış dik pim delikleri yer almaktadır. Gümüş eklenti mührün tepesinden başlayarak her iki yana doğru uzanarak objeyi kavrar. Eklentinin üst kısmında bulunması gereken asma halkası günümüze kadar ulaşmamıştır. Kalsedon obje üzerindeki mührün bulunduğu alan hafif dışbükey yüzeyli ve sekizgendir. Oyularak yapılmış olan mührün üzerinde, sağa doğru hareket eden kanatlı ve boynuzlu bir aslan-grifon figürünün yer aldığı görülmektedir. Figürün ağzı açık ve dili dışardadır. Arka ayaklarında ise birer mahmuz bulunmaktadır. Kuyruğun bir kısmı, pençeler, ayak eklemleri, burun, gözler ve boynuz nokta dizileriyle betimlenmiştir. Kompozisyon bir zemin çizgisi üzerine konumlandırılmıştır. Figürün hemen önünde birbirine temas eden ardışık üç çember motifi yer almaktadır.[530]

[529] Curtis 1925, 41-42, No. 109; Dusinberre 2003, 271, Fig. 83; Cahill (Ed.) 2010, 503, No. 129.
[530] Curtis 1925, 43, No. 113; Dusinberre 2003, 272, Fig. 87; Cahill (Ed.) 2010, 504, No. 131.

Kat. No. 97

Muhtemel metal eklentisi günümüze kadar ulaşamamış olan kalsedon? piramidal mühür (**Kat. No. 97**). Düzensiz sekizgen piramidal mühür yuvarlatılmış üst köşesinden tabana doğru genişleyerek devam eder. Her iki yanında muhtemel metal eklentiyi sabitleyebilmek için açılmış pim delikleri yer almaktadır. Mührün bulunduğu alan hafif dışbükey yüzeyli sekizgen tabandır. Mühür üzerinde oyularak yapılmış figürlerden bir tanesi sağda ayakta duran sakallı, uzun elbisesinde kuşak bulunan ve yuvarlak bir başlık takan erkek figürüdür. Ayaklarına kadar uzanan elbisesinin uçları saçaklıdır. Karşısında ise, sunak olması muhtemel bir yükselti üzerinde duran karışık bir yaratık vardır. Oturmuş pozisyondaki aslan vücutlu? kuş başlı, boynuzlu veya uzun kulaklı bu figür Curtis'e göre grifon, Dusinberre'ye göre ise olasılıkla Marduk ejderhasıdır.[531] Ancak yaratığın kalça ve kuyruk tasviri Yeni Babil stilindeki başka örneklerle karşılaştırıldığında figürün bir aslan-ejderha olduğu anlaşılmaktadır.[532] Ayakta duran erkek figürünün elini bu yaratığın ağzına doğru uzatması, kompozisyonun bir ibadet sahnesini gösterdiğini işaret etmektedir. Her iki figürün arasında, yukarıda ise kanatlı bir disk veya güneş kursu olarak adlandırılabilecek bir motif bulunmaktadır. Kompozisyonda bir zemin çizgisi yoktur. Mühür "Yeni Babil" üslubunda oyulmuştur.[533]

Kat. No. 98

Olasılıkla kalsedondan yapılmış piramidal mühür (**Kat. No. 98**) yuvarlatılmış üst ucundan tabana doğru genişleyerek devam eden düzensiz sekizgen bir şekle sahiptir. Her iki yanında gümüş eklentiyi sabitleyebilmek için açılmış dik pim delikleri yer almaktadır. Delikler boncuklarda olduğu gibi boylu boyunca objenin her iki ucunda da birbirleriyle birleşmezler. Gümüş eklenti mührün tepesinden başlayarak her iki yana doğru uzanarak objeyi kavrar ve tabana ulaşmadan stilize ördek başı formuyla sonlanır. Eklentinin üst kısmında olması gereken asma halkası günümüze kadar korunagelmemiştir. Mührün bulunduğu alan hafif dışbükey yüzeyli sekizgen tabandır. Mühür üzerindeki tek figür

[531] Curtis 1925, 45, No. 120; Dusinberre 2003, 276.
[532] Niederreiter 2020, 186, No. 73.
[533] Dusinberre 2003, 276; Dusinberre 2010, 182.

oyularak yapılmıştır. Kanatlı bir aslan sağa doğru yürür pozisyondadır. Figürün ağzı açık, kuyruğu yukarı doğru kalkık ve kıvrık tır. Aynı şekilde yukarı doğru uzanan kanatların uç kısımları da kıvrıktır.[534]

5.2.2. Skarabe Formlu Mühürler

Kat. No. 74

2mm çapındaki bir tel yüzüğün parmağı kavrayan kısmını oluşturmaktadır ve skarabe formlu karnelianın? dar kenarlarına ulaşan telin her iki yanında birer delik yer almaktadır. Daha ince bir tel, boylu boyunca taşa açılmış delikten geçerek 2mm'lik kalın telin deliğinden geçirilmiş ve beş kez kalın olan telin etrafına ilmek atılarak sabitlenmiştir. Yüzük taşının oval olan üst kısmı skarabe formundadır. Böceğin kanatları birbirini dik kesen iki oyuk yardımıyla tasvir edilmiştir. Yüzük taşının alt kısmı ise düzdür. Mührü oluşturan figür bu düz yüzey üzerinde yer almaktadır. Detaylar oldukça yüzeysel olarak gösterildiği figür üzerinde; bir elinde çelenk, diğer elinde ise dal taşıyan kanatlı bir insan figürü yer almaktadır. Sağa dönük pozisyonda uçarken tasvir edilen bu figürün Eros olduğu düşünülmektedir.[535]

Kat. No. 75

Kat. No. 75'te yer alan eser skarabe formunda karnelian bir intaglio yüzüğe aittir.[536] Parmağı saran altın tel skarabe formundaki taşın her iki kısa yüzüne kadar uzanır. Telin her iki ucunda da delikler yer almaktadır. Daha ince bir tel, boylu boyunca taşın içine açılmış delikten geçerek kalın telin deliğinden geçirilmiş ve altı kez kalın olan telin etrafına ilmek atılarak sabitlenmiştir. Yüzük taşının oval üst yüzeyini oluşturan skarabe böceğinin başı ve ayakları detaylı bir şekilde modellenmiştir. Yüzük taşının düz olan alt yüzeyinde ise oyulmuş şekilde bir boğa figürü bulunmaktadır. Boğa figürü bir düzlem üzerinde, ayakta ve sağa doğru ilerler şekilde tasvir edilmiştir. Kuyruğu vücudundan dik

[534] Curtis 1925, 43, No. 115; Dusinberre 2003, 273, Fig. 89.
[535] Curtis 1925, 36, No. 93; Dusinberre 2010, 181-182.
[536] **Kat. No. 75** T. Velioğlu, K. Sözeri, H. Günel, ve T. Songöre tarafından MTA'nın "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Antik Süstaşlarının Gemolojik İncelenmesi" projesi kapsamında "karnelian" olarak tanımlanmıştır.

bir şekilde yukarıya doğru uzanıp kendi etrafında bir kez dolanarak çember oluşurmuştur. Taş işçiliği, aynı tarzda üretilmiş olan **Kat. No. 74**'e oranla çok daha ayrıntılı ve kalitelidir.[537] Figür Dusinberre tarafından "Hakim Akhaemenid" üslup kategorisindeki hayvan tasvirleri içinde değerlendirilmektedir.[538]

Kat. No. 83

Kolye olarak kullanıldığı düşünülen bu eser (**Kat. No. 83**) altın, cam ve süstaşlarının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. İçeriğinde dairesel, bikonik, deniz kabuğu ve çan formlu altın boncukların yanı sıra, farklı formlarda toplamda 24 karnelian? boncuk ve bir adet skarabe formlu intaglio barındırmaktadır. Karnelian? boncuklar için yuvarlak, fasetli ve yassı-yuvarlak formlar tercih edilmiştir. Skarabe formlu karnelian? boncuğun ise üst yüzeyi diğer örneklere kıyasla özensizdir. Mührü barındıran düz alt yüzeyde ise oldukça stilize, Yunan tipinde tasvir edilmiş sağa dönük beslenir pozisyondaki su kuşu/çeltik kargası bulunmaktadır. Skarabe formlu boncuk bir ipin geçirilebilmesine olanak sağlamak için boydan boya delinmiştir.[539]

Kat. No. 91

Altın eklentili skarabe formlu mühür (**Kat. No. 91**) günümüze kadar oldukça iyi korunagelmiştir. Yüzük olarak kullanıldığı anlaşılan obje oldukça kalın altın bir telden yapılmıştır. Yarım daireden biraz daha geniş olan altın telin her iki uçta yarım küre formlu altın yumrularla sonlanmaktadır. Bu yumrularla birlikte mührün metal eklentisi at nalı şeklini andırmaktadır. Bu yumruların arasına uçtan uca delinmiş oval formlu skarabe mühür deliklerinden geçen tellerin yumrulara perçinlenmesi yardımıyla sabitlenmiştir. Oval formlu ve olasılıkla karneliandan yapılmış olan skarabenin dışbükey üst yüzeyinde oyularak yapılmış çizgiler stilize olarak bok böceğinin baş, kanat ve bacaklarının vurgulanmasını sağlamıştır. Düz olan alt tabanı ise oyularak yapılmış mühür için bir yüzey oluşturmuştur. Mühür, zemin çizgisi üzerinde sağa doğru yürüyen tek bir yaban domuzundan oluşmaktadır. Yaban domuzun başından kuyruğuna kadar tüm sırtını

[537] Curtis 1925, 37, No. 96; Dusinberre 2010, 186, 500, No: 125.
[538] Dusinberre 2010, 186.
[539] Curtis 1925, 20, 33; Dusinberre 2003, 277, Fig.96; Meriçboyu 2010, 171, Fig 12.

kaplayan tüyler birbirini takip eden bir dizi dikey çizgi ile verilmiştir. Figürün kuyruğunun kıvrık, dişlerinin ise yay şeklinde betimlenmesi objenin üretim aşamasında detaylara verilen önemi göstermektedir. Yaban domuzunun sırtının üstünde yer alan motif ise Curtis tarafından deniz çapasına, Dusinberre tarafından ise Lidce "S" harfine benzetilmiştir.[540]

Kat. No. 92

Skarabe formlu karnelian mührün (**Kat. No. 92**) yüzük olarak kullanılabilmesini sağlayan eklenti altından yapılmıştır.[541] Altın eklenti iki farklı boydaki telden oluşmaktadır. Bunlardan kalın olanı parmağı çevreleyendir. Kalın tel, her iki uç noktasında yassılaştırılarak delinmiştir. Arada bırakılan mesafeye boylu boyunca delinmiş skarabe formlu oval mühür yerleştirilmiş, daha ince bir telin hem mührün hem de kalın telin uç deliklerinden geçirilmesinin ardından altışar ilmek atılarak sabitlenmiştir. Skarabe formlu mührün üst kısmı dış bükey olup, model aldığı bokböceğinin sırt, kanat ve bacak gibi uzuvları düz oyuk çizgiler yardımıyla stilize olarak gösterilmiştir. Mührün yer aldığı alt yüzey oval ve düzdür. Mühür üzerinde oyularak yapılmış bir aslan figürü yer almaktadır. Vücudu ve başı sağa dönük olan aslanın arka ayakları oturur vaziyette olmasına karşın ön ayakları havadadır. Ön ayakların bu hareketi, kuyruğunun yukarıya doğru hafif kıvrık olması ve ağzının açıklığı saldırıya hazır olduğu izlemini vermektedir. Figür herhangi bir zemin çizgisi üzerinde yer almamaktadır. Aslanın pençeleri ve gözleri noktalarla betimlenmiştir.[542]

Kat. No. 94

Skarabe formlu jasper mühür (**Kat. No. 94**) gümüş eklentisi sayesinde yüzük olarak kullanılmıştır.[543] Gümüş eklenti uçlara doğru kalınlaşır. Yüzük taşının gümüş eklentisi at nalı formundadır. Daha ince bir tel, boylu boyunca delinmiş yüzük taşının

[540] Curtis 1925, 38, No. 98; Dusinberre 2003, 267, Fig. 78; Dusinberre 2010, 187, Fig. 16.
[541] **Kat. No. 92** T. Velioğlu, K. Sözeri, H. Günel, T. Songöre tarafından MTA'nın "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Antik Süstaşlarının Gemolojik İncelenmesi" projesi kapsamında "karnelian" olarak tanımlanmıştır.
[542] Curtis 1925, 36-37, No. 94; Dusinberre 2003, 264, Fig. 76; Cahill (Ed.) 2010, 499, No. 124.
[543] **Kat. No. 94** T. Velioğlu, K. Sözeri, H. Günel, T. Songöre tarafından MTA'nın "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Antik Süstaşlarının Gemolojik İncelenmesi" projesi kapsamında "jasper" olarak tanımlanmıştır.

içinden geçer ve parmağı saran kalın telin uçlarına iki ilmek yardımıyla sabitlenir. Oval yüzük taşının üstü hafifi dışbükeydir, mührün yer aldığı alt yüzey ise düzdür. Mührün üzerinde oyularak yapılmış bir aslan figürü yer almaktadır. Aslan oturur pozisyondadır. Vücudu sağa dönük olarak tasvir edilmişken aslanın başı vücuduna oranla oldukça küçük ve cephedendir. Kuyruğu yukarı doğru kalkık ve içe doğru kıvrıktır. Zemin çizgisi hafif eğik olarak çizilmiştir. Aslanın yüz tasviri ve vücut ölçülerindeki uyum da göze alındığında kompozisyonun başarısız bir perspektif denemesi olduğunu söylemek mümkündür. Aslanın ayakları ve gözleri bir dizi noktayla betimlenmiştir. Aslanın sırtının üstünde, havada duran anahtar formlu bir motif bulunmaktadır.[544]

5.2.3. Ağırlık Formlu Mühürler

Kat. No. 78

Ağırlık formlu/silindirik agat mühür yarım daireye yakın bir şekil oluşturan korozyonlu gümüş bir eklentiyle sahiptir.[545] Bu eklentinin dış çapı 1.1cm'dir ve halkayı oluşturan gümüş tel taşı kenarlarından bir pim yardımıyla kavrar. Pim delikleri boncuk deliklerinde olduğu gibi birbirleriyle birleşmezler. Gümüş tel eklenti taşla buluştuğu noktada genişler. Silindirik formun altı yüzeyinde mührün yer aldığı zemin taşın alt projeksiyon noktasından birkaç mm. derindedir. Böylelikle mühür dairesel bir bantla çevrelenmiştir. Taşın alt projeksiyon noktasını oluşturan bu bandın yüzeyi tırnak bezemesiyle süslenmiştir. Objenin alt yüzeyindeki zemin çizgisi üzerinde aslanla boğanın mücadelesi konu edilmiştir. Sağda yer alan boğa figürüne aslan tarafından diz çöktürülmüştür. Boğanın başı hafif yukarıya bakar biçimdedir, ağzı açık ve dili dışarıdadır. Boğanın bu ifadesinden acı içinde olduğu anlaşılmaktadır. Aslan figürü ise boğaya mutlak bir üstünlük sağlamışçasına onu pençeleriyle kavrayıp sırtından ısırmaktadır. Aslanın arka ayaklarından bir tanesi ise boğanın göğsünden destek almaktadır. Aslanın kuyruğu yukarı doğru dairesel bir biçimde kıvrıkken boğanınki

[544] İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4639; Kazı Eser No: Butler J117.; Curtis 1925, 38, No. 99; Cahill (Ed.) 2010, 501, No. 127; Butler 1922, 86-87; Dusinberre 2003, 267, Fig. 79.

[545] **Kat. No. 78** T. Velioğlu, K. Sözeri, H. Günel ve T. Songöre tarafından MTA'nın "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Antik Süstaşlarının Gemolojik İncelenmesi" projesi kapsamında "agat" olarak tanımlanmıştır.

zemine doğru uzanmaktadır. Boğanın kalçasının üzerinde floral bir figür yer almaktadır. Mücadele içindeki hayvanların başlarının üstünde de motifler yer almaktadır. Aslanın başının üstündeki motifin açıkça hilal olduğu anlaşılırken, boğanın başının üstündeki üç konsantrik daire çevresindeki noktaların güneş diski veya yıldız olarak yorumlanmıştır.[546] Kompozisyon Dusinberre tarafından "Hakim Akhaemenid" üslup kategorisi içinde değerlendirilmektedir.[547]

Kat. No. 89

Olasılıkla kalsedondan? yapılmış silindir formlu mührün (**Kat. No. 89**) metal eklentisi günümüze kadar ulaşmamıştır ancak piramidal mühürlerde olduğu gibi yan yüzeylerde paralel olarak sabitleme delikleri bulunmaktadır. Mühür kusursuz bir silindir formunda üretilmemiştir. Bu sebeple "ağırlık formlu" olarak da tanımlanabilir. Mührün bulunduğu alt yüzeyin çapı, üst yüzeyin çapından biraz daha küçüktür. Bu da silindirik formun yan yüzeylerinin hafif bir eğime sahip olmasına sebep olmuştur. Oyulmuş figürlerin bulunduğu dairesel alan düzdür. Mühürde zemin çizgisinin bulunmadığı zoomorfik bir kompozisyon tercih edilmiştir. Kompozisyon dört hayvandan oluşmaktadır. Sahne merkezinde konumlanmış olan ana figür, ayakta duran ve sağa doğru bakan bir anne keçidir. Anne keçinin bacaklarının altında annesini emer pozisyonda sola dönük bir oğlak bulunmaktadır. Anne keçinin sırtında ise yüzü sağa ama vücudu sola bakan bir kuş bulunmaktadır. Kuşun boyutları ve duruşu bir kargayı andırmaktadır. Anne keçinin arka ayağının hemen arkasında ise balığı andıran bir figür bulunmaktadır. Mühürde yer alan figürler piramidal mühürlerde olduğu kadar ayrıntılı işlenmemiştir.[548]

Kat. No. 79

Oval formlu jasper? mührün (**Kat. No. 79**) üst kısmı kubbe formluyken oyulmuş figürün yer aldığı alt kısım düzdür. Obje ağırlık formu olarak da adlandırılabilir. Yanlar ise dike yakın bir alt ve üst yüzeyin arasındaki geçişi sağlamaktadır. Olasılıkla metal olan asma eklentisi günümüze kadar ulaşmamıştır ancak objenin yan yüzeyinde birbirine

[546] Cahill (Ed.) 2010, 498, 121; Curtis 1925, 45, No. 121.
[547] Dusinberre 2010, 186.
[548] Curtis 1925, 46, No. 122; Dusinberre 2003, 282, Fig. 102;

paralel delikler kullanım gördüğü dönemdeki varlığını kanıtlamaktadır. Düz alt yüzeyde yer alan mühür üzerinde sağa dönük oturan sakallı bir erkek figürünün profilden tasvir edildiği görülmektedir. Pers kıyafetleri içindeki bu figür siperli veya tüylü olarak adlandırılabilecek bir taç takmaktadır. Taht veya sandalyeye oturur pozisyondadır ve ayaklarının altında bir tabure vardır. Tahtın yüksek sırtlığının üst kısmı dışa doğru yarım daire oluşturacak şekilde kıvrılmıştır. Saçları başının arkasından kıvrılarak boynuna düşmektedir. Figürün elinde tuttuğu objeler kesin bir şekilde anlaşılamamaktadır. Muhtemelen bir elinde çiçek diğer elinde ise asasının topuzu bulunmaktadır. Tüm sahne bir zemin çizgisi üzerine oturmaktadır.[549] Dusinberre'ye göre **Kat. No. 78**'de olduğu gibi **Kat. No. 79**'da da yer alan ikonografi doğrudan Perslerin anayurdundan alınmış figürlerdir ve her ikisi de Akhaemenid dönemi Sardes elitinin sinkretik/bağdaştırıcı tarzda tasvir edilmiştir.[550]

5.2.4. Oval Formlu Mühürler

Kat. No. 73

3mm çapındaki altın tel, her iki uçta daha ince tel parçalarının eklenerek burulması sonucunda birer halka oluştururlar. Halkaların arasındaki boşluğa yerleştirilmiş olan büyük mavi kalsedon? intaglio bulunmaktadır. Boylu boyunca delinmiş olan intaglio içinden geçirilen başka bir tel, bileziğin ucundaki halkaların her iki tarafına da iki kez sarılarak birleşmesini sağlar.

Oval formlu intaglionun bir yüzeyi kubbeli, diğer yüzeyi ise düzdür. Düz yüzey üzerinde, aynı düzlemde karşılıklı duran Athena ve Hermes tasvirleri yer almaktadır. Soldaki Athena, sağa dönük olarak konumlandırılmıştır. Üzerinde peplos ve bir zırh bulunmaktadır. Kalkanını sağ eliyle tutarken, sol eli yukarı kaldırılmış bir mızrağın tepesini tutmaktadır. Başında Korinth tarzı bir mifer vardır. Hermes ise sola, yani Athena'ya doğru bakmaktadır. Başında bir petasos ve omzunda bir khlamys ile tasvir edilmiştir. Sol eli arkasında, sol omuzundan çıkan kerykeion'u tutarken, sağ kolunu öne

[549] Curtis 1925, 46, No. 123; Cahill (Ed.) 2010, 497, 120
[550] Dusnberre 2003, 154

uzatmış durumdadır.[551] Athena'nın peplos giymesi ve bu kıyafetin Attik tarzda olması, ayrıca mızrak ve kalkanla tasvir edilmesi onun klasik döneme ait olduğunu göstermektedir. Hermes'in ise seyahat şapkası, omzundaki khlamys ve sol elinde kerykeion taşıması gibi detaylar ise klasik dönem sanatının özelliklerini yansıtmaktadır.

Ayrıca Hermes'in duruşunun, Roma'daki Terme Müzesi'nde bulunan ve genellikle Phidias ile ilişkilendirilen Hermes Ludovisi heykeline benzediği belirtiliyor. Bu heykel Roma dönemi kopyası olmasına rağmen orijinalinin klasik döneme ait bir eser olduğu bilinmektedir. Tüm bu dikkate alındığında eser İ.Ö. erken 4. yüzyıl üslubundadır.[552]

Kat. No. 93

Kat. No. 93 üzerinde olasılıkla karneliandan yapılmış mühür bulunan bir yüzüktür. Hangi mezardan ele geçtiği bilinmemektedir. Diğer örneklere kıyasla oldukça geniş çaplı altın bir halkadan yapılmış olan yüzük, mühür açıklığının bulunduğu kısımda hafif genişlemektedir. Karnelian yüzüğün içine yerleştirildikten sonra oval altın çerçeve taşla aynı düzleme gelecek şekilde tıraşlanmıştır. Mühür üzerinde ayakta duran bir kadın figürü bulunmaktadır. Detayların kısmen görülebildiği tasvirdeki kadın figürünün uzun bir khiton giydiği anlaşılmaktadır. Khitonun kalça üzerinde yatay bir kuşağa sahip olduğu görülmektedir. Khitonun dökümlü kumaşı bacaklara doğru pileler oluştururken, üst vücutta elbisenin kumaş dökümüne dair herhangi bir ibare görülememektedir. Bu da tasvir edilen kadın figürünün üst vücudunun çıplak olabileceğini akla getirmektedir. Figür dirseklerini bükerek her iki elinde de baş hizasında doğru kaldırmış biçimde saçlarını tutmaktadır. Bu kompozisyon doğrudan Aphrodite Anadyomene'yi akla getirmektedir. Anadyomene tipi Aphrodite'nin doğumunun ardından denizden çıkışını konu etmektedir. Plinius bu tasvirin kaynağını İ.Ö. 4. yüzyılda yaşamış olan ressam Apelles'e dayandırmaktadır.[553] Bu sahne Sardes buluntusu terrakotta figürinlerde de yer almaktadır ve saçlarını tutma biçimi saçlarda biriken suyu sıkma hareketi olarak yorumlanmıştır.[554]

[551] Curtis 1925, 39, No. 101.; Meriçboyu 2010, 171.
[552] Dunsinberre 2010, 182; Boardman 2015, 595-596.
[553] Plinius N.H. 35.79-97.
[554] Butler 1922, 81, Fig. 76; Gallart Marqués 2015, 93.

Hellenistik dönemde ortaya çıkan bu tasvir plastik sanatıyla eşzamanlı olarak gliptik sanatında da görülmektedir. Hellenistik dönemin ardından Roma döneminde de tercih edildiği gözlemlenebilmektedir. **Kat. No. 93** üzerinde yer alan Aphrodite Anadyomene figürü detaylardan yoksun, oldukça stilize bir üslupta tasvir edilmiştir. Vücut uzuvları genellikle kıvrımlardan yoksun olarak gösterilmiş, yüz detayları ise hiç verilmemiştir. Aphrodite Anadyomene'nin süstaşları üzerindeki tasvirlerine bakıldığında Hellenistik döneme tarihlendirilen az sayıdaki örnekler dışında genellikle benzer bir üslupla betimlendiğini görmekteyiz. Öyle ki, **Kat. No. 93**'ten çok daha detaylı tasvir edilmiş Hellenistik dönem örnekleri Plzantzos tarafından "*Coarse Style*" yani "Kaba Stil" adı altında gruplandırılmıştır.[555] Aphrodite Anadyomene tasvirlerinin bilinçli olarak detaylardan yoksun ve kaba şekilde betimlenmesi bu figürün stilistik gelişiminin izlenmesini de zorlaştırmaktadır. Yine de **Kat. No. 93**'te yer alan tasvirin neredeyse bir silüet şeklinde betimlenmiş olması, yüzeysel baş stilizasyonu ve özellikle de figürün saçlarını tutuş şekli açısından Roma dönemi örnekleriyle büyük benzerlikler göstermektedir. Erimtan koleksiyonunda yer alan ve İ.S. 1. yüzyıla tarihlendirilen Aphrodite Anadyomene'nin tasvir edildiği iki intaglio **Kat. No. 93** ile kompozisyon ve üslup açısından oldukça yakındır.[556] Aphrodite Anadyomene figürünü barındıran süstaşlarının bir kısmının özellikle İ.S. 2 ve 3. yüzyıllarda tılsımlı metinler içerdiği de dikkati çekmektedir. British Museum koleksiyonunda yer alan söz konusu eserlere bakıldığında tılsımlı metinlerin süstaşının her iki yüzünde de yer alabildiği görülmektedir.[557] Sardes örneği olan **Kat. No. 93**'ün ön yüzünde herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. Arka yüzü ise yüzük taşını çevreleyen altın eklenti sebebiyle görülememektedir.

Eserin ele geçtiği mezara dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bundan önceki çalışmalarda, Butler başkanlığında yapılan kazılarda açığa çıkarılmış geç dönem örneklerden olduğu ortaya konulmuş ancak eser için herhangi bir tarih önerisi getirilmemiştir.[558] Eser üzerinde yer alan Aphrodite Anadyomene'nin tasvir biçimi ve

[555] Plantzos 1999, 75, Fig. 247-249.
[556] Konuk ve Arslan 2000, 25-25, Kat. No. 1-2.
[557] British Museum Eser No: 1868,1102.377; 1864,1127.74; 1986,0501.141.
[558] Curtis 1925, 38, No. 100; Dusinberre 2003, 277, Fig. 98.

altın eklentinin Akhaemenid dönemi örneklerinden farklı oluşundan yola çıkarak **Kat. No. 93** için İ.S. 1. yüzyıl tarihi önerilebilir.

5.2.5. Silindir Formlu Mühürler

Kat. No. 87

Silindir formlu agat mühür (**Kat. No. 87**) altın eklentiye sahiptir.[559] Boydan boya delinmiş olan silindirik form, deliklerin sonlandığı her iki noktada disk formlu levha ile sabitlenmiş ardından perçinlenmiştir. Deliklerden birinin yer aldığı üst bölümde disk formlu levhaya yapışık bir asma halkası bulunmaktadır. Asma halkasıyla disk arasındaki uzantı üzerinde dört bant süslemesi vardır. Tepede yer alan asma halkası halkasının üstü ise ufak küresel süsleme öğeleriyle çevrelenmiştir. Tüm eklentiler altından yapılmıştır. Mührün yer aldığı agatın üzerinde beyaz tonlarda belirgin üç hat bulunmaktadır. Mührün tabanında zemin çizgisini oluşturan ve silindirik formu boylu boyunca çevreleyen bir bant bulunmaktadır. Eserin yüzeyinin beşte dörtlük bir kısmı oyma tekniğiyle oluşturulmuş beş figürden oluşan bir grup bulunmaktadır. Merkezde uzun elbisesi neredeyse dizine kadar olan ve sola bakan sakallı erkek figürü yer almaktadır. Kemeri üzerinde, kıvrık kılıcın sapı belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Siperli üçgen bir taç takmakta olup, saçları arkadan omuzlarına büyük yuvarlak bir kütle halinde düşmektedir. Ayaklarının her biri, kompozisyondaki yan figürleri oluşturan iki kanatlı sfenksin başlarının üzerine basmaktadır. Sfekslerin kanatları yukarı ve öne doğru kıvrılmış, kuyruklar ise uçları bükülmüş ve arkaya doğru eğilmiştir. Üstteki erkek figürün kolları açılmış durumda olup, her iki eliyle de birer kanatlı aslanın boğazını kavrayarak havada tutmaktadır. İki sfenksin ayaklarının altındaki düz çizgi zemini işaret etmektedir.[560]

[559] **Kat. No. 87** T. Velioğlu, K. Sözeri, H. Günel ve T. Songöre tarafından MTA'nın "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Antik Süstaşlarının Gemolojik İncelenmesi" projesi kapsamında "agat" olarak tanımlanmıştır.
[560] İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4581; Curtis 1925, 39-40, No. 104; Dusinberre 2003, 260, Fig. 80; Dusinberre 2010, 181-183.

Kat. No. 84

Oldukça özgün bir tasarıma sahip olan (**Kat. No. 84**) eser, yuvarlak uçlu silindirik bir dağ kristali? ve aslan başlı altın eklentinin bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir. Kolye ucu olarak kullanılmış olması muhtemel eserin dağ kristali? kısımı kabaca silindirik bir formda olmasına rağmen yuvarlatılmış uca doğru hafif şişkinlik göstermektedir. Süstaşının diğer ucu ise asma halkasını ağzında tutan altın bir aslan figürüyle tamamlanmıştır. Asma halkası aslanın başıyla aynı doğrultuda olan dik bir tel parçasının yuvarlatılmasıyla oluşturulmuştur. Asma halkasının her iki yanı da küçük küresel boncuklarla süslenmiştir. Silindirik dağ kristali olasılıkla delinerek altın eklentinin içine geçirilmiş ve bu deliklerden yardımıyla perçinlenerek sabitlenmiştir. Her iki tarafta da aslan başının arkasında yer alan yuvarlak düğmeler olasılıkla perçin görevi görmektedir. Altın eklentinin silindirik süstaşını kavrayarak çevrelediği alanda köpek dişi formunda süslemeler yer almaktadır.[561]

5.2.6. STİLİSTİK DEĞERLENDİRME

Anadolu'daki Pers idari sisteminin hakim olduğu yaklaşık İ.Ö. 6. yüzyılın ortaları ile 4. yüzyılın sonları arasındaki Akhaemenid dönemi içerisine tarihlendirilen ve üzerinde eklektik bezemeler ya da ikonografiler içeren farklı sanat eserleri dikkati çekmektedir. Bu eserler üzerinde dikkati çeken yerli Anadolu, Doğu Yunan ve Persli unsurların tanımlanmasında ise farklı terminolojik tanımlamalarla karşılaşılmaktadır. Bunlardan bir tanesi ve kullanımı 20. yüzyılın başlarında başlayan "Greko-Pers" tanımıdır. Sardes Nekropolis sektöründe ele geçen mühürleri de kapsayan ve çoğunlukla Pers yönetimindeki Anadolu coğrafyasına atfedilen önemli bir süstaşı grubunu ilgilendiren bazı bilimsel yayınlarda "Greko-Pers" terimi ilgili eserlerin tanımlamak tercih edilmiştir. Özellikle İ.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısından İ.Ö. 4. yüzyılın içlerine kadar uzanan süreçte, hem Pers idari varlığının somut bir yansıması niteliğinde olması, hem de hüküm süren elitlerin etnik kimliklerine dair ipucu sağlaması açısından oldukça önemlidir.

[561] Kazı Eser No: Butler J45, İstanbul Arkeoloji Müzesi Eser No: 4577, Curtis 1925, 25, No. 49, Meriçboyu 2010, 171, Fig 13.

Gemolojik eserlerde "Greko-Pers" tanımlamasının ayırt edici bir stil olarak kullanımı, 20. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. A. Furtwängler bu terimi ilk defa mühürler üzerindeki Arkaik Yunan ve Doğu unsurlarının karışımını tanımlamak için kullanmıştır.[562] 20. yüzyılın ortalarına, G. Richter bu stildeki kompozisyonların Yunan kökenli olmadığını ancak figürlerin işlenişi ve estetik anlayışın Yunan kökenli olduğunu söyler ve Yunanlı sanatçıların bu eserleri Pers işverenlerin emrinde çalışarak olabileceğini öne sürer.[563] 1970 yılında gelindiğinde ise, J. Boardman, Batı Anadolu'daki Pers satraplıklarına atfedilen mühürlerin bir araya getirir ve alt stillere bölerek inceler.[564] Boardman'ın çalışması içinde yer alan "Saray Stili", "Yunan Etkili Stil" gibi tanımlamalar hala tercih edilmektedir; ancak, son yıllarda yapılan bilimsel çalışmalarda artık "Greko-Pers" stili tabiri geçerliliğini yitirmiş gibi durmaktadır. Son yıllarda söz konusu mühür grubunu daha iyi tanımlayan ve Anadolu kökenli üretimi vurgulayan "Anadolu-Pers veya Lydia-Pers (Lydo-Pers)" ifadeleri tercih edilmektedir.[565]

Akhaemenid dönemi mühürler incelenirken mevcut stillerin belirlenmesine ve kültürel etkileşimlere ışık tutan iki önemli arkeolojik buluntu grubu kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi Pers gliptik sanatının merkez ikonografisini temsil eden Persepolis Tahkimat arşivindeki mühür baskıları, ikincisi ise Sardes ile birçok açıdan benzerlik gösteren bir Batı Anadolu satraplığı olan Daskyleion mühür baskılarıdır. Yunan etkileşiminin takip edilebilmesi için ise, Batı Anadolu ve Kıta Yunanistan gliptik sanatı temel alınmaktadır.

Yunan Etkili Stil

Sardes buluntuları içinde Yunan etkisi altında kümelenen mühürlere baktığımızda, Yunan mitolojik karakterlerinin ve lir gibi Yunan kültürüne atfedilen objelerin yer aldığı mühürler dikkati çekmektedir.[566] Boardman söz konusu eserlerden

[562] Furtwängler 1900, III, 116-126.
[563] Richter 1946, 30.
[564] Boardman 1970.
[565] Polat 1998, 300; Dusinberre 2010.
[566] Boardman lir çalgısının Yunan kökenli bir çalgı olduğunu vurgulamaktadır. Lir çalgısının Mezopotamya'da İ.Ö. 3. bine kadar uzanan bir tarihi vardır ancak doğu kökenli lir çalgılarına baktığımızda daha büyük olduklarını görmekteyiz. Formları bugünün arp çalgılarını andırırlar. Yunan liri ise daha küçük, yumuşak hatlı simetrik bir forma sahiptir. Boardman burada muhtemelen Yunan tipi olan küçük ölçekli lirden bahsetmektedir.

bahsederken "Yunan Stili" terimini kullanmaktadır. Ancak bu eserler her ne kadar "Yunan Stili" adı altında değerlendirilmiş olsalar da, gerek figüratif gerekse form açısından yerel veya doğulu etkiler taşıdıklarını belirtmiştir.[567] Ayrıca eserlerin bir kısmının Yunanlı gem ustaları tarafından Pers coğrafyasında üretilmiş olabileceği öne sürmüştür.[568] Bu sebeple "Yunan Stili" yerine "Yunan Etkili Stil" terimini kullanmak, Yunan üretimi eserlerle karıştırılmaması açısından daha doğru olacaktır.

Klasik Yunan gemleriyle Anadolu-Pers eserleri arasındaki önemli ayrımlardan bir tanesi, Anadolu-Pers mühürlerinde oymacılık tekniğinin gizlenme eğiliminde olunmamasıdır. Başka bir deyişle, Anadolu-Pers mühürlerinde figürlere ait detaylara daha az özen gösterilmesidir.[569] Hem oyma tekniğindeki detaylara gösterilmiş özen, hem de tercih edilen figürler bakımından, Hermes ve Athena'nın tasvir edildiği **Kat. No. 73** Yunan etkisine örnek gösterilebilir. Eserde kompozisyonun oluşturuluş biçimi, figürlerin birbirleriyle ilişkisi ve bir mitolojik hikâyeyi doğrudan akla getirmiyor oluşu, form kesiminin bir yüzünün hafif dışbükey oluşu ve mavi kalsedon tercihi Boardman tarafından eserin dikkat çeken özellikleri olarak belirlenmiştir. Hermes figürünün Phidias ile ilişkilendirilen Ludovisi pozunun kullanılmış olması ve bu pozun Athena ile ilişkisinin olmayışı sanatçının figürleri bağımsız olarak bir araya getirdiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Sanatçıya atfedilen ve Pers imparatorluğunun doğu ucunda Hinduş başkentiyle ilişkilendirilen başka bir eserde de Nemea Aslanı hikayesine Eros figürü eklenmiştir. Boardman'a göre sanatçı Pers coğrafyası içinde çalışan bir Yunanlıdır. Batı Anadolu veya Kıbrıs kökenli de olabilir. Ayrıca bu mühür oymacısının elinden çıkan eserlerin ise Helen tarzına yakın bir pazara hitap ettiği düşünülmektedir.[570] Eserin yerel üretimine dair en önemli ipucunu sağlayan altın eklentisi ikonografik tartışmalar içinde göz ardı edilmektedir. **Kat. No. 73**'ün altın eklentisi Sardes nekropolisinden ele geçen Akhaemenid dönemi skarabe yüzük taşlarının da (**Kat. No. 74, Kat. No. 75 ve Kat. No. 92**) sahip olduğu burgulu bağlama tekniği kullanılarak bir araya getirilmiştir. Eser grubunun çoğunluğunu oluşturan piramidal mühürlerin formunun bu metal eklenti tipine

[567] Boardman 1970, 26.
[568] Boardman 1970, 26; Boardman 2015, 595-596.
[569] Dusinberre 2003, 163.
[570] Boardman 2015, 595-596.

uygun olmadığını da dikkate alacak olursak, burgulu eklentileri yerel üslubu destekleyen özellikler olarak görmek yanlış olmayacaktır.

Yunan etkisinin gösteren başka bir mitolojik figür olan Eros tasvirini **Kat. No. 74** ve **Kat. No. 77** eserleri üzerinde görmekteyiz. Her iki eser üzerinde de aynı figür benzer pozisyonlarda tasvir edilmiş olmasına rağmen birbirlerinden oldukça farklı biçimde gösterilmiş oldukları dikkati çekmektedir. **Kat. No. 77**'deki Eros figüründe, Yunan gemlerindeki ayırt edici özellik olan oyma detaylarının gizlenmesi ve tasvirdeki vücut kıvrımı gibi detayların varlığı eseri doğrudan Cenevre'de bulunan örnekteki gibi Geç Arkaik Yunan üretimi gemlere yaklaştırırken, piramidal olan mühür formu sebebiyle Yunan ve Pers sanatının bir birleşimi olarak ele alınmaktadır.[571] **Kat. No. 74**'te ise Eros figürünün çok daha stilize ve detaylardan yoksun tasvir edilmiştir. Pers mühürlerindeki vücut kıvrımlarının çoğu zaman doğrusal olarak gösterilmesi ve oyma detaylarının gizlenmemiş olması gibi özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca, Daskyleion'dan ele geçmiş olan ve üzerinde Eros figürünü barındıran DS 161.1-2 örnekleriyle de üslup açısından benzerlik göstermektedir.[572] Dusinberre tarafından Yunan üslubunda oyulmuş olduğu belirtilmiş olsa da, söz konusu eserin üslubunun Persli ancak tercih edilen karakterin Yunanlı olduğunu belirtmek gerekir.[573]

Boardman'ın tespitine göre; ikonografilerdeki bazı tekil hayvan figürleri veya antitetik/zıt gruplar Akhaemenid sanatına tezatlık oluşturmaktadır. Bu da Yunan seramikleri veya sikkeler üzerindeki tasvirleri anımsatmaktadırlar. Ayrıca Sardes gibi merkezlerin "Oryantalizan" adını verdiği bu evrelerin oluşumunda önemini vurgulamaktadır.[574] **Kat. No. 76, Kat. No. 80, Kat. No. 85** ve **Kat. No. 86** bu evre içinde değerlendirilmektedir. Anadolu'da Perslilerden önce de kullanılan "Potnia Theron" benzeri figür, İ.Ö. 5. yüzyıl sonunda II. Artaxerxes'in Anahita kültünü Sardes'e tanıtması sonucunda değişiklikler göstermiştir. **Kat. No. 85**'te tasvir edildiği gibi, Sardes buluntusu olan bir pişmiştoprak mimari levha üzerinde de aslanları iki eliyle arka bacaklarından tutan figür Artemis olarak tasvir edilmiştir.[575] Sardes'de ele geçen bu pişmiştoprak

[571] Boardman 1968, 72, No: 171; Boardman 1970, 27, No. 17.
[572] Kaplan 2002, II, 144, DS 161.
[573] Dusinberre 2010, 181.
[574] Boardman 1970, 27.
[575] Boardman 1970, 28, Fig. 7.

mimari levha üzerindeki Potnia Theron tasvirine oldukça benzer bir mühür baskısı örnek Daskyleion'da da ele geçmiştir.[576] **Kat. No. 76**'da ise, insan başlı ve kuş vücutlu bir figür bulunmaktadır. Bu figür Boardman tarafından siren olarak tanımlanmıştır ve New York'ta bulunan konoid bir mühür üzerindeki figür ile olan benzerliği vurgulanmıştır.[577] Söz konusu New York örneği **Kat. No. 76**'dan daha iyi modellenmiştir ve detaylar daha belirgindir. Ahkaemenid örneklerine benzeyen sakallı baş stilizasyonu ve krali olarak adlandırılabilecek bir taç takmaktadır. İlginç olan ise böylesine doğu etkileriyle tasvir edilmiş bir figürün Yunan sahnesiymişçesine lotus koklarken gösterilmesidir. Sahneyle bağdaşmayan benzer bir örnek Sardes buluntusu olan **Kat. No. 76**'da da vardır. Sardes buluntusu eserdeki siren Yunan çalgısı olarak bilinen bir lyra tutarken betimlenmiştir. Lyra/lir ve lotus koklama sahneleri Persepolis Tahkimat arşivi ve Daskyleion bullalarında karşımıza çıkmamaktadır. Bu da "lyra çalan siren" tasvirinin Yunan ve Pers sahnelerinin yerel bir yorumu olabileceğini düşündürmektedir.

Butler başkanlığındaki Sardes kazıları sırasında Nekropolis sektöründen ele geçen Yunan Etkili Stil altında incelenmesi, bu eserlerin yalnızca Yunan stilinde değil, aynı zamanda yerel ve doğulu etkiler taşıdığı gerçeğini gözler önüne sermektedir. Bu eserler, Yunanlı gem ustaları tarafından Pers coğrafyasında üretilmiş olabilir ve bu nedenle "Yunan Stili" yerine "Yunan Etkili Stil" terimini kullanmak daha doğru olacaktır. Ayrıca, bu eserlerdeki oyma tekniği ve figüratif detayların farklılıkları, Yunan ve Pers gliptik sanatının nasıl etkileşime girdiğini ve yerel üsluplarla nasıl birleştiğini göstermektedir. İlgili araştırmacılar tarafından oldukça detaylı biçimde incelenmiş olan söz konusu ikonografik değerlendirmeler bu çalışma sonuçları tarafından da desteklenmektedir.

Saray Stili

Pers İmparatorluğu, farklı etnik grupların ve kültürlerin bir araya gelmesine olanak tanımıştır, bu da imparatorluğun görkemini ve otoritesini yansıtan belirgin sanatsal tarzların gelişimine sahne olmuştur. "Saray Stili" özellikle Akhaemenid mühür

[576] Kaplan 2002, I, 65; Kaplan 2002, II, DS 43.
[577] Boarman 1970, 28, Fig 29.

sanatında önemli bir sanatsal ifade olarak ortaya çıkmıştır. Saray Stilinin kökenleri, özellikleri ve önemi Persepolis Tahkimat arşivine dayandırılarak incelemektedir.[578]

"Saray Stili" terimi, ilk olarak J. Boardman tarafından Akhaemenid Pers mühür sanatının özel bir sınıfını tanımlamak için kullanılmıştır. Boardman, Saray Stili mühürlerin önceki Akhaemenid heykel üslupları ve Yunan göçmen sanatçıların etkileriyle harmanladığını gözlemlemiştir. Başlangıçta, Saray Stili mühürler, Hazine Tabletleri'nden ve müze koleksiyonlarındaki bazı mühürlerden yapılan mühür baskılarının incelenmesi yoluyla tanımlanmıştır. Ancak, daha sonra yapılan araştırmalar, özellikle Persepolis Tahkimat arşivinden, stilin doğası, kökenleri ve evrimi hakkında daha detaylı bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır. [579]

Saray Stilini temsil eden mühürler genellikle kahramanca karşılaşmaları veya Akhaemenid dünya düzeni kavramlarıyla yakından ilişkili sembolik tasvirler barındırmaktadır. Taçlı figürler, kanatlı diskler, Pers, Elam ve Akad dillerinde yazıtlar gibi ikonografik unsurlar yaygın özelliklerdir. Saray Stili mühürlerde, Pers Saray kıyafetlerinde süslenmiş kraliyet figürlerinin tasvir edilmesi, Saray Stilinin görsel dilinin karakteristik öğelerdir.[580] Saray stilinde konuların çoğunluğu doğaüstüdür. Akhaemenid sanatı burada da Eski Assur sanatından etkilenmiştir. Gerçek bir vücut modellemesi yoktur, fıçı benzeri gövdelerde genellikle anatomi yele, kaburga ve kalça kasları gibi unsurlara indirgenmiştir. Yumru pençeler, eklemler ve kükreyen ağızlarda matkabın ucu yardımıyla nokta dizisi kullanılır. İnsan özelliklerinde, dolgun yanaklar, düğme burunlar, boncuk gözler ve kıvırcık saçlar ön plandadır. Sardes piramidal mühürleri çoğunlukla Persepolis'te görülen 5. yüzyıl ortaları ve önceleri tarihlenen tarza daha çok benzemektedir.[581]

Aslanlar veya yaratıklarla mücadele içindeki erkek figürlerin yer aldığı sahneler literatürde çoğunlukla kahramanlıkla ilişkili olarak sınıflandırılır. Mücadele içindeki bu figürlerin içinde bulundukları sahnelere bu sebeple "heroik/kahramanlıkla ilgili" ismi verilmektedir.[582] Figürlerin giydikleri gevşek kollu uzun elbisenin kıvrımları dikey olarak

[578] Garrison ve diğ. 2001, 18-19; Garrison 1991, 13.
[579] Boardman 1970.
[580] Garrison 1991, 13.
[581] Boardman 1970, 31.
[582] Dusinberre 2003, 170; Boardman 1970, 31.

iki yana yayılır. Dikey katlar basit bir bantla gösterilir, yatay katlar ise çoğu zaman atlanır. Katlanmalar genellikle uzun elbiseyi kısaltan yukarı çekik kemerin üzerinde toplanmıştır. Yunanlardaki khiton giyme biçimine benzer. Elbiseler profil görünüme sahip olacak şekilde giyilir. Elbiselerin etek temsili çoğunlukla yanlıştır, vücut pozisyonuna göre uzun elbisenin etek boyu olması gerektiği gibi kıvrılmaz. Elbise eski Assur ve Babil'de olduğu gibi kimi zaman bele kadar bölünmüş, yatay şeritlerle bezenmiştir. Saçlar boyunda ince bir tokayla Assur stilinde toplanmıştır. Toka bazen biraz daha kalın olabilir. Genellikle başlık dikey yivlere sahiptir. Başlıklar mazgallıdır ve kimi zaman krali sfenkslerde de görülür.[583] Behistun kabartmasında Darius'un da mazgallı bir taç taktığı görülmektedir. Akhaemenid sanatında aslan ve yaratıklarla birlikte tasvir edilen figürler bazen kısa tunik ve tozluklar giymektedirler. Kral bu şekilde tasvir edilmediğinden bu figürleri kral olarak nitelendirilmez.[584] Sardes mühürlerindeki heroik/kahramanlık içeren sahnelere baktığımıza karşımıza iki örnekle (**Kat. No. 81 ve Kat. No. 88**) Persli saray kıyafetleri içinde bir figür ve kanatlı aslan-grifonla mücadelesi çıkmaktadır. Bu kompozisyon Persepolis'te yer alan Darius Sarayındaki bir kapı sövesinde yer alan Shahriar kabartmasından, Tahkimat arşivinden ve Daskyleion arşivinden de bilinmektedir.[585] **Kat. No. 90**'da karşımıza çıkan Persli figür ise diz çökerek nişan aldığı okuyla aslan avlamaktadır. Bu sahne mühür baskılarından bilindiği gibi Pers sikkelerinden de bilinmektedir ve M. C. Root tarafından "II. tip okçu" olarak sınıflandırılmaktadır.[586] Kahraman figürler her zaman mücadele içinde tasvir edilmemektedirler. Sardes örneği olan **Kat. No. 79**'da Persli bir figür taht veya sandalyeye oturur pozisyonda tasvir edilmiştir. Bu komposizyon ilk olarak Persepolis'teki Apadana merdivenlerini süsleyen kabartmaları akla getirmektedir. Bu kabartmalar tahtta oturan Pers kralına hakimiyeti altındaki halkların sunduğu hediyeleri konu edinmektedir.[587] Doğrudan aynı kompozisyonu paylaşmasa da, taht veya sandalyeye oturan kahramanların Tahkimat arşivinde yer aldığını da bilmekteyiz.[588]

---

[583] Boardman 1970, 31.
[584] Boardman 1970, 32.
[585] Garrison 1991, 14, Fig. 25; Garrison ve diğ. 2001, 299, Cat. No. 202-210; Kaplan 2002, Vol II, 65, DS 18.
[586] Root 1989, 44.
[587] Dusinberre 2003, 78
[588] Garrison ve diğ. 2001, 436-437, Cat. No. 309-310.

Popüler yaratıklardan bir tanesi olan aslan-grifonlar ise aslen Yakındoğu kökenlidir. Uzun kulaklı, boğa boynuzlu, aslan başı, aslan gövdesi ve ön ayaklarına sahip, bir kuş gibi kanat ve arka ayaklara olan, devekuşu gibi tüylü bir kuyruğu bulunan yaratıklardır. Orta Assur (İ.Ö. 1350-1000)sanatında görülür, Yeni Assur (İ.Ö. 1000-612) ve Yeni Babil (İ.Ö 612-539) sanatında da aynı şekilde kullanımı devam eder. Aslanlardaki boğa boynuzlarının yerini keçi boynuzlarının alması veya dişi aslanın yanlış tasvir edilmesi gibi detaylar hayvanların anavatanında uzak kültürlerin yarattığı etkileşime işaret ediyor olmalıdır.[589] **Kat. No. 82, Kat. No. 95, Kat No. 96 ve Kat. No. 98** gibi Sardes örneklerinde de bu stil altında sınıflandırılan kanatlı aslan-grifon ve sfenksler karşımıza çıkmaktadır. Farklı kompozisyonlar içinde de tercih edilen aslan-grifonların kökeni Akad dönemine dayanmaktadır ve benzer örnekler Persepolis'in yanı sıra Batı Anadolu'da önemli bir satraplık olan Daskyleion'da da görülmektedir.[590] Tüm bu stilistik ve arkeolojik veriler ışığında, Sardes'de altın eser üretiminin yanı sıra Saray stili ikonografisi üreten gem atölyelerinin varlığından bahsetmek mümkündür.[591]

Saray Stili'nin incelenmesi, Pers İmparatorluğu'nun sanatsal zenginliğini ve kültürel çeşitliliğini gözler önüne sermektedir. Akhaemenid mühür sanatında belirgin bir ifade olan Saray Stili, farklı etnik grupların ve kültürlerin bir araya gelmesiyle oluşan karmaşık bir sanatsal yapıyı temsil etmektedir. Saray Stilinin kökenleri ve özellikleri, Persepolis Tahkimat arşivine dayandırılarak uzun yıllar boyunca araştırmacılar tarafından detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu araştırmalar, stilin hem Yunan göçmen sanatçıların hem de önceki Akhaemenid heykel üsluplarının etkilerini nasıl harmanladığını ortaya koymaktadır. Saray Stili, Pers İmparatorluğu'nun görkemini ve otoritesini yansıtan bir sanatsal ifade olarak hem tarihi hem de kültürel anlamda büyük bir öneme sahiptir. Saray Stili ile ilgili literatürde yer alan ve bu tez kapsamında da alıntılanmış yayınlar, bu çalışmanın sonuçları tarafından da desteklenmektedir.

[589] Boardman 1970, 32.
[590] Black ve Green 1992, 121; Kaplan 2002, Vol I, 62.
[591] Marvin 1973, 11.

Anadolu-Pers ve Baskın Akhaemenid Stilleri

Akhaemenid ikonografisinin mühürler üzerindeki yansıması, satraplık başkenti olan Sardes'teki seçkin sınıfın Pers ideolojisinin yaygın olarak benimsendiğini ortaya koymaktadır.[592] "Greko-Pers" adıyla anılan stilin yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı üslubu yansıtmadığını vurgulamıştık. Bu tartışma aynı zamanda mühür oyma sanatçılarının ve mühür sahiplerinin etnik kimliğine dair tartışmaları doğurmaktadır. Etnisite konusunda yapılan tartışmaların bilinmezlerinin arkeolojik buluntular ile desteklenememesi ve kısır döngü içinde devam etmesi sonucunda Greko-Pers üslubun etnik bir gösterge olmasından ziyade, Akhaemenid hiyerarşi dahilinde mühür kullanıcısının sosyal konumuna gösteren bir işaret olması gerektiği fikri ortaya çıkmıştır.[593] Bu doğrultuda Dusinberre coğrafi ve etnik çağrışımlardan ziyade üslubun sosyopolitik anlamını öne çıkaran "Achaemenid hegemonic" adıyla anılması gerektiğini önermiştir.[594] Bu İngilizce terim Dusinberre tarafından yapılmış yayınların Türkçe çevirilerinde karşımıza "Hakim Akhaemenid" adıyla çıkmaktadır.[595] Ancak, isim önerisinin anlatılmak isteneni karşılaması bakımından "Baskın Akhaemenid" çevirisi daha yerinde olacaktır.

Dusinberre, Baskın Akhaemenid stilin daha kapsayıcı olma iddiasıyla Pers İmparatorluğu'nda, Daskyleion ve Sardes gibi merkezlerdeki yönetici sınıflar arasındaki ilişkileri gösterirken, çeşitli kültürlere ve etnik gruplara sahip imparatorluğun Gordion gibi daha az önem arz eden şehirlerindeki Akhaemenid egemenliğinin güçlü etkisini ortaya koyduğunu savunmaktadır.[596] Böylelikle Boardman gibi araştırmacıların özel bir stil altında toplamadıkları **Kat. No. 75, Kat. No. 78, Kat. No. 91, ve Kat. No. 94** gibi hayvan (aslan, domuz, boğa, aslan-boğa mücadelesi) tasvirlerini barındıran mühürleri de Baskın Akhaemenid stilin içinde dahil eder. Kapsamı daha geniş olan bu stil önerisi oldukça makul gibi görünse de, Dusinberre bir noktayı gözden kaçırmaktadır. O da; itiraz ettiği "Greko-Pers" teriminin aslında bir şekilde Anadolu'da üretilmiş Akhaemenid ve Yunan etkisini barındıran tüm mühürleri kapsadığıdır. Üstelik aynı makalede "Lydia-

[592] Dusinberre 2020, 343.
[593] Dusinberre 2010, 183-185.
[594] Dusinberre 2010,183-185; Dusinberre 2020, 326.
[595] Dusinberre 2010.
[596] Dusinberre 2010, 185-186.

Pers" tanımını başlık olarak kullanmıştır. Dusinberre'nin itiraz etmek istediği nokta belki de Boardman'ın belirlediği "Saray Stili" gibi alt üslupların tüm ikonografiyi kapsamaktaki yetersizliğidir. Eğer durum böyleyse, kapsamlı bir üslup yaratmak yerine sınıflandırılamamış figür gruplarını inceleyerek, onlar için yeni üslup önerileri getirmek daha doğru olacaktır. Bunun güzel bir örneği Deniz Kaplan tarafından Daskyleion mühür baskılarını incelediği yayında yapılmıştır.[597] Kaplan "Persianizing/Persleştirme "adı altında, konu ve detaylar açısından Pers kültürüne ait özellikler bulunduran ancak, imparatorluğun merkezindeki sanata özgü stilistik referanslar barındırmayan eserleri sınıflandırır. Bu kategoride yer alan mühürlerin çoğu, Yunan sanat anlayışının, Anadolu, Yakın Doğu ve Pers özellikleriyle birleştiği yönlerini yansıtır. Betimlenen konular arasında av sahneleri ve boğa, domuz, deve ve köpek gibi hayvanlar yer almaktadır.[598] Sardes, Daskyleion kadar geniş bir mühür ikonografisine henüz sahip değildir. Boardman'ın "Saray Stili" ve "Yunan Etkili Stil" Akhaemenid Sardes mühürlerini büyük ölçüde kapsamaktadır. İçlerinde domuz, aslan, aslan-boğa mücadelesi ve geyik gibi figürleri barındıran mühürler için gündelik ve pastoral hayatı karşılaması bakımından "Rustik Akhaemenid" adı altında gruplanabilir.

Yeni Babil Stili

Yeni Babil stili Sardes buluntuları içinde tek örnekle temsil edilmektedir. Stilize figürler ve matkap kullanımının yoğunluğuyla öne çıkan stilde genelde tapınma ritüelleri veya sunu sahneleri konu edilmektedir ve kompozisyon içinde kutsal semboller yer alır. **Kat. No. 97** Sardes'te bulunmuş olup, bu stil altında değerlendirilen tek gemolojik eserdir. Eser üzerinde "Parakku" adı verilen bir kült kürsüsü üzerinde Dusinberre tarafından Marduk ejderhası olabileceği düşünülen bir yaratığın oturduğu görünmektedir.[599] Hemen karşısında ise ayakta duran, yüzü kürsü üzerinde duran yaratığa doğru dönük sakallı bir erkek figürü yer almaktadır. Erkek figürün sağ kolu dirseğinden bükülmüş şekilde öne doğru uzanmaktadır. Eli ise, avcu kendisine bakacak şekilde açık durmaktadır. Figürler profilden tasvir edilmiştir. Bu kompozisyon tipik bir Yeni Babil stili

[597] Kaplan 2002.
[598] Kaplan 2002, I, 107.
[599] Dusinberre 2003, 276.

ibadet sahnesidir. Bu sahneye oldukça benzeyen bir ibadet sahnesi örneği Belçika'daki Kraliyet Sanat ve Tarih Müzesinde İ.Ö. 5. yüzyıla tarihlenen bir mühür üzerinde yer almaktadır.[600] Belçika örneği, Sardes örneğiyle kompozisyon açısından büyük benzerlikler göstermektedir. İbadet eden erkeğin eli açık bir şekilde ayakta duruşu ve karşısındaki kült kürsüsünün tasviri oldukça benzerdir. Ancak, kült kürsüsü üzerinde bir ejderha yerine keçi-balığı yer almaktadır. Bu da bize Sardes örneği olan **Kat. No. 97**'deki ejderin de karışık bir yaratık olma ihtimalini akla getirmektedir. Yine Kraliyet Sanat ve Tarih Müzesinde yer alan başka bir örnek üzerinde ise aynı tarzdaki ibadet sahnesi konu edilmiştir.[601] Bu defa sahnede bir kült kürsüsü bulunmamaktadır, onun yerine elini ibadet pozisyonunda tutan figürün karşısında aslan-ejderha figürü yer almaktadır. Aslan-ejderha figürünün kalçası ve kıvrımlı kuyruğuna baktığımızda aynı tasviri Sardes örneği olan **Kat. No. 97**'de de olduğunu görmekteyiz. Bu detayın gözden kaçmış olmasının sebebi muhtemelen bir Marduk ejderhasına değil de, aslan-ejderhaya ait olan figürün oturur pozisyonda olması olabilir. Sahnenin Marduk ile olan tek ilişkisi, iki figür arasında yer alan ve Marduk'un simgelerinden birisi olan kanatlı güneş kursudur. Yeni-Babil stil Akhaemenid sanatında devam ettiği gibi Sardes ve Daskyleion benzeri merkezden uzak satraplıklarda da varlığını sınırlı da olsa sürdürmüştür.[602]

5.3.MEZARLAR DIŞINDAKİ ALANLARDA ELE GEÇEN GEMOLOJİK ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

5.3.1. Mühürler

Kat. No. 52

Serpantinden yapılmış yuvarlak formundaki eser bir yüzünde oldukça stilize bir üslupla tasvir edilmiş bir hayvan figürü yer almaktadır. Hayvanın vücudunu doğrusal sayılabilecek yatay uzun bir çizgi oluşturmaktadır. Bu uzun çizginin sağ uçta hafif aşağı

[600] Niederreiter 2020, 183, No. 72.
[601] Niederreiter 2020, 186, No. 73.
[602] Kaplan 2002, I, 106.

doğru kıvrıldığı, hemen ardından da sonlandığı görülmektedir. Bu kıvrım olasılıkla hayvanın başına aittir. Yatay çizginin kıvrıldığı sağ ucun hemen üzerinde yay benzeri hafif eğimli iki çizgi yükselmektedir. Bu çizgiler de boynuzları temsil ediyor olmalıdır. Uzun yatay çizginin hemen altında ise iki grup halinde ikişerli, aşağı yukarı eşit uzunluklarda dik uzantılar yer almaktadır. İkili gruplar haline tasvir edilmiş bu dikey çizgiler dört ayağı temsil etmektedir. Herhangi bir kuyruk tasviri dikkati çekmemektedir. Arka ayakların vücudu oluşturan uzun dikey çizgiden biraz geride gösterilmesi tasvir edilen hayvanın kısa bir kuyruğu varmış izlenimi yaratılmıştır. Tasvirin aktarılış biçimine bakıldığında bu hayvanın keçi veya geyik olabileceğini söylemek mümkündür.

Kat. No. 52 HoB sektöründe kazılan "Derin Sondaj C" içinde, Lydia IV seviyesine (İ.Ö. 900-850) tarihlenen bir yapı katında, kuru gıda depolandığı düşünülen bir pithos ve diğer pithos parçalarıyla birlikte ele geçmiştir.[603]Eserin yapımında serpantin kullanılmıştır. Serpantin özellikle Girit ve Minos üretimi mühürlerinde sıklıkla tercih edilmiş bir taş türü olup.[604] Ege coğrafyasında İ.Ö. 18-14. yüzyıl aralığında yaygın olarak kullanıldığını belirtmek gerekir.[605]

Ege Dünyası Geç Tunç Çağın (ca. İ.Ö. 2300-1300) mühürlerinde üst düzey bir işçilikle karşımıza çıkmaktadır. Özenle şekillendirilmiş taşların üzerinde yer alan sahnelerdeki tasvirler de güçlü bir anlatıya sahiptir. Fakat tasvirlerdeki bu güçlü ve detaylı anlatım Geç Tunç Çağı sonuna doğru yerini daha stilize bir anlatıma bırakmıştır. Uzun ve yassı gövdeleri olan, iç eklemleri olmayan ve toynak, eklem ve gözler için yalnızca küçük noktalara sahip stilize hayvan tasvirleri yaklaşık olarak İ.Ö. 1300 sonrası görülmektedir.[606] Ege Tunç Çağının sonundaki bu stilize hayvan tasvirlerine sahip üslup Kat. No. 52 üzerindeki keçi tasvirine çok benzemektedir. **Kat. No. 52'**nin taşıdığı tasvirin Ege coğrafyasındaki Geç Tunç Çağı sonundaki stilistik özelliklere benzediğinden yola çıkarsak, sahip olduğu üslup onu Ege Anakarası ve Girit kronolojisinde Geç Hellas III A2-b evresine (yaklaşık olarak İ.Ö. 14. yüzyıl sonları) tarihlendirilmesini mümkün kılar. Ayrıca, **Kat. No. 52**'den daha detaylı tasvir edilmiş olsa da, bu natüralistik stilize stilin

[603] Ramage ve diğ. 2021, 40-41; Fig. 3.6 ve 3.7 (Pithos); HoB 242 (mühür)
[604] Rapp 2009, 123.
[605] Younger 2022, 341, Tab. 19.1; Rapp 2009, 122.
[606] Younger 2022, 334-344.

İ.Ö. 1. binde Anadolu'da da görüldüğünü belirtmek gerekir. Karneliandan yapılmış Troia buluntusu intaglio boncuk bu duruma örnek gösterilebilir.[607]

Anadolu'da yer alan çağdaş Gordion tabakalarında ise üç adet mühür ve bir adet mühür baskısı bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi Erken Demir Çağı (İ.Ö. 1100- 950)[608] diğer iki mühür ve bir adet mühür baskısı Erken Frig Dönemine tarihlendirilmektedir (İÖ 950- 800).[609] Çağdaş örnekler üzerinde yer alan tasvirler **Kat. No. 52**'nin üzerinde bulunan tasvirden farklıdır. Tasvir olarak en yakın örnek Orta Frig Dönemine (İ.Ö. 800-450) tarihlendirilmektedir.[610] Üç adet hayvanın tasvir edildiği sahnenin merkezinde stilize olarak tasvir edilmiş keçi figürü yer almaktadır. Sardes örneğinde olduğu gibi profilden verilen tasvirin hatları daha gerçekçidir. Bu mühür en geç İ.Ö. 700'e tarihlendirilmiştir.[611] Mühür formları da farklılık göstermektedir. Gordion Erken Demir Çağa tarihlenen mühür ve Erken Frig Dönemine tarihlenen mühürlerden bir tanesi skarabe tipine sahiptir.[612] Erken Frig Dönemine tarihlenen diğer mühür ise kare formundadır.[613] **Kat. No. 52** yuvarlak formlu bir mühürdür. Lentoid, dairesel planlı ve daha az yaygın olan amigdaloid ve eliptik planlı gibi bikonveks formlar Ege Dünyası'nda yaygın olarak kullanılırken, scarabe tip daha çok Mısır ile ilişkilidir.[614] Mührün sahip olduğu bu tipolojik özellik, bulunduğu konteksteki diğer buluntulardan yola çıkılarak kurulan Yunan anakarası ile olan kültürel etkileşim önerisini destekler niteliktedir.

Kat. No. 64

Eser Pers dönemi Sardes mühürlerinden de bildiğimiz "ağırlık" benzeri bir forma sahiptir. Kısmen silindirik gövdeyi hafif dışbükey bir tavan ve mührün yer aldığı düz bir taban tamamlamaktadır. Taban ve tavan arasında yaklaşık olarak 2.5cm'lik bir çap farkı bulunmaktadır. Bu da mührün yanal yüzeyinin daha geniş olan tavandan tabana doğru daralmasına sebep olmuştur. Eser burgulu bakır alaşım bir eklentiye sahiptir. Eklentiye

[607] Ludvik ve diğ. 2015, 7-8, Fig. 4-5.
[608] Dusinberre 2005, Fig 25.
[609] Dusinberre 2005, Fig 26-28.
[610] Dusinberre 2005, Fig 36.
[611] Dusinberre 2005, Cat. 26.
[612] Dusinberre 2005, Cat. 15-16.
[613] Dusinberre 2005, Cat. 17.
[614] Younger 2022, 331.

yer açmak amacıyla formun çember yayıyla çap çizgisi arasında kalan bir bölgesinden boylu boyunca delinmiştir. Deliklerden bir tanesinin hemen yanında başarısız spiral delgi izleri mevcuttur. Mührün burgulu metal eklentisi ve form tasarımı göz önünde bulundurularak bir ip yardımıyla boyna asılarak taşınmış olabileceği önerilmiştir.[615]

Kat. No. 64 mor ve kırmızı renklerde damarlara sahip sarımsı kahverengi jasper? kullanılarak üretilmiştir.[616] Bu kalsedon türü hem geçmiş yıllarda Sardes'te yapılan kazılardan hem de Uşak'a bağlı Güre Köyü yakınlarındaki İkiztepe Tümülüsünden ele geçen Pers Dönemi taş kaptan bilinmektedir.[617] Bahsi geçen bu jasperin Sardes'in doğusundaki Salihli ile Güre arasındaki bir bölgeden geldiği ileri sürülmektedir.[618] Bu tez kapsamında yapılan arkeogemolojik çalışmalar taşın doğrudan Sardes'in doğusundan olmasa da, jeolojik açıdan Menderes Masifi kökenli olabileceğini doğrulamaktadır.

Mühür ikonografik açıdan oldukça özgündür. Kompozisyonda, vücudu sağa dönük biçimde oturmuş bir yaban keçisinin bodur bir bitkiyi yediği anlar tasvir edilmiştir. Yaban keçisinin gövdesi iki geniş matkap oyuğunun birleşimiyle oluşturulmuştur. Bu oyuklardan soldaki keçinin arka ayağı ve kuyruğuyla birleşirken, sağdaki oyuk ön ayak ve boyunla birleşmektedir. Her ne kadar bu tasarım anatomik olarak hayvanın sırt ve karın bölgesinde birer içbükey kavis oluşmasına sebep olmuş olsa da figürün daha kaslı bir görünüm kazanmasını sağlamıştır. Sahip olduğu oturma pozisyonu ön ve arka ayaklarını (toynakları birbirlerine bakacak şekilde) içe katlaması yoluyla gerçekleşmiştir. Hayvanın yalnızca arka toynağı vurgulanmıştır. Bu pozisyon kedi ve köpek gibi evcil hayvanlardan aşina olduğumuz ancak besi hayvanlarının da tercih ettiği bir oturma biçimidir. Oturma pozisyonunda göze batan oransal ve fizyolojik bir hata yoktur ancak dizlerden kıvrılan ve zemine paralel uzanan bacakların vücut ile arasında yarattığı trapezoid boşluk oturma pozisyonunu gerçek dışı kılmaktadır. Boyun gövdeye neredeyse 90 derecelik bir açıyla bağlanıp dik bir şekilde yukarı doğru uzanmaktadır. Vücudun pozisyonundan ötürü boynun alması gereken eğimli duruş tasvire yansımamıştır. İlginç şekilde betimlenmiş uzuvlardan bir tanesi de hayvanın baş kısmıdır. Alın ve yanak kısımları yuvarlak hatlarla

[615] Dusinberre 2017, 101.
[616] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.
[617] 1985, 1986 ve 2011 yıllarında Byzfort sektörü 11 nolu açmada yapılan çalışmalar; Özgen ve Öztürk 1996, 130, No. 85; Cahill (Ed.) 2010, 535, Cat. 171.
[618] Dusinberre 2017, 99.

vurgulanmıştır. Bu yuvarlak hatlar gaga benzeri, uca doğru incelen uzantılarla birleşerek hayvanın ağzını oluşturmaktadır. Ağzın kuş gagasına benzer yapısı, hayvanın dağ keçisi değil de kuş başlı-aslan gövdeli melez bir yaratık olabileceği ihtimalini de akla getirmiştir.[619] Ancak, ağzın tasviri dışında bu durumu destekleyen başka bir ibare yoktur. Nitekim baş ve özellikle çene tasvirinin kuş gagasının andırışının sebebi, yüzün önünü kapatan bitki ve hayvanın başının bir arada gösterilme çabasının başarısız ince oyma işçiliğiyle harmanlanışı kaynaklı olmalıdır.[620] Hayvanın hemen önünde duran bitkinin dallarından en uzun olanı, baş hizasından sola doğru eğilerek önce baş, sonra da yay formlu uzun boynuzların üstüne doğru uzanmaktadır. Bitkinin böyle eğimli görünmesinin sebebi, keçinin bitkiyi yerken kendine doğru çekme hareketi kaynaklı olabilir. Bitki yalnızca ince bir gövde boyunca çatallanan kısa dallardan oluşmaktadır. Herhangi bir yaprak tasviri söz konusu değildir. Ayrıca, ısırılan dal uzantısı hayvanın başını neredeyse simetrik bir eksen oluşturacak şekilde ikiye bölmektedir. Başka bir ilginç tasvir ise hayvanın kuyruğudur. Yaban keçilerinin kuyrukları kısa ve tüylü olmaktadır. Bu figürün kuyruğu ise iki ayrı bölümden oluşur ve toplamları gerçeğine oranla oldukça uzundur. İlk bölüm hayvanın kalçasından hareket alan uzantıdır. Bu bölüm, aşağı yukarı olması gereken boyutlarda hafif yukarı doğru uzanır şekilde tasvir edilmiştir. Ancak, ikinci bölüm kuyruğun kıvrılan ucuyla hemen hemen aynı doğrultuda olacak şekilde eklenen uzantıdır. Bu uzantı anatomik olarak doğru olmasa da kompozisyonun geneline bakıldığında sahnenin boş olan kısmının estetik bir şekilde doldurulmasını sağlamıştır. Ayrıca, yaban keçisinin yay şeklinde başlayan boynuzları, boynu ve göcesini takiben kuyruğun bu şekilde olmasıyla birlikte kabaca estetik bir hilal formu yakalanmıştır.

Mührün ele geçtiği arkeolojik, tabaka eserin kesin biçimde tarihlendirilmesine imkan vermemektedir. Aynı tabakada ele geçen buluntuların çoğunluğu Lydia dönemi seramiklerine ait olsa da Attika Siyah Figür teknikli seramikler ve Hellenistik dönem seramik parçaları da bulunmuştur.[621] Bu sebeple teorik olarak eser İ.Ö. 6. yüzyılın başı ile İ.Ö. 2 yüzyıl aralığına ait olabilir. Ancak, özgün ikonografik tasarımı, burgulu metal

[619] Dusinberre 2017, 104.
[620] Dusinberre 2017, 103; Dusinberre çene tasvirinden yola çıkarak bu tasvirin bir melez yaratığa ait olduğunu savunmaktadır.
[621] Cahill 2013, 147-148; Dusinberre 2017, 97-98.

eklentisi, yerel jasperden yapılmış olması ve Sardes'in nekropolis sektöründe ele geçen Pers mühürleriyle benzerlik göstermeyişi, eserin Pers hakimiyeti öncesi (İ.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısı) Lydia üretimi olabileceği düşüncesini desteklemektedir.[622]

İkonografik açıdan değerlendirildiğinde kompozisyon ve üslup dönem çağdaş gemolojik eserlerinden oldukça farklı bir görünüme sahiptir. Yaban keçisi tasvirleri Ön Asya'da ve Anadolu'da bu şekilde karşımıza çıkmamaktadır. İ.Ö. 1. binyıl başlarına tarihlenen Troia buluntusu intaglio boncuğa bakıldığında, eser üzerinde yer alan yaban keçisinin üslubunun karşılaştırılamayacak derecede farklı olduğu görülmektedir.[623] Bu sitilize üslup **Kat. No. 64**'ten ziyade HoB buluntusu olan **Kat. No. 52**'ye daha yakındır. Çağdaş olan yaban keçisi tasvirlerinden bir tanesi de İ.Ö. 700-600 arasına tarihlenen ve bodur bir bitkiyle ayaktaki bir yaban keçisinin tasvir edildiği Likya buluntusu steatite (sabun taşı) intagliodur. Eser kompozisyon açısından bir yaban keçisinin hemen yanında duran bitkiyle birlikte tasvir edilişi yönünden benzer ancak üslup açısından Sardes örneğinden oldukça uzaktır.[624] Yaban keçisinin bir bitki yanında tasvir edildiği Doğu Anadolu/Yakın Doğru erken örneklerinden bir tanesi de İ.Ö. 15. yüzyıla tarihlenen (Suriye-Hitit?) steatite mühürdür. Üslup çok daha ilkel olsa da, sahnenin kurgusundaki benzerlik ilgi çekicidir.[625] Öte yandan İ.Ö. 7. yüzyıl sonlarına tarihlenen ve iki keçi arasında sakallı bir insan figürünün tasvir edildiği skaraboid karnelian süstaşı üzerinde yer alan keçi tasvirleri oldukça ilgi çekicidir. Eser kompozisyon açısından olmasa da, bazı açılardan **Kat. No. 64**'e benzemektedir.[626] Gövdenin dairesel matkap oyuklarının birleştirilmesi yoluyla oluşturulması ve boynun dik tasvir edilmesi stil etkileşiminin doğu kökenine bir işaret olabilir. Bu örnekler ışığında **Kat. No. 64**'ün uzun süredir Anadolu coğrafyasında olan bir sahnenin yerel bir yorumu olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca Batı Anadolu'da benzer sahnelerin tasvirlerinin İ.Ö. 3. yüzyılda da devam ettiği eklemekte fayda vardır.[627] Değinilmesi gereken bir başka konu ise, Lydia Krallığı'ndaki mühürlerin Pers hakimiyeti öncesi yönetimsel bir araç olarak işlev görüp

[622] Dusinberre 2017, 99.
[623] Ludvik ve diğ. 2015, 7-8, Fig. 4-5.
[624] Vermeule 1970, 203, Fig. 7.
[625] Bonner 1954, Pl. 34, Fig. 1.
[626] Betts 1971, Pl. 11, Fig. 20a-b.
[627] Vermeule 1970, 204, Fig. 9.

görmediği sorusudur. Ne yazık ki Sardes kentinden ele geçen arkeolojik buluntular bu sorunun yanıtlanmasına henüz imkan vermemektedir. Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda karşımıza çıkması muhtemel olan yeni mühür ve mühür baskıları, Lydia Krallığı'nın siyasi işleyişine dair elde edilecek bilgilere katkı sağlayacaktır.

Kat. No. 48

Eser dağ kristalinden yapılmış ve konik bir forma sahiptir. Oyularak yapılmış mühür, objenin geniş ve düz olan taban yüzeyinde yer almaktadır. Yukarı doğru daralarak uzayan form bir noktadan kırılmıştır ve kalan kısmı ele geçmemiştir. Kırılan bölümde eserin bir ip yardımıyla taşınmasına imkan verecek bir delik olması muhtemeldir. Hamam-Gymnasium kompleksinin mermer avlusunda ele geçen **Kat. No. 48**, yapının da son kullanım evresi olan İ.S. 7. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Mühür üzerinde sola dönük bir süvari figürü bulunmaktadır. Kompozisyon profilden tasvir edilmiştir ve ilginç bir şekilde adeta bünyesinde iki farklı stili barındırmaktadır. Atın başı ve gövdesi kavisli ve yumuşak hatlar kullanılarak, gerçeğine uygun plastik bir üslupla tasvir edilmiştir. Kalça ve göğüste yer alan yuvarlak kas detayları, atın dizginine ait halat gibi ayrıntıların betimi es geçilmemiş olmasına rağmen, atın kulakları yüzeysel çıkıntılarla tasvir edilmiş, gözleri ise belirtilmemiştir. Üzerindeki binici de aynı üslupla, yumuşak ve kavisli hatlar kullanılarak üç boyutlu şekilde tasvir edilmiştir. Binicinin cinsiyetine dair herhangi bir ibare göze çarpmamaktadır. Yuvarlak formlu başının çevresinde dolanan ve kafasının arkasından omzuna doğru uzanan, olasılıkla kumaştan yapılmış bir diadem taktığı görülmektedir. Bunun dışında yüzündeki tek ayrıntı geniş burun çıkıntısıdır. Çene ve göz çukurlar gibi detaylar verilmemiştir. Binicinin vücudu oval bir formda olup, hiçbir uzvun tasviri edilmeden adeta bir çuval gibi atın üzerine konumlandırılmıştır. Çok yüzeysel bir tasvir olmasına karşın, oransal açıdan bakıldığında (kalçasının atın sırtında olduğunu varsayarsak) figür dizine kadar tasvir edilmiştir. Boynu, kolları ve diz altı gösterilmemiştir. Bacağının arkasındaki küçük kat izini saymazsak, tüm vücudunun kıvrımsız düz bir örtüyle sarıldığı izlenimi yaratılmıştır. Tasarım üzerinde yer alan ikinci üslup ise kompozisyonu tamamlamak amacıyla kullanılmıştır. Keskin dönüşlü doğrusal çizgiler atın kalan uzuvlarının tasvirini tamamlamak için tercih edilmiştir. Atın yelesi sekiz adet dikey küçük çizgiyle, kuyruğu

ise ters "v" formlu iki bağımsız çizgi ve bir tane ters "L" formlu çizgi yardımıyla vurgulanmıştır. Atın arka bacaklarında plastik üsluptan çizgisel stilize üsluba doğru yumuşak bir geçiş olduğunu görülmektedir. Bacaklar, atın toynağı temsil eden kısa yatay çizgiler ile sonlanmaktadır. Ön bacakların pozisyonu hem arka bacaklara hem de birbirlerine kıyasla oldukça farklıdır. Ön bacaklardan bir tanesi, iki kez kıvrılarak atlara özgü bir adım atma pozisyonu almıştır. Bu kez toynak bacağın pozisyonu sebebiyle iki dikey çizgi ile vurgulanmıştır. Diğer ön bacak ise öteki ayağın gerisinde, doğrusal olarak aşağıya doğru uzanmaktadır. Bu bacağın diğer bacaklara kıyasla doğrusal olmasının sebebi, atın güç aldığı bacak olmasından kaynaklıdır. Bacağın yere yaklaştığı bölgede toynak yine iki yatay çizgiyle gösterilmiştir. Aynı bacağın diz seviyesindeki diğer iki yatay ve hemen gerisindeki diagonal çizgi ise bacağı tasvir edilmemiş binicinin ayakları olmalıdır. İlk bakışta yere doğrusal olarak uzanan bu bacak binicinin mızrağı olarak algılanabilir. Ancak, profilden tasvir edilmiş gövdelerin perspektif kazanmasını sağlamak ve sahneye hareket katmak için yapılmış olmalıdır. Binicinin kollarının tasvir edilmemiş olması, doğrusal bacağın diğer bacaklardan daha aşağıda sonlanması ve profilden tasvir edilen at figürünün dört bacağının da gösterilmiş olması bu durumu destekleyen ipuçları olarak görülebilir. Atın kalçasının hemen üstünde, figürden bağımsız olarak çizilmiş bir sembol yer almaktadır. Yabayı andıran bu figür/monogram mühür kullanıcısıyla ilişkili bir sembol olabilir. Herhangi bir benzeriyle karşılaşılmamıştır.

At, antik Yunan ve Roma'da başlı başına birçok anlamı bünyesinde barındıran bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Roma'daki atlı tasvirlerin temelleri Yunan imgelerine dayanmaktadır. Atlar oldukça kullanışlı binek hayvanları olmalarının yanı sıra, savaşlarda, araba yarışlarında, avlarda ve törensel geçitlerde de boy göstermişlerdir.[628] Dolayısıyla savaşta, siyasette ve ekonomide kendilerine önemli bir yer edinmeyi başarmışlardır. Yunan sanatında binici figürünün gelişimi mitolojik tasvirlerin yanı sıra insani kahramanlık hikayelerinden de etkilenmiştir. Atlarla birlikte sıklıkla tasvir edilen Bellerophon ve Dioskurlar (Castor ve Pollux) gibi mitolojik karakterler Hellenistik dönemde Büyük İskender'in özellikleriyle birleştirilmiştir. Böylelikle at figürleri asil

[628] Richter 1930.14; Sagiv 2018, 63.

statünün, savaşçı karakterin, zaferlerin ve zenginliğin simgesi olmuştur.[629] Roma İmparatorluğu döneminde ise binici imgesi, yeni bir ilahi figürün, yani İmparatorun koruyucusu haline gelmiştir. Süvariler ise çoğunlukla at üzerindeki mızrak tutarken tasvir edilmiştirler. Bu kahramanlar fiziksel güç, cesaret ve etkileyici bir görünüşler karakterize edilmişlerdir.[630]

İ.S. geç 3. yüzyıl sonu veya 4. yüzyıl Roma sikke tasvirleriyle stilistik ve kompozisyon açısından paralellik gösteren oniks bir intaglio, Sardes buluntusu olan **Kat. No. 48**'e bazı açılardan benzemektedir.[631] Bu intaglio üzerinde 3/4'lük duruşa sahip bir at ve hemen yanında cepheden tasvir edilmiş, ayakta duran bir insan figürü yer almaktadır. Bu figürün Dioskurlardan birine ait olduğu düşünülmektedir. Zeus'un oğulları ve Truvalı Helen'in kardeşleri olan Castor ve Pollux, Spartalılara ve ilk Roma lejyonlarına zafer getiren kahramanlar olarak bilinmekteydiler. Ayrıca, Dioskurlar zevkleri ve sıkıntıları eşit şekilde paylaşan sadık kardeşliğin simgesiydiler ve sıkça atlarla birlikte tasvir edilmektedirler.[632] Bahsi geçen eser oniks intaglio Sardes örneği kadar belirgin olmasa da iki farklı üslupta yapılmış gibidir. Atın gövdesi ve insan figürü üç boyutlu olarak alan derinliğiyle tasvir edilmişken atın bacakları doğrusal çizgilerle verilmiştir. Kompozisyonda detaylardan kaçınılmış, birçok ayrıntı üstün körü olarak verilmiştir. Genel anlamda bu özellikler **Kat. No. 48** ile örtüşmektedir. Eser için Vermeule tarafından "neredeyse bir taslak" benzetmesi yapılmış ve "isteksiz görünümlü" olarak tanımladığı tasvirin bu şekilde yapılmış olma sebebini o tarihlerde imparatorluğun parçalanmasına bağlamıştır.[633] Zenginlik, güç ve cesaret gibi kavramların simgesi olan at figürünün İ.S. 7 yüzyılda ekonomik ve politik açıdan zorluklar yaşayan Sardes şehrinde de benzer şekilde tasvir edilmiş olması mümkündür. Bu kavramların dönemin şartlarına kıyasla oluşturduğu kontrast oyma sanatçısını benzer bir "gelişigüzel" tasarıma itmiş olması muhtemeldir. Eserin usta olmayan bir gem oymacısı tarafından yapılmış olabileceği de akla gelmektedir ancak her iki eserde de atın bedeninin bacaklarına oranla daha detaylı yapılmış olması gem oymacısının bu anlatımı isteyerek ortaya koyduğuna işarettir.

[629] Sagiv 2018, 83.
[630] Sagiv 2016, 41-42.
[631] Vermeule 1963, 13, no: 10.
[632] Vermeule 1963, 12.
[633] Vermeule 1963, 12.

5.3.2. Yüzük Taşları

Kat. No. 35

Eser karneliandan yapılmış oval bir intagliodur. 0.8 x 0.5 cm'lik ölçüleri ve 0.11 gr'lik ağırlığıyla Sardes'te ele geçmiş en küçük yüzük taşlarından biridir. Boyutları itibari ile figürün oyulduğu alan 0.5cm^2'den daha küçüktür. Ne yazık ki eser yüzey buluntusudur ve ele geçtiği alan ile ilgili hiçbir kayıt bulunmamaktadır. **Kat. No. 35**'in üzerinde bir kuş figürü yer almaktadır. Küçük bir platform üzerinde duran figür tek ayağını öne doğru kaldırmış pozisyondadır. İnce ve uzun bacaklarla tasvir edilmiş bu kuş figürünün tek ayağını kaldırmış olması, bir balıkçıl kuşu veya leylek olduğuna işarettir. Kalça kısmındaki tüylerin ayak hizasına kadar uzanmaması da bu düşünceyi desteklemektedir. Kalın bir boyna sahiptir ve kapalı haldeki kanat tüyleri yatay çizgiler yardımıyla detaylı bir şekilde tasvir dilmiştir. Düz gaga uzantısı boynuna 80-90 derecelik bir açıyla konumlandırılmıştır. Kuşun baş ve boyun betiminde hatalar mevcuttur. Başın olması gerektiği yerde vücuda oranla diagonal geniş bir bant bulunmaktadır. İntaglionun küçük boyutlarına rağmen kuşun vücut uzuvlarını detaylı biçimde tasvir etmeyi başarmış olan sanatçının, baş kısmını da aynı incelikle tasvir kabiliyeti aşikardır. Bu baş tasarımı ne bir balıkçıl kuşuna ne de leyleğe uymaktadır. Yapılmış küçük bir oyma hatasını telafisine yönelik olmalıdır. Figürün boynu ise her iki kuşa göre de kalın tasvir edilmiştir. Balıkçılların ve leyleklerin boyunları uzun, ince ve kavislidir. **Kat. No. 35** örneğinde ise boyun kısa ve olması gerekenden daha kalındır. Leylekler genellikle yüksek noktalara yuva yaparlar ve dinlenme pozisyonu aldıklarında boyunları bir körük gibi öne doğru katlanır. Bu durum sanatçının algısında perspektif bir yanılgıya sebebiyet vermiş olabilir.

Balıkçıl kuşla leyleklerin vücutları birbirlerine benzemektedir ve her ikisini de Akdeniz coğrafyasında görmek olasıdır. Renk farklılıklarını gliptik sanatlarda görmemiz mümkün olmayacağı için aralarındaki tek belirgin fark balıkçıl kuşunun başının hemen arkasında yukarı doğru kavisli olan tüylerdir. Antik çağ oyma sanatçıları da bu belirgin ayrımın farkındadırlar.[634] İlk bakışta benzer bir kavisli tüy eklentisinin tez kapsamında

[634] Richter 1956, Pl. XXI, Fig. 123; Richter 1957, Pl. 81, Fig. 4 ve 5; Boardman 1972, 202; Claudia ve Boardman 2018, Cat. Num. 52 ve 55; Forbes 1985; 23, Fig. 5; Robinson 1953, Pl. 25, Fig. 61, 62 ve 64.

incelenen **Kat. No. 35**'te de olabileceği görülmektedir ancak, dikkatli bakıldığında oyuğun baş arkasında olmayıp boyun arkasında oluşu ve oyuğun hatlarının düzensizliği bunun tesadüfi bir kırık olduğuna dair güçlü bir işarettir. Tüm bu tasarım detayları göz önünde bulundurulduğunda, tasvir edilmek istenen hayvanın bir leylek olduğunu söylemek mümkündür.

Leylekler de balıkçıllar, turnalar ve kazlar gibi İ.Ö. 5 ve 4. yüzyıllarda Kıta Yunanistan ve Anadolu'da gemler üzerinde tasvir edilen hayvanlar arasındadır. Bilinen sahneler arasında gagaları arasında tuttukları bir yılanla olan tasvirler da vardır.[635] Bu sahnenin kullanıldığı tılsımlı gemlerin örnekleri de bilinmektedir.[636] Popülaritesini bir süre koruyan naturalistik hayvan tasvirlerinin Roma Döneminde İ.S. 2. yüzyılda yerini portre ve sembolik sahnelere bırakmasıyla birlikte leylek gibi kuş figürlerinin tercihinde de azalma görülmektedir.[637]

Leylek figürünü içeren sembollerin kombinasyonları aynı zamanda "Pietas" ile de ilişkilendirilmektedir. Pietas Roma mitolojisinde tanrılara, ülkeye ve aile bireylerine olan sadakat ve bağlılığın personifikasyonu olarak bilinmektedir. Roma'da İ.Ö. 2. yüzyılda Pietas'a adanmış bir tapınak bile bulunmaktadır. Hatta Marcus Antonius'un, kardeşi olan Lucius Antonius'un konsüllüğünü kutlamak için Pietas'ın leyleklerle birlikte tasvir edildiği sikkeler bastığı bilinmektedir. Bu kültün temellendiği erdemlerin Romalılar için önemli oluşu, leylek figürünün intagliolardaki kullanımını da açıklamaktadır.[638]

Roma coğrafyasının farklı noktalarında karşımıza çıkan örnekler genelde bir zemin çizgisi veya platform üzerinde duran yalnız bir leylek figüründen oluşmaktadır. İlaveten çoğunlukla karnelian ve jasperden üretildikleri söylenebilir. Kimi zaman gagasıyla yerden bir şey almak için uzanır, kimi zaman da tek ayağı bir ayağı yukarıda tasvir edilmiştirler. Ancak tüm sahneye bakıldığında figür oldukça donuktur.[639] Bu özellikleriyle, daha detaylı estetik ve hareketli Yunan örneklerine nazaran İ.Ö. 1 – İ.S. 2. yüzyıl arası Roma dönemi örnekleri **Kat. No. 35**'e daha çok benzemektedir.

---

[635] Richter 1956, 126, no: 122; Heing 1994, 172, no:371; British Museum Eser No: 1987,0212.343
[636] Smith ve diğ. 1908, 51, no: 223; Bonner 1950, 304, no:307.
[637] Price 1972, 60.
[638] Gołyźniak 2020,207; Osborne 1912, 244.
[639] Spier 1992, 80, no. 175; Heing 1994, 172, no:370; Spier 1992, 142, no. 393; British Museum Eser No: 1987,0212.342; 1986,0401.199; 1986,0401.201; 1986,0401.200.

Kat. No. 44

Kat. No. 44'te yer alan eser Alan 49'da, yüzey buluntusu olarak ele geçmiştir**.** 0.6 x 0.4 cm'lik ölçüleri ve 0.08 gr'lık ağırlığıyla Sardes'te ele geçmiş en küçük intagliolardan biridir. Eser karneliandan yapılmış ve yüzük taşı görevi görmüştür. Üzerindeki figür 0.3 cm^{2}'lik bir alana sığdırılmıştır. Her iki yüzü de hafif dışbükeydir, yani sahne düz bir zemin üzerine oyulmamıştır. Alt ve üst dışbükey yüzeyler arasında oval formu çevreleyen zarif bir kemer yer almaktadır. Eser üzerinde başı sola bakan, profilden tasvir edilmiş bir deniz canlısı yer almaktadır. Kendine özgü anatomik yapısıyla bu canlı bir karidestir.

Eser üzerinde figürün bir karidese ait olduğunu kolaylıkla anlamamızın sebebi, hem figürün yeterince iyi tasvir edilmiş olması, hem de karidesin anatomik yapısı sebebiyle benzersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Deniz canlılarının "kabuklular" familyasında yer alan karides oldukça ilginç bir anatomik yapıya sahiptir. Kabuklu uzun bir gövdeye, beş çift küçük, beş çift büyük olmak üzere toplamda 20 ayağa, sadece beslenmek için kullandığı üç çift kola, ikisi küçük, ikisi büyük olmak üzere dört antene ve yüzgeçli kıvrık bir kuyruğa sahiptir. Bu özellikleriyle karidesin kabuklular familyasındaki en yakın benzeri, iki büyük kıskaca sahip kerevittir. Sardes örneği olan **Kat. No. 44**'te ise, karidesin burgulu ve kabuklu vücudu oldukça iyi tasvir edilmiştir. Ayrıca aslına yakın bir şekilde beş çift küçük ayak yerine dört tanesi tasvir edilmiştir. Figür profilden tasvir edildiği için yalnızca bir yüze bakan uzuvlar görünmektedir. Baş kısmına doğru ilerlediğimizde ise, sayısı beş çift olması gereken büyük bacağın yalnızca iki tanesi figüre aktarılmıştır. Bu büyük bacaklar aslına uygun olarak ortada yer alan eklemlerden yaklaşık 90 derecelik bir açı oluşturacak şekilde bükülmüştür. Karidesin baş kısmı, farklı ölçülerde uzuvlar olan kollar ve antenlerin birbirlerine olan yakınlığı sebebiyle oldukça karmaşık bir görüntüye sahiptir. Sardes örneğinde baş kısmı oldukça basit şekilde modellenmiştir. Başın önünde, vücuda paralel olarak uzanan yalnızca üç doğrusal uzantı yer almaktadır. Özünde karides anatomisinin diğer uzuvlarına oranla daha basit olan kuyruk kısmı ise, olduğundan daha karmaşık tasvir edilmiştir. Kuyruk kısmı aşağıya doğru kıvrılmaktadır. Bu durum karides anatomisinde de bu şekildedir. Ancak,

kıvrılan bu kısım üç kanatlı basit bir yüzgeç ile sonlanması gerekirken, **Kat. No. 44**'te aslına uygun olmayan, orantısız ve şekilsiz dört dikey uzantıyla sonlanmaktadır.

Gliptik sanatında deniz canlılarının tasvirlerine hemen her dönem rastlanır. Özellikle antik Yunan ve Roma dünyasında insanların deniz canlılarının çeşitliliğine dair bilgi sahibi olduklarını antik kaynaklarda da görmekteyiz.[640] Deniz canlılarının çeşitliliği, sembollerin, figürlerin ve kombinasyonlarının geniş bir yelpazede tasvir edilmesine olanak sağlamıştır. Örneğin, insanlara yol gösterdiğine inanılan ve Akdeniz'in hâkimi olarak görülen yunus balığı, hem Eros ile hem de Apollon ile tasvir edilebilmektedir.[641] Kimi zaman ise, doğrudan bir tanrı ile birlikte tasvir edilmese bile, tanrıların epitetleri veya başka canlılarla da betimlendikleri örnekler mevcuttur.[642] Deniz canlılarının başka hayvanlarla kombine edildiği gerçek üstü sahneler de mevcuttur. Örneğin, ana rahmini temsil ettiği düşünülen deniz kabuklarının içinden, kimi zaman horoz, köpek veya fil gibi hayvanların çıktığı tasvirler varıdır.[643]

Karidesler için bu denli bir çeşitlilik söz konusu değildir. Anatomik olarak karmaşık yapıları tasvirlerin birbirine benzemesini de zorlaştırıyor olabilir. Genellikle figürlerde kıvrık kuyrukları, çoklu ayak yapıları ve antenleri vurgulanmaktadır. Karides figürlü takıların mitolojik bir sembolizm yerine, kişinin deniz ürünlerine olan ilgisini yansıttığı düşünülmektedir.[644] Bu figürlerin kimi zaman basit balıklarla birlikte bir kompozisyon oluşturmaları bu düşünceyi destekler niteliktedir.[645] Anadolu'da karides tasvirleri karşımıza İ.Ö. 3 ve 2 yüzyıllara tarihlenen Mysia ve Smyrna sikkelerinde Apollon ile birlikte çıkmaktadır.[646] Ancak, Sardes örneğinde olduğu gibi salt karides figürü barındıran gemolojik eserler çoğunlukla İ.Ö. 1. yüzyıl ile İ.S. 3. yüzyıl arasında tarihlendiği görülmektedir.[647] Tarihlendirmeye yardımcı olacak arkeolojik buluntu

[640] Pilinius, 9.71; Aristophanes, 11.1474.
[641] Sagiv 2018, 121-125.
[642] Yunusların kantharos ile tasvir edilmeleri Dionysos ile ileşkilendirilmiştir. Richter 1956, 126, no: 130; Furtwängler 1900, I, Pl. 31, no:14.
[643] Sagiv 2018, 125-126.
[644] Henig 2014, 135; Marshman 2015, 119.
[645] Henig 1994, 87, no: 154; Henig 1994, 175, no: 379; British Museum Eser No: 1917,0501.445; 1987,0212.406.
[646] British Museum Eser No: TC,p164.2.Pria; 1839,1224.70 (Mysia sikkeleri); British Museum Eser No: 1995,0605.5 (Smyrna sikkesi).
[647] Amorai-Stark ve Hershkovitz 2011, 111, Pl. 30; Marshall 1907, 184, no:1167; Museum Eser No: 1917,0501.1167, 1923,0401.318, 1987,0212.409, 1986,0401.216, 1987,0212.410.

kontekstinden mahrum olan **Kat. No. 44**'ün de bu aralığa tarihlenmesi muhtemeldir. Bu tarihler aralığında eserin yüzey buluntusu olarak ele geçtiği Alan 49'da yerleşim Roma dönemi yerleşimi olduğu da bilinmektedir.[648]

Kat. No. 70

Kat. No. 70, olasılıkla yüzük taşı olarak kullanılmış olan oval formlu bir intaglio MMS olup, MMS sektöründeki Oda XXII'da ele geçmiştir. Ele geçtiği odanın son kullanım tarihi olan İ.S. 7. yüzyıla aynı zamanda söz konusu eseri de kullanım tarihine işaret etmektedir. İntaglio üzerinde, khiton ve himation giymiş bir kadın figürünün Hippokampos üzerinde ayakta durduğu görülmektedir. Kadın figürünün ayaklarının hemen arkasında gemi dümeni veya çapa benzeri bir obje yer almaktadır. Eserin sol üst kısmı korunmadığı için figürün baş kısmı görünmemektedir. Figürün sağında, yüzük taşının dış konturunu takip eden alanda yatay olarak konumlandırılmış Grekçe […ΛΑΤΤΑ] yazısı bulunmaktadır. Eserin yaklaşık 4'te 1'lik bir kısmı kırık olduğu için kadın figürün üst vücudu nasıl tasvir edildiği konusunda bir bilgimiz yoktur. Eser üzerinde yer alan Grekçe […ΛΑΤΤΑ] yazının, eğer süstaşı mühür görevi gördüyse, baskı üzerine ters eksenle yansıyacağından dolayı ἌΤΤΑΛΟΣ" yani "Attalos" olma ihtimali de vardır. Ancak, kompozisyonda yer alan tasvirlerin ortak noktalarının deniz olabileceği ve Hippokampos figürünün Roma dönemi tasvirlerine olan yakınlığı göz önünde bulundurulduğunda kırılan bölgedeki eksik harflerin "Θ ve A" olduğu düşünülebilir. Böylelikle Grekçe "deniz" anlamına gelen "ΘΑΛΑΤΤΑ" kelimesi olması muhtemeldir.

Kat. No. 70 üzerinde bütünlüğü korumuş tek figür olan Hippokampos karışık bir yaratıktır ve Grekçe "at" ve "deniz yaratığı" kelimelerinden türetilmiştir.[649] Sardes örneğindeki Hippokampos, yüzgeç ile sonlanan konik bir vücuda sahiptir ve profilden tasvir edilmiştir. Bedeninin her iki yanındaki ek yüzgeçler figürün 3/2'lik sol kısmının balık formu almasını sağlamıştır. Pullar kaba kısa çizgilerle verilmiştir. Bedenin geriye kalan 1/3'lük kısım ise yukarı doğru kavis alarak at veya keçinin ön vücudunu andıran bir forma bürünmüştür. Ayaklar ileri doğru uzanmış ve dirseklerden hafif bükülmüş

[648] Cahill 2014, 125.
[649] Krzemnicki ve diğ. 2019, 714.

vaziyettedir. Bir atın koşusu esnasındaki ayak pozisyonunu andırmaktadır. Sahip olduğu kalın boyun uca doğru incelen ve detayların verilmediği bir baş tasviri ile sonlanmaktadır. Başın hemen üstünde yer alan kısa çizgi ile muhtemelen kulağı, hafif kavisli uzun çizgi ise boynuzu tasvir edilmiştir. Bu detaylar dikkate alındığında, eğer baş üzerindeki boynuzu temsil eden uzun çizgi sonradan oluşmuş tesadüfi hasarlara ait değillerse, **Kat. No. 70**'teki Hippokampos'un keçi başlı olduğu düşünülebilir.[650]

Hippokampos'unn hemen üzerinde yer alan figürün bir kadına ait olduğu, göğüs ve basen bölgesindeki hafif kıvrımlardan anlaşılabilmektedir. Giydiği khitonun yere doğru uzanan intizamlı pileleri arasından figürün yana doğru uzattığı sağ ayağı fark edilmektedir. Khitonun hemen üzerinde ise belinden dolanıp omzunun üstüne konuşlandırılmış bir himation yer almaktadır. Başının da yer aldığı üst vücudun önemli bir kısmı günümüze kadar korunmamıştır. Kadın figürünün hemen solunda sahneden bağımsız bir şekil yer almaktadır. Dikdörtgen üzerine ters üçgen formunda çiçeği andıran bir yapıya sahip bu form, intaglio sahibiyle ilişkili olabilecek bir monogram olabilir ancak hiçbir benzeriyle karşılaşılmamıştır.

Hippokamposlar sıklıkla Poseidon/Neptün, Amphitrite, Triton ve Nereid gibi mitolojik karakterlerle birlikte tasvir edilirler.[651] Poseidon'un üçlü yabasıyla tasvir edildiği örnekler de vardır.[652] Sardes örneğindeki figürün bir kadın olduğunu göz önünde bulundurursak, figürün bir Amphitrite veya Nereidlerden birisi olma ihtimal yüksektir. Her ikisi de sıklıkla yarı çıplak olarak, yalnızca bir himation ile tasvir edilmektedirler. Bu karakterler deniz temasıyla özdeşleşen figürler olmalarının ötesinde, Amphitrite'nin atribülerinden birisi Hippokampostur.[653] Ek olarak İ.Ö. 1. yüzyıla tarihlenen bazı Roma sikkelerinde Amphitrite'nin himation ile tasvir edildiği görülmektedir.[654] Baş stilizasyonunu görmeden kesin kanıya varmamızın mümkün olamadığı figürün, kırılmış olan baş kısmında bir atribü taşıması muhtemeldir. Ayrıca bu eser kullanıcısının denize olan sevgi veya özlemin bir simgesi olarak tercih edilmiş de olabilir.

---

[650] Hippokampos figürünün boynuzlu olarak tasvir edildiği bir örnek için; British Museum Eser No: SLAIntaglios.23
[651] Krzemnicki ve diğ. 2019, 714; Sagiv 2018, 140-142.
[652] Richter 1965, Pl. L, Fig. 396.
[653] Osborne 1912, 220.
[654] British Museum Eser No: 1901,0407.278.

Kat. No. 1

Eser iyi düz tabanlı, kaboşon kesim granat bir intagliodur. Alan 49'dan bulunmuş ve İ.S. 1. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yüzük taşı olarak kullanılmış olan **Kat. No. 1** oval bir forma sahiptir.

Eserin dışbükey yüzeyinde küresel formdaki bir figürün gövdesine iliştirilmiş dört eklenti (uzuv?) bulunmaktadır. Bu eklentilerden üç tanesi, diğer eklentiye göre gövdeden daha yayvan bir şekilde çıkmaktadır. Yayvan eklentilerin iki tanesinin ucunda ise dairesel bir oyuntu yer bulunmaktadır. Diğer iki eklenti ise, gövdeden daha dar ve birbirlerine bitişi iki bacak şeklinde uzanmaktadır. Baş konumundaki eklentiye zıt yönde paralel konumuyla bir kuyruğu da andırmaktadır. Uzuvlar asimetrik şekilde gövdeye bağlanmaktadır. Eserde yer alan figürün ne olduğu anlaşılmamaktadır. Bir kaplumbağa veya hibrit bir mitolojik yaratık tasvir edilmek istenmiş olabilir.

Kat. No. 69

Eser ByzFort sektöründen ele geçmiş oval bir intagliodur. Taban alanı figürün yer aldığı yüzeyden biraz daha geniş olarak yapılmıştır. Olasılıkla yüzük taşı olarak kullanılmıştır.

Eser üzerinde yer alan figür yalnızca dış konturları vurgulanarak tasvir edilmiştir. Dış konturlar içinde vücuda dair herhangi bir ayrıntı gösterilmemiştir. Figürün dış formu ilk bakışta sola dönük köpek, at veya keçi gibi bir hayvanın bedeninin ön kısmını çağrıştırmaktadır. Eklemlerden hafif kıvrılmış iki ön ayak hafifçe öne doğru uzanmaktadır. Bu pozisyon bir keçi veya köpeğin oturma biçimini andırmaktadır. Yatay olan vücuda neredeyse dik bir açıyla bağlanan boyun, iki kulak çıkıntısı ve sivrilen bir burna sahip baş tasviriyle sonlanmaktadır. Baş üstündeki çıkıntıların kulak mı, yoksa boynuz mu olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Figürün tasviri arka bacaklara ulaşmadan sonlandırılmıştır. Bu bilgiler ışığında figürün ne olduğunu tahmin etmek oldukça zordur ancak, tasvirin bacaklarının arkasından vücuda doğru uzanan iki çizgisel uzantı bizlere önemli bir ipucu sağlamaktadır. Bahsi geçen bu iki uzantı ve benzer bir ön vücut formuna sahip olan Hippokampos figürü, yukarıda da tartışıldığı üzere **Kat. No. 70**'te dikkati çekmektedir. Eğer bu figürde Hioppkampos tasvir edilmek istenmişse, bu

iki uzantı ile yüzgeçler vurgulanmak istenmiş olabilir. Hippokampos figürünün ön vücudunun boynuzlu bir at olarak tasvir edilmesi oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. İ.Ö. 4. yüzyıldan Roma dönemine kadar uzanan intaglio örneklerde **Kat. No. 69**'da tercih edilmiş olan pozisyonun aynısını görmek mümkündür.[655] Sardes örneği olan Kat. No. 69'da yalnızca dış konturun belirgin olduğunu vurgulamıştık ancak William Gedney Beatty arşivinde yer alan üç Hippokampos tasvirli intaglio da dış kontur bakımından neredeyse birbirinin aynısıdır.[656] Dolayısıyla tasvire ait ayrıntıların tamamını göz önüne aldığımızda figürün bir Hippokamposa ait olabileceğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

Kat. No. 50

Eser karneliandan yapılmış bir intagliodur. Yüzük taşı olarak kullanım görmüş bu oval intaglio eğimli köşelere sahiptir. Bizans Dükkanları sektöründen ele geçmiştir ve İ.S. 4. yüzyıl sonu ile 5. yüzyıl aralığına tarihlendirilmektedir.

Kat. No. 50 üzerinde sola dönük çıplak bir insan figürü yer almaktadır. Hemen yanında ise, düz bir platform ve üzerinde duran eşit boyutlarda üç oval obje bulunmaktadır. Profilden tasvir edilmiş olan çıplak insan figürü, bu oval formlu objelerden en üsttekini alırken gösterilmiştir. Platform üzerinde yer alan objelerin yüksekliği toplamı figürün diz hizasındadır. Dolayısıyla alabilmek için hafif eğilmektedir. Figürün sağ bacağı bir adım önde tasvir edilmiştir. Hareketin doğası gereği dizlerini hafif bükmüştür. Platform üzerinde yer alan objeye uzanan sol kolun etkisiyle sırtı hafif kavisli bir form almıştır. Baş yatay biçimde kaldırdığı objeye doğru dönmüştür. Alın ve burun aynı doğrultuda düz uzun bir çizgiyle gösterilmiş, göz ve ağız ise alın çizgisine dik kısa çizgilerle vurgulanmıştır. Figür başı çevreleyen geniş bantlı bir başlık takmış gibi görünmektedir ancak, olasılıkla bu Hellenistik ve Roma dönemlerinde sıkça kullanılan bir saç toplama şekli de olabilir. Benzer baş tasarımları hem erkeklerde hem de kadınlarda görülebilmektedir.[657] Figürün göbeği vücuduna oranla büyük ve şişkindir. Göbeğiyle kolu arasında kalan bölgede oval bir cisim yer almaktadır. Figürün sağ eli bu şekilde gösterilmek istenmiş olabilir. Figürün göğsü, şişkin karnın hemen üstünde, küçük

[655] Richter 1956, Pl. L, Fig. 396, 400, 401, 402, 403.
[656] Richter 1956, 398, No: 400-402.
[657] Caludia ve Boardman 2018, 189, no: 175; Konuk ve Arslan 2000, 39, Fig. 15.

bir çıkıntıyla belli edilmiştir. Karın çıkıntısının göğüs çıkıntısından daha geniş olması, figürün cinsiyetini anlamamızı zorlaştırmaktadır. Ancak, hafif çıkıntılı kalça tasviri figürün kadın olduğuna güçlü bir işarettir. Figürün kolunun hemen önündeki ışınsal çizgiler ve kalçanın altından zemine doğru uzayan kalın çizgi ile sıçrayan sular tasvir edilmek istenmiş olabilir. Figürün de çıplak olduğunu göz önünde bulundurursak, bu tasvirin bir kadının banyo yapma sahnesi olduğunu söyleyebiliriz.

Yunan heykel sanatındaki gelişimin etkileri, İ.Ö. 5 ve 4. yüzyıllarda gliptik sanatında da görülebilmektedir. Bu dönemin ana teması halkın, özellikle de kadınların günlük yaşamıdır. Banyo yapma sahneleri ise popüler konuların başında gelmektedir.[658] Bu sahneler Praksiteles üslubuna yakın, şehvetli ve çekici bir tarzda yapılmaktaydılar.[659] Her ne kadar odakta halk bulunsa da, bu sahneler tanrı ve tanrıçalara da uyarlanmaya başlanmıştır. İ.Ö. 4. yüzyılda yaygınlaşan banyo yapma sahneleri Hellenistik ve Roma dönemlerinde de varlığını sürdürmüştür. Roma döneminde yeni sahneler üretildiği gibi bilinen eski sahnelerin kopyaları da üretilmiştir.[660] Sardes örneğinde, kompozisyonda yer alan figürün bir tanrıça olabileceğini kanıtlayacak herhangi bir atribü bulunmamaktadır. Ayrıca figürün almak için uzandığı objenin ne olduğu anlaşılamamış olmasına rağmen, tasarımdaki ayrıntılar tasvirin bir banyo yapma sahnesine ait olduğunu göstermektedir. Kullanıcısının bu sahneyi tercih etmiş olma sebebi, Roma döneminde, Antik Yunan sanatına öykünen akımın etkisiyle gerçekleşmiş olabilir.

5.3.3. Tılsımlı Eserler

Kat. No. 51

Kat. No. 51 karneliandan yapılmış bir intagliodur. Üzerinde kuş gövdeli ve ayaklı, at başlı, gövdesinin hemen önünde insan yüzü bulunan fantastik bir karışık bir figür yer almaktadır. Gryllus/Hippalectryon adıyla da bilinen bu tasvirler genellikle iki veya daha fazla yüzün kombinasyonu, hayvanların birbirleriyle karışımı ve insan hayvan karışımından oluşmaktadır. İnsan yüzleri sakallı veya sakalsız olarak tasvir edilebilen

[658] Richter 1956, 17; Kleibrink 2017, 39.
[659] Boardman 1972, 206.
[660] Richter 1956, 122, no: 610.

satyr veya siren ve maskelerden oluşurken, hayvanlar arasında kartallar, horozlar, tavus kuşları, atlar, yaban domuzları, keçiler, yılanlar, kertenkeleler, yunuslar ve köpeklerden oluşabilir. Gövdede tercih edilen atların başları genellikle insan (satyr veya siren) başlarının daha üstünde yer alırken ayaklar genellikle kuşlardan tercih edilir.[661] Plinius kelimenin kökeni için, İ.Ö. 4. yüzyıl İskenderiye'sinde Apelles'in rakibi ressam Antiphilos'un Gryllus adında bir adamı büyük ustalıkla alaycı bir şekilde resmedişinin ardından bu tür resimlere Gryllus adı verildiğini söyler.[662] Dolayısıyla kelime "karikatür" anlamına gelmektedir, tek başına apotropik bir anlam taşımaz.[663] Plutarkhos ise işlevi için, etkilerinin garip yapılarından etkili olduğunu söyler ve tasvirin nazar boncuğu/evil eye etkisi yaratarak nazarı kendine çektiğini böylelikle kurbanlarına karşı kötü güçlerin gücünü azalttığını söyler.[664] Gryllos figürünün kökeni Kartaca, Sardunya, Doğu Yunan ve Akhaemenid gliptik sanatında izlenebilmektedir. Ayrıca bu ikonografik öğeler Hellenistik ve Roma'da da duvar resimleri gibi dekoratif sanatlarda kullanılmıştır.[665] Sinagog'dan ele geçmiş olan Sardes örneği (**Kat. No. 51**) gryllos kullanımın geç örneklerinden olup, Sardes'deki Yahudi cemaati içinde de kullanım gördüğünün işaret eder.

Kat. No. 49

Kat No. 49 çift yüzünde oymalar olan bir gemdir. Bir yüzünde keskin hatlı geometrik formlardan oluşan semboller bulunur, diğer yüzünde ise üç satırdan oluşan Grekçe harfler bulunmaktadır. Eser aşağıda da tartışılacağı üzere, üzerindeki epigrafik verilerden dolayı Erken Bizans döneminde devam eden Grekçe yazılı muska geleneğinin takipçisi olmalıdır. Üçüncü satırda yer alan "βωηθεῖ" olarak tanımlanabilecek kelime "yardım!" anlamına gelmektedir (**Fig. 102**). Tanrıya yakarış ya da yardım isteme olarak da adlandırılan bu inanış Bizans Döneminde oldukça yaygındır. Özellikle dönemin Hristiyanlık anlayışında muska olarak adlandırılabilecek bu tarz amuletler, onu takanlara tanrının korumasını ve yardımını sağlamak için kullanılırdı. Gem üzerindeki metinde yer

[661] Lapatin 2011, 88-89.
[662] Plinius XXXV, 37.
[663] Richter 1965, 114.
[664] Plutarkhos Quaestiones Conviviales, V, 6, 681 F.
[665] Lapatin 2011, 94; Benzerleri için British Museum Eser No: 1814.0704.1457, 1986.0501.89

alan harflerin düzenli bir sıra izlemediği görülmektedir. Farklı satırlardaki harflerin birleştirilmesi ile farklı kelimeler elde edilmektedir. Örneğin, gem üzerinde Grekçe "βωηθεῖ ἐμοί" olarak yazılmış "yardım edin" anlamına gelen cümledeki harfler başka satırlarda yer almaktadır. Son satırda, sonda yer alan "EM", ikinci satırda yer alan "EI" ile birleştirildiğinde, "ἐμοι" yani "ben" kelimesi elde edilmektedir. İlk gözlemlerden yola çıkarak harflerin zigzag çizerek birleştirilebileceği de önerilebilir. Görünüşe göre, birinci ve ikinci satırların benzer şekilde iç içe geçmiş olduğunu varsayılabilir, ancak birinci satırın kırık başlangıç kısmı orada ne olduğunu anlamayı zorlaştırmaktadır. Benzer bir durum, ikinci satırda yer alan (H)Ω ve üçüncü satırda yer alan "ΩΑΑΩ" için de geçerlidir. Bu şekilde dizildiğinde, tek başlarına bir anlam ifade etmemektedir. Alfa ve omega harflerinin birleşimi "ben alfa ve omegayım" kavramını, yani Hristiyanlık inancındaki "her şeyin başı ve sonu" kavramını anımsatmaktadır. Ancak, bu sonuca varmayı güçleştiren durumlar mevcuttur. İkinci satırda yer alan, muhtemelen birkaç harfi tek bir şekil altında birleştiren monogramlar anlamlandırmayı zorlaştırmaktadır. Birincisi muhtemelen üstünde küçük bir M olan H harfidir. İkincisi ise N harfine dayanmaktadır; ancak, küçük şekilleri tanımlamak kolay değildir. Olasılıkla bu şekiller bir ismi ifade edebilir. Diğer yandan, harflerin yeniden birleştirilmesi ile "ἀμην" yani "amin" kelimesini de elde etmeye uygundur.[666] "Amin" kelimesinin "ἀμην" şeklinde gösterildiği amuletlerden bir tanesi de British Museum koleksiyonunda karşımıza çıkmaktadır.[667]

Kat. No. 56

Jasperden yapılmış oval bir intaglio olan **Kat. No. 56,** bir yüzük taşı olarak kullanım görmüştür. Sinagog'un ön avlusunun güney doğu köşesinde 6.90 x 6.80m ölçülerindeki bir dükkanda ele geçmiştir ve mekanın kullanım süresiyle bağlantılı olarak en geç İ.S. 7. yüzyıla tarihlendirilmektedir.[668]

Eser üzerinde hilal ve yıldız tasviri yer almaktadır. Hilal motifi yarım çember oluşturacak şekilde tasarlanmıştır ve neredeyse yüzeyin 2/3'ünü kaplamaktadır. Hilal formunun uçları yuvarlak ve yumuşak hatlarla sonlanmaktadır. Yıldız motifi ise hilal

[666] Rostyslav Oreshko Özel Görüşme 2023.
[667] Bonner 1951, 333, No. 48; British Museum Eser No: EA56277.
[668] Hanfmann 1964, 47; Kazı Final Raporu – SYN 1963, 19-20.

formunun merkezine konuşlandırılmıştır ve hemen hemen eşit boyutlarda dört çizginin farklı açılarda ortadan birleştirilmesi yoluyla oluşturulmuştur. Yıldızı oluşturan çizgilerin hilal formuna bakan taraftaki uzantıları hilale doğrudan temas etmektedir. Eserin dış konturunda kırıklar yer almaktadır. Günümüze kadar korunmamış olan metal yüzük eklentisi bu konturları saklayacak şekilde tasarlanmış olmalıdır.[669]

Hilal ve yıldız motiflerinin bir arada kullanımı Anadolu'da özellikle Frigya, Lydia Pisidia ve Pontus bölgelerinde yaygındır ve ay tanrısı olan Mên'i işaret eder. Ay tanrısı olan Mên'in Anadolu kökenli bir tanrı olduğu ve Luwiler'deki ay tanrısı olan Arma'dan hareketle evrildiği düşünülmektedir.[670] Anadolu'da Mên'e dair ele geçen en erken tasvirler İ.Ö. 1. yüzyıla tarihlenen Galatia Kralı Deiotarus sikkelerine ait örneklerden oluşmaktadır. Bununla birlikte, Mên tapınımının varlığına dair en yoğun verilerin geldiği alanlar özellikle Kula vadisinin de yer aldığı Lydia ve Frigya bölgelerinin kesişim alanlarıdır.[671] Kültün yoğun olarak karşımıza çıktığı başka bir bölge ise Psidia'dır. Buradaki Mên ile ilişkilendirilen bazı adak stellerinde **Kat. No. 56'**da yer alan hilal ve yıldız tasvirlerinin benzerlerini görebilmek mümkündür.[672] Ayrıca Pisidia bölgesinde görülen Mên'in en yaygın epitetlerinden biri olan Askaenos/Axioteinos'un Sardes'te de tapınım gördüğüne dair arkeolojik kanıtlar bulunmaktadır. HoB sektörünün Geç Roma/Erken Bizans yapılarının yer aldığı doğu bölümdeki 5 nolu birimde, kaide olarak kullanılmak üzere kesilmiş devşirme bir yazıt parçası ele geçmiştir. Yazıtta yer alan hilal tasvirinin altında Mên Askaenos/Axioteinos'a adandığı yazılmıştır.[673] Ayrıca, Askaenos/Axioteinos isminin Sardes sikkelerinde kullanıldığı da bilinmektedir.[674]

Ay tanrısı ile ilişkilendirilen hilal ve yıldız sembolleri **Kat. No. 56**'da olduğu gibi gemolojik eserlerde de karşımıza çıkmaktadır. Frigya'da yer alan Juliopolis kentinde bulunmuş olan İ.S. 3. yüzyıla tarihlenen bir kaya oyuğu mezarda, Sardes örneğine oldukça benzer hilal ve yıldız figürünün yer aldığı bir karnelian yüzük taşı bulunmuştur. Mezar buluntuları içindeki hilal formlu altın küpe de aynı kült ile ilişkilendirilmiştir.[675]

---

[669] **Kat. No. 93** örneğinde olduğu gibi.
[670] Talloen 2015, 101.
[671] Türkan 2012, 336.
[672] Özhanlı 2023, 181, Fig. 4; Levick 1970, 48.
[673] Hanfmann 1960, 24.
[674] Erzen 1953, 7.
[675] Dolmuş ve diğ. 2024, 51-52; Arslan ve diğ. 2011, 287-288.

Yine İ.S. 3. yüzyıla tarihlenen ve Mısır'da bulunmuş olan bir intaglioda da aynı sembollerin bir arada bulunması, Mên kültünün Roma coğrafyasında ne kadar yaygın olduğuna dair bir örnek teşkil edebilir.[676] Sardes örneği olan **Kat. No. 56**'nın İ.S. 7. yüzyıla tarihlendirilmesi, kültün Lydia'da tek tanrılı dinler yaygınlaşıncaya kadar varlığını koruduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Mên adalet ve cezalandırma gibi konularda danışılan bir tanrı sıfatı kazanmış olmanın yanı sıra, aile bireyleri, doğurganlık ve şifa ile ilişkili konularda da tapınım görmüştür.[677] Bu sebeple Mên'in sembolleri olan hilal ve yıldızın bir arada yer aldığı gemolojik eserleri "Tılsımlı" kategorisinde değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

5.3.4. Boncuklar

Kat. No. 66

Dağ kristalinden? yapılmış bir boncuk olan **Kat. No. 66,** PN sektöründen ele geçmiştir. Aslan figürünün tasvir edildiği heykelcik benzeri eser, karın bölgesinin boydan boya delinmesiyle boncuk özelliği kazanmıştır. Bu delik sayesinde eser, metal kanca veya ip benzeri bir aksamla yardımıyla kolye ucu veya küpe olarak kullanım görmüş olabilir. Eser zoomorfik yapısıyla Sardes'in gemolojik buluntuları arasızda eşsizdir.

Tasvir edilmiş olan aslan figürü kalın bir gövdeye sahiptir. Boncuk deliği eserin ağırlık merkezi olan gövdesinin ortasından delinmiştir. Profilden bir görünüm amaçlandığı için tek bir arka ayak gösterilmiştir. Ön ayaklarının ikisi de işlenmiş olup, bir tanesi arka ayakla aynı düzlem üzerindeyken, diğeri hafif havada tasvir edilmiştir. Bu hareket doğal bir adım pozisyonu olmasının yanı sıra, Pers dönemi mühürlerinden bildiğimiz aslan-grifon ve aslan figürlerinin tasvir biçimine oldukça yakındır.[678] Bacaklar vücuda oranla kısa ve kalındır. Vücudun da kalın bir şekilde tasvir edilmiş olmasıyla figür tıknaz bir görünüm kazanmıştır. Kuyruk da bacaklar gibi vücuda oranla kalındır ancak, Pers dönemi aslan tasvirlerinde görülen yukarıya doğru kıvrım bu eserde de karşımıza

[676] Henig 1994, 272, no:582.
[677] Türkan 2012, 342.
[678] Tez kapsamında incelenmiş benzer örnekler için bkz. **Kat. No. 82, Kat. No. 86, Kat. No. 96.**

çıkmaktadır.[679] Aslanın belirgin bir şişkinlikle tasvir edilmiş olan göğsü, boyun bölgesine doğru incelmeden doğrudan baş bölümüne bağlanır. Olasılıkla yelesi olan erkek bir aslan tasvir edilmek istendiği için boyun kıvrımları gösterilmemiştir. Aslanın göz tasviri, kısa bir çizgi ile gösterilmiş kulakları işaret eden üçgen bir formdadır. Burun ve ağız detayları da kaba kısa çizgilerle yüzeysel şekilde vurgulanmıştır. Benzer ancak daha detaylı bir baş tasviri, Pers dönemi mezarından ele geçmiş konik bir kolye ucunun altın eklentisindeki aslan başı figüründe de vardır.[680] Göz ve kulakların oransal ve biçimsel tasviri, boyunda yer alan yelenin boyun üstünde aldığı form benzer üsluplarda üretildiklerini göstermektedir. Tüm bu stilistik özellikler ve eserin ele geçtiği arkeolojik tabakayla olan ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda eser İ.Ö. 547-499 yılları arasına tarihlendirilebilir.[681]

5.3.5. Bullalar

Kat. No. 57

Eser arkasında papirüs izi bulunan, ip deliklerinin yanlarda görülebildiği bir bulladır. Bu sebeple yazışmalarda kullanılmış olabilir. Bulla üzerinde her ne kadar detaylar belli olmasa da Athena'nın büstünün yer aldığı anlaşılmaktadır. Gliptik eserler ve cam intagliolardaki tasvirlerden iyi bilinen bu sahnede tüylü Korinth miğferli Athena'nın profilden bir tasviri vardır. Hafif dalgalı saçları ensesinin üzerinden omuzlarına doğru uzanmaktadır. Omuzlarını saran dökümlü elbiseden bir aegis giymiş olduğu anlaşılmaktadır. Bulla oval bir intaglionun baskısıdır ancak, baskının kaynağı olan objenin hangi materyalden yapılmış olduğu bilinmemektedir. Taş olabileceği kadar cam bir intaglio ile yapılmış olma ihtimali de varıdır. Nitekim, üzerinde **Kat. No. 57**'ye oldukça benzer bir Athena bulunan cam intaglionun Alan 49'da, çoğunlukla Geç Roma buluntularının ele geçtiği bir tabakadan bulunduğu bilinmektedir.[682] Athena'nın benzer tasvirleri İ.Ö. 5-4. yüzyıllarda başlayıp, Roma döneminin sonlarına kadar

[679] Tez kapsamında incelenmiş benzer örnekler için bkz. **Kat. No. 83, Kat. No. 86.**
[680] Bkz. **Kat. No. 84.**
[681] Hanfmann 1965, 7-9; Kazı Defteri – PN 1964 I, 177; Bruce 2015, 74.
[682] Kazı Eser No: G11.004; Evans 2019, 21, Fig. 38.

uzanabilmektedir.[683] Athena'nın büst şeklinde verilmiş tüm bu tasvirlerindeki ortak özellik figürün profilden tasvir edilmiş olmasıdır. Ayrıca, Korinth miğferinin altından enseye uzanan saçlar ve miğferin tepesindeki tüylerin figürün omuz hizasından da aşağıya sivrilerek uzanması tasvirin dikkat çekici özelliklerini oluşturmaktadır.

Kat. No. 58

Bullanın arka yüzünde yazışmalarda kullanılmış olma ihtimalini güçlendiren papirüs izi ve ip delikleri bulunmaktadır. Ön yüzünde yer alan figürde olasılıkla miğfer takmış olan bir insan tasviri yer almaktadır. Figür profilden tasvir edilmiştir ve sahnenin yalnızca bir kısmı bulla üzerine yansımıştır. Miğferin başı kulak hizasının altından alına kadar düzgün bir konturla kapladığı görülmektedir. Miğferin hemen altından taşan ince bukleli saçlar göze çarpmaktadır. Kulak memesinin yanındaki buklenin bir saç mı yoksa bir küpe mi olduğu anlaşılmamaktadır. Figürün göz çukurları derinde, elmacık kemikleri ise çıkıntılı olarak tasvir edilmiştir. Hem başlığının bir miğfer olma olasılığı, hem de burnun kemerli gösterilmesi figürün erkek olabileceğine dair ipuçları sağlamaktadır. Figür hiçbir gliptik sahneyle eşleştirilememiştir.

Kat. No. 59

Eser arkasında papirüs izi bulunan, ip deliklerinin yanlarda görülebildiği bir bulladır. Bu sebeple yazışmalarda kullanılmış olabilir. Üzerinde yer alan figür, kilin çatlaklarla dolu kırılgan yapısı sebebiyle günümüze kadar korunamamıştır. Bu sebeple tasvir edilmiş olan sahne tanımlanamamıştır.

Kat. No. 60

Bullanın arka yüzünde yazışmalarda kullanılmış olma ihtimalini güçlendiren papirüs izi ve ip delikleri bulunmaktadır. Ön yüzünde ise, sağa dönük şekilde profilden tasvir edilmiş bir kadın figürü yer almaktadır. Kadının öne doğru uzattığı sol elinde zeytin dalı/palmiye veya buğday başağına benzeyen bir bitki tuttuğu görülmektedir. Sağ kolu

[683] Richter 1956, 68, No. 173; Henig 1994, 127, No. 248; Claudia ve Boardman 2018, 242, No. 226; Spier 1992, 108, No. 271-272; Konuk ve Arslan 2000, 42-44, No. 18-20.

ise vücuduna yapışık şekilde serbest durmaktadır. Saçları başının tepesinden toplanarak topuzlu bir model ile tasvir edilmiştir. Omuzları üzerindeki dökümlü kumaştan bir himation giymiş olabileceği anlaşılmaktadır. Kompozisyon üzerinde kadının kimliğine dair ipucu sunacak hiçbir sembol veya atribü bulunmamaktadır. Figür hiçbir gliptik sahneyle eşleştirilememiştir.

Kat. No. 61

Kat. No. 61'de yer alan bullanın hangi amaçla kullanıldığı anlaşılamamıştır. Arka yüzünde yazışmalarda kullanılan papirüs izleri bulunmamaktadır. Bulla arka yüzü diğerlerine kıyasla eğimlidir ve üzerinde parmak izlerine benzer eğimli çizgiler yer almaktadır. Üzerinde herhangi bir ip deliği bulunmamaktadır ancak, figürün yer aldığı ön yüzü çevreleyen kalın dış kontur üzerinde ip izi olabilecek iki çizgisel oyuk bulunmaktadır.

Bulla üzerine yer alan sahnede tüm vücudu gösterilmiş, ayakta duran bir insan figürü yer almaktadır. Tasvir kilin yapısı sebebiyle oldukça bulanıktır ve detaylar izlenememektedir. İlk bakışta İnsan figürünün hemen arkasında yatay bir şekilde uzanan mızrak benzeri bir objenin yer aldığı görünmektedir. Ancak, ayakta duran figürün pozisyonuna dikkatli şekilde bakıldığında figürün bel yükseltisindeki yatay bir platforma yaslanmış olabileceği görülmektedir. Bir bacağını diğerinin önüne atarak aldığı rahat pozisyon ve yaslanırken destek almak için yanlara doğru açtığı kolları bu fikri desteklemektedir. Sahnenin baskısı oldukça silik olsa da figürün başını çevreleyen bant bir başlık veya miğfer takıyor olabileceğini akla getirmektedir. Omuzların üzerinde ise ne olduğu tam olarak anlaşılamamış yükseltiler yer almaktadır. Bunun dışında figürün kimliğine dair ipucu sağlayacak hiçbir detay görülememektedir. Bu sebeple eser hiçbir gliptik sahneyle eşleştirilememiştir.

Kat. No. 62

Eser arkasında papirüs izi bulunan, ip deliklerinin yanlarda görülebildiği bir bulladır. Bu sebeple yazışmalarda kullanılmış olabilir. Bullanın ön yüzünde bir erkek figürünün profilden tasvir edilmiş büstü yer almaktadır. Figür defne yapraklı bir taç takmıştır. Boynundaki geniş açıklıktan ve omuzlarının çevreleyen şişkin ve yatay kat izli

kumaştan anlaşılabileceği üzere bir toga giymiştir. Her iki aksesuar da figürün bir Roma imparatoru veya imparatora öykünen yerel bir yönetici tasviri olabileceğini işaret etmektedir. Başın üzerinde harf olabilecek kabartılar vardır. Eser ilk ele geçtiğinde […TANTO…]? ifadesi tespit edilebilmiştir.[684] Ancak kilin pürüzlü ve çatlamış yüzeyi ayrıntıların görülebilmesine imkan vermemektedir.

Eser İ.S. 7. yüzyıla tarihlenen bir arkeolojik tabaka içinde ele geçmiştir. Ancak hem İ.S. 6. ve 7. yüzyıllarda imparatorların bu şekilde tasvir edilmiyor oluşu, hem de figürün yüzünde yer alan sakal ve gözlerin büyük tasvir edilişi bullanın daha erken (İ.S. 3. yüzyıl) bir döneme tarihlenebileceğini işaret etmektedir. Her ne kadar kilin çatlamış yüzeye sebebiyle tasvire dair detaylar görünemiyor olsa da genel detaylar tasvir edilmiş kişinin İmparator Caracalla veya Geta olabileceğini göstermektedir.[685]

5.4.İKONOGRAFİ BARINDIRMAYAN GEMOLOJİK ESERLER

5.4.1. Boncuklar

Kat. No. 2

Eser PN sektöründe ele geçmiş bantlı agat bir boncuktur. Koyu gri-beyaz renklerdeki küresel form, kesilip parlatılmıştır. Siyahtan beyaza keskin bant geçişleri görülmektedir. Bantlar simetrik olarak formun projeksiyon noktasını takip etmektedir. Her iki yanda açılmış delikler ise kontrast yaratan bu renk ayrımının yer aldığı düzleme konumlandırılmıştır.

Kat. No. 3

Bizans Dükkanları sektöründeki E15 dükkanında ele geçen kalsedon eser, taban seviyesine yakın bir noktada, İ.S. 5-6. yüzyıla tarihlendirilen bir buluntu grubu içerisinde ele geçmiştir. Gri-kahverengi renkli, kesik konik formlu iyi parlatılmış form bir damlayı andırmaktadır. Geniş olan uçtan daralan diğer uca doğru uzanan bir delik sayesinde obje

[684] Greenewalt ve diğ. 1993, 39.
[685] Bkz. Kornbuth 2011, Pl. 15, 252; Zwierlein-Diehl 2011, 149-162.

bir boncuğa dönüştürülmüştür. Daralan uçta yer alan boncuk deliğinin çevresinde kırıklar olduğu gözlemlenmiştir.

Kat. No. 6

PN sektöründe ele geçmiş olan eser karnelian bir boncuktur. Kenarları yuvarlatılarak disk formu kazandırılmıştır. Boncuk delikleri, parlatma izlerinin gözlemlenebildiği geniş yan yüzeylerde birbirleriyle buluşacak şekilde açılmıştır. Tüm yüzeylerde irili ufaklı birçok kırık yer aldığı görülmektedir. Eser turuncumsu kahverengine sahiptir.

Kat. No. 8

Bizans Dükkanları sektöründen ele geçmiş olan granat boncuk İ.S. 4. yüzyıla ait bir tabakada bulunmuştur. Koyu kırmızımsı mor renkte olup yuvarlak bir forma sahiptir. Eser boncuk deliğini takip eden hattan kırılmıştır ve günümüze kadar ancak yarısı korunmuştur.

Kat. No. 9

Yol Açması sektöründe ele geçmiş olan eser İ.S. 4. yüzyıla tarihlenen bir buluntu grubuna aittir. Ametistten yapıldığı belirlenmiş olan boncuk yassı ovoid bir formada ve mor renge sahiptir. Çift kaboşon olarak kesilmiş boncuk projeksiyon noktasından sivriltilmiştir. Boncuk deliklerinin yer aldığı yüzeylerin çevresinde kırıklar gözlemlenmiştir.

Kat. No. 12

PN sektöründen ele geçmiş eser açık turuncu-kahverengi renk tonlarına sahip olan karneliandan yapılmış bir boncuktur. Kenarlar yuvarlatılarak disk formu verilmesi sağlanmıştır. Boncuk delikleri parlatma izlerinin görülebildiği geniş yüzeylere açılmıştır. Bir yüzde delik tam olarak daire formunun merkezindeyken, diğer yüzde merkezin dışındadır. Yüzey üstünde irili ufaklı birçok kırık yer almaktadır.

Kat. No. 13

Eser beyaz ve kahverengi tonlara sahip PN sektöründe ele geçmiş ve İ.S. 14-18. yüzyıl gibi geniş bir tarih aralığında kullanılmış olduğu düşünülen bir sardonikstir. Silindirik form hafif ortadan şişkindir ve boylu boyunca delinerek boncuk haline getirilmiştir. Eser üzerinde beyaz ve kahverenginin tonlarında konsantrik halkalar yer almaktadır.

Kat. No. 15

Kat. No. 15, 07.1 numaralı mezardan ele geçmiştir. Bu mezar Hamam-Gymnasium kompleksi yakınlarında bulunan bir lahit mezarda bulunmuştur. Aynı mezarda, **Kat. No. 68**'de yer alan boncuk da bulunmuştur. Söz konusu mezar gerek Roma döneminde gerekse de günümüzde kaçakçılar tarafından defalarca soyulmuştur. Alanda ele geçen sikkelerin İ.S. 3-7. yüzyıl arasına tarihlendirildiği göz önüne alınarak **Kat. No 15**'in de bu tarih aralığına ait olduğu düşünülebilir. Eserin yapılmış olduğu siyah taş tipi tanımlanamamıştır. Kesin tanımlama için ileri analiz teknikleri (Raman spektroskopi) önerilmektedir. Formun ortası hafif şişkin, ince ve uzun altıgenler prizması formundadır. Formu İğ formlu uzun boncuk tanımlaması da yapılabilir. Altıgen yüzeyler arasındaki geçişler yumuşaktır. Prizmatik formun taban ve tanı düzeltilerek delinmiş ve objeye boncuk özelliği kazandırılmıştır. Dış yüzey üzerinde çok sayıda kırık vardır.

Kat. No. 17

HoB sektöründe ele geçmiş olan obje kırmızımsı açık kahverengi tonda bir karneliandır. Eser oval bir forma sahiptir ve basık yan yüzeylerden boylu boyunca delinerek boncuk özelliği kazandırılmıştır. Boncuk deliklerinin çevresinde yoğunlaşan kırıklara sahiptir. 10x büyütme altında bakıldığında hafif bantlanmalar gözlemlenmiştir.

Kat. No. 20

PN sektöründe ele geçen kehribar obje İ.S. 5. yüzyıl ile 7. yüzyıl aralığına tarihlendirilebilecek bir tabakada ele geçmiştir. Yaklaşık 2cm çapında, kenarları yuvarlatılmış bir disk formuna sahip eser geniş yüzeyin ortasından delinerek boncuk işlevi kazanmıştır. Altere olmuş olmasına rağmen orijinal form anlaşılabilmektedir.

Kat. No. 22

HoB sektöründen ele geçmiş olan eser açık kahverengi tonda bir kalsedondur. Ovoid formunun basık alt ve üst yüzeyini birleştiren delikler esere boncuk özelliği kazandırmıştır. Eserin yayvan gövdesi, bir delikten diğerine doğru dönerek uzanan yivler dizisiyle süslenmiştir.

Kat. No. 23

Eser MD2 sektöründe İ.S. 6. yüzyıla tarihlendirilen bir tabakada ele geçmiştir. Mor renkte ametistten yapılmış olduğu tespit edilmiş olan eser yassı oval formlu, çift kaboşun kesimli bir boncuktur. Deliklerden itibaren boncuğu çevreleyen projeksiyon noktası sivriltilmiştir. Boncuk deliklerinin birbirleriyle birleşecek şekilde ayrı yönlerden delindiği görülmektedir.

Kat. No. 25

Hamam-Gymnasium sektöründe ele geçmiş olan eser Geç Osmanlı dönemine tarihlendirilen bir tabakada ele geçmiştir. Mavi kalsedondan yapılmıştır ve kalp formlu çift yüzlü kaboşon kesime sahiptir. Eserin alt ve üst yüzeyleri arasındaki formu çevreleyen projeksiyon noktası sivriltilmiştir. Boylu boyunca delinerek objeye boncuk özelliği kazandırılmıştır.

Kat. No. 26

PN sektöründe ele geçen eser, bir uçtan diğer uca doğru incelen dikdörtgenler prizması (trapezoid) bir forma sahiptir. Turuncumsu kahverengi tonda karneliandan üretilmiştir. Eser kısa kenarlardan delinerek boncuk niteliği kazanmıştır. Prizmik forma kenarlarından deliğe doğru üçgen fasetler eklenerek deliklerin çeviresinde yıldız şekli oluşturulmuş.

Kat. No. 33

Beyaz ve kahverengi tonlardaki sardoniksten yapılmış olduğu tespit edilen eser MMS/S sektöründe İ.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen bir tabakada ele geçmiştir. Ortasından şişkin, silindirik bir formda olup, şişkin karın kısmında birbirlerine paralel uzanan girintili

beyaz bantlar ve çıkıntılı kahverengi bantlar yer almaktadır. Bu bantlar boncuğu tam olarak çevrelememektedir. Ortadan şişkin silindirik formun boncuk delikleri düzeltili yan yüzeylerden açılmıştır.

Kat. No. 37

Eser, buluntu yeri kayıt altına alınmamış bir yüzey buluntusudur. Dolayısıyla tarihi bilinmemektedir. Mavi kalsedondan yapıldığı tespit edilmiş olup tabla kesim olarak adlandırılan bir forma sahiptir. Bu form İki adet dikdörtgen tabanlı üstü kesik piramit formunun birleşimi görünümündedir. Formun yüzeylerine fasetlemeye yakın bir teknikle şekil verilmiştir. Boncuk deliği taşın tabanına yakın, boyuna paralel olarak açılmıştır. Her iki uçtan açılarak ortada birleştirilmiştir. Eğer yüzük olarak kullanım gördüyse, bunun metal bir eklenti yardımıyla gerçekleşmiş olması muhtemeldir.

Kat. No. 38

Eser, buluntu yeri kayıt altına alınmamış bir yüzey buluntusudur. Dolayısıyla, arkeolojik olarak tarihlendirilebilecek bir tabakada ele geçmemiştir. Koyu kırmızımsı kahverengi tonda bir karneliandan yapıldığı tespit edilmiş olup oval kaboşon kesim olarak adlandırılan forma sahiptir. Formun alt ve üst yüzeyleri hafif dışbükeydir ve arada eğimli bir kemer yer almaktadır. Obje kısa kenarlarından delinerek boncuk haline getirilmiştir. Ancak eserin yüzük taşı olarak kullanım görmüş olama ihtimali de bulunmaktadır. Eğer yüzük olarak kullanım gördüyse, bunun metal bir eklenti yardımıyla gerçekleşmiş olmalıdır.

Kat. No. 39

Eser MD2 sektöründe ele geçmiş bir yüzey buluntusudur. Dolayısıyla tarihi bilinmemektedir. Turuncumsu kahverengi karneliandan yapılmış olan eser dikdörtgenler prizması formundadır ve kenarların fasetlenmesiyle modern “Fransız kesimi” benzeri bir form oluşturulmuştur. Prizma kenarlarından deliğe doğru üçgen fasetler eklenerek tepede yıldız şekli verilmiştir. Formun her iki kısa uçtan delinerek, deliğin ortada birleşmesi sağlanmıştır. Yüzeyin neredeyse hasarsız oluşu ve sahip olduğu keskin fasetler ileri düzey bir işçiliğe işaret etmektedir.

Kat. No. 40

Eser MMS sektöründe, İ.S. 4. yüzyıl ile 7. yüzyıl aralığına tarihlendirilen bir buluntu grubuyla birlikte ele geçmiştir. Koyu morumsu kırmızı renkte bir granattan yapıldığı tespit edilmiştir. Küresel formdadır ve delinerek boncuk özelliği kazandırılmıştır. Boncuk deliklerinin çevresinde yoğunlaşan kırıklar gözlemlenmiştir.

Kat. No. 47

Kat. No. 47, MMS/S sektöründe ca. İ.Ö. 250-150 yılları aralığına tarihlenen bir tabakada ele geçmiştir. Bantlı agat olduğu tespit edilen eser, düz tabanlı, ucu yuvarlatılmış konik formlu boncuktur. Şekli itibariyle bir köpek dişini andırmaktadır. Düz tabana yakın kısımda boncuğun gövdesini çevreleyen içbükey bir oyuntu yer almaktadır. Boncuk deliği ise yuvarlatılmış uca yakın bir alanda delinmiştir.

Kat. No. 54

İ.Ö. 5. yüzyıl sonuyla İ.Ö. 4 yüzyıl aralığına tarihlenen 03.1 numaralı mezarda bir kolye seti ele geçmiştir. Set içinde cam, deniz kabuğu bakır alaşım kehribar, kemik ve bir tane de karnelian boncuk yer almaktadır. Karnelian boncuk silidirik bir formdadır ve deliklerin yer aldığı köşelere yumuşak bir eğim verilmiştir. Kehribar yoğun oranda altere olmuştur bu sebeple orijinal formu anlaşılamamıştır. Kemik boncuk ise disk formludur.

Kat. No. 63

Kat. No. 63, Alan 49 sektöründe, Pers Tahrip Tabakası öncesine ait olan ve İ.Ö. 600-550'ye tarihlendirilen bir buluntu grubu içerisinden ele geçmiştir. Uzun, oval forma sahip eser "iğ şekilli" olarak da adlandırılabilir. Gözdenin ortası hafif şişkin olup uçlara doğru çapı küçülmektedir. Karneliandan? Yapılmış olan eser kısa kenarlardan delinerek boncuk haline getirilmiştir.

Kat. No. 67

PN sektöründe yer alan 73.21 numaralı mezarda ele geçen dağ kristali? eser İ.S. eser arkeolojik buluntu grubuna göre ca. 1200'e tarihlendirilmektedir. Obje 14 yüzlü fasetli kesime sahiptir ve boylu boyunca delinerek boncuk işlevi kazanması sağlanmıştır.

Kat. No. 68

Kat. No. 68 yukarıda bahsi geçen **Kat. No. 15** ile birlikte kaçakçılar tarafından tahribata uğramış olan bir mezarda (07.1 Nolu Mezar) ele geçmiştir. Bu mezar İ.S. 3–7. yüzyıl aralığına tarihlendirilmektedir. Zümrüt? olduğu düşünülen yeşil boncuk, düzensiz altıgen forma sahiptir. Eser delinerek boncuk haline getirilmiştir. Boncuk deliğinden geçirilen altın bir tel sayesinde ise küpe işlevi kazanmıştır.

Kat. No. 71

MMS sektöründe ele geçen eser İ.Ö. 2. yüzyıl ile İ.S. 4. yüzyıl aralığına tarihlendirilen bir tabaka ile ilişkilidir. Tel ve makaralardan üretilmiş altın bir eklentinin ucunda yer alan boncuk agattan? yapılmıştır. Kahverengi ve beyaz tonlarda bantların görülebildiği boncuk oval formdadır.

Kat. No. 72

Bizans Dükkanları sektöründeki E16 nolu dükkanda ele geçen eser alanın kullanım tarihi olan İ.S. 6.-7. yüzyıl aralığına ait olmalıdır. Granattan yapıldığı tespit edilen yuvarlak boncuk, deliklerin yer aldığı yan yüzeylerden hafif basıktır. Eser üzerindeki parlatma izleri görülebilmektedir.

5.4.2. Yüzük Taşları

Kat. No. 4

Eser HoB sektöründe ele geçmiş eser bir moss agat yüzük taşıdır. Oval bir forma ve düz bir tabana sahiptir. Tabanı çevreleyen kontur hafif eğimlidir. Bu sebeple "kesik

kubbe" formlu olarak da adlandırılabilir. Eser açık yeşilimsi sarı renkte olup kahverengi kapanımlara sahiptir.[686]

Kat. No. 10

HoB sektöründe ele geçmiş olan eser İ.S. 1. yüzyıla tarihlendirilen bir buluntu grubuna aittir. Eser oval forma ve çift kaboşon kesime sahiptir. Ametistten yapılmış ve mor renktedir. Yüzeylerden biri diğerine göre daha dışbükey olan eser yüzük taşı olarak kullanılmış olabilir.

Kat. No. 11

Granat olarak tanımlanmış olan eser Bizans Dükkanları sektöründe bulunmuştur. Koyu morumsu kırmızı bir renge sahiptir. Yüzük taşı görevi görmüş olması muhtemel olan eser kaboşon kesimdir ve tabanı hafif içe doğru oyularak taş inceltilmiştir. Bu işlem yüzük taşının rengini açarak daha çekici bir görünüm elde etmek için yapılmış olabilir.

Kat. No. 14

MMS/S sektöründe ele geçmiş olan eser İ.S. 7. yüzyıla tarihlendirilen bir tabakayla ilişkilidir.. Koyu kırmızımsı kahverengi jasperden oval bir formda yapılmıştır. Olasılıkla yüzük taşı olarak tasarlanmıştır. Eserin oval formu düz tabana ve hafif dışbükey bir üst yüzeye sahiptir. Kaboşon kesim olduğu söylenebilir. Üst yüzey alta göre iyi parlatılmıştır. Büyütme altında beyaz ince kuvars damarları görülebilmektedir.

Kat. No. 28

Eser kaboşon kesimli oval bir yüzük taşıdır ve Sinagog sektöründe İ.S. 7 yüzyıla tarihlenen bir tabakadan ele geçmiştir. Turuncumsu kahverengi bir karneliandan yapıldığı tespit edilmiştir. Düz tabanlı, geniş kenarlı oval bir forma sahiptir. Yüzeylerdeki ince parlatma izleri tespit edilebilmiştir.

[686] Süstaşlarının jeolojik oluşumları sırasında kristallerin içine hapsolan yabancı maddelere kapanım denir. Bu kapanımlar mineral kristalleri, gaz veya sıvı olabilirler.

Kat. No. 29

Eser Geç Antik Çağ Duvarı sektöründe en geç İ.S. 4. yüzyıla tarihlenen bir tabaka içinde ele geçmiştir. Agat olarak tanımlanmış eser alt ve üst yüzeyleri düzeltilmiş oval bir forma sahiptir. Olasılıkla yüzük taşı olarak kullanılacak olan objenin kesimi düzensiz, kenarları yuvarlatılmamış ve ince parlatma işlemi tamamlanmamıştır. Bu sebeplerle üretiminin henüz son safhaya ulaşmadığı düşünülmektedir.

Kat. No. 30

Eser Geç Antik Çağ Duvarı sektöründe en geç İ.S. 4. yüzyıla tarihlenen bir tabaka içinde ele geçmiştir. Koyu kırmızımsı kahverengi tonda bir karneliandan yapılmış olduğu tespit edilen eser oval formdadır. Formun alt ve üst yüzeyleri düzleştirildiği anlaşılmaktadır. Formu çevreleyen konturda ise kırıklar mevcuttur. Bir yüzü parlatılmış olmasına karşın diğer yüze aynı özen gösterilmemiştir. Objenin bir yüzük taşı olarak tasarlandığı düşünülmektedir.

Kat. No. 31

Eser Geç Antik Çağ Duvarı sektöründe en geç İ.S. 4. yüzyıla tarihlenen bir tabaka içinde ele geçmiştir. Objenin koyu kırmızımsı kahverengi tonda bir karneliandan üretildiği tespit edilmiştir. Alt ve üst yüzeyleri düzleştirilmiş eğik kemerli bir form tercih edilmiştir. Bu form kesik kubbe olarak da nitelendirilebilir. Tüm yüzeyler parlatılmıştır. Eserin yüzük taşı olduğu olarak kullanım görmüş olmalıdır.

Kat. No. 36

Eser, buluntu yeri kayıt altına alınmamış bir yüzey buluntusudur. Dolayısıyla tarihi bilinmemektedir. Oval ve düz üst yüzeye sahip hololit yüzük, parmağı çevreleyen alt kısımdan kırılmıştır. Oval üst yüzeyin bitiminden itibaren parmağı çevreleyen dış çemberin ortası çıkıntılı olarak keskin bir hatla vurgulanmış ve yanlarda şevron motifi ile süslenmiştir. Üst yüzey yanlara oranla daha iyi parlatılmıştır. Yüzük kırmızımsı kahverengi tonda bir bantlı agattan yapılmıştır.

Kat. No. 46

ByzFort sektöründe ele geçmiş eser bantlı bir agat olduğu tespit edilmiştir. Beyaz ve kahverengi tonlardaki bu eserin oval bir yüzük taşının üretim aşamasındaki ön formu olduğu düşünülmektedir.

5.4.3. Sekizgen Formlular

Kat. No. 7

HoB sektöründe ele geçmiş olan eser en geç İ.S. 1. yüzyıla tarihlendirilebilen bir tabakada ele geçmiştir. Eser koyu kahverengi matriks içinde düzensiz siyah birikimlere sahip bir jasperdir. Sekizgen prizma formundaki eser simetrik açılarla fasetlenmiş yanal yüzeye ve düzeltili bir tabana sahiptir. Prizma formun üst yüzeyi kırıldığı için orijinal form bilinmemektedir.

5.4.4. Silindirik Formlular

Kat. No. 27

PN sektöründe ele geçen karnelian eser silindirik bir formdadır. Formun yanal yüzeyi parlatıldığı halde alt ve üst yüzeylerin parlatma işlemi tamamlanmamıştır. Olasılıkla parlatma işlemlerinin esere boncuk işlevi kazandıracak delikler açıldıktan sonra yapılması planlanmıştır. Eserin yarım bırakıldığı düşünülmektedir. Bu sebeple kesin olarak hangi amaçla kullanılmış olduğu bilinmemektedir.

Kat. No. 45

Alan 49'daki Hellenistik döneme ait bir tabakada ele geçen **Kat. No. 45**, bej matriks üzerine ince düzensiz koyu kırmızı damarlar barındıran taşın jasper olduğu tespit edilmiştir. Kesik konik veya silindirik olarak adlandırabileceğimiz formun bir ucun çapı diğer uca oranla birazcık daha geniştir. Her iki uçta da düzelti izi bulunmamaktadır. Silindirik formun uçlarının düzeltişiz olması ve parlatma izlerinin olmayışı sebebiyle henüz tamamlanmamış olduğu düşünülmektedir.

5.4.5. Küresel Formlular

Kat. No. 19

Kat. No. 19, Sinagog'da İ.S. 7. yüzyıla tarihlenen bir tabakada ele geçmiştir. Dağ kristalinden yapılmıştır ve 1.2 cm çapında küresel bir forma sahiptir. Parlatma ve delme işlemi muhtemelen tamamlanmamıştır. Dolayısıyla objenin henüz ön form olduğu söylenebilir. Hangi amaçla kullanılmak üzere tasarlandığı ise bilinmemektedir.

5.4.6. Damla Formlular

Kat. No. 21

ByzFort sektöründe ele geçmiş dağ kristali eser İ.S. 4. yüzyıla ait bir tabakada bulunmuştur. Tabanı düz, üstü ise kaboşon kesime sahip damla formundadır. Dışbükey üst yüzey üzerinde parlatma izleri tespit edilmiştir. Eserin kolye ucu olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

5.4.7. Ağırlık Formlular

Kat. No. 24

PN sektöründe İ.S. 6. yüzyıla tarihlendirilen bir tabakada ele geçen **Kat. No. 24**'teki eserin düz oval tabanıyla dışbükey kaboşon kesim üst yüzeyi arasında geniş bir kemer bulunmaktadır. Beyaz, sarı ve kahverenginin çeşitli tonlarına sahip jasperden yapıldığı tespit edilmiştir. Eserin köyle ucu olarak kullanım görmüş olabileceği düşünülmektedir.

5.4.8. Kulak Tıpası

Kat. No. 34

Dağ kristalinden yapılmış olan eser, MMS-I sektöründeki İ.Ö. 600-550 yılları arasına tarihlenen bir tabakada ele geçmiştir. Form iki kırık parçadan oluşmaktadır. Büyük olan parça dış kısımda tam korunmamış olmasına karşın dairesel bir form izlediği anlaşılabilmektedir. İçe doğru hafifçe içbükey bir eğim yaparak incelir. Uç ve dış yüzeyler oldukça iyi parlatılmıştır. Parçaların bir kulak tıpasına ait olduğu düşünülmektedir. Kulağın iç kısmına oturması gereken uç bölümü kırıktır ancak bu kırık içinde kulak tıpasını dikey olarak bölen dairesel bir oyuk olduğu görülmektedir. Bu oyuk kulak tıpasını boydan boya bölmez. Fildişi veya başka maddeden yapılmış bir eklentiye yuva görevi yapmış olduğu düşünülmektedir. Kulak tıpasının ikinci kırığı oyuk yuvanın çevresine ait bir parçadır.

5.4.9. Nodül

Kat. No. 42

ByzFort sektöründe bulunmuş obje ca. İ.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen bir tabaka buluntusudur. Hammadde olarak kullanım görmüş olması muhtemel buluntunun dış yüzeyindeki matriks kalıntılarından bunun bir nodülün parçası olduğu anlaşılmaktadır. Nodülün iç kısmı süstaşı kalitesindeki mavi kalsedon ise, homojen bir renklenme ve yarı saydam bir yapı sergilemektedir.

5.4.10. İşlevi Tanımlanamayanlar

Kat. No. 5

Agattan yapılmış eser Sinagog sektöründe yer alan ve İ.S. 7. yüzyıla tarihlendirilen bir alanda ele geçmiştir. Kırık olduğu için eserin orijinal formu anlaşılamamaktadır. Korunmuş form tablete benzer bir çerçeve içerisinde birbirine paralel diagonal oyma çizgilerinden oluşmaktadır. Çizgilerin bulunduğu üst yüzeyde parlatma izleri görülebilmektedir. Dış hattın sadece bir kenarı kısmen korunabilmiştir.

Eser sarımsı kahverengi bantlara sahiptir. Objenin hangi amaçla kullanıldığı anlaşılamamıştır.

Kat. No. 16

PC sektöründe ele geçmiş olan kehribar obje İ.Ö. geç 7. yüzyıl ile İ.Ö. 6. yüzyılın ortası aralığına tarihlendirilen bir tabakada ele geçmiştir. Yüksek oranda altere oluşu sebebiyle eserin orijinal formu ve kullanım amacı belirlenememiştir.

Kat. No. 18

Eser Sinagog sektöründeki İ.S. 7. yüzyıla tarihlenen bir alanda bulunmuştur. Siyah ve beyaz renklerdeki oniksten yapılmış eser ovoid formdadır. Eserin üzerinde parlatmaya dair herhangi bir kanıt gözlemlenmemiştir. Dolayısıyla sahip olduğu formu doğal tanburlanma yoluyla almış olabileceği düşünülmektedir.

Kat. No. 32

Alan 49'da ele geçmiş olan eser İ.Ö. 7-6. yüzyıllara tarihlendirilen bir buluntu grubuna aittir. Kehribardan yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Yüksek oranda altere olmuş olması sebebiyle ne amaçla kullanıldığı anlaşılamamaktadır. Koruna geldiği kadarıyla disk benzeri bir forma sahip olduğu anlaşılabilmektedir.

Kat. No. 41

Eser Alan 49'da bulunmuştur ve İ.Ö. 1. yüzyıl ile İ.S. 1. yüzyıl aralığına tarihlendirilen bir tabakaya aittir. Bej matriks üzerine kırmızı ince kılcal damarları bulunduğu bej bir jasperin dilimlenmesiyle ortaya çıkan objenin kırıklardan ötürü orijinal formu ve kullanım amacı bilinmemektedir.

Kat. No. 43

Obje, Alan 49 sektöründe bulunmuş bir jasperdir. Kırıklarından ötürü orijinal formunu belirleyemediğimiz objenin bir yüzeyi düzeltilidir. Ayrıca bu yüzeyde parlatma izleri de gözlemlenmiştir. Eserin hangi amaçla üretildiği bilinmemektedir.

Kat. No. 53

Kat. No. 53, MMS sektöründe yapılan kazılar esnasında, İ.Ö. 600-550 yılları arasına tarihlendirilen bir tabakada ele geçmiştir. Dağ kristalinden yapıldığı tespit edilmiş olup kırıklarından dolayı orijinal formu bilinmemektedir. Form üzerinde üç düzeltili yüzey görülebilmektedir.

Kat. No. 55

Obje Byzfort sektöründeki İ.Ö. 6. yüzyıl ile 5. yüzyıl arasına tarihlendirilen bir tabakada ele geçmiştir. Mor, sarı, turuncu ve beyaz tonlarda renklere sahip jasperden yapılmış olan objenin düzeltili yüzeyi kırma çatı formundadır. Eserin büyük ölçüden kırık olmasından dolayı orijinal formu anlaşılamamaktadır. Parlatma izleri olmasına karşın gemlerde olduğu kadar ince parlatılmamıştır. Bu sebeple bu parça taş bir kaba ait olabilir.

Kat. No. 65

Eser PN sektöründe yapılan kazı çalışmalarında, İ.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen bir tabakada ele geçmiştir. Dağ kristalinden? yapılmış olan objenin alt ve üst yüzeylerinde düzelti izleri tespit edilmiştir. Ne yazık ki sahip olduğu kırık yüzeyler sebebiyle orijinal formu tespit edilememiştir.

GENEL DEĞERLENDİRME

Tez kapsamında incelenen toplamda 98 adet eser bulunmaktadır. Bu eserlerden altı tanesini, üzerinde mühür baskılarının yer aldığı kil bulla grubu oluşturmaktadır.[687] Geriye kalan 92 eserin tamamı organik ve inorganik süstaşlarından yapılmıştır.

Sardes kent ölçeğindeki gemolojik eserlerin dağılımına bakıldığında **(Harita 11)**, buluntuların Hamam-Gymnasium kompleksi, Bizans Dükkanları, ByzFort, Alan 49 (F 49), Bronzlar Evi (HoB), Geç Antik Dönem Duvarı (LAW), MD2, MMS, Nekropolis, Paktolos Yamacı (PC), Kuzey Paktolos (PN), Yol Açması (RT) ve Sinagog sektörlerindeki kazıların yanı sıra kentin muhtelif alanlarından yüzey buluntusu olarak da ele geçtiğini görmekteyiz. Eserlerin sektörel açıdan dağılımına baktığımızda ise Nekropolis'in 29 buluntu ile ilk sırada olduğu anlaşılmaktadır. Ardından 11 eserle Kuzey Paktolos, sekizer eserle MMS ve Alan 49, yedi eserle Bronzlar Evi, altı eserle Bizans Dükkanları, beşer eserle Sigagog ve ByzFort, dört eserle muhtelif yüzey buluntuları, üç eserle Geç Antik Dönem Duvarı, ikişer eserle Hamam-Gymnasium kompleksi ve MD2 ve birer eserle Paktolos Yamacı ve Yol Açması yer almaktadır. Eserlerin ele geçtiği bu sektörlerin bazılarında halen kazı çalışmaları devam etmektedir.[688] Sardes'te gemolojik eserlerin ele geçmediği alanlara baktığımızda ise iki sektör öne çıkmaktadır. Bunlar Artemis Tapınağı ve Alan 55'tir. Bu sektörlerin geniş alanlara yayılmalarına ve uzun yıllar boyunca kazılmış olmalarına rağmen herhangi bir gemolojik eserin henüz ele geçmemiş olması dikkat çekicidir.

Sardes'te ele geçmiş olan gemolojik eserlerin kronolojik dağılımına bakıldığında ise, İ.Ö. 10. yüzyıldan İ.S. 18. yüzyıla kadar uzanan geniş bir yelpaze görmekteyiz (**Grafik 1**). 92 gemolojik eserden bir tanesi Erken Demir çağına,[689] beş tanesi Lydia

[687] Bullalar üzerinde yer alan baskıların gemolojik eserlerin yanı sıra, cam intagliolar tarafından yapılmış olma ihtimali de bulunmaktadır.
[688] 2024 yılı itibariyle kazı çalışmaları devam eden sektörler: Alan 49 ve Yol Açması.
[689] **Kat. No. 52**

dönemine,[690] 28 tanesi Akhaemenid dönemine,[691] 35 tanesi Roma dönemine[692], iki tanesi Bizans dönemine[693] ve iki tanesi de Osmanlı dönemine[694] tarihlendirilmektedir. Eserlerden dört tanesi Geç Lydia veya Akhaemenid dönemine[695], bir tanesi Geç Lydia ve Hellenistik dönem[696] aralığına ve bir tanesi de Geç Hellenistik dönem veya Roma dönemine[697] tarihlendirilmektedir. Eserlerden dokuz tanesi ise arkeolojik verilerin yetersizliği sebebiyle tarihlendirilememiştir. Bu bilgiler ışığında gemolojik eserlerin kent ölçeğindeki en yoğun kullanımının Akhaemenid ve Roma dönemlerinde olduğunu söylemek mümkündür.

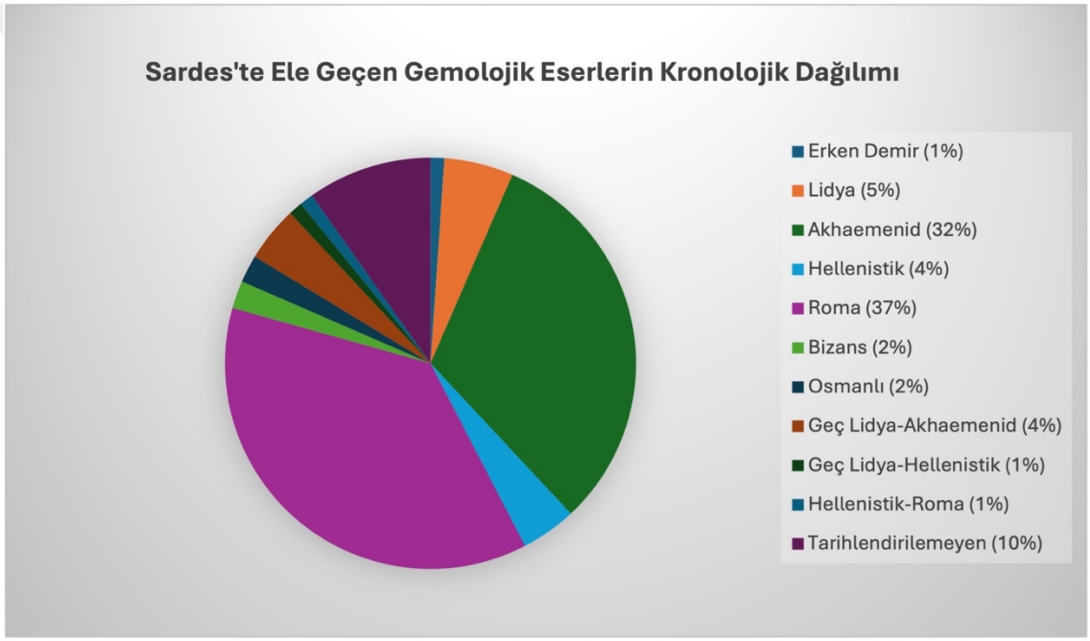

Grafik 1: Sardes'te Ele Geçen Gemolojik Eserlerin Kronolojik Dağılımı

[690] **Kat. No. 16, Kat. No. 34, Kat. No. 53, Kat. No. 63** ve **Kat. No. 64.**
[691] **Kat. No. 54, Kat. No. 65, Kat. No. 66, Kat. No. 73, Kat. No. 74, Kat. No. 75, Kat. No. 76, Kat. No. 77, Kat. No. 78, Kat. No. 79, Kat. No. 80, Kat. No. 81, Kat. No. 82, Kat. No. 83, Kat. No. 84, Kat. No. 85, Kat. No. 86, Kat. No. 87, Kat. No. 88, Kat. No. 89, Kat. No. 90, Kat. No. 91, Kat. No. 92, Kat. No. 94, Kat. No. 95, Kat. No. 96, Kat. No. 97** ve **Kat. No. 98.**
[692] **Kat. No. 1, Kat. No. 3, Kat. No. 4, Kat. No. 5, Kat. No. 7, Kat. No. 8, Kat. No. 9, Kat. No. 10, Kat. No. 11, Kat. No. 14, Kat. No. 15, Kat. No. 18, Kat. No. 19, Kat. No. 20, Kat. No. 21, Kat. No. 22, Kat. No. 23, Kat. No. 24, Kat. No. 27, Kat. No. 28, Kat. No. 29, Kat. No. 30, Kat. No. 31, Kat. No. 35, Kat. No. 40, Kat. No. 41, Kat. No. 44, Kat. No. 48, Kat. No. 50, Kat. No. 51, Kat. No. 56, Kat. No. 68, Kat. No. 70, Kat. No. 72 ve Kat. No. 93.**
[693] **Kat. No. 49** ve **Kat. No. 67.**
[694] **Kat. No. 13** ve **Kat. No. 25.**
[695] **Kat. No. 32, Kat. No. 33, Kat. No. 42** ve **Kat. No. 55.**
[696] **Kat. No. 46.**
[697] **Kat. No. 71.**

Sardes kent ölçeğinde ele geçmiş olan süstaşlarının çoğunluğunun kalsedon türüne ait olduğu söylenebilir. Tez kapsamında incelenen 92 eserin 68'ini kalsedonlar oluşturmaktadır.[698] Bu da kent ölçeğindeki gemolojik buluntuların neredeyse %73'ünün kalsedonlardan oluştuğu anlamına gelmektedir. Kalsedonların Sardes içindeki sektörel dağılımına baktığımızda, süstaşlarının ele geçtiği hemen her sektörde bulunduklarını dikkati çekmektedir (**Grafik 2**). Yalnızca bir kehribar eser ile temsil edilen Paktolos Yamacı (PC) sektöründe ele geçmediği görülmektedir. En yoğun olarak bulunduğu sektör ise 26 eserle Nekropolis'tir. Bu tez kapsamında katalog numarası almayan ancak önceki bölümlerde değindiğimiz ve süstaşı üretimini işaret eden çoğunlukla jasper varyasyonlarının oluşturduğu ByzFort Açma 11'den ele geçen kalsedon kırığı (üretim atığı veya hammaddelerinin) yoğunluğunun bu istatistik içinde yer almadığını belirtmek gerekir. Kalsedonların Lydia'dan Geç Osmanlı'ya kadar Sardes'te her dönem tercih edildikleri anlaşılmaktadır.

[698] Kalsedon eserler için bkz. sayfa 84-85.

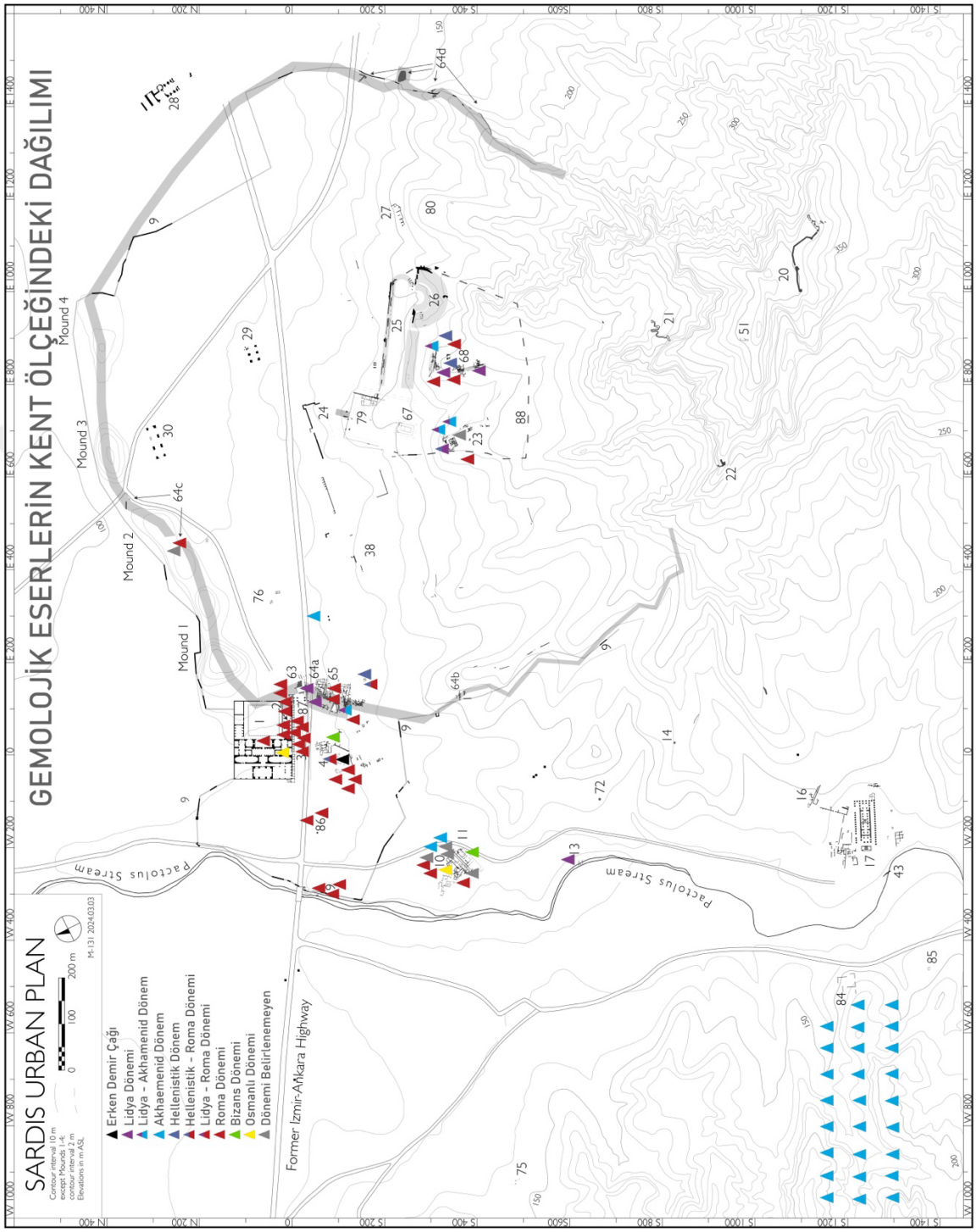

Harita 11: Gemolojik Eserlerin Sardes Kent Ölçeğindeki Dağılım Haritası

Ele geçmiş olan kalsedonların altı farklı varyasyonu tespit edilmiştir. Bu varyasyonlardan en sık görüleni 25 eserle karneliandır. Hemen ardından 12 eserle jasper, 10 eserle agat, dokuz eserle mavi kalsedon, iki eserle sardoniks ve bir eserle onikstir. Dokuz eser ise herhangi bir varyasyon altında kümelenmeyen kalsedonlar olarak tanımlanmıştır. Sardes'te ele geçen kalsedonların Lydia döneminden Osmanlı dönemine kadar olan süreçte, yüzük taşı, mühür ve kolye ucu olarak kullanılmış olmalarının yanı sıra küpe, bileklik ve kolye gibi kullanım amaçlarına hizmet eden boncuklar olarak da tercih edilmiş oldukları anlaşılmıştır.

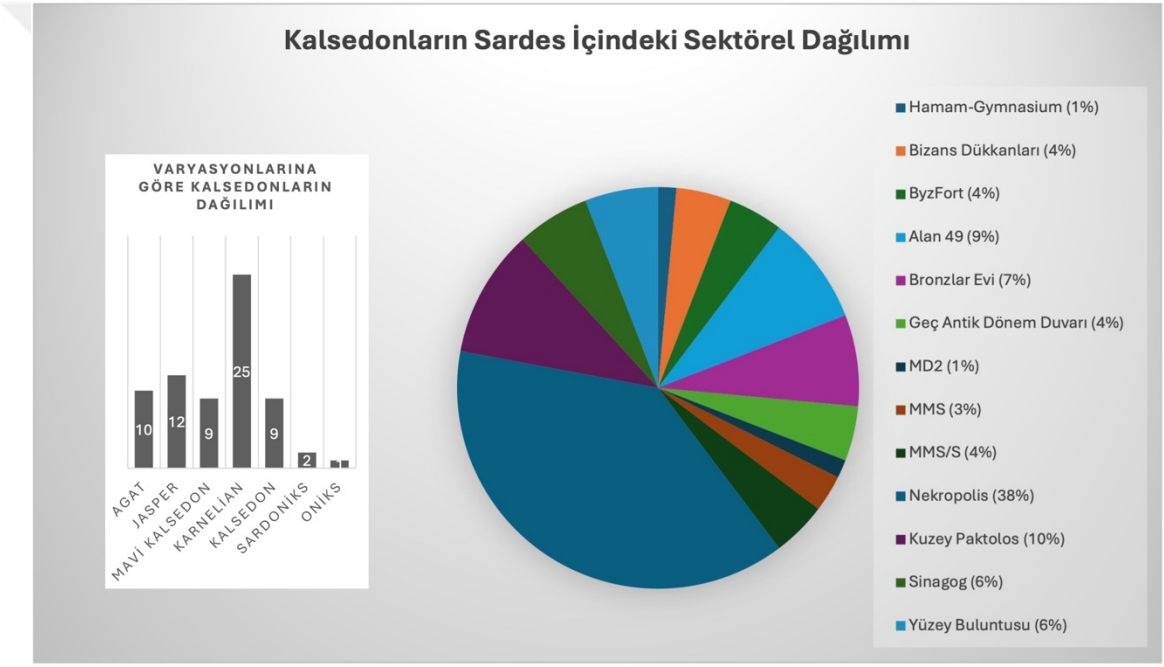

Grafik 2: Kalsedonların Sardes İçindeki Sektörel Dağılımı

Kalsedonların ardından Sardes kent ölçeğinde en çok karşımıza çıkan süstaşı türü kuvarslardır. Kuvarslar 12 eserle toplam gemolojik buluntuların %13'ünü oluşturmaktadır.[699] Ele geçen kuvarsların varyasyonlarına bakıldığında ise, 12 eserin dokuzunun dağ kristali, üçünün de ametist olduğu tespit edilmiştir (**Grafik 3**). Kuvars buluntuların ele geçtiği dönemler incelendiğinde, Geç Lydia'dan Bizans dönemine kadar uzanan geniş bir zaman aralığında tercih edildikleri dikkati çekmektedir. Ancak, bu

[699] Kuvars eserler için bkz. sayfa 85-87.

zaman aralığında yer alan Hellenistik döneme tarihlenen hiçbir kuvars eserinin bulunmadığını belirtmek gerekir. Kent ölçeğinde Osmanlı dönemine tarihlenen herhangi bir kuvars eser de bulunmamaktadır. Kuvarsların Sardes kenti içindeki sektörel dağılımına bakıldığında, en yoğun olarak üç eserle Kuzey Paktolos sektöründe kümelendikleri anlaşılmaktadır. Bu tez kapsamında katalog numarası almayan, ancak önceki bölümlerde değindiğimiz ve süstaşı üretimini işaret eden dağ kristali varyasyonlarından oluşan Kuzey Paktolos buluntusu yonga ve kırıkların (üretim atığı veya hammaddelerin) yoğunluğunun bu istatistik içinde yer almadığını belirtmek gerekir. Kuzey Paktolos sektörünün ardından kuvarslar en yoğun olarak iki eserle MMS sektöründe, birer eserle Hamam Gymnasium, ByzFort, Bronzlar Evi, Nekropolis, MD2, Yol Açması ve Sinagog sektörlerinden ele geçmişleridir.

Sardes'ten ele geçen kuvarsların yüzük taşı, kolye ucu, boncuk, kulak tıpası ve mühür olarak kullanım görmüş oldukları anlaşılmaktadır.

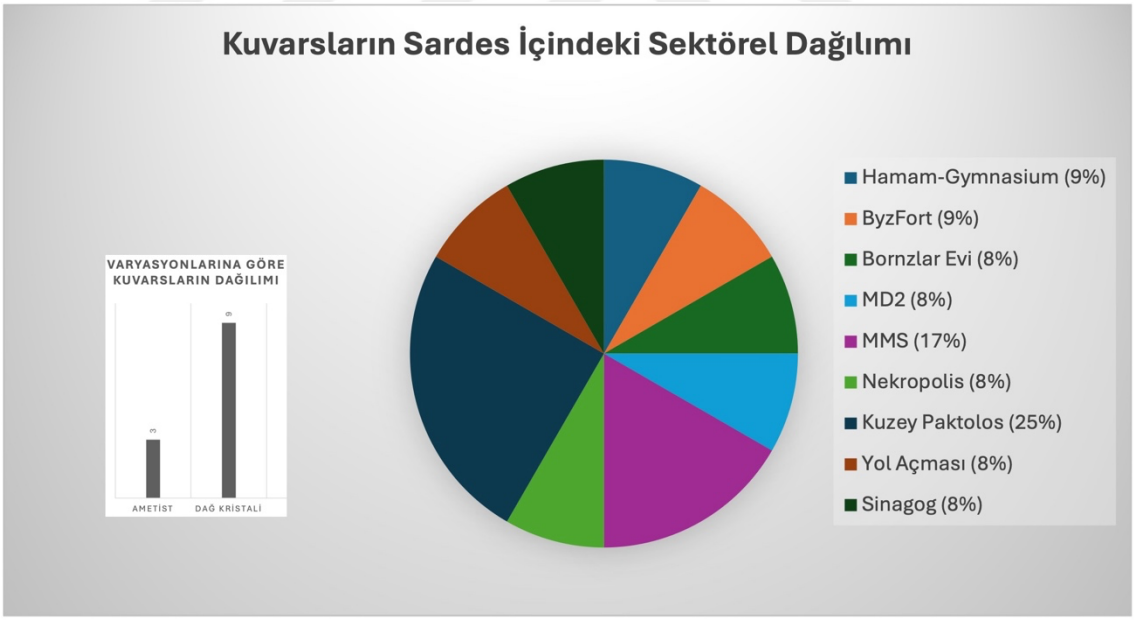

Grafik 3: Kuvarsların Sardes İçindeki Sektörel Dağılımı

Granatlar Sardes ölçeğinde en yoğun olarak ele geçen üçüncü süstaşı grubunu oluşturmaktadır. Kent ölçeğinde beş eser ile temsil edilen granatlar tüm gemolojik

buluntuların %6'sından azını oluşturdukları görülmektedir.[700] Granatlar türlerine göre dağıtıldıklarında ise, 4 eserin pirop-almandin, bir eserin ise almandin-spessartin oldukları tespit edilmiştir (**Grafik 4**). Granatlar kent ölçeğindeki yalnızca üç sektörde karşımıza çıkmaktadır. Bu sektörler; Alan 49, MMS ve Bizans Dükkanlarıdır. Kronolojik dağılımlarına bakıldığında ise yalnızca Roma döneminde tercih dikkati çekmektedir. Sardes'ten ele geçen granat eserlerin yalnızca boncuk ve yüzük taşı olarak kullanım gördükleri tespit edilmiştir.

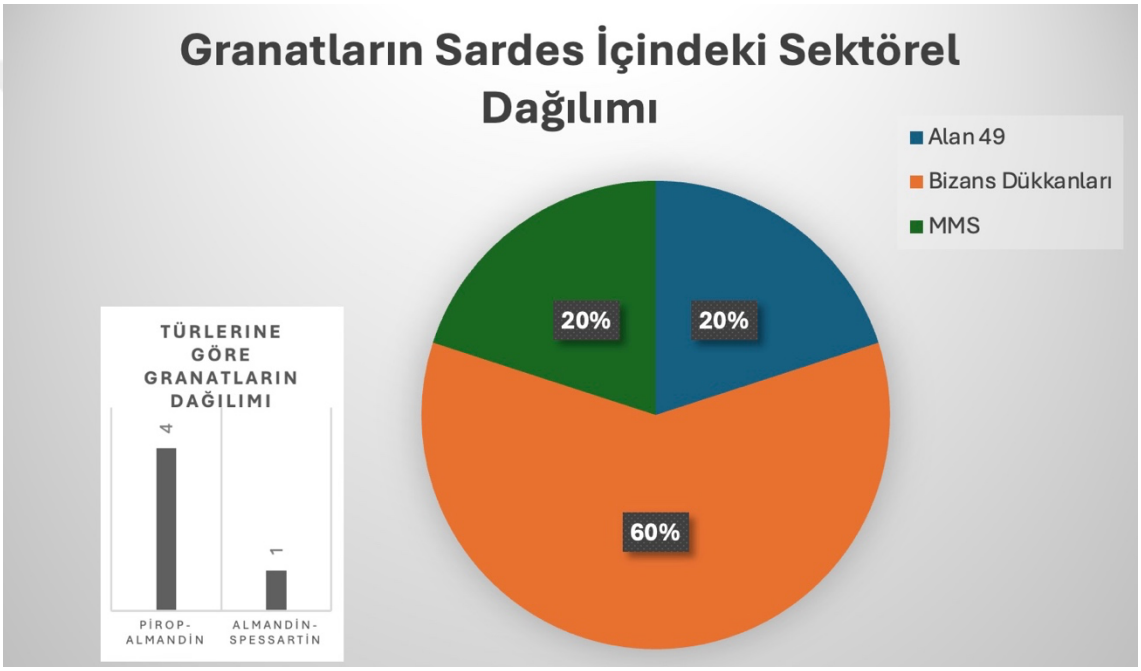

Grafik 4: Granatların Sardes İçindeki Sektörel Dağılımı

Sardes kent ölçeğinde tespit edilmiş son inorganik süstaşı türü ise serpantine aittir. Serpantin yalnızca tek buluntu ile temsil edilmektedir. Tespit edilmiş tek serpantin örneği aynı zamanda hem tez kapsamında incelenen hem de Sardes'in bilinen en erken gemolojik eseri olarak karşımıza çıkmaktadır. İ.Ö. 10. yüzyıla tarihlenen eserin (**Kat. No. 52**) mühür olarak işlev gördüğü tahmin edilmektedir.

[700] Granat eserler için bkz. sayfa 82-84.

Kehribarlar tez kapsamında incelenen tek organik süstaşı türüdür ve Sardes kent ölçeğinde 3 eserle temsil edilmektedir.[701] Kehribarların kent ölçeğindeki tüm gemolojik buluntuların %4'ünden azını oluşturdukları görülmektedir. Kehribarların narin yüzeyleri üzerindeki bozulmalar kullanıldıkları eserlerin formların ve kullanım amaçlarının belirlenmesini zorlaştırmıştır. Şeklini diğer örneklere oranla nispeten daha iyi korumuş olan **Kat. No. 32**'nin disk formlu bir boncuk olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Kehribarların kent ölçeğindeki kronolojik dağılımına baktığımızda ise karşımıza yalnızca Geç Lydia ve Akhaemenid dönemlerde çıktığı görülmektedir.

Sardes ölçeğinde ele geçen toplamda 92 gemolojik eserin 37'si intagliodur.[702] Bir tanesi ise aslan formunda zoomorfik bir boncuktur (**Kat. No. 66**). Böylelikle ikonografi barındıran gemolojik eserlerin oranı %41'dir. İkonografi barındıran eserlerin sektörel dağılımına bakıldığında, 25 buluntuyla Nekropolis sektörü açık ara öndedir (**Grafik 5**). Nekropolisten ele geçen intaglio mühürlerin başka bir özelliği de yalnızca Akhaemenid dönemi işaret etmesidir. Nekropolisin ardından üç eserle Alan 49, ikişer eserle Bronzlar Evi ve Bizans Dükkanları ve birer eserle Hamam-Gymnasium kompleksi, ByzFort, MMS, Kuzey Paktolos ve Sinagog sektörleri yer almaktadır. Bir eser ise yeri kaydedilmemiş olan yüzey buluntusudur. İkonografi barındıran gemolojik eserler Sardes kent ölçeğinde Erken Demir çağından Erken Bizans dönemine uzanan kronolojik bir yelpaze oluştururlar. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Akhaemenid eserler Nekropolis sektöründe kümelenirken, Roma dönemi eserler Alan 49, Hamam-Gymnasium, Bizans Dükkanları, Sinagog ve MMS sektörlerine dağılmış durumdadır. Tek Geç Lydia örneği olan mühür (**Kat. No. 64**) Alan 49'dan, Erken Demir çağı (**Kat. No. 52**) ve Erken Bizans Dönemini işaret eden (**Kat. No. 49**) eserler ise Bronzlar Evi sektöründe ele geçmiştir.

[701] Kehribar eserler için bkz. sayfa 89-90.
[702] Sardes'te bugüne kadar kayıtlara geçmiş hiçbir cameo bulunmamaktadır.

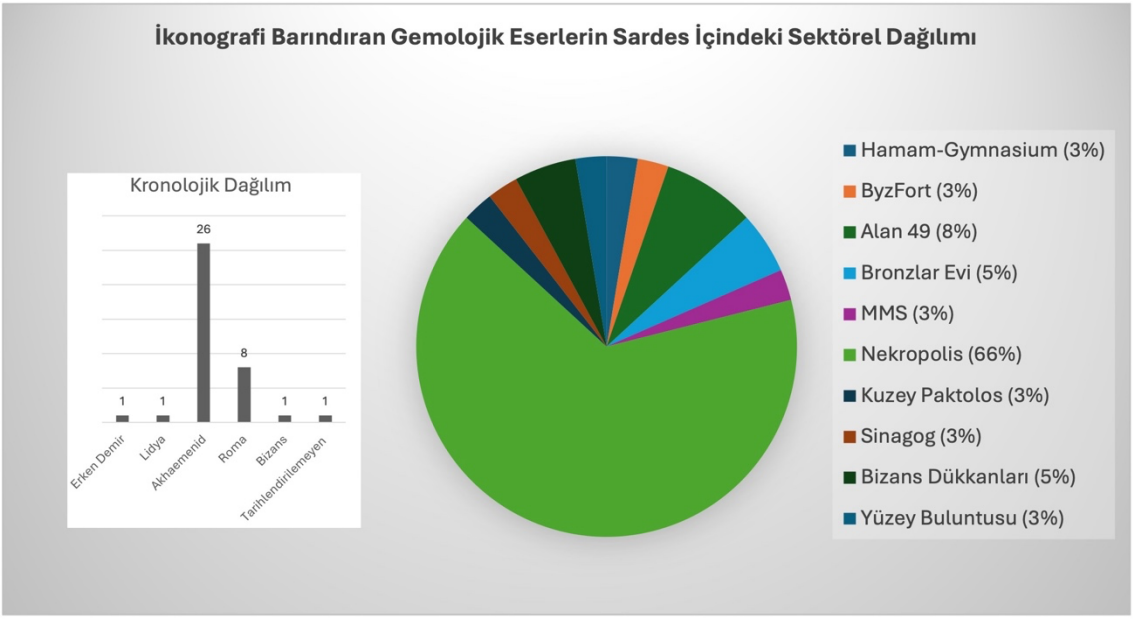

Grafik 5: İkonografi Barındıran Gemolojik Eserlerin Sardes İçindeki Sektörel Dağılımı

Tez kapsamında incelenen ve üretim aşamasının tamamlanmadığını belirlediğimiz eserler bulunmaktadır. Bu eserler, Sardes antik kentindeki belirli dönemlerde olan üretim faaliyetlerini işaret etmektedir. Toplamda altı gemolojik eserin çeşitli sebeplerle üretiminin tamamlanmadığı belirlenmiştir.[703] Bu eserlerden iki tanesi ByzFort sektöründe yer almaktadır.[704] Bu eserlerden **Kat. No. 46** ByzFort'daki Geç Lydia-Akhaemenid dönem agat üretimine kanıt oluştururken, **Kat. No. 42** ise aynı sektördeki Akhaemenid-Hellenistik dönem mavi kalsedon üretimine kanıt oluşturmaktadır. [705] Geç Antik Dönem Duvarı sektöründen ele geçen üç eser, sektörde gerçekleşmiş olması muhtemel üretim faaliyetlerinin üç farklı aşamasına kanıt oluşturmaktadır.[706] **Kat. No. 29** (agat) ve **Kat. No. 30** (karnelian) dış konturları düzgün şekilde yuvarlatılmamış ve parlatma işlemleri tamamlanmamış örneklerdir. Ancak, objelere kabaca oval yüzük taşı formu verilmiştir. **Kat. No. 31** (karnelian) ise, oval formun düzgün şekilde verildiği, ince parlatma işleminin tamamlandığı kullanıma hazır

[703] Üretim aşaması tamamlanmamış gemolojik eserler: **Kat. No. 14, Kat. No. 29, Kat. No. 30, Kat. No. 31, Kat. No. 42, Kat. No. 46.**
[704] **Kat. No. 42** ve **Kat. No. 46.**
[705] **Kat. No 42** ham bir mavi kalsedon nodülüdür. **Kat. No 46** ise, keski darbeleriyle kabaca oval form (önform) verilmiş bir agattır.
[706] **Kat. No. 29, Kat. No. 30, Kat. No. 31.**

bir yüzük taşıdır. Eserlerin ele geçtiği arkeolojik tabakaların da yardımıyla sektörde Geç Roma (İ.S. 4. yüzyıl) döneminde karnelian ve agatların tercih edildiği bir süstaşı üretim atölyesi olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

Lydia bölgesinde süstaşı kullanımının köklü bir geçmişi vardır. 1910 yılından itibaren Sardes'te devam eden bilimsel kazılar ışığında süstaşı kullanımının M.Ö. 10. yüzyıldan M.S. 18. yüzyıla kadar kesintisiz sürdüğünü sürdüğü belirlenmiştir. Ele geçen süstaşları, Sardes kentinin hem sur içi hem de sur dışından olmak üzere birçok sektörden elde edilmiştir. Tez kapsamında incelenen süstaşlarının bulunduğu sektörlerin işlevleri incelendiğinde, bunların mezar alanları, kamusal ve ticari alanlar, konutlar, süstaşı üretim alanları ve dini yapılar olduğu anlaşılmıştır.

Bu tez kapsamında yapılan çalışmalar, Sardes'ten elde edilen süstaşlarının gemolojik olarak sınıflandırılmasını sağlamıştır. Süstaşlarının grup, tür ve varyasyonlarının belirlenmesinin ardından, kronolojik olarak kullanım süreçleri ve işlevleri ortaya konulmuştur. Buna göre, Sardes'ten elde edilen en yaygın süstaşı türünün kalsedonlar olduğu belirlenmiştir. Kalsedonlar, Sardes'te ele geçen tüm süstaşlarının %73'ünü oluşturmaktadır ve agat, jasper, sardoniks, oniks, karnelian ve mavi kalsedon varyasyonlarına sahiptir. Lydia döneminden Osmanlı dönemine kadar kesintisiz olarak kullanıldıkları tespit edilmiştir. Bu süreç boyunca yüzük taşı, mühür ve kolye ucu işlevlerine sahip olmalarının yanı sıra küpe, bileklik ve kolye gibi kullanım amaçlarına hizmet eden boncuklar olarak da tercih edildikleri anlaşılmıştır. Kuvarslar, tüm süstaşlarının %13'ünü oluşturmaktadır ve kalsedonlardan sonra en çok tercih edilen ikinci türdür. Dağ kristali ve ametist varyasyonlarına sahip süstaşlarının Lydia, Akhaemenid, Roma ve Bizans dönemlerinde kullanıldıkları belirlenmiş ancak Hellenistik ve Osmanlı dönemlerine ait kullanım kanıtlarına ulaşılamamıştır. Kuvarslar bu süreç boyunca yüzük taşı, kolye ucu, boncuk, kulak tıpası ve mühür olarak kullanılmıştır. Granatlar, Sardes'te ele geçen tüm süstaşlarının %6'sını oluşturmaktadır. Pirop-almandin ve almandin-spessartin türlerinin tespit edildiği granatların yalnızca Roma döneminde tercih edildiği belirlenmiştir. Kullanım gördüğü dönemde yalnızca boncuk ve yüzük taşı işlevine sahip oldukları anlaşılmıştır. Serpantin türü ise Sardes'te ele geçen tüm süstaşlarının yalnızca %1'ini oluşturmaktadır ve yalnızca Erken Demir Çağı'nda süstaşı olarak kullanılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen tek organik süstaşı kehribardır ve tüm süstaşlarının yalnızca %4'ünü oluşturmaktadır. Kehribarların sadece Lydia ve Akhaemenid

dönemlerinde kullanıldığı kanıtlanabilmiştir. Yüzeylerinin uğradığı yüksek orandaki bozulmalar nedeniyle yalnızca boncuk işleviyle kullanıldıkları tespit edilebilmiştir.

Lydia bölgesinin jeolojik yapısı incelendiğinde, bölgenin hâkim jeolojik oluşumu olan Menderes Masifi'nin, kehribar hariç Sardes'te ele geçen kalsedon, kuvars, granat ve serpantin minerallerine kaynak oluşturma potansiyeli olduğu ortaya konulmuştur. Kehribarların ise Baltık Denizi çevresinden getirilmiş olabileceği önerilmiştir. Gemolojik incelemeler sonucunda, tez kapsamında ele alınan eserlerin hiçbirinde iyileştirme işlemi tespit edilememiştir.

Tez kapsamında yapılmış çalışmalar bizlere Sardes ölçeğinde süstaşı üretimi varlığını göstermektedir. Bu doğrultuda "ByzFort" ve "Geç Antik Dönem Duvarı" sektörleri öne çıkmaktadır. ByzFort sektöründeki Açma 11'in İ.Ö. 6 ve 5. yüzyıllara tarihlenen söz konusu tabakalar incelendiğinde, üretim atığı veya hammadde olabilecek kalsedon kırıkları tespit edilmiştir. Bu kırıklar içinde jasper, agat ve mavi kalsedon varyasyonları yer almaktadır. Bunun yanı sıra yine sektörden üretimi tamamlanmamış bir agat süstaşı önformu (**Kat. No. 46**) ele geçmiştir. Hammadde ve üretim atığı niteliğindeki kalsedon kırıklarının kent ölçeğindeki buluntularla karşılaştırılmasının ardından kalsedonların bazı süstaşları ile eşleştikleri anlaşılmıştır (**Fig. 99**, **Fig 103**, **Fig. 104**, **Fig. 105**). Böylelikle İ.Ö. 6 ve 5. yüzyıllarda ByzFort sektöründe agat, jasper ve mavi kalsedon varyasyonlarının kullanıldığı bir süstaşı üretim atölyesi olduğu ortaya konulmuştur. Geç Antik Dönem Duvarı sektöründe ise, İ.S. 4. yüzyıla ait tabakalarda süstaşı üretiminin farklı aşamalarına ait eserler ele geçmiştir. Üretimin farklı aşamalarındaki eserlerin (**Kat. No. 29-31**) bir arada ele geçmesi ve ByzFort örneği kadar yoğun olmasa da hammadde veya üretim atığı olabilecek yongaların varlığı göz önünde bulundurularak sektörde İ.Ö. 4. yüzyılda agat ve karnelian varyasyonlarının tercih edildiği bir kalsedon süstaşı atölyesinin varlığı ortaya konulmuştur.

Sardes ölçeğinde ele geçen süstaşlarının %41'inin ikonografi barındırdığı saptanmıştır. Arkeolojik kontekstlerin değerlendirilmesi ve ikonografik analizlerin yapılmasının ardından bu eserlerin Erken Demir Çağı'ndan Erken Bizans dönemine kadar kullanıldığı anlaşılmıştır. Ek olarak, intaglio tekniğiyle yapıldığı belirlenen bu süstaşlarının üretiminde kalsedon, kuvars, granat ve serpantin minerallerinin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bileklik, kolye ve yüzük taşı olarak taşınabildikleri anlaşılan bu

eserlerden üç tanesinin (Kat. No. 49, Kat. No. 51 ve Kat. No. 56) yapılan ikonografik analiz ve Grekçe transkripsiyonlar sonucunda "tılsımlı" oldukları belirlenmiştir. Buna ilaveten, Kat. No. 56, M.S. 7. yüzyılda Sardes kentinde Mên kültünün devam ettiğine dair bir kanıt oluşturmaktadır.

Mühürlerle olan ilişkilerinden dolayı tez kapsamında Sardes kazılarında ele geçen bullalar da incelenmiştir. Sayıları altı olan bullaların yalnızca Hellenistik ve Roma dönemlerindeki kullanımları kanıtlanabilmiştir. Ek olarak, bu bullalardan dört tanesinin arka yüzlerindeki papirüs izlerinden yola çıkarak kişisel yazışmalarda kullanılmış olabilecekleri önerilmiştir.

Arkeogemoloji adından da anlaşılacağı üzere arkeoloji ve gemoloji disiplinlerinin bilimsel yöntemlerini bir arada kullanmaktadır. Gemoloji, süstaşlarını modern minerolojik sınıflandırmaya uygun şekilde tanımlamanın yanı sıra iyileştirme işlemlerini belirleme ve jeolojik olarak kökenlerini saptama gibi konulara odaklanmaktadır. Arkeoloji ise, süstaşlarının tarihlendirilmesi, kullanım amaçlarının ortaya konulması, üretim yerlerinin ve tekniklerinin belirlenmesi gibi birçok soruya cevap aramaktadır. Bu disiplinlerin birbirlerinden bağımsız olarak çalışmaları ürettikleri bilginin doğruluğunun sorgulanmasına sebep olmaktadır. Örneğin, nasıl gemolojik analiz yöntemlerinin kullanılmadığı süstaşı araştırmaları materyalin cinsi, dolayısıyla da jeolojik köken konusunda şüphe uyandırıyorsa; arkeolojik verilerin kullanılmadığı gemolojik süstaşı incelemeleri de, tarihlendirme ve buluntu yeri gibi birçok bilginin doğruluğunun sorgulanmasına sebep olmaktadır. Dünyanın dört bir yanındaki müze ve özel koleksiyonlara ait birçok süstaşı ne yazık ki yalnızca eserlerin veya üzerlerinde yer alan figürlerin salt güzelliği baz alınarak gemolojik ve arkeolojik bilgilerden yoksun olarak yayınlanmıştır. Bu sebeple çalışma kapsamında kaynağı şüpheli bulunan bazı verilerin kullanımında imtina edilmiş, kimi noktalarda ise ilerlemek imkansız hale gelmiştir. Temennim arkeoloji ve gemoloji disiplinlerinin bilimsel yöntemlerini bir arada kullanan bilim insanlarının sayısının özellikle Anadolu'da bir an önce artması yönündedir. Ancak bu şekilde süstaşlarının kültürler arası etkileşime olan katkısı, ticari rotaları, üretim teknikleri, hammadde kaynakları ve süstaşı sahiplerinin etnik kimlikleri gibi konularda bilimsel ilerlemenin mümkün olabileceği düşüncesindeyim.

KAYNAKÇA

Modern Kaynaklar

Akbulut *ve diğ.* 2010 — Akbulut, M., Özgenç, İ., & Arai, S. (2010). Base metal (BM) and platinum-group elements (PGE) mineralogy and geochemistry of the Elmaslar Chromite Deposit (Denizli, SW Turkey): Implications for a local BM and PGE enrichment. *Ofioliti, 35*, 1-20.

Akçay *ve diğ.* 2006 — Akçay, M., Özkan, M. H., Moon, J. C., & Spiro, B. (2006). Geology, mineralogy and geochemistry of the gold-bearing stibnite and cinnabar deposits in the Emirli and Halıköy areas (Ödemiş, İzmir, West Turkey). *Ore Geology Reviews, 29*, 19-51.

Akıska ve *diğ.* 2008 — Akıska, S., Ünlü, T., & Sayılı, S. İ. (2008). Mining geology of the gold occurrences related to the arsenopyrites of İzmir Ödemiş region. *Mineral Research and Exploration Bulletin*, 1-16

Amorai *ve* Hershkovitz — Amorai-Stark, S., & Hershkovitz, M. (2011). Selected Antique Gems from Israel Excavated Glyptics from Roman-Byzantine Tombs. In C. Entwistle & N. Adams (Eds.), *Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity c. AD 200-600* (105-113). British Museum Research Publication (Cilt 177). The British Museum.

Arslan *ve diğ* 2011 — Arslan, M., Metin, M., Cinemre, O., Çelik, T., & Devecioğlu, Ü. (2011). Juliopolis Nekropolü 2009 yılı kurtarma kazısı. In *19. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* (271-304). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Aral 1989 — Aral, H. (1989). Antimony Mineralizationin the Northern Murat Dagi (Western Turkey). *Economic Geology* Vol. 84, 780-787.

Ball 1950	Ball, S. H. (1950). *A Roman book on precious stones: including an English modernization of the 37th booke of the Historie of the world by C. Plinius Secundas*. Gemological Institute of America.
Betts 1971	Betts, J. H. (1971). Engraved Gems in the Collection of the British School. *The Annual of the British School at Athens, 66*, 49–55.
Ball 1950	Ball, S. H. (1950). *A Roman book on precious stones: including an English modernization of the 37th booke of the Historie of the world by C. Plinius Secundas*. Gemological Institute of America.
Baughan 2010	Baughan, E. P. (2010). "Lydian Burial Customs / Lidya Gömü Gelenekleri." In *Lidyalılar ve dünyaları / The Lydians and Their World*, edited by N.D. Cahill, 273–304. Istanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Black *ve* Green 1992	Black, J., & Green, A. (1992). *Gods, demons and symbols of ancient Mesopotamia*. London.
Boardman 1968	Boardman, J. (1968). *Archaic Greek Gems: schools and artists in the sixth and early fifth centuries B.C.* Thames and Hudson, London.
Boardman 1970	Boardman, J. (1970). Pyramidal Stamp Seals in the Persian Empire. *Iran*, *8*, 19–45.
Boardman 1972	Boardman, J. (1972). *Greek Gems and Finger Rings: Early Bronze Age to Late Classical*. New York: H.N. Abrams.
Boardman 2015	Boardman, J. (2015). Three Greek Gem Masters. *The Burlington Magazine*, *11*(799), 587–596.
Bonner 1950	Bonner, C. (1950). *Studies In Magical Amulets Chiefly Greco-Egyptian*. The University of Michigan Press.
Bonner 1954	Bonner, C. (1954). A Miscellany of Engraved Stones. *Hesperia, 23*(2), 138–157.

Bozkaya *ve diğ.* 2020 — Bozyaka, Ö., Baksheev, A. I., Hanilçi, N., Bozyaka, G., Prokofiev, Y. V., Öztaş, Y., & Banks, A. D. (2020). Tourmaline composition of the Kışladağ porphyry Au deposit, Western Turkey: Implication of epithermal overprint. *Mineral Research and Exploration Bulletin*, 1-20.

Brodrick 1972 — Brodrick, A. H. (1972). *Animals in Archaeology*. London: Barrie and Jenkins.

Bruce 2015 — Bruce, W. (2015). *Industry, community, and the sacred: Life outside the walls at Sardis* (Unpublished doctoral dissertation). University of Wisconsin-Madison.

Buchwald 2015 — Buchwald, H. (2015). *Churches EA and E at Sardis* (Sardis Report No. 6). Cambridge, Mass.: Archaeological Exploration of Sardis.

Butler 1922 — Butler, H. C. (1922). *Sardis I: The excavations, Part 1: 1910-1914* (Publications of the American Society for the Excavation of Sardis, Vol. 1, Pt. 1). Leiden: E. J. Brill.

Cahill 2010 — Cahill, N. D. (2010). The Persian sack of Sardis / Sardeis'te Pers Tahribi. In N. D. Cahill (Ed.), *Lidyalılar ve dünyaları / The Lydians and Their World* (339–361). Istanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Cahill 2013 — Cahill, N. D. (2013). Sardis, 2011. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 34*(2), 147–160.

Cahill 2014 — Cahill, N. D. (2014). Sardis, 2012. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 35*(3), 119–135.

Caley *ve* Richards 1956 — Caley, E. R., & Richards, J. F. C. (1956). *Theophrastus: "On Stones."* The Ohio State University.

Claudia *ve* Boardman — Claudia, W., & Boardman, J. (2018). *Masterpieces in Miniature (The Philip Wilson Gems and Jewellery Series): Engraved Gems from Prehistory to the Present.* Philip Wilson Publisher.

Crawford 1990	Crawford, J. S. (1990). *The Byzantine Shops at Sardis* (Sardis Monograph No. 9). Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
Curtis 1925	Curtis, C. D. 1925. *Sardis XIII: Jewelry and Gold Work, Part 1, 1910–1914*. Publications of the American Society for the Excavation of Sardis XIII, part 1. Rome: Sindacato Italiano Arti Grafiche.
Curtis 1925	Curtis, D. (1925). *Jewelry and gold work*. Sardis, XIII, 46.
Çağatay 1993	Çağatay, N. M. (1993). Hydrothermal alteration associated with volcanogenic massive sulfide deposits: Examples from Turkey. *Economic Geology, 88*, 606-621.
Dasen *ve* Nagy 2019	Dasen, V., & Nagy, Á. M. (2019). Gems. In *Guide to the Study of Ancient Magic* (177–203).
Dolmuş *ve diğ.* 2024	Dolmuş, M., Metin, M., Ürün Karaçetin, İ., Üncü, H., Dolmuş, P., & Büyükkarakaya, A. M. (2024). Juliopolis ve Nekropol Alanları. In A. M. Büyükkarakaya (Ed.), *Juliopolis I* (33-62). Koç Üniversitesi VEKAM Yayınları No:71, Ankara.
Dusinberre 1997	Dusinberre, E. R. M. (1997). Imperial Style and Constructed Identity: A “Graeco-Persian” Cylinder Seal from Sardis. *Ars Orientalis*, *27*, 99–129.
Dusinberre 2003	Dusinberre, E. R. M. (2003). *Aspects of Empire in Achaemenid Sardis*. Cambridge, U.K.; New York: Cambridge University Press.
Dusinberre 2005	Dusinberre, E. R. M. (2005). Gordion Seals and Sealings: Individuals and Society. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.
Dusinberre 2010	Dusinberre, E. R. M. (2010). Sardeis’ten Lidya-Pers Mühürleri. In D. N. Cahill (Ed.), *Lidyalılar ve Dünyaları* (177–190). Yapı Kredi.

Dusinberre 2017 — Dusinberre, E. R. M. (2017). Administration, interaction, and identity in Lydia before the Persian Empire: A new seal from Sardis. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 378*, 95–111.

Dusinberre 2020 — Dusinberre, E. R. M. (2020). Anatolian Crossroads: Achaemenid Seals from Sardis and Gordion. *The World of Achaemenid Persia*, 323–336.

Eren 2022 — Eren, G. (2022). *Make Place for The Lydian Kings: Monumental Urban Terraces of Iron Age Sardis.* PhD Dissertation, Boston University.

Erzen 1953 — Erzen, A. (1953). Ay Tanrısı Men'in Adı ve Menşei Hakkında. *Belleten, XVII*, 1-14.

Ethem 2007 — Ethem, M. Y. (2007). *A'dan Z'ye Kıymetli ve Yarı Kıymetli Taşlar (Süs Taşları).* Maden Mühendisleri Odası, Geliştirilmiş 2. Baskı.

Evans 2019 — Evans, J. D. (2019). *Glass Intaglios of the Roman Imperial Period from Sardis*. Numismatica e antichità classiche: Quaderni ticinesi.

Evans 2020 — Evans, J. D. (2020). "Adorning and Protecting: Glass Intaglios and the Changing Character of Being a Sardian in the Early Imperial Period." *Near Eastern Archaeology* 18: 136–145.

Furtwängler 1900 — Furtwängler, A. (1900). *Die antiken Gemmen: Geschichte der Steinschneidekunst im Klassischen Altertum* (Band I): *Tafeln*. Gesecke & Devrient.

Furtwängler, A. (1900). *Die antiken Gemmen: Geschichte der Steinschneidekunst im Klassischen Altertum* (Band II): Beschreibung und Erklärung der Tafeln. Gesecke & Devrient.

Furtwängler, A. (1900). *Die antiken Gemmen: Geschichte der Steinschneidekunst im Klassischen Altertum* (Band III): Geschichte der

Steinschneidekunst im Klassischen Altertum. Gesecke & Devrient.

Gallart Marqués 2015 — Gallart Marqués, F. 2015. “The Coroplastic Art from Sardis: Emergence and Development of Local Traditions.” PhD Dissertation, Cornell University,

Gołyźniak 2020 — Gołyźniak, P. (2020). *Engraved Gems and Propaganda in the Roman Republic and Under Augustus*. *In Archaeopress Roman Archaeology 65*. Archaeopress Publishing Ltd.

Garrison 1991 — Garrison, M. B. (1991). Seals and the elite at Persepolis: Some observations on early Achaemenid Persian art. *Ars Orientalis, 21*, 1–29.

Garrison *ve diğ.* 2001 — Garrison, M. B., Cool Root, M., & Jones, C. E. (2001). *Seals on The Persepolis Fortification Tablets, Part 1: Text* (T. A. Holland & T. G. Urban (eds.); Volume 117, Vol. I). Oriental Institute, University of Chicago.

Garrison, M. B., Cool Root, M., & Jones, C. E. (2001). *Seals on The Persepolis Fortification Tablets, Part 2: Plates* (T. A. Holland & T. G. Urban (eds.); Volume 117, Vol. II). Oriental Institute, University of Chicago.

Gorelick *ve* Gwinnett 1981 — Gorelick, L., & Gwinnett, A. J. (1981). Close work without magnifying lenses?. *Expedition, 23*(2), 27.

Graciansky 1965 — Graciansky, P. (1965). Précisions sur le métamorphisme du massif de Menderes le long de sa bordure méridionale (SW de la Turquie). *6-23.*

Greenewalt 1972 — Greenewalt, C. H., Jr. (1972). Two Lydian Graves at Sardis. *University of California Studies in Classical Antiquity, 5*, 113–145.

Greenewalt *ve diğ.* 1982 — Greenewalt, C. H., Jr., Sterud, E. L., & Belknap, D. F. (1982). The Sardis Campaign of 1978.

Greenewalt *ve diğ.* 1983	Greenewalt, C. H., Jr., et al. (1983). The Sardis Campaigns of 1979 and 1980. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 249*.
Greenewalt *ve diğ.* 1985	Greenewalt, C. H., Jr., Sullivan, D. G., Ratté, C., & Howe, T. N. (1985). The Sardis Campaigns of 1981 and 1982. *BASOR Supplement, 23*, 53–92.
Greenewalt *ve diğ.* 1987	Greenewalt, C. H., Jr., Rautman, M. L., & Cahill, N. D. (1987). The Sardis Campaign of 1985. *BASOR Supplement, 25*.
Greenewalt *ve diğ.* 1990	Greenewalt, C. H., Jr., Cahill, N. D., Dedeoğlu, H., & Herrmann, P. (1990). The Sardis Campaign of 1986. *BASOR Supplement, 26*, 137–177.
Greenewalt *ve diğ.* 1993	Greenewalt, C. H., Jr., Ratté, C., & Rautman, M. L. (1993). The Sardis Campaigns of 1988 and 1989. *AASOR, 51*, 1–43.
Greenewalt *ve diğ.* 1994	Greenewalt, C. H., Jr., Ratté, C., & Rautman, M. L. (1994). The Sardis Campaigns of 1990 and 1991. *AASOR, 52*, 1–36.
Greenewalt *ve diğ.* 1995	Greenewalt, C. H., Jr., Rautman, M. L., & Ratté, C. (1995). The Sardis Campaigns of 1992 and 1993. *AASOR, 53*, 1–36.
Greenewalt *ve diğ.* 1998	Greenewalt, C. H., Jr., & Rautman, M. L. (1998). The Sardis Campaigns of 1994 and 1995. *American Journal of Archaeology, 102*, 469–505.
Greenewalt *ve* Rautman 2000	Greenewalt, C. H., Jr., & Rautman, M. L. (2000). The Sardis Campaigns of 1996, 1997, and 1998. *American Journal of Archaeology, 104*, 643–681.
Greenewalt 2009	Greenewalt, C. H., Jr. (2009). Sardis: Archaeological Research and Conservation Projects in 2007. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 30*(4), 191–204.
Hanfmann 1959	Hanfmann, G. M. A. (1959). Excavations at Sardis, 1958. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 154*, 5–35.

Hanfmann 1960 — Hanfmann, G. M. A. (1960). Excavations at Sardis, 1959. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 157*, 8–43.

Hanfmann 1961 — Hanfmann, G. M. A. (1961). The Third Campaign at Sardis (1960). *Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 162*, 8–49.

Hanfmann 1962 — Hanfmann, G. M. A. (1962). The Fourth Campaign at Sardis (1961). *Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 166*, 1–57.

Hanfmann 1963 — Hanfmann, G. M. A. (1963). The Fifth Campaign at Sardis (1962). *Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 170*, 1–65.

Hanfmann 1964 — Hanfmann, G. M. A. (1964). The Sixth Campaign at Sardis (1963). *Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 174*, 3–58.

Hanfmann 1965 — Hanfmann, G. M. A. (1965). The Seventh Campaign at Sardis (1964). *Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 177*, 2–37.

Hanfmann 1967 — Hanfmann, G. M. A. (1967). The Ninth Campaign at Sardis (1966). *Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 186*, 17–52.

Hanfmann *ve diğ.* 1968 — Hanfmann, G. M. A., Mitten, D., & Ramage, N. H. (1968). The Tenth Campaign at Sardis (1967). *Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 191*, 2–41.

Hanfmann 1974 — Hanfmann, G. M. A. (1974). The Sixteenth Campaign at Sardis (1973). *Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 215*, 31–60.

Hanfmann *ve* Mierse 1983 — Hanfmann, G. M. A., & Mierse, W. E. (1983). *Sardis from Prehistoric to Roman Times: Results of the Archaeological Exploration of Sardis, 1958–1975*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Hatipoğlu 2015 — Hatipoğlu, M. (2015). Batı Anadolu'da antik çağlarda kullanılmış mavi kalsedonların arkeo-

gemolojiksel yaşlama çalışması. *Lidya "Altın Ülke" Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu*, 312-318.

Hatipoğlu 2016 — Hatipoğlu, M. (2016). The Ankara Agates from Turkey. *KASMERA 44*/1, 311-327.

Hatipoğlu 2017 — Hatipoğlu, M. (2017). Çubuk Taşının (Agat (SiO_2) Türü) Süstaşı Özellikleri. *Bütün Yönleriyle Çubuk ve Çevresi II. Uluslararası Sempozyumu,* 376-408.

Hatipoğlu ve *diğ.* 2009 — Hatipoğlu, M., Babalık, H., Buzlu, H., Koç, D., & Çoban, E. (2009). Jewelry stones in Karacasu; Crystalline quartzes [Karacasu'daki mücevher taşları; Kristal kuvarslar]. *1st International Jewellery-Jewellery Design and Education Symposium*, 26-28 June (Vol. 3-10).

Hatipoğlu *ve diğ.* 2010 — Hatipoğlu, M., Babalık, H., & Chamberlain, S. C. (2010). Gemstone Deposits in Turkey. *Rocks and Minerals, 85*(2), 124-133.

Hatipoğlu ve Güney 2013 — Hatipoğlu, M., & Güney, H. (2013). Archaeo-gemmological investigation of gemstone glyptics (seal stones and ceremonial stones) and ancient jewelleries mounted gemstones in İzmir Archaeological Museum (Turkey). *Journal of Cultural Heritage*, 14(s), e165–e168.

Heaney 2021 — Heaney, P. J. (2021). Iris Agates and Cantor Dusts: The Textural Complexity of Agates. In L. Thoresen & Overlin (Eds.), *Seventeenth Annual Sınkankas Symposium Agate and Chalcedony* (28-39).

Hebert 2013 — Herbert, Sharon. (2013). "Bullae". In William Aylward (Ed.), *Excavations at Zeugma Conducted by Oxford Archaeology* (210-217). California: The Packard Humanities Institute.

Helvacı *ve diğ.* 2013 — Helvacı, C., Gündoğan, İ., Oyman, T., Sözbilir, H., & Parlak, O. (2013). Çaldağ (Turgutlu-Manisa) Lateritik Ni-Co Yatağının Jeolojisi, Mineralojisi ve Jeokimyasal Özellikleri. *Hacettepe Üniversitesi*

Yerbilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Bülteni, 34, 101-132.

Henig 1994 — Henig, M. (1994). *Classical Gems: Ancient and Modern Intaglios and Cameos in the Fitzwilliam Museum*. Cambridge University Press.

Henig 2014 — Henig, M. (2014). Art and society: Gems from Northern Britain. In R. Collins & R. McIntosh (Eds.), *Life in the Limes: Studies of the People and Objects of the Roman Frontiers* (130-139). Oxford: Oxbow.

Henig 2019 — Henig, M. (2019). Gems, jewellery and glass. In E. Bispham, T. Harrison, & B. A. Sparkes (Eds.), The Edinburgh companion to ancient Greece and Rome, 217–225. Edinburgh University Press.

Kahya 2017 — Kahya, A. (2017). Geological, mineralogical and fluid inclusion characteristics of auriferous quartz veins at Güneyköy (Uşak, Eşme), Western Turkey. *Abhandlungen Journal of Mineralogy and Geochemistry, 195*(1), 11-25.

Kaplan 2002 — Kaplan, D. (2002). *The Daskyleion Bullae: Seal Images From The Western Achaemenid Empire: Vol. I* (P. Briant, W. Henkelman, A. Kuhrt, J. de Roos, M. C. Root, H. Sancisi-Weerdenburg, & J. Wiesehofer (eds.); Achaemenid). Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten.

Kaplan, D. (2002). *The Daskyleion Bullae: Seal Images From The Western Achaemenid Empire: Vol. II* (P. Briant, W. Henkelman, A. Kuhrt, J. de Roos, M. C. Root, H. Sancisi-Weerdenburg, & J. Wiesehofer (eds.); Achaemenid). Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten.

Karampelas *ve diğ.* 2020 — Karampelas, S., Kiefert, L., Bersani, D., & Vandenabeele, P. (2020). Gems and Gemmology. In P. Vandenabeele (Ed.), *Gems and Gemmology*. Springer International Publishing.

Kleibrink 2017 — Kleibrink, M. (2017). Cassandra on seals. Ring stone images as self-representation: an example Marianne. *PALMA: Papers on Archaeology of the Leiden Museum of Antiquities, 14*, 31–46.

Kolb 2014 — Kolb, C. C. (2014). Provenance Studies in Archaeology. In: Smith, C. (Ed.), *Encyclopedia of Global Archaeology*. Springer, New York, NY.

Kornbluth 2011 — Kornbluth, G. (2011). Roman Intaglios Oddly Set: The Transformative Power of the Metalwork Mount. In C. Entwistle & N. Adams (Eds.), Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity c. AD 200-600 (248-256). British Museum Research Publication, Number 177. London: British Museum Press.

Konuk *ve* Arslan 2000 — Konuk, K., & Arslan, M. (2000). *Anadolu Antik Yüzük Taşlar ve Yüzükleri: Yüksel Erimtan Koleksiyonu.* Duduman Ltd.

Krezemnicki 2019 — Krzemnicki, M. S., Butini, F., Butini, E., & De Carolis, E. (2019). Gemmological Analysis of a Roman Sapphire Intaglio and Its Possible Origin. *The Journal of Gemmology, 36*(8), 710–724.

Lapatin 2011 — Lapatin, K. (2011). Grylloi. In N. Adams and C. Entwistle (Eds.), *Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity* (88-98). London: British Museum Research Publication.

Levick 1970 — Levick, B. (1970). Dedications to Mên Askaenos. *Anatolian Studies, 20*, 37–50.

Ludvik *ve diğ.* 2015 — Ludvik, G., Kenoyer, J. M., Pieniażek, M., & Aylward, W. (2015). New perspectives on stone bead technology at Bronze Age Troy. *Anatolian Studies, 65*, 1–18.

Lüle-Whipp 2006 — Lüle-Whipp, Ç. (2006). İzmir-Cumaovası-Görece Köyü Çevresi Volkanitleri ve Menderes Masifi Metamorfikleri İçindeki Bazı Granatların

Mineralojik-Petrografik ve Jeokimyasal İncelenmesi ve Olası Arkeogemolojik Bağlantıları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Lüle 2011 — Lüle, Ç. (2011). Non-destructive Gemmological Tests for the Identification of Ancient Gems. In C. Entwistle & N. Adams (Eds.), *'Gems of Heaven': Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity c. AD 200-600*, British Museum Research Publication, Number 177 (1-3). London: British Museum Press.

Lüle 2012 — Lüle, Ç. (2012). Treatments on Ancient Gems. *WJA News San Diego*, 4–7.

Lüle 2021a — Lüle, Ç. (2021). Chalcedonies of Anatolia: From Neolithic to Modern Day. In L. Thoresen & S. Overlin (Eds.), *Seventeenth Annual Sınkankas Symposium Agate and Chalcedony* (50-55).

Lüle 2021 — Lüle, Ç. (2021). Arkeogemoloji. In A. G. Türkmenoğlu & Ş. Demirci (Eds.), *V. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı Türkiye Arkeolojisinde Takı ve Boncuk: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar 2019* (13–15).

Marshall 1907 — Marshall, F. H. (1907). *Catalogue of the Finger Rings Greek, Etruscan, and Roman: in the Departments of Antiquities, British Museum*. Printed by order of the Trustees.

Marshman 2015 — Marshman, I. J. (2015). *Making your mark in Britannia: An investigation into the use of signet rings and intaglios in Roman Britain* (Unpublished doctoral dissertation). University of Leicester.

Marvin 1973 — Marvin, M. C. (1973). *Studies in Greco-Persian Gems*. Harvard University.

Magness 2005 — Magness, J. (2005). The Date of the Sardis Synagogue in Light of the Numismatic Evidence. *American Journal of Archaeology, 109*, 443–475.

Meriçboyu 2010 — Meriçboyu, Y. A. (2010). Lydian jewelry / Lidya dönemi takıları. In N. D. Cahill (Ed.), *Lidyalılar ve dünyaları / The Lydians and their world* (157–176). Istanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Miller 2007 — Miller, M.-L. H. (2007). *Archaeological Approaches to Technology* (Vol. 91). Elsevier Ltd.

MTA Proje 2000 — MTA Proje (2000). Kıymetli Taşlar.

Mutlu *ve diğ.* 2005 — Mutlu, H., Sariiz, K., & Kadir, S. (2005). Geochemistry and Origin of the Şaphane Alunite Deposit, Western Anatolia, Turkey. *Ore Geology Reviews, 26*, 39-50.

Nassau 1984 — Nassau, K. (1984). The Early History of Gemstone Treatments. *Gems & Gemology, 20*(Spring), 22–33.

Niederreiter 2020 — Niederreiter, Z. (2020). *Catalogue of the Cylinder Seals in the Royal Museums of Art and History: Neo-Assyrian and Neo-Babylonian Periods.* Eötvös University Press.

Okrusch *ve* Frimmel 2019 — Okrusch, M., & Frimmel, E. H. (2019). *Mineralogy: An Introduction to Minerals, Rocks and Mineral Deposits*. Springer Textbooks in Earth Sciences, Geography and Environment. Berlin, Germany: Springer.

Oliver 1971 — Oliver, A. (1971). A bronze mirror from Sardis. In D. G. Mitten, J. G. Pedley, & J. A. Scott (Eds.), *Studies presented to George M.A. Hanfmann* (113–120). Mainz: Philipp von Zabern.

Osborne 1912 — Osborne, D. (1912). *Engraved Gems: Signets, Talismans And Ornamental Intaglios, Ancient And Modern*. Holt.

Özdemir *ve diğ.* 2021 — Özdemir, A., Karataş A., Palabıyık Y., Şahinoğlu A. (2021). "Efemçukuru Altın Yatağının Bulunduğu Seferihisar Yükselimi'nin (İzmir) Petrol ve Doğalgaz Potansiyelinin Suda Toplam Petrol

Hidrokarbonları (TPH) Analizi ve Gravite-Manyetik Verilerle İncelenmesi." *ALKU* Sayı 3, 1-28.

Özgen ve Öztürk 1996. Özgen, İ., & Öztürk, J. (1996). *Heritage Recovered: The Lydian Treasure.* Istanbul: General Directorate of Monuments and Museums, Ministry of Culture, Republic of Turkey.

Özgen 2010 Özgen, İ. (2010). Lidya Hazinesi. In D. N. Cahill (Ed.), *Lidyalılar ve Dünyaları* (305–338). Yapı Kredi.

Özhanlı 2012 Özhanlı, M. (2012). New Votive Plates Discovered in the Temple of Men and Its Sanctuary in Pisidian Antioch. *Adalya*, 26, 171-183.

Paddaya 2014 Paddayya, K. (2014). New Archaeology, Development of. In: Smith, C. (Ed.) *Encyclopedia of Global Archaeology*. Springer, New York, NY.

Parsons ve diğ. 1992 Parsons, I. (1992). W. A. Deer, R. A. Howie and J. Zussman An Introduction to the Rock-Forming Minerals, 2nd edition. London, 1992. xvi + 696

Petzl 2019 Petzl, G. (2019). *Sardis: Greek and Latin Inscriptions, Part II: Finds from 1958 To 2017*. Sardis Monograph 14. Istanbul: Ege Yayınları.

Pınar 1974 Pınar, N. (1974). Türkiye'deki Ofiyolitik Seriler. *Bulletin of the Mineral Research and Exploration*, 83(83), 131-148

Pittman 2001 Pittman, H. (2001). Mesopotamian intraregional relations reflected through glyphic evidence in the Late Chalcolithic 1-5 periods. In *Uruk Mesopotamia & its Neighbors: Cross-cultural Interactions in the Era of State Formation* (403–443). School of American Research Press.

Plantzos 1997 Plantzos, D. (1997). Crystals and Lenses in the Graeco-Roman World. *American Journal of Archaeology*, 101(3), 451–464.

Plantzos 1999	Plantzos, D. (1999). *Hellenistic Engraved Gems* (M. Robertson, J. J. Coulton, J. Boardman, D. Kurtz, R. R. R. Smith, & M. Steinby, Eds.). Clarendon Press.
Polat 1998	Polat, G. (1998). Anadolu Akhaemenid Dönemi Plastik Eserleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
Price 1972	Price, T. H. (1972). An Ionian Silver Ring with Sard. *Antike Kunst*, 15, 60–63.3.5
Ramage *ve* Carddock 2000	Ramage, A., & Craddock, P. (2000). King Croesus' Gold: Excavations at Sardis and the History of Gold Refining. Sardis Monograph 11. Cambridge, Mass.: Harvard University Press and British Museum Press.
Ramage *ve diğ.* 2021	Ramage, A., Ramage, N. H., & Gürtekin-Demir, R. G. (2021). *Ordinary Lydians at home: The Lydian trenches of the House of Bronzes and Pactolus Cliff at Sardis*. Sardis Report 8. Cambridge, MA: Archaeological Exploration of Sardis.
Rapp 2009	Rapp, G. (2009). Natural Science in Archaeology: Archaeomineralogy (Second ed.). In B. Hermann & G. A. Wagner (Eds.), Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
Rapp 2019	Rapp, G. (2019). Gems and man: A Brief History. European Mineralogical Union Notes in Mineralogy, 20, 323–344.
Ratté 1994	Ratté, C. (1994). Archaic Architectural Terracottas from Sector ByzFort at Sardis. *Hesperia*, 63, 361–390.
Raubolt 2018	Raubolt, E. D. (2018). The Early Roman Ceramics as Evidence for Life at Sardis. PhD Dissertation, University of Missouri.

Read 1988 — Read, P. G. (1988). Beginner's Guide to Gemmology. Heinemann Professional Publishing Ltd.

Read 2005 — Read, P. G. (2005). *Gemmology* (Third ed.). Elsevier Ltd.

Renfrew *ve* Bahn 2008 — Renfrew, C., & Bahn, P. G. (2008). *Archaeology*.

Richter 1930 — Richter, G. M. A., & Metropolitan Museum of Art (New York, N.Y.). (1930). *Animals in Greek Sculpture: A Survey*. Oxford University Press.

Richter 1946 — Richter, G. (1946). Greeks in Persia. American Journal of Archaeology, 50, 18-23.

Richter 1956 — Richter, G. M. A. (1956). *Catalogue of engraved gems: Greek, Etruscan, and Roman (Metropolit)*. Roma: "L'Erma" di Bretschneider.

Richter 1957 — Richter, G. M. A. (1957). Unpublished Gems in Various Collections. *American Journal of Archaeology*, 61(3), 263–268.

Robinson 1953 — Robinson, D. M. (1953). Unpublished Greek Gold Jewelry and Gems. *American Journal of Archaeology*, 57(1), 5–19.

Root 1989 — Root, M. C. (1989). The Persian archer at Persepolis: Aspects of chronology, style, and symbolism. Revue des Études Anciennes, 91(1-2), 33-50.

Sagiv 2016 — Sagiv, I. (2016). The image of the rider on Greco-Roman engraved gems from the Israel Museum (Jerusalem). *Journal of Historical Researches*, 730 (May), 33–44.

Sagiv 2018 — Sagiv, I. (2018). *Representations of animals on Greek and Roman engraved gems: meanings and*

interpretations. Oxford: Archaeopress Publishing Ltd.

Sax ve Middleton 1992 — Sax, M., & Middleton, A. P. (1992). A system of nomenclature for quartz and its application to the material of cylinder seals. Archaeometry, 34(1), 11–20.

Smith *ve diğ.* 1908 — Smith, C. H., Hutton, C. A., & Cook, W. F. (1908). *Catalogue of the Antiquities: (Greek, Etruscan and Roman) in the Collection of the Late Wyndham Francis Cook, Esquire*. London: Privately Printed.

Sözeri *ve diğ.* 2019 — Sözeri, K., Günel, H., Velioğlu, T., & Duran, E. (2019). Türkiye'deki Süs Taşları Potansiyelinin Araştırılması Projesi Kapsamında Aydın Bölgesi'nde Yapılan Çalışmalar. MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni, 28, 69-72.

Sözeri *ve diğ.* 2020 — Sözeri, K., Günel, H., Velioğlu, T., & Duran, E. (2020). Aydın-Koçarlı Bölgesinde Bulunan Dumanlı Kuvars ve Dağ Kristali Oluşumlarının Mineralojik-Petrografik ve Gemolojik Özellikleri. Uluslararası Katılımlı 73. Türkiye Jeoloji Kurultayı.

Spinazzola 1953 — Spinazzola, V. (1953). Pompei alla luce degli scavi nuovi di Via dell'Abbondanza (anni 1910-1923). Libreria dello Stato, Roma.

Spier 1992 — Spier, J. (1992). *Ancient Gems and Finger Rings: Catalogue of the Collection*. J. Paul Getty Museum.

Talloen 2015 — Talloen, P. (2015). Cult in Pisidia: Religious Practice in Southwestern Asia Minor from Alexander the Great to the Rise of Christianity (Studies in Eastern Mediterranean Archaeology 10).

Thoresen 2011 — Thoresen, L. (2011). A Case Study on Gemstone Origins: Chrysothrix, a Group of Roman Magical Gems. In C. Entwistle & N. Adams (Eds.), 'Gems of Heaven': Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity c. AD 200-600, British Museum Research Publication, Number 177 (4-9). London:

British Museum Press.

Thoresen 2017 — Thoresen, L. (2017). Archaeogemmology and Ancient Literary Sources on Gems and Their Origins. *RGZM – TAGUNGEN, Band 30*, 155–217.

Thoresen 2021 — Thoresen, L. (2021). Harold Van Pelt: A Passion Carved in Stone. In L. Thoresen & Overlin (Eds.), Seventeenth Annual Sınkankas Symposium Agate and Chalcedony (68–89).

Türkan 2012 — Türkan, A. (2012). Men, Mensis, Moon Ay Tanrı Men, özellikleri ve kültü. In T. Yiğit, M. A. Kaya, & A. Sina (Eds.), *Ömer Çapar'a armağan* (333–349). Hel Yayıncılık.

Vermeule 1963 — Vermeule, C. (1963). A Collection of Greek and Roman Gems. *Bulletin of the Museum of Fine Arts*, *61*(323), 4–19.

Vermeule 1970 — Vermeule, C. (1970). Near Eastern, Greek, and Roman Gems: A Recent Gift to the Collections. *Boston Museum Bulletin, 68*(353), 197–214.

Waldbaum 1983 — Waldbaum, J. C. (1983). *Metalwork from Sardis: The Finds through 1974*. Sardis Monograph 8. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Weldon *ve diğ.* 2021 — Weldon, R., Jonathan, C., & Tozer, R. (2021). Gem Virtuosos: The Drehers and Their Extraordinary Carvings. In L. Thoresen & Overlin (Eds.), Seventeenth Annual Sınkankas Symposium Agate and Chalcedony (pp. 100-119).

Wells 2014 — Wells, E.C. (2014). Archaeometry: Definition. In: Smith, C. (Eds.), Encyclopedia of Global Archaeology. Springer, New York, NY.

Yegül 1986 — Yegül, F.K. (1986). *The Bath-Gymnasium Complex at Sardis*. Sardis Report 3. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Younger 2022 — Younger, J. (2022). Aegean Bronze Age Seal Stones and Finger Rings: Chronology and Functions. In M.

Ameri, S. K. Costello, G. Jamison, & S. J. Scott (Eds.), Seals And Sealing in The Ancient World Case Studies From The Near East, Egypt, The Aegean, And South Asia (355-367). Cambridge: Cambridge University Press.

Zwierlein-Diehl, E. 2011 — Zwierlein-Diehl, E. (2011). Gem Portraits of Soldier-Emperors. In C. Entwistle & N. Adams (Eds.), Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity c. AD 200-600 (149-162). British Museum Research Publication, Number 177. London: British Museum Press.

Antik Kaynaklar

Herodotos — Herodotus, A. D. Godley (Çev.). (1920). The histories. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Pausanias — Pausanias, W. H. S. Jones, & H. A. Ormerod (Çev.). (1918). Description of Greece (4 Vols.). Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd.

Plinius — Pliny the Elder, Bostock, J., & Riley, H. T. (Çev..). (1855). The natural history. London: Taylor and Francis, Red Lion Court, Fleet Street.

Plutarkhos — Plutarch, Goodwin, W. W. (Ed. & Çev.). (1874). Plutarch's morals. Boston, MA: Little, Brown, and Company; Cambridge, MA: Press of John Wilson and Son.

Srtabon — Strabo, H. L. Jones (Ed.). (1924). The geography of Strabo. Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd.

Theophrastos — Caley, E. R., & Richards, J. F. C. (1956). Theophrastus: "On stones". Columbus, OH: The Ohio State University.

KATALOG

KATALOG NO: 1	TARİH: Roma Dönemi (İ.S. 1. yüzyıl)

BULUNTU NO: G10.003	BULUNTU YERİ: F49	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: Granat	TÜR: Almandin-Spessartin	VARYASYON: -
BOYUT (mm): 10.80 x 7.67 x 2.27	AĞIRLIK: 0.41gr/2ct	FORM VE KESİM: Oval İntaglio
IŞIK KIRMA İNDİSİ: Limit Dışı	OPTİK KARAKTER: Tek Kırmalı	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Koyu Kahverengimsi Kırmızı		
PARLAKLIK: Yüksek Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): Gözle görünür kapanımlı	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Düzenli - Homojen	
SPEKTRUM: 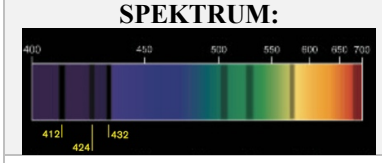		

BÜYÜTME:

Granatlara özgü düzensiz çatlaklar grubu izlenmektedir.

TANIM:

Form: Düz tabanlı kaboşon kesim intaglio. Tabanı çevreleyen dış konturda kırıklar ve derin çatlaklar yer almaktadır. Taban altında parlatma izler mevcut olmasına karşın, kubbe formlu oval üst yüzey kadar iyi parlatılmamıştır.

Figür: Küresel formdaki gövdeye iliştirilmiş dört eklenti yer almaktadır. Bu eklentilerden üç tanesi, diğer eklentiye göre gövdeden daha yayvan bir şekilde betimlenmiştir. Yayvan eklentilerin iki tanesinin ucunda ise dairesel bir oyuntu yer bulunmaktadır. Diğer iki eklenti ise, gövdeden daha dar ve birbirlerine bitişi iki bacak şeklinde uzanmaktadır. Figürün neye ait olduğu anlaşılamamıştır. Bir kaplumbağa veya mitolojik hibrit bir yaratık tasvir edilmek istenmiş olabilir.

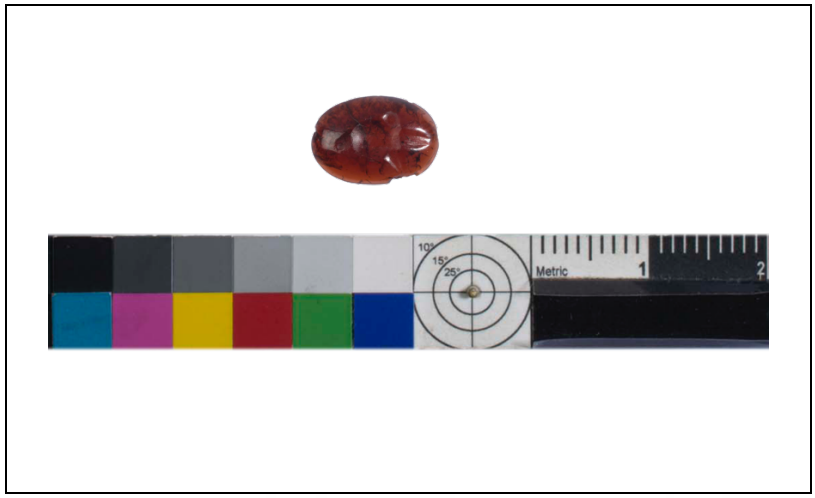

a

b

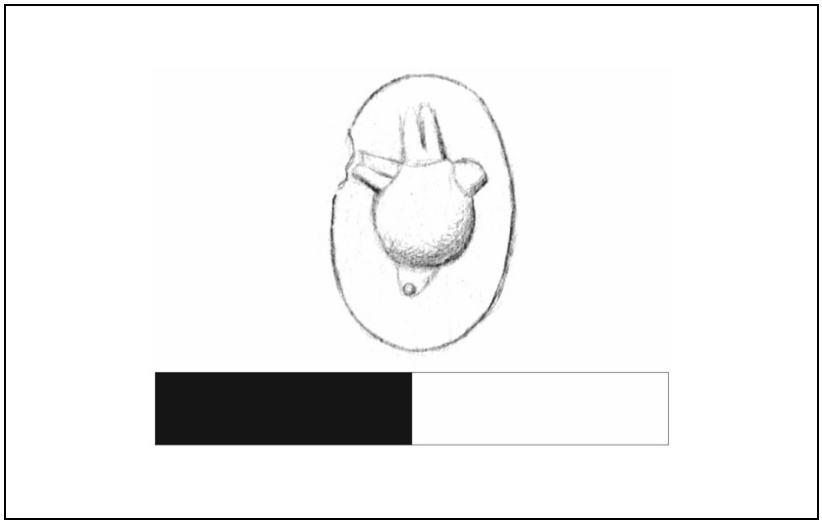

c

Figür 1: Kat. No. 1. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 2	TARİH: ?

BULUNTU NO: Gem62.001	BULUNTU YERİ: PN	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Bantlı Agat
BOYUT (mm): 18.76x 16.48	AĞIRLIK: 6.77gr/33.95ct	FORM VE KESİM: Yuvarlak Boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Koyu Gri - Beyaz		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam - Opak	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Grinin tonları ve beyaz bantlanma	

BÜYÜTME:

TANIM:

Form: Küresel bir formda kesilmiş ve parlatılmış boncuk. Siyahtan beyaza keskin bant geçişinin olduğu bölge simetrik olarak formun projeksiyon noktasını takip etmektedir. Her iki yanda yer alan boncuk delikleri de kontrast yaratan bu renk ayrımının yer aldığı düzlemde açılmıştır

a

b

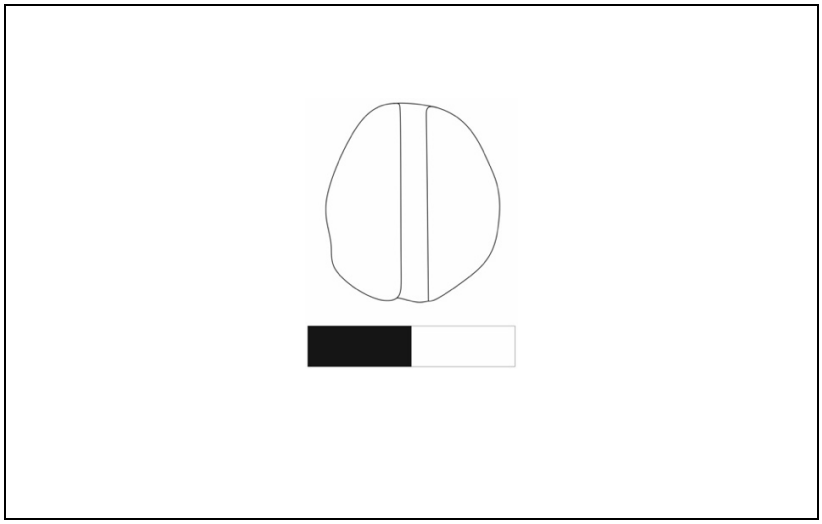

c

Figür 2: Kat. No. 2. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 3	**TARİH:** Geç Roma Dönemi (İ.S. 5-6. yüzyıl)

BULUNTU NO: Gem62.007	**BULUNTU YERİ:** BS	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** -
GRUP: -	**TÜR:** Kalsedon	**VARYASYON:** -
BOYUT (mm): 22.10 max x 17.81	**AĞIRLIK:** 8.46gr/42.35ct	**FORM VE KESİM:** Damla Şekilli Boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	**OPTİK KARAKTER:** -	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Gri - Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Yarı Saydam - Opak	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	

BÜYÜTME:

Gri matriks içerinde ince taneli kahverengi dentirik kapanımlar gözlemlenmektedir.

TANIM:

Form: Kesik konik formda iyi parlatılmış boncuk. Geniş olan uçtan daralan diğer uca doğru uzanan geniş bir boncuk deliğine sahip. Daralan uçta yer alan boncuk deliğinin çevresinde kırıklar yer almaktadır.

a

b

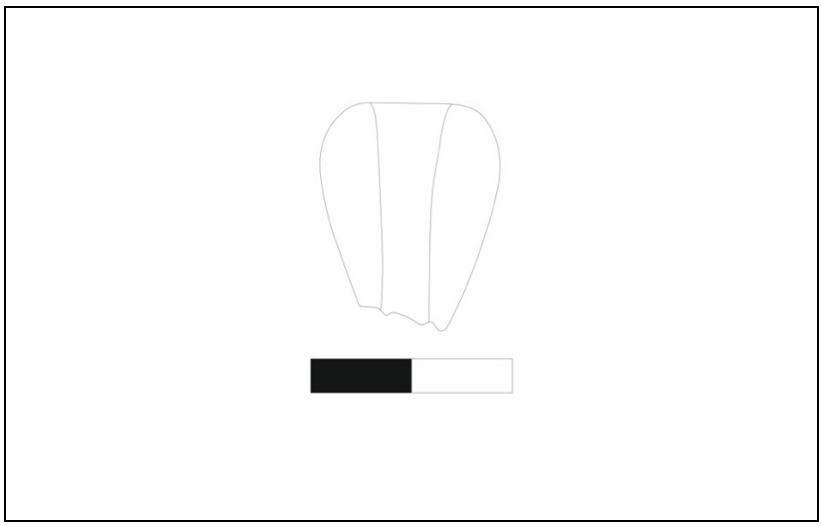

c

Figür 3: Kat. No. 3. a. ön yüz, b. delik detayı; c. çizim

KATALOG NO: 4	TARİH: Roma Dönemi?

BULUNTU NO: Gem62.009	BULUNTU YERİ: HoB	KOORDİNAT VE SEVİYE: W30/S85, *100.90
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Moss Agat
BOYUT (mm): 10.63 x 8.13 x 2.34	AĞIRLIK: 0.37gr/1.80ct	FORM VE KESİM: Oval
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Açık Yeşilimsi Sarı (Kahverengi Kapanımlar)		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için):	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Düzensiz Kapanımlar	

BÜYÜTME:

Düzensiz dağılmış açık kahverengi ve dairesel siyah kapanımlar gözlemlenmektedir.

TANIM:

Form: Düz tabanlı, kesik kubbe formlu, iyi parlatılmış yüzük taşı. Tabanı çevreleyen kontur hafif olarak eğimlidir (verev kesimli). Alt yüzey alanı üst yüzey alanından biraz daha geniştir.

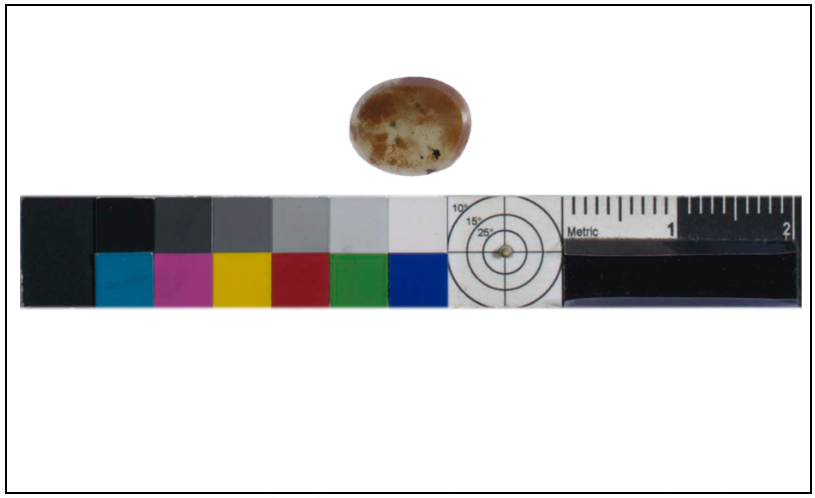

a

b

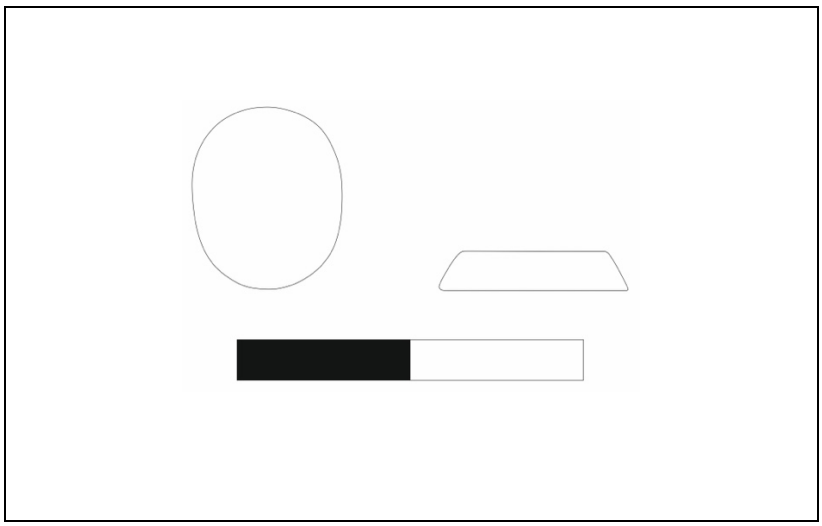

c

Figür 4: Kat. No. 4. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 5	TARİH: Geç Roma Dönemi (İ.S. 7. yüzyıl)

BULUNTU NO: Gem62.011	BULUNTU YERİ: Syn	KOORDİNAT VE SEVİYE: E104-105/N16-N17, *96.85-96.75
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Agat
BOYUT (mm): 16.22 max x 11.74 x 3.50	AĞIRLIK: 1.29gr/6.35ct	FORM VE KESİM: Tablet Parçası
IŞIK KIRMA İNDİSİ: Alınamadı	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Açık ve Orta Sarımsı Kahverengi Bantlı		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Bantlı Agat Dokusu	

BÜYÜTME:

Bezeme çizgilerin bulunduğu üst yüzde parlatma izleri görülebilmektedir.

TANIM:

Form: Kırık olduğu için orijinal form anlaşılamamaktadır. Dikdörtgen tablet formlu çerçeve içerisinde birbirine paralel diagonal oyma çizgileri gözlemlenmektedir. Dış hattın sadece bir kenarı kısmen korunmuştur. Objenin hangi amaçla kullanılmış olduğu anlaşılamamaktadır.

a

b

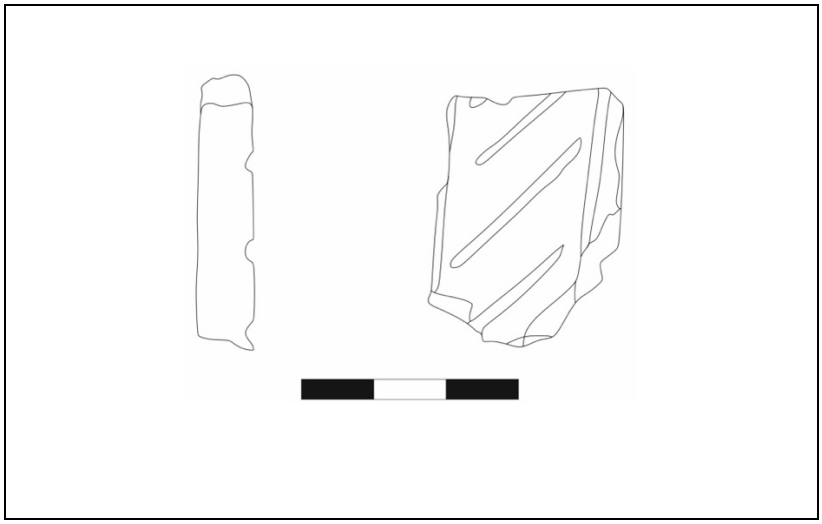

c

Figür 5: Kat. No. 5. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 6	TARİH: ?

BULUNTU NO: Gem62.002	BULUNTU YERİ: PN	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Karnelian
BOYUT (mm): 8.60 - 8.29 x 3.33	AĞIRLIK: 0.34gr/1.75ct	FORM VE KESİM: Disk Şeklinde Boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.56	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Turuncumsu Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Düzensiz Zonlanma	

BÜYÜTME:

Gözle görülür çatlaklar ve küçük kırılmalar bulunmakta. Kapanımım belirlenemedi.

TANIM:

Form: Kenarları yuvarlatılmış disk formlu boncuk. Boncuk delikleri, parlatma izlerinin görülebildiği geniş yan yüzeylerde birbirleriyle buluşacak şekilde açılmıştır. Yüzey üstünde irili ufaklı birçok kırık yer almaktadır.

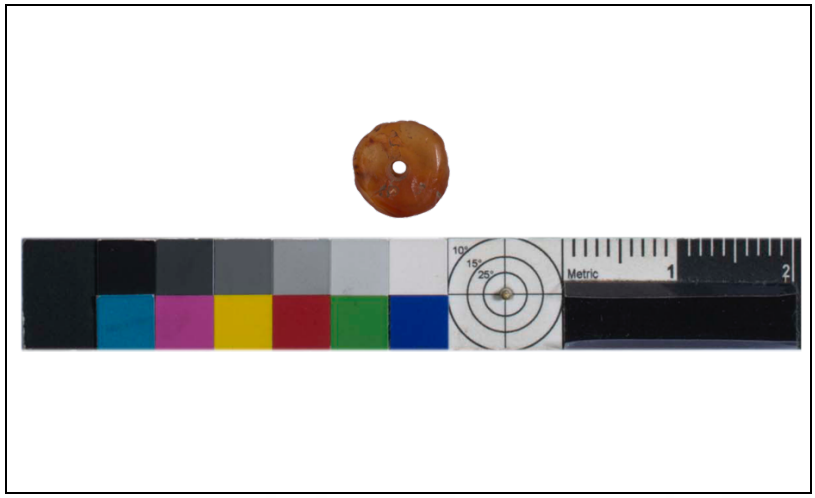

a

b

c

Figür 6: Kat. No. 6. a. ön yüz, b. detay; c. detay

KATALOG NO: 7	TARİH: Roma Dönemi (En Geç İ.S. 1. yüzyıl)

BULUNTU NO: Gem62.004	BULUNTU YERİ: HoB	KOORDİNAT VE SEVİYE: W15/S85, *100.20
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Jasper
BOYUT (mm): 19.32 max x 16.01	AĞIRLIK: 8.18gr/41.00ct	FORM VE KESİM: Sekizgen Prizma
IŞIK KIRMA İNDİSİ: Alınamadı	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Koyu Kahverengi ve Siyah		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Opak	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

Koyu kahverengi matriks içerisinde düzensiz olarak dağılmış siyah şekilsiz birikimler mevcut. Sekizgen yüzeyler parlatılmış, prizmanın taban ve tavanı iri konkoidal kırıklarla kaplı.

TANIM:

Form: Sekizgenler prizması formunda. Simetrik açılarla fasetlenmiş, tabanı ise düzeltili. Üst tarafı kırıldığı için orjinal form bilinmemekte. Her ne kadar uç kısmı kırılmış olsa da mühür olarak kullanım gördüğü düşünülmektedir.

a

b

c

Figür 7: Kat. No. 7. a. ön yüz, b. detay; c. detay

KATALOG NO: 8	**TARİH:** Geç Roma Dönemi (İ.S. 4. yüzyıl)

BULUNTU NO: Gem62.012	**BULUNTU YERİ:** BS	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** E80/S5.5, *93.00
GRUP: Granat	**TÜR:** Pirop-Almandin	**VARYASYON:** Rodolit
BOYUT (mm): 7.71 x 6.10 x 4.13 max	**AĞIRLIK:** 0.39gr/1.95ct	**FORM VE KESİM:** Yuvarlak Boncuk (kırılmış)
IŞIK KIRMA İNDİSİ: Limit Üstü	**OPTİK KARAKTER:** Tek Kırmalı	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Koyu Kırmızımsı Mor		
PARLAKLIK: Yüksek Camsı	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): Gözle görünür kapanımlar	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** Homojen	
SPEKTRUM: 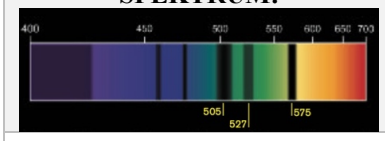		

BÜYÜTME:

10x büyütme altında tanımlanamayan kristal kapanımlar gözlemlenmiştir. Granata özgü çatlaklar bulunmaktadır. Bu çatlakların bazılarında turuncu demir oksit boyaması da vardır.

TANIM:

Form: Küresele oldukça yakın, eliptik formda boncuk. Boncuk deliğini takip eden hattan yatay olarak kırılmış ve yarısı ele geçmiştir.

a

b

c

Figür 8: Kat. No. 8. a. ön yüz, b. yan yüz; c. detay

KATALOG NO: 9	**TARİH:** Geç Roma Dönemi (İ.S. 4. Yüzyıl)

BULUNTU NO: Gem62.006	**BULUNTU YERİ:** RT	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** -
GRUP:	**TÜR:** Kuvars	**VARYASYON:** Ametist
BOYUT (mm): 11.32 x 9.55 - 5.20 x 6.38	**AĞIRLIK:** 0.84gr/4.10ct	**FORM VE KESİM:** Ovoid Boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.56	**OPTİK KARAKTER:** Çift Kırmalı	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Mor		
PARLAKLIK: Camsı	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): Gözle görülür iri kapanımlı renk zonlanması.	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** Düzensiz	

BÜYÜTME:

Geniş çatlakların oluşturduğu iri kapanımlar gözlemlenmiştir. İyi parlatılmış.

TANIM:

Form: Yassı ovoid formlu boncuk. Deliklerden itibaren boncuğu çevreleyen projeksiyon noktası sivriltilmiştir. Kırıklar çoğunlukla boncuk deliklerinin çevresinde öbeklenmiştir.

a

b

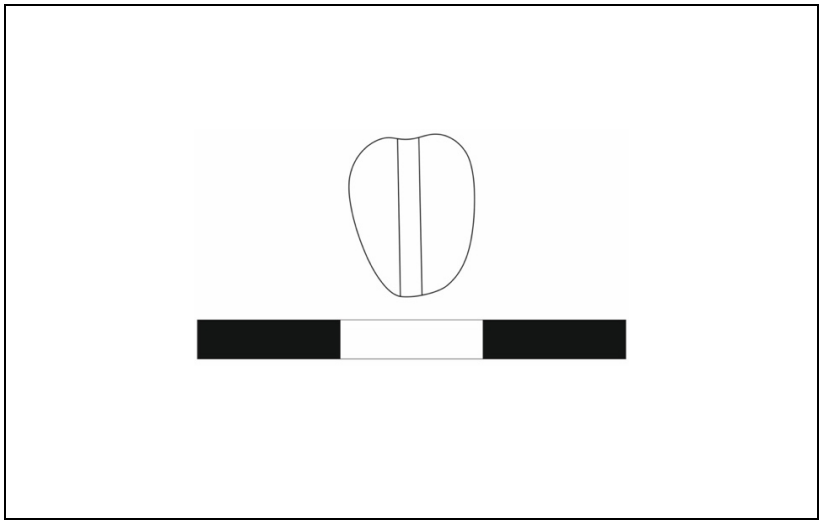

c

Figür 9: Kat. No. 9. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 10	TARİH: Roma Dönemi (En geç İ.S. 1. yüzyıl)

BULUNTU NO: Gem62.005	BULUNTU YERİ: HoB	KOORDİNAT VE SEVİYE: W13/S85, *100.00
GRUP: -	TÜR: Kuvars	VARYASYON: Ametist
BOYUT (mm): 8.37 x 4.83	AĞIRLIK: 0.38gr/1.90ct	FORM VE KESİM: Çift Kaboşon (Lentoid)
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	OPTİK KARAKTER: Çift Kırma	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Mor		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): Gözle görünür kapanımlı	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Homojen	

BÜYÜTME:

İç çatlaklar üzerinde küçük sıvı kapanımları gözlemlenmiştir.

TANIM:

Form: Oval formlu ve çift kaboşon kesimlidir. Bir tarafı diğerine göre daha derin dışbükeydir. Eser olasılıkla yüzük taşı olarak kullanım görmüştür.

a

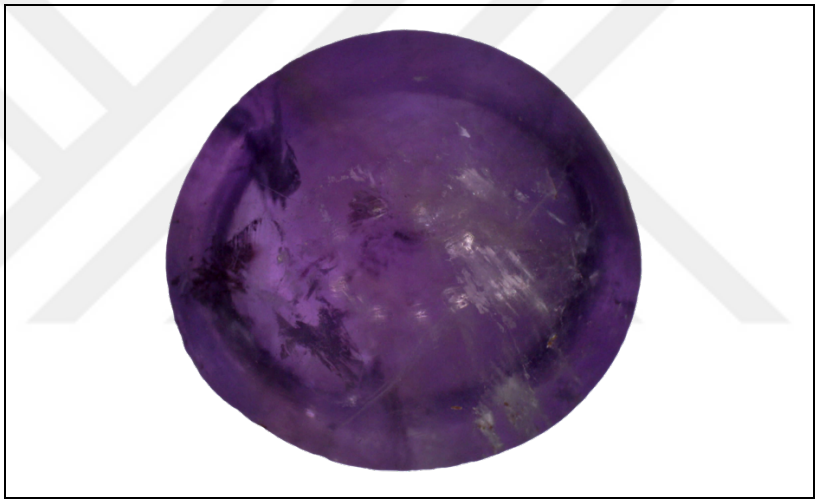

b

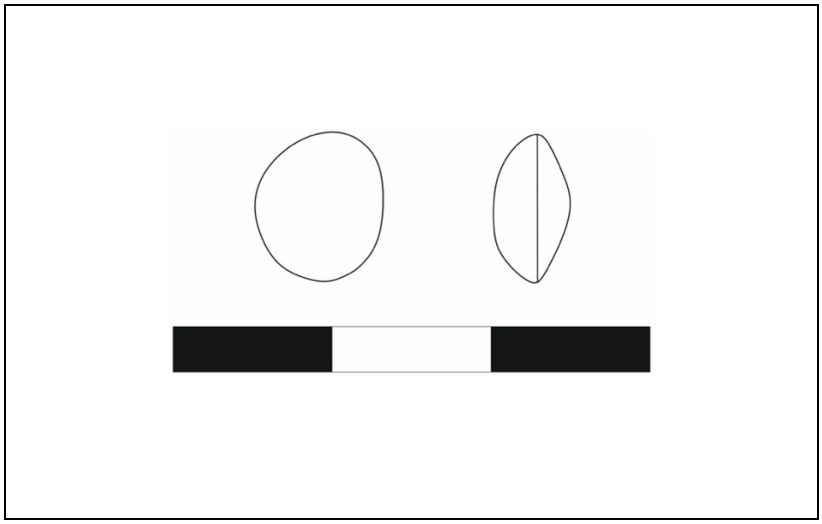

c

Figür 10: Kat. No. 10. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 11	TARİH: Geç Roma Dönemi (İ.S. 5-6. yüzyıl)

BULUNTU NO: Gem62.008	BULUNTU YERİ: BS	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: Granat	TÜR: Pirop-Almandin	VARYASYON: Rodolit
BOYUT (mm): 10.53 x 9.03 x 3.40	AĞIRLIK: 0.69gr/3.40ct	FORM VE KESİM: Oval Kaboşon
IŞIK KIRMA İNDİSİ: Limit Üstü	OPTİK KARAKTER: Tek Kırmalı	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Koyu Morumsu Kırmızı		
PARLAKLIK: Yüksek Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): Az Kapanımlı	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Homojen	
SPEKTRUM: 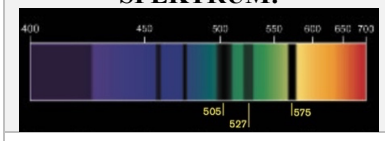		

BÜYÜTME:

10x büyütme altında ince ikizlenmiş rutil iğnecikleri gözlemlenmiştir.

TANIM:

Form: Oval formda kaboşon olarak kesilmiştir. Rengin tonunu açabilmek için, tabanı hafif içe oyularak (Carbuncle) taş inceltilmiştir. Üst yüzey iyi parlatılmıştır.

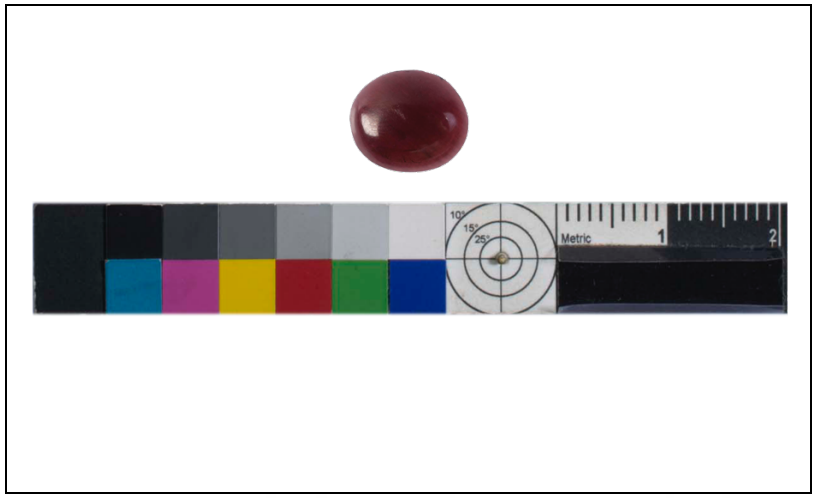

a

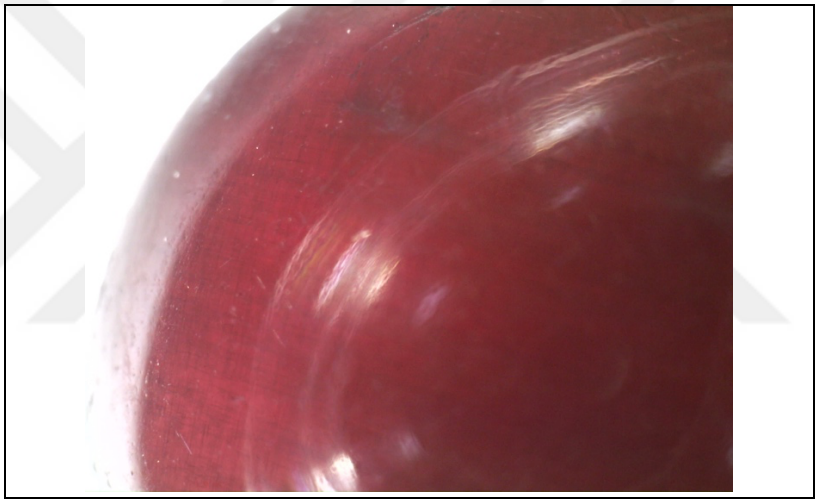

b

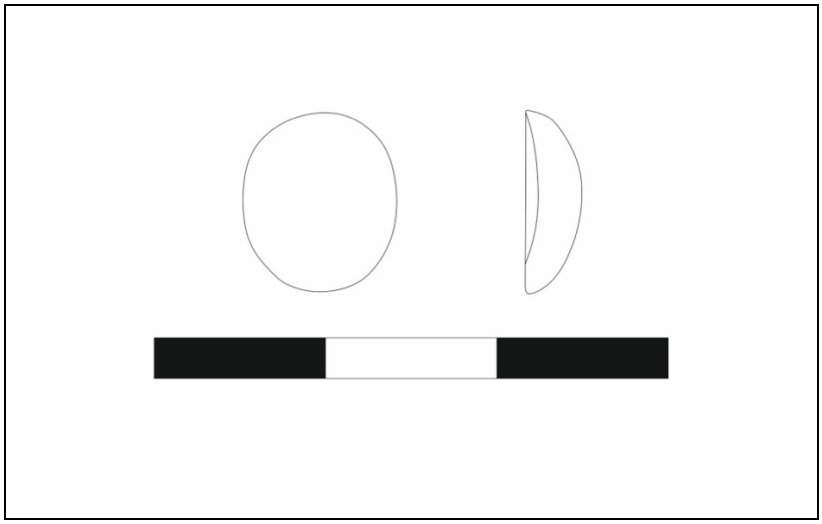

c

Figür 11: Kat. No. 11. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 12	TARİH: ?

BULUNTU NO: Gem63.002	BULUNTU YERİ: PN	KOORDİNAT VE SEVİYE: W245/S350, *89.50
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Karnelian
BOYUT (mm): 8.94 - 8.72 x 3.59	AĞIRLIK: 0.41gr/1.85ct	FORM VE KESİM: Disk Biçimli Boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Açık Turuncumsu Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Hafif Renk Zonlanması	

BÜYÜTME:

Kullanıma bağlı olarak oluşmuş ince konkoidal kırıkların yanı sıra parlatılmamış eski çukurcuklar gözlemlenmiştir.

TANIM:

Form: Kenarları yuvarlatılmış disk formlu boncuk. Boncuk delikleri parlatma izlerinin görülebildiği geniş yüzeylere açılmıştır. Bir yüzde delik tam olarak daire formunun merkezindeyken, diğer yüzde merkezin dışındadır. Yüzey üstünde irili ufaklı birçok kırık yer almaktadır.

a

b

c

Figür 12: Kat. No. 12. a. ön yüz, b. arka yüz; c. yan yüz

KATALOG NO: 13	TARİH: Osmanlı Dönemi (İ.S. 14. yüzyıl – 18. yüzyıl arası)

BULUNTU NO: Gem63.001	BULUNTU YERİ: PN	KOORDİNAT VE SEVİYE: W245/S254, *90.00
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Sardoniks
BOYUT (mm): 20.46 x 14.20	AĞIRLIK: 5.78	FORM VE KESİM: Oval Boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Beyaz ve Kahverengi Tonları		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Kahverengi ve Beyaz Bantlanma	

BÜYÜTME:

Beyaz ve kahverenginin tonlarında konsantrik halkalar gözlemlenmiştir.

TANIM:

Form: Ortadan şişkin, silindirik formlu boncuk.

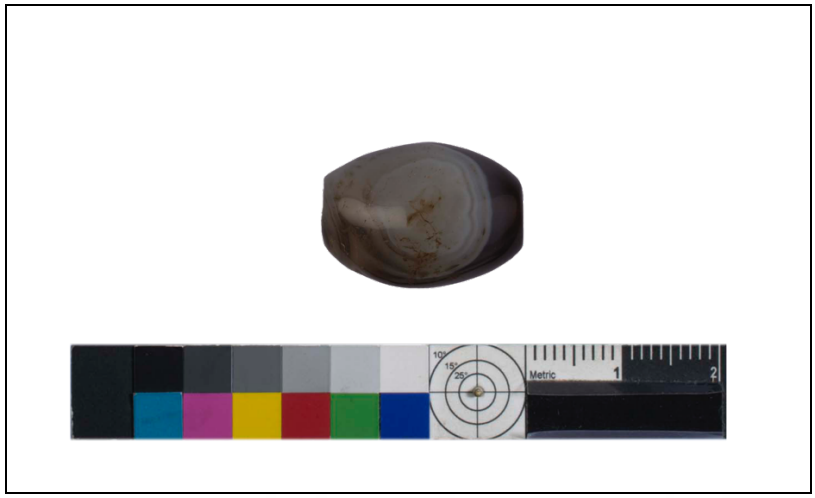

a

b

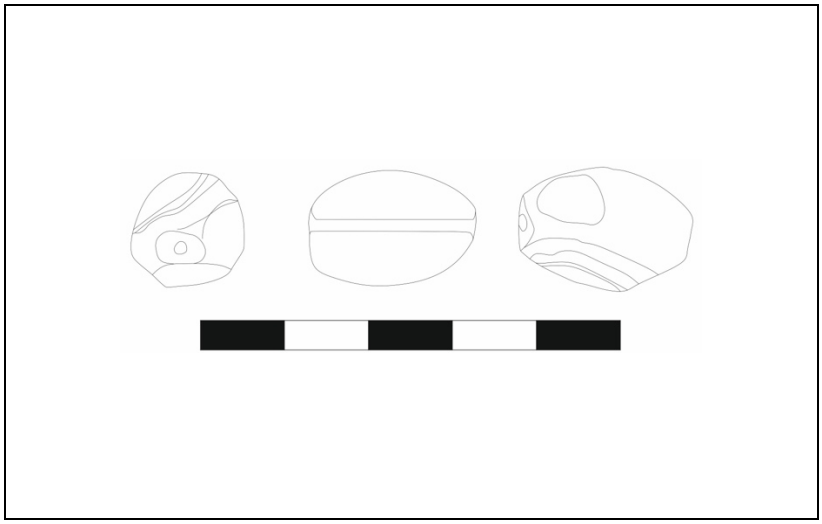

c

Figür 13: Kat. No. 13. a. yan yüz, b. ön yüz; c. çizim

KATALOG NO: 14	**TARİH:** Geç Roma Dönemi (İ.S. 7. yüzyıl)

BULUNTU NO: Gem91.001	**BULUNTU YERİ:** MMS/S	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** E117.5/S117.95, *106.16
GRUP: -	**TÜR:** Kalsedon	**VARYASYON:** Jasper
BOYUT (mm): 7.49 x 5.80 x 1.80	**AĞIRLIK:** 0.11gr/0.40ct	**FORM VE KESİM:** Oval Blank?
IŞIK KIRMA İNDİSİ: Alınamadı	**OPTİK KARAKTER:** Agregat	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Koyu Kırmızımsı Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Opak	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** Homojen	

BÜYÜTME:

İnce beyaz kuvars damarları gözlemlendi. Üst yüzey alt yüzeye göre daha iyi parlatılmış.

TANIM:

Form: Oval formlu kaboşon keşimli yüzük taşı. Üstü yüzü dışbükey bir yüzeye sahiptir.

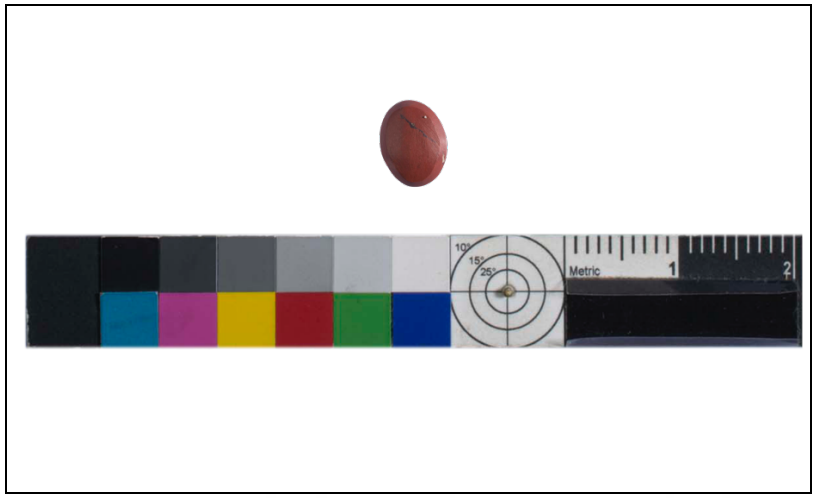

a

b

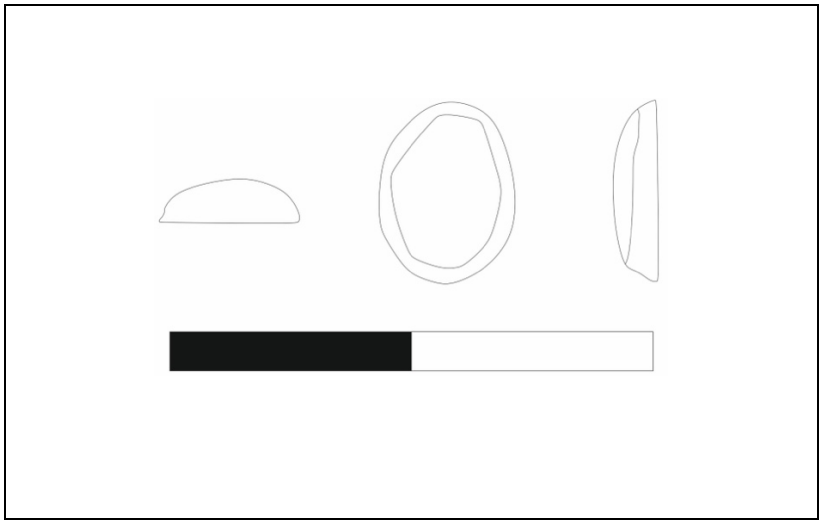

c

Figür 14: Kat. No. 14. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 15	TARİH: Geç Roma Dönemi (İ.S. 3. yüzyıl – İ.S. 7. yüzyıl arası)	
BULUNTU NO: Gem07.001	**BULUNTU YERİ:** Nekropolis, Mezar 07.1	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** W166.75-W169.15/S53-S56.5 *99.80-98.99
GRUP: **?**	**TÜR:** ?	**VARYASYON:** **?**
BOYUT (mm): 15.41 x 4.25	**AĞIRLIK:** 0.17gr/0.40ct	**FORM VE KESİM:** İğ Formlu Uzun Boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.60	**OPTİK KARAKTER:** **-**	**PLEOKROİZMA:** **-**
RENK İSMİ: Siyah		
PARLAKLIK: Camsı	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Opak	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): **-**	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** **-**	

BÜYÜTME:

Kırılma indisi 1.60 civarında zorlukla ölçülebilmektedir. Obje üzerindeki kırıkların şekilleri ve objenin ince uzun yapısına dayanarak turmalin kristalinden üretilmiş olduğu düşünülmektedir. Kesin tanımlama için ileri analiz teknikleri (Raman Spektroskopi) önerilmektedir.

TANIM:

Form: Ortası hafif şişkin, ince ve uzun altıgenler prizması formunda boncuk. Altıgen yüzeyler arasındaki geçişler yumuşatılmıştır. Prizmatik formun taban ve tavanı düzeltilerek delinmiştir. Dış yüzeyde çok sayıda kırık vardır.

a

b

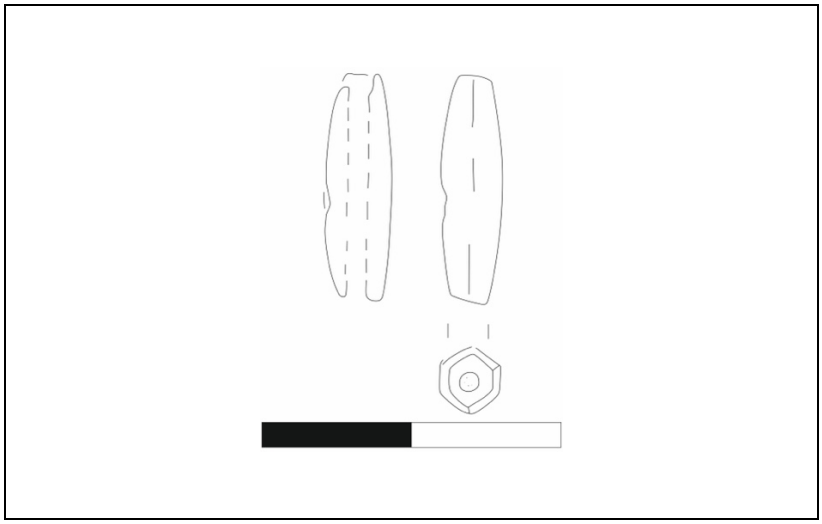

c

Figür 15: Kat. No. 15. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 16	TARİH: Geç Lydia Dönemi (İ.Ö. geç 7. yüzyıl – İ.Ö. 6. yüzyıl ortası)	
BULUNTU NO: Gem60.001	**BULUNTU YERİ:** PC	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** *88.10
GRUP: -	**TÜR:** Kehribar	**VARYASYON:** -
BOYUT (mm): 6.97 max x 5.49 max x 2.72 max	**AĞIRLIK:** 0.05gr/0.20ct	**FORM VE KESİM:** belirsiz
IŞIK KIRMA İNDİSİ:	**OPTİK KARAKTER:** Amorf	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Sarımsı Kahverengi		
PARLAKLIK: -	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	

BÜYÜTME:

Kehribar (fosilleşmiş reçine) organik bir süstaşı malzemesi olduğu için uzun zaman içerisinde uğradığı su ve uçucu yağ kaybı nedeniyle tamamen bozulmaya uğramıştır. Kırıntılı ve çok dağılgan bir yapı sergilemektedir.

TANIM:

Form: Yüksek oranda bozulmaya uğramış olması sebebiyle formu anlaşılamamaktadır.

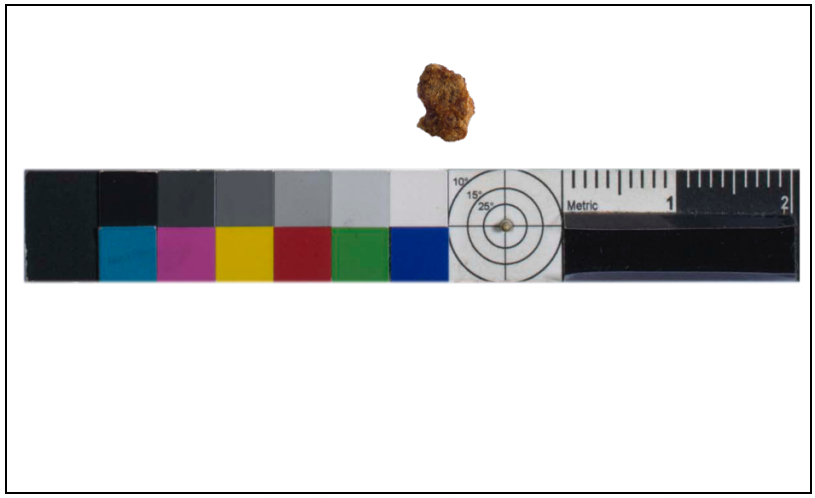

a

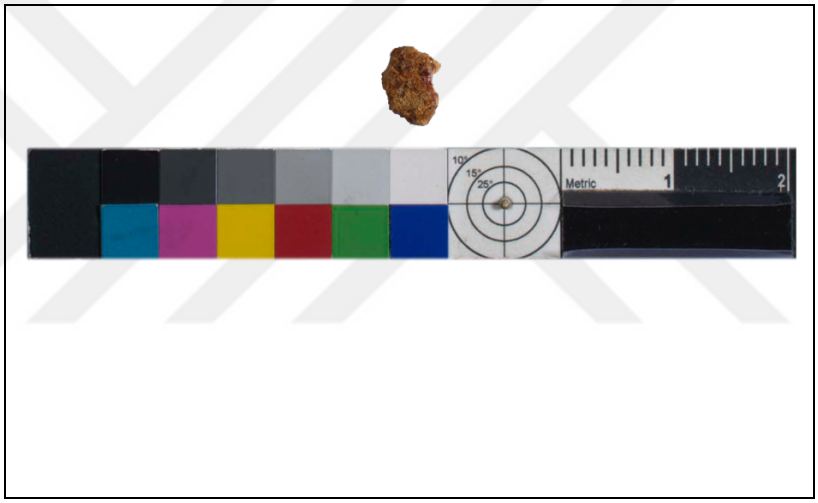

b

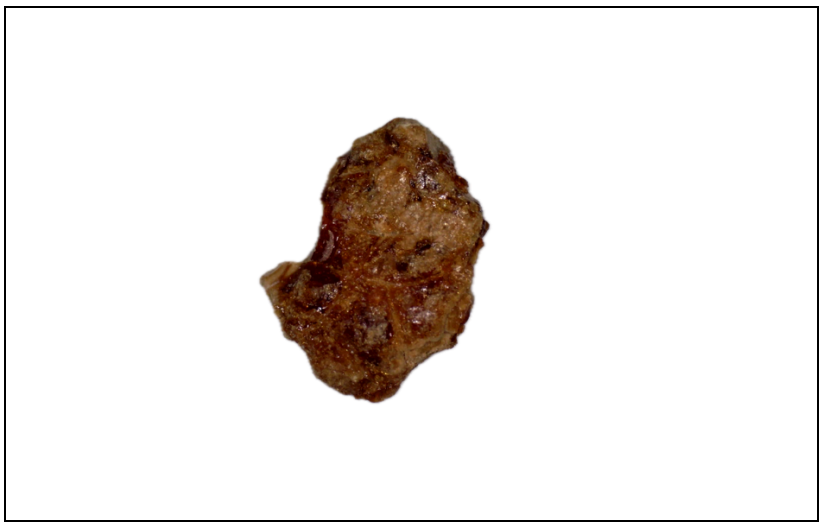

c

Figür 16: Kat. No. 16. a. ön yüz, b. arka yüz; c. detay

KATALOG NO: 17	TARİH: Hellenistik Dönem – Roma Dönemi

BULUNTU NO: Gem61.001	BULUNTU YERİ: HoB	KOORDİNAT VE SEVİYE: W5/S90, *99.70
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Karnelian
BOYUT (mm): 9.82 x 7.44	AĞIRLIK: 0.90gr/4.40ct	FORM VE KESİM: Oval Boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.54	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Kırmızımsı Açık Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

10x büyütme altında incelendiğinde hafif bantlanma gözlemlenmiştir.

TANIM:

Form: Oval formda boncuk. Deliklerin bulunduğu yan yüzeylerden basık. Kullanıma dayalı küçük kırıklar mevcut. Kırıklar boncuk deliklerinin çevresinde öbeklenmiştir.

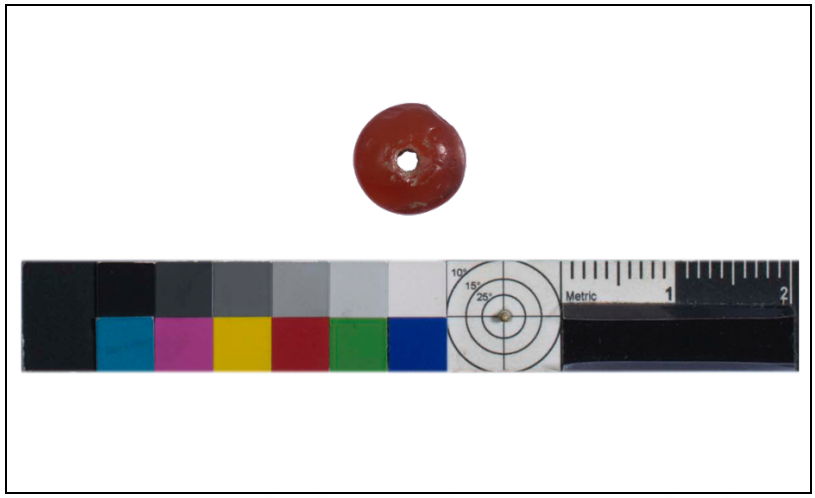

a

b

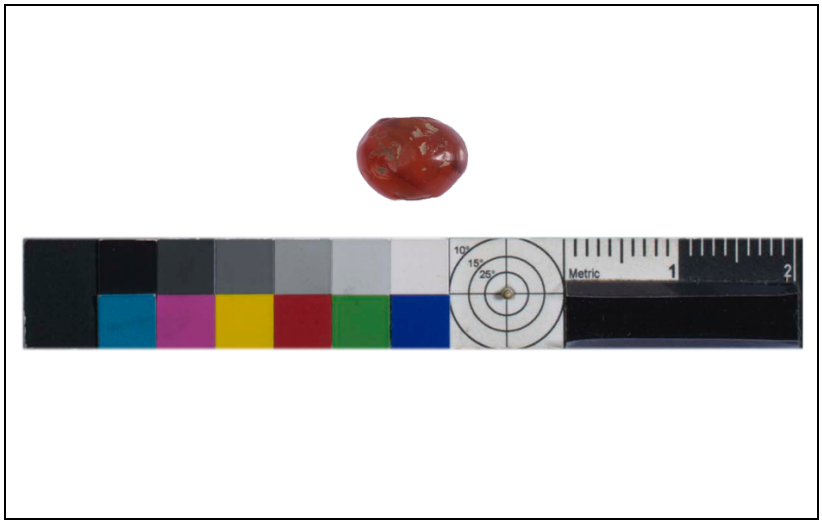

c

Figür 17: Kat. No. 17. a. ön yüz, b. detay; c. yan yüz

KATALOG NO: 18	TARİH: Geç Roma Dönemi (İ.S. 7. yüzyıl)

BULUNTU NO: Gem63.003	BULUNTU YERİ: Syn	KOORDİNAT VE SEVİYE:
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Oniks
BOYUT (mm): 10.06 x 8.63 x 5.07	AĞIRLIK: 0.64gr/3.2ct	FORM VE KESİM: Doğal Tamburlanmış
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Siyah ve Beyaz		
PARLAKLIK:	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam - Opak	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Agat Bantları	

BÜYÜTME:

Doğal olarak tamburlanmış bir yüzey sergilemektedir. Parlatmaya dair özel bir kanıt görülememiştir.

TANIM:

Form: Oval forma sahiptir.

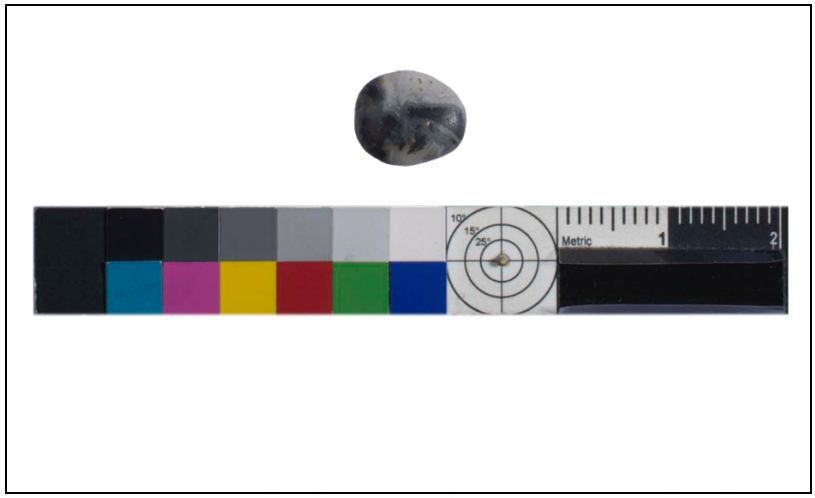

a

b

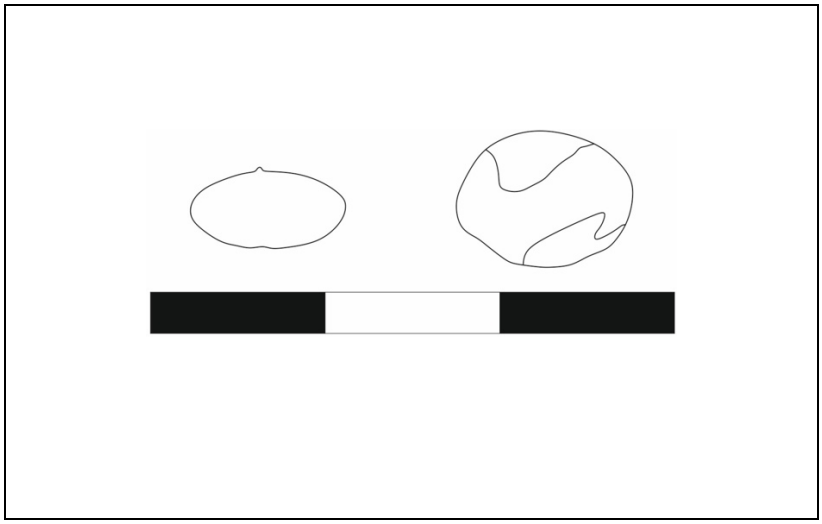

c

Figür 18: Kat. No. 18. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 19	**TARİH:** Geç Roma Dönemi (İ.S. 7. yüzyıl)

BULUNTU NO: Gem63.005	**BULUNTU YERİ:** Syn	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** E68/N5, *98.00
GRUP: -	**TÜR:** Kuvars	**VARYASYON:** Dağ Kristali
BOYUT (mm): Ø 12.70	**AĞIRLIK:** 2.83gr/14.05ct	**FORM VE KESİM:** Küre (deliksiz)
IŞIK KIRMA İNDİSİ: Alınamadı	**OPTİK KARAKTER:** Çift Kırmalı	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Renksiz		
PARLAKLIK: Camsı	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): Gözle Görünür Kapanımlar	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:**	

BÜYÜTME:

Doğal düzensiz çatlaklar, düzensiz gruplar halinde izlenebilmektedir, bazı çatlakların yarattığı düzensiz ışık kırılmasına bağlı girişim renkleri (gökkuşağı renkleri) gözlemlenmiştir. Polariskop incelemesinde konoskop ile optik figürü boğa gözü (bull's eye) olarak gözlemlendiği için kuvars tanımı yapılmıştır.

TANIM:

Form: Düzgün küresel bir forma sahiptir. Parlatma ve delme işlemi henüz tamamlanmamış, henüz ön formda boncuk olabileceği düşünülmektedir.

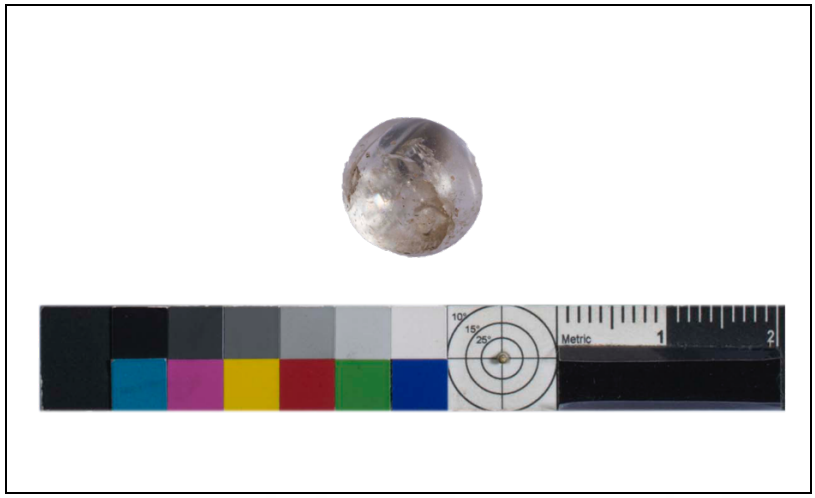

a

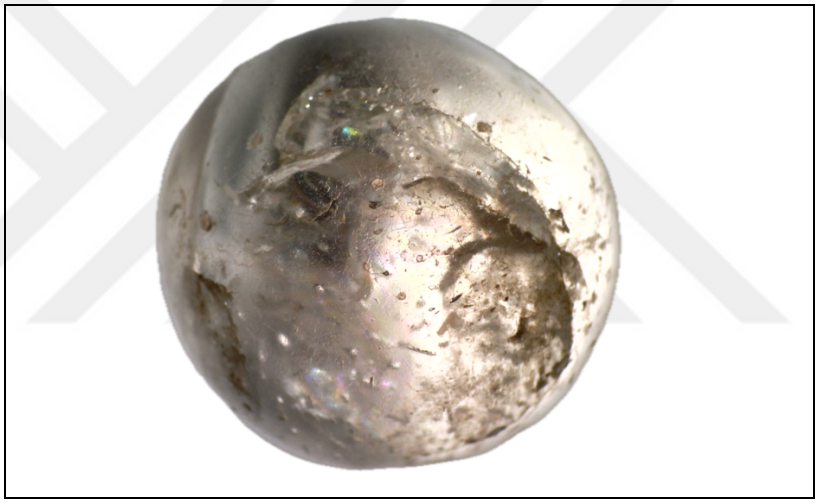

b

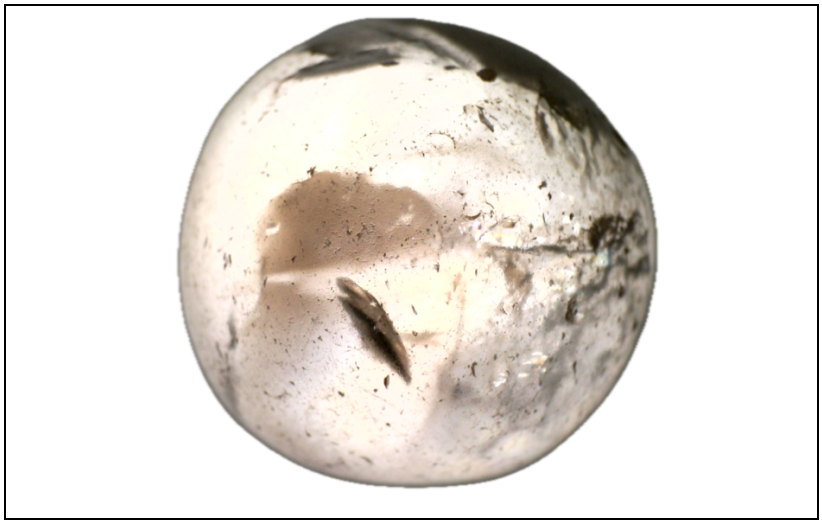

c

Figür 19: Kat. No. 19. a. yüz, b. detay; c. detay

KATALOG NO: 20	TARİH: Geç Roma Dönemi (İ.S. 5. yüzyıl -7. yüzyıl arası)

BULUNTU NO: Gem64.001	BULUNTU YERİ: PN	KOORDİNAT VE SEVİYE: W254-W260/S335-S340, *89.00 altı
GRUP: -	TÜR: Kehribar	VARYASYON: -
BOYUT (mm): 19.74 x 5.70	AĞIRLIK: 1.32gr/6.55ct	FORM VE KESİM: Disk Formlu Boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: Amorf	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Sarımsı Kahverengi		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

Kehribar (fosilleşmiş reçine) organik bir süstaşı malzemesi olduğu için uzun zaman içerisinde uğradığı su ve uçucu yağ kaybı nedeniyle tamamen bozulmaya uğramıştır. Kırıntılı ve çok dağılgan bir yapı sergilemektedir.
10x büyütme altında incelendiğinde ince çatlaklar arasındaki parlak sarı renkli daha iyi korunmuş dokuyu görebilmek mümkündür.

TANIM:

Kenarları yuvarlatılmış disk formlu boncuk. Boncuk delikleri parlatma geniş yüzeylere açılmıştır.

a

b

c

Figür 20: Kat. No. 20. a. ön yüz, b. detay; c. detay

KATALOG NO: 21	TARİH: Geç Roma Dönemi (İ.S. 4. yüzyıl)

BULUNTU NO: Gem91.003	BULUNTU YERİ: ByzFort	KOORDİNAT VE SEVİYE: E708-E712/S404-S414, *190.00-189.00
GRUP: -	TÜR: Kuvars	VARYASYON: Dağ Kristali
BOYUT (mm): 13.30 x 7.53 x 2.88	AĞIRLIK: 0.32gr/1.55ct	FORM VE KESİM: Damla Formlu Kaboşon
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.56	OPTİK KARAKTER: Çift Kırma	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Renksiz		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Şeffaf	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): Temiz	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Yok	

BÜYÜTME:

10x büyütme altında, kaboşon kenarlarda ufak konkoidal kırıklar gözlemlenmiştir. İnce yüzeye yakın çatlak içinde küçük bir kapanım mevcut.

TANIM:

Form: Alt tarafı düz, üstü kaboşon kesimli, damla formlu. Üst yüzeyde parlatma izleri görülebilmektedir.

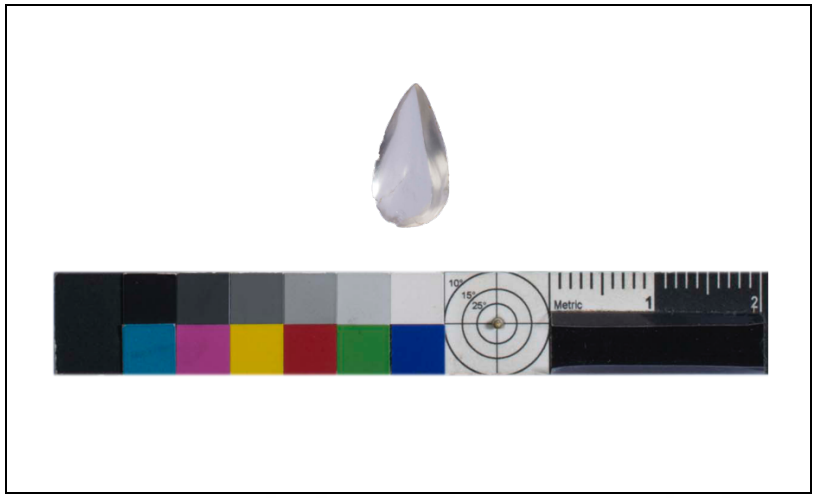

a

b

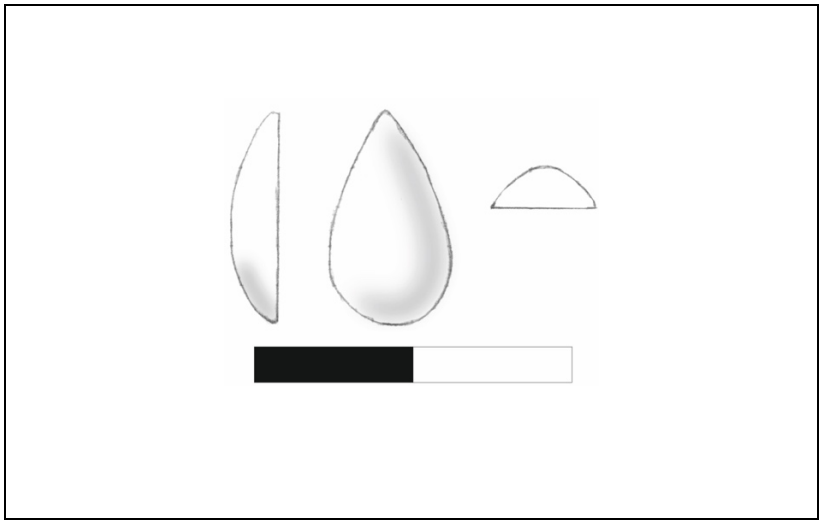

c

Figür 21: Kat. No. 21. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 22	TARİH: Geç Roma Dönemi

BULUNTU NO: J64.003	BULUNTU YERİ: HoB	KOORDİNAT VE SEVİYE: W20-W25/S134-S140, *103.00-101.20
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: -
BOYUT (mm): 18.33-18.07 x 12.13	AĞIRLIK: 4.43gr/22.20ct	FORM VE KESİM: Yuvarlak Oymalı Boncuk (Fluted)
IŞIK KIRMA İNDİSİ: Alınamadı	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Açık Kahverengimsi		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam - Opak	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

Malzemenin kalsedon olduğu morfolojik olarak anlaşılmıştır. Boncuğun iç kısmında karneliana daha yakın bir renk olduğu ve ışık geçirdiği gözlemlenmiştir. Sarımsı kahverengi tonlar sadece çeperde izlenmektedir. Oyuntuların olduğu yerlere 10x büyütme altında bakıldığında, alttaki kırmızımsı renk ile çeperdeki sarımsı rengin kontrast oluşturduğu görülebilmektedir.

TANIM:

Form: Deliklerin bulunduğu yan yüzeylerden basık, yuvarlak formlu boncuk. Delikten deliğe doğru dönerek uzanan yivlerle çevrilidir.

a

b

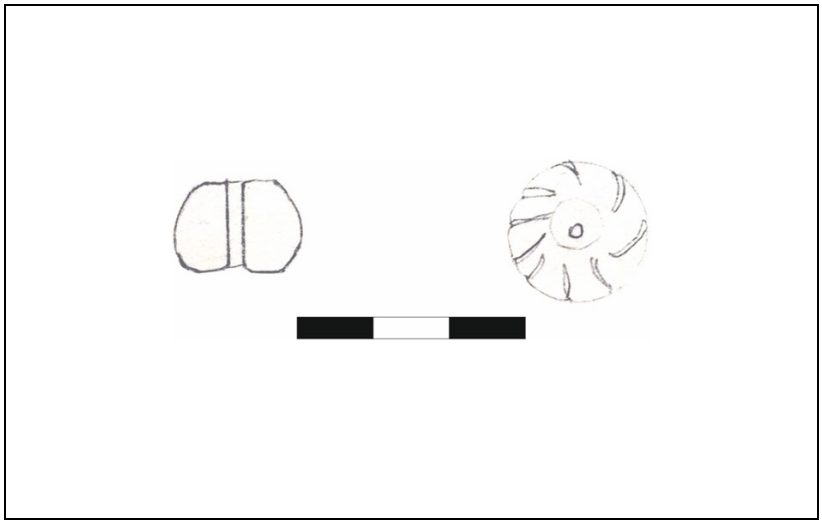

C

Figür 22: Kat. No. 22. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 23	**TARİH:** Geç Roma Dönemi (İ.S. 6. yüzyıl)

BULUNTU NO: Gem96.001	**BULUNTU YERİ:** MD2	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** E462.05/N180.54, *91.84
GRUP: -	**TÜR:** Kuvars	**VARYASYON:** Ametist
BOYUT (mm): 13.83 x 9.05 x 5.76	**AĞIRLIK:** 0.99gr/5.00ct	**FORM VE KESİM:** Oval Formlu Kaboşon
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	**OPTİK KARAKTER:** Çift Kırmalı	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Mor		
PARLAKLIK: Camsı	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** Hafif Renk Zonlanması	

BÜYÜTME:

Gözle görülür çatlaklar izlenmektedir.

TANIM:

Form: Yassı oval formlu, çift kaboşun kesimli boncuk. Deliklerden itibaren boncuğu çevreleyen projeksiyon noktası sivriltilmiştir. Boncuk deliklerinin birbirleriyle birleşecek şekilde ayrı yönlerden delindiği görülmektedir.

a

b

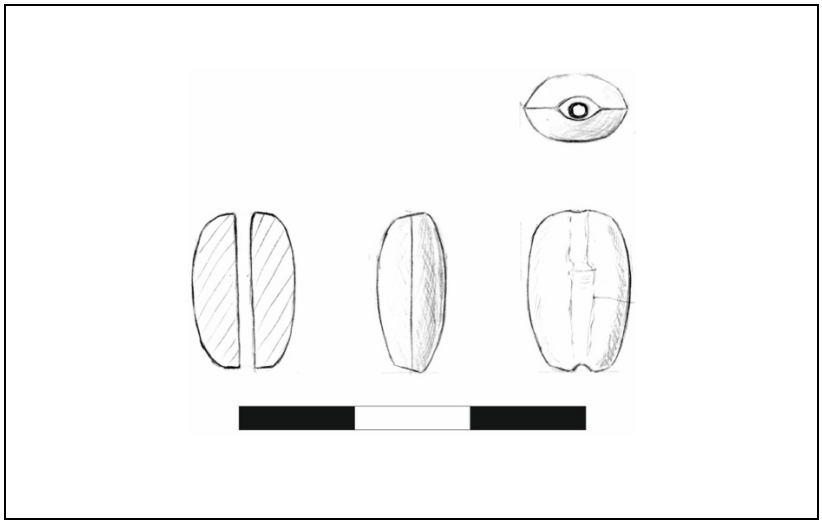

c

Figür 23: Kat. No. 23. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 24	**TARİH:** Geç Roma Dönemi (En geç İ.S. 6. yüzyıl)

BULUNTU NO: J73.004	**BULUNTU YERİ:** PN	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** W212.30/S361.20-S361.10, *89.34
GRUP: -	**TÜR:** Kalsedon	**VARYASYON:** Jasper
BOYUT (mm): 36.49 x 31.45 x 14.45	**AĞIRLIK:** 27.90gr/139.75ct	**FORM VE KESİM:** Oval Kaboşon
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	**OPTİK KARAKTER:** Agregat	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Beyaz, Sarı ve Kahverenginin çeşitli tonları.		
PARLAKLIK: Düşük Camsı	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Opak	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	

BÜYÜTME:

Çeşitli renklerin oluşturduğu konsantrik bantlar gözlemlenmiştir. Oldukça iyi parlatılmış.

TANIM:

Form: Düz tabanlı, geniş kemerli oval formlu ve kaboşon kesimli. Kolye ucu olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

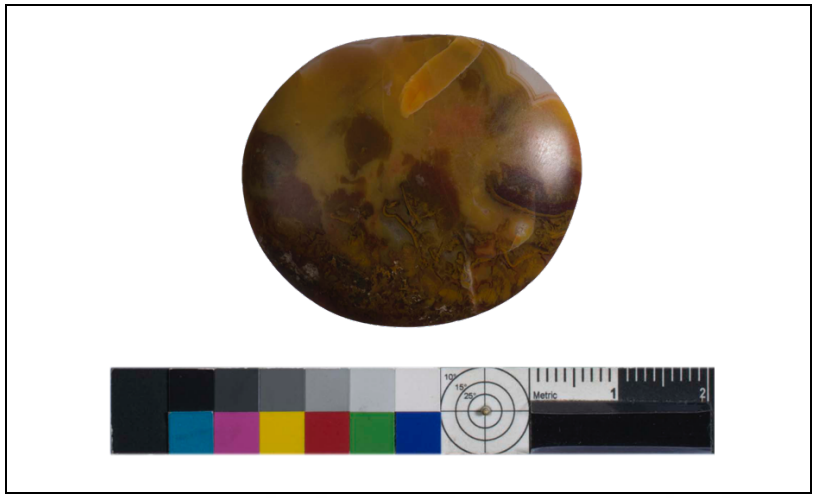

a

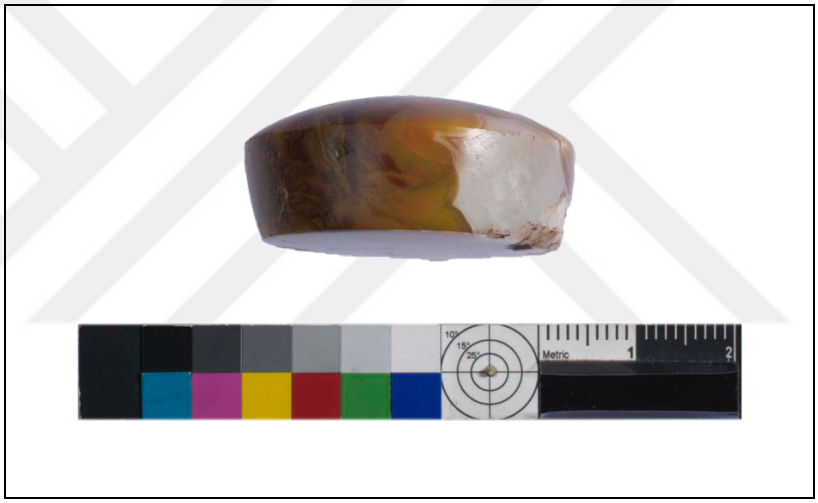

b

c

Figür 24: Kat. No. 24. a. ön yüz, b. yan yüz; c. detay

KATALOG NO: 25	TARİH: Geç Osmanlı Dönemi

BULUNTU NO: G58.010	BULUNTU YERİ: B	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Mavi Kalsedon
BOYUT (mm): 14.87 max x 13.10 x 5.34	AĞIRLIK: 1.37gr/6.85ct	FORM VE KESİM: Damla Formlu Kaboşon Boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Açık Mavi		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

10x büyütme altında ince kalsedonik büyüme çizgileri gözlemlenmiştir.

TANIM:

Form: kalp formlu, çift kaboşun kesimli boncuk. Deliklerden itibaren boncuğu çevreleyen projeksiyon noktası sivriltilmiştir.

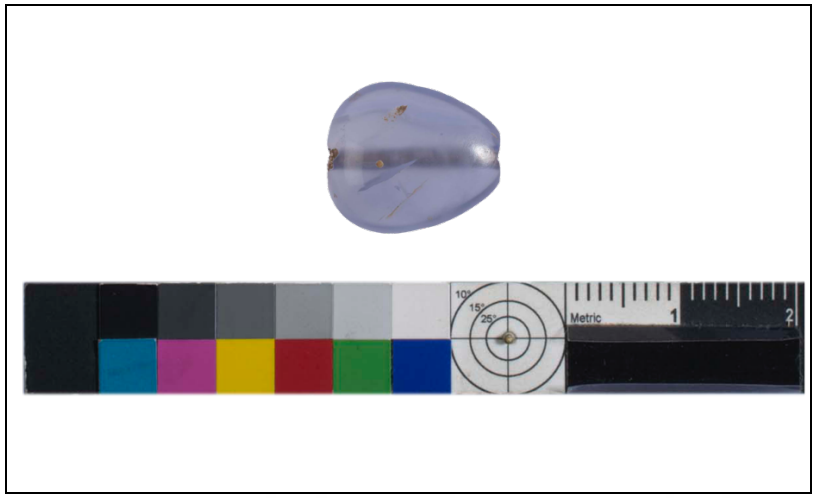

a

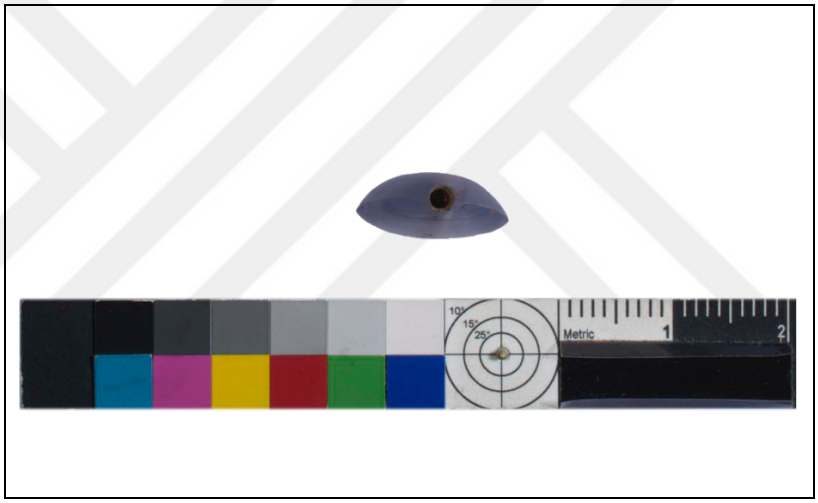

b

c

Figür 25: Kat. No. 25. a. ön yüz, b. yan yüz; c. detay

KATALOG NO: 26	TARİH: ?

BULUNTU NO: Gem98.001	BULUNTU YERİ: PN	KOORDİNAT VE SEVİYE: W240/S350, *90.00
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Karnelian
BOYUT (mm): 26.80 x 6.60 - 4.86	AĞIRLIK: 1.75gr/8.75ct	FORM VE KESİM: Faset Kesim boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Turuncumsu Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Hafif Agat Bantlanması	

BÜYÜTME:

TANIM:

Form: Bir uçtan diğer uca doğru incelen dikdörtgenler prizması (trapezoid) formunda. Prizma kenarlarından deliğe doğru üçgen fasetler eklenerek tepede yıldız şekli oluşturulmuş.

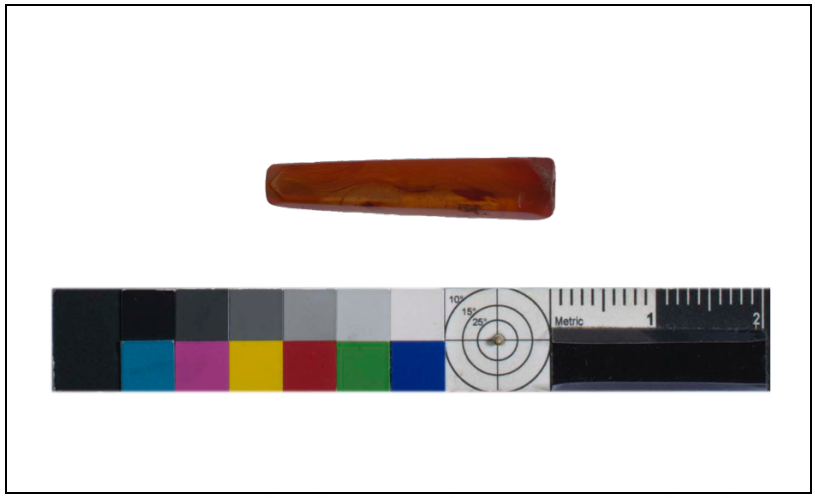

a

b

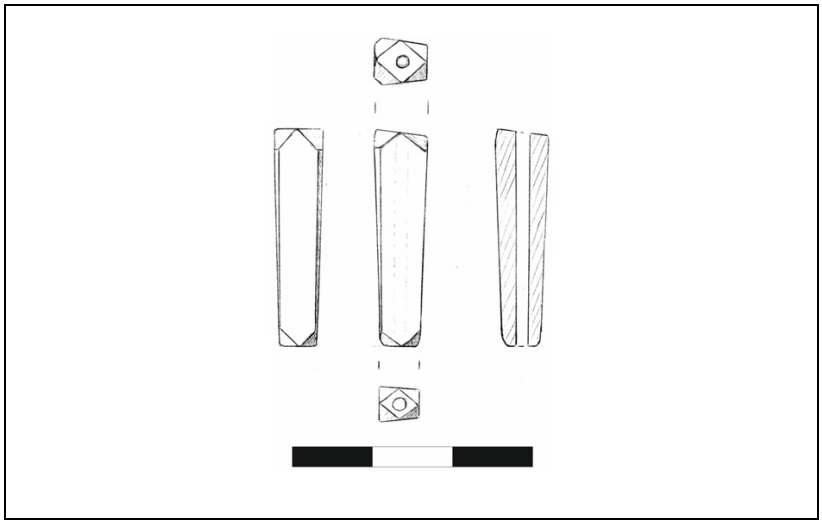

c

Figür 26: Kat. No. 26. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 27	TARİH: Roma Dönemi

BULUNTU NO: J67.002	BULUNTU YERİ: PN	KOORDİNAT VE SEVİYE: W267.8/S339.7, *87.70
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Karnelian
BOYUT (mm): 13.23 max x 5.36 - 4.27	AĞIRLIK: 0.63gr/3.10ct	FORM VE KESİM: Yarım Bırakılmış Silindirik
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Turuncumsu Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Hafif Bantlanma	

BÜYÜTME:

TANIM:

Form: Silindirik formda. Silindirik uzun yüzey parlatıldığı halde alt ve üst yüzeylerin parlatma işlemi tamamlanmamıştır. Olasılıkla boncuk yapımına hazırlık olarak delik açma işleminin ardından parlatma yapılacaktı.

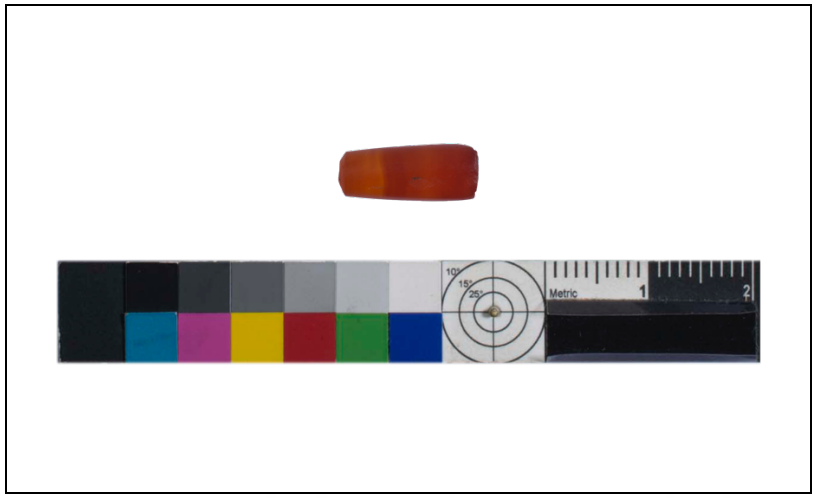

a

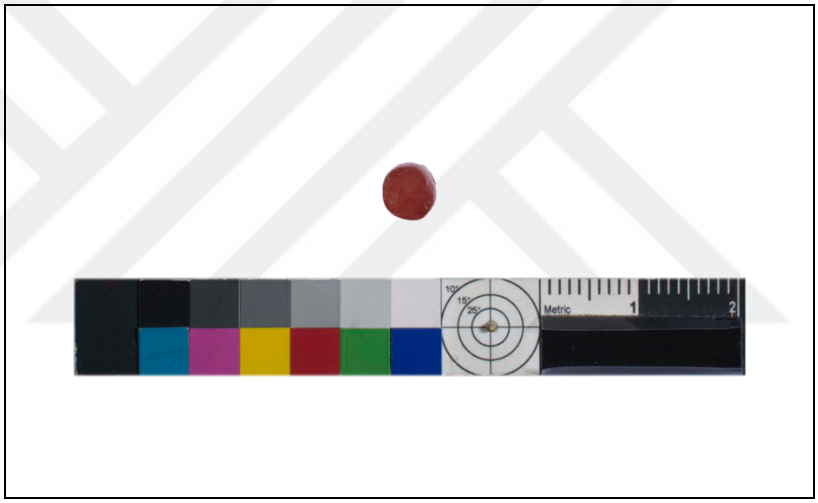

b

c

Figür 27: Kat. No. 27. a. yan yüz, b. ön yüz; c. detay

KATALOG NO: 28	**TARİH:** Geç Roma Dönemi (İ.S. 7. Yüzyıl)

BULUNTU NO: J71.001	**BULUNTU YERİ:** Syn	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** E68.33/N14.20, *96.35
GRUP: -	**TÜR:** Kalsedon	**VARYASYON:** Karnelian
BOYUT (mm): 8.11 x 4.86 x 3.41	**AĞIRLIK:** 0.17gr/0.80ct	**FORM VE KESİM:** Oval Kaboşon
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	**OPTİK KARAKTER:** Agregat	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Turuncumsu Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** Homojen	

BÜYÜTME:

10x büyütme altında ince parlatma işleminin tamamlanmış olduğu gözlemlenmiştir.

TANIM:

Form: Düz tabanlı, geniş kenarlı oval bir forma sahip. Kaboşon kesim yapılmış. Yüzük taşı olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

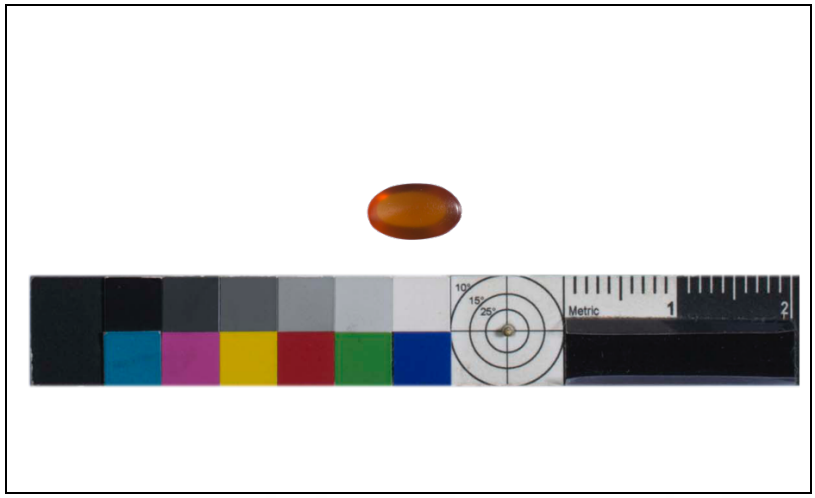

a

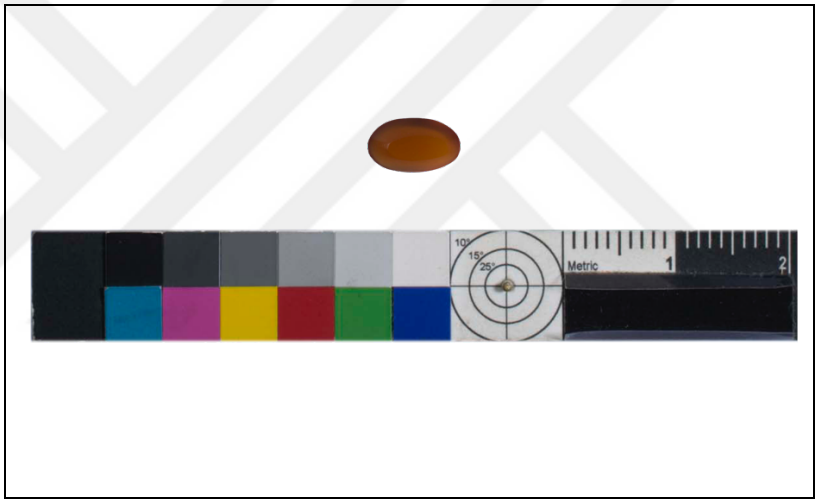

b

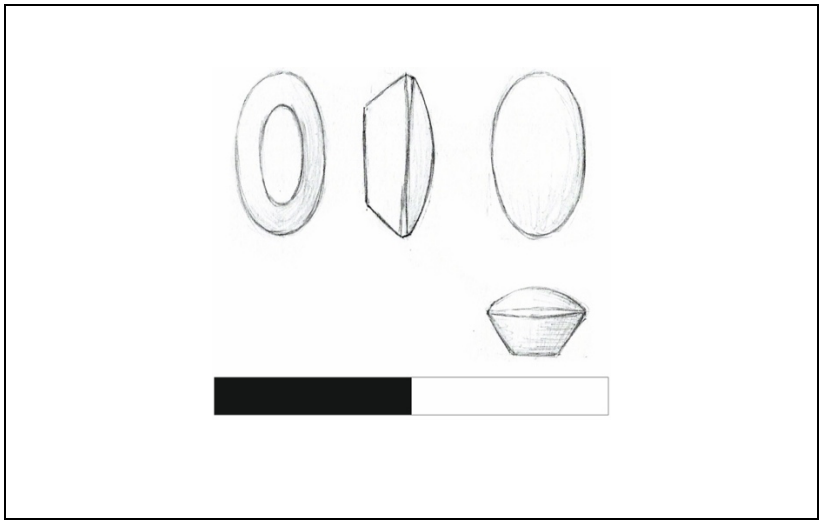

c

Figür 28: Kat. No. 28. a. ön yüz, b. arka yüz; c. çizim

KATALOG NO: 29	TARİH: Geç Roma Dönemi (En geç İ.S. 4. yüzyıl)

BULUNTU NO: J80.001	BULUNTU YERİ: LAW	KOORDİNAT VE SEVİYE: E77-E75/S330-S331
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Agat
BOYUT (mm): 9.38 x 7.08 x 1.81	AĞIRLIK: 0.18gr/0.90ct	FORM VE KESİM: Oval Blank
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Koyu Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

10x büyütme altında, koyu kahverengi yarı transparan matriks içinde siyah dentritik yapıda, büyük ihtimalle manganoksit dentirik kapanımlar gözlemlenmiştir.

TANIM:

Form: Alt ve üst yüzeyleri düzeltilmiş oval formda yüzük taşı. Düzensiz kesim, yuvarlatılmamış kenarlar ve ince parlatmadan yoksunluğu sebebiyle tamamlanmamış bir örnek olduğu düşünülmekte.

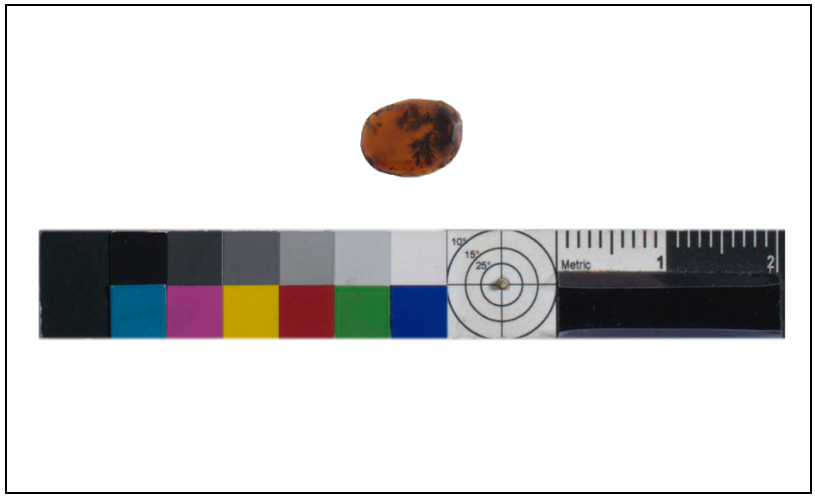

a

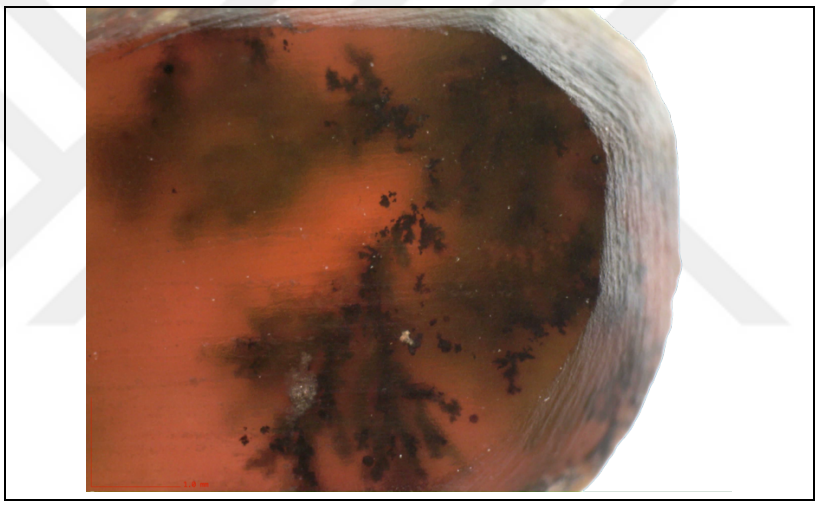

b

C

Figür 29: Kat. No. 29. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 30	**TARİH:** Geç Roma Dönemi (En geç İ.S. 4. yüzyıl)

BULUNTU NO: J80.002	**BULUNTU YERİ:** LAW	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** E77-E75/S331-S333
GRUP: -	**TÜR:** Kalsedon	**VARYASYON:** Karnelian
BOYUT (mm): 15.50 max. x 10.37 x 2.33	**AĞIRLIK:** 0.50gr/2.80ct	**FORM VE KESİM:** Oval Blank
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	**OPTİK KARAKTER:** Agregat	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Koyu Kırmızımsı Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** Homojen	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Oval formda, alt ve üst yüzeyi düzleştirilmiş yüzük taşı. Çevreleyen konturda kırıklar mevcut. Bir yüzü parlatılmış ancak kontur ve diğer yüzüne aynı özen gösterilmemiş.

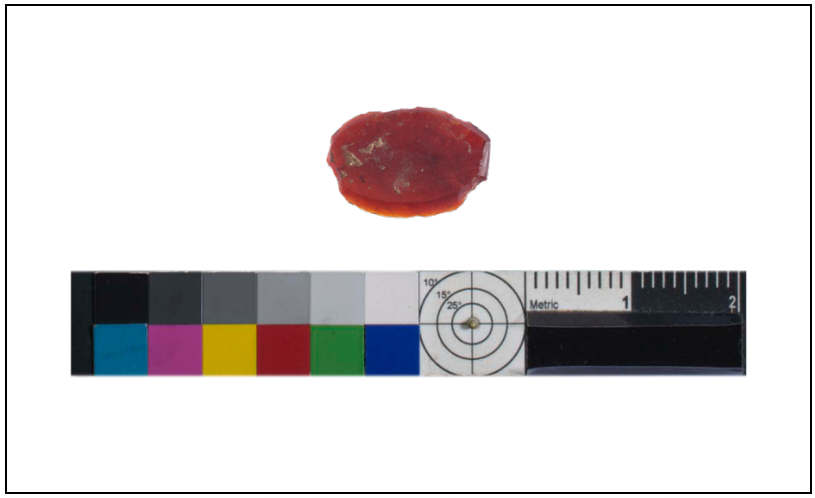

a

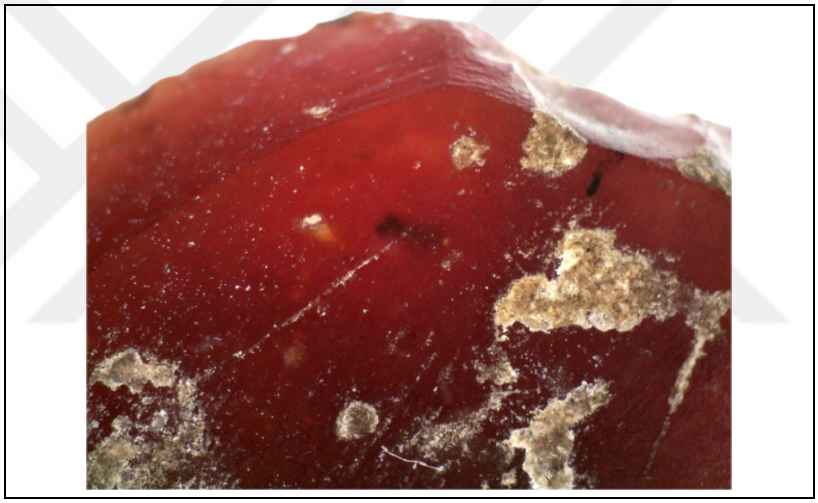

b

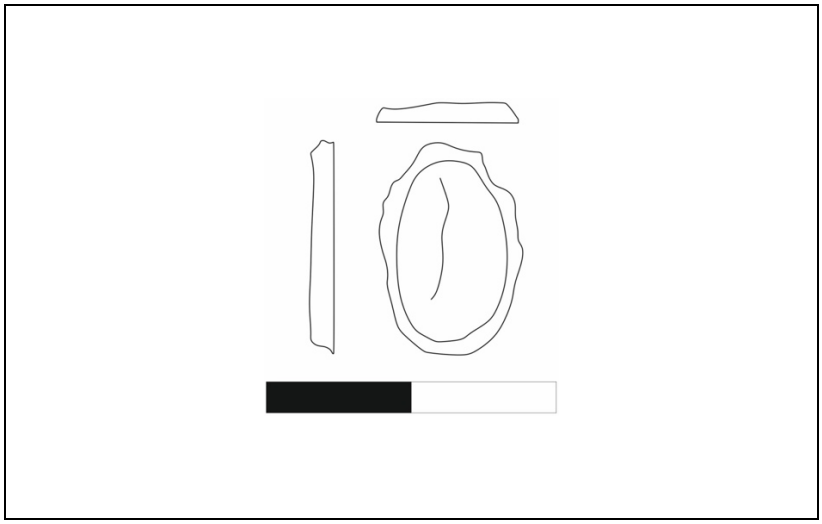

c

Figür 30: Kat. No. 30. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 31	**TARİH:** Geç Roma Dönemi (En geç İ.S. 4. yüzyıl)

BULUNTU NO: J80.003	**BULUNTU YERİ:** LAW	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** E77-E75/S332-S333
GRUP: -	**TÜR:** Kalsedon	**VARYASYON:** Karnelian
BOYUT (mm): 8.59 x 7.15 x 2.09	**AĞIRLIK:** 0.21gr/1.00ct	**FORM VE KESİM:** Oval Blank
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	**OPTİK KARAKTER:** Agregat	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Koyu Kırmızımsı Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	

BÜYÜTME:

10x büyütme altında az sayıda siyah dentirik kapanım gözlemlenmiştir.

TANIM:

Form: Alt ve üst yüzeyleri düzleştirilmiş, kesik kubbe formlu oval yüzük taşı. Tüm yüzeyler parlatılmıştır.

a

b

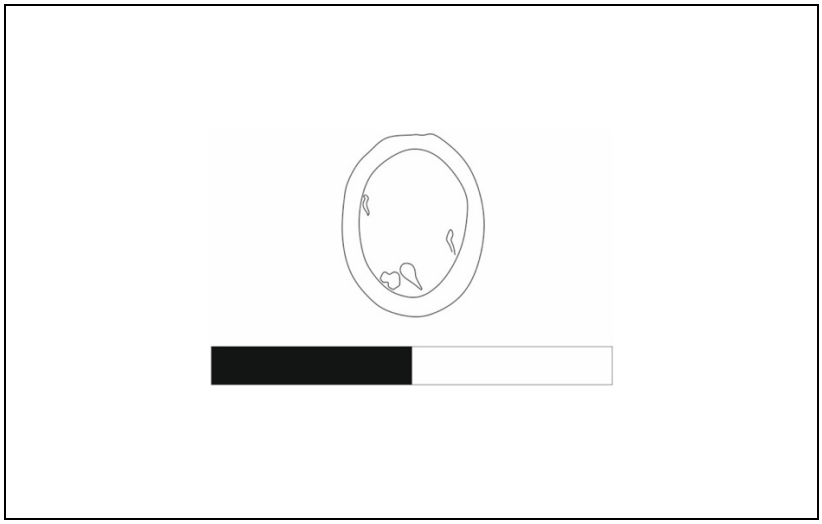

c

Figür 31: Kat. No. 31. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 32	TARİH: Geç Lydia Dönemi – Akhaemenid Dönemi (İ.Ö. 7-6. yüzyıllar)	
BULUNTU NO: J82.001	**BULUNTU YERİ:** F49	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** E852/S310, *190.56-189.22
GRUP: -	**TÜR:** Kehribar	**VARYASYON:** -
BOYUT (mm): 32.65 x 4.30	**AĞIRLIK:** 2.42gr/0.90ct	**FORM VE KESİM:** Disk Formlu
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	**OPTİK KARAKTER:** Amorf	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Sarımsı Kahverengi		
PARLAKLIK: -	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	

BÜYÜTME:

Kehribar (fosilleşmiş reçine) organik bir süstaşı malzemesi olduğu için uzun zaman içerisinde uğradığı su ve uçucu yağ kaybı nedeniyle tamamen bozulmaya uğramıştır. Kırıntılı ve çok dağılgan bir yapı sergilemektedir.
10x büyütme altında incelendiğinde ince çatlaklar arasındaki parlak sarı renkli daha iyi korunmuş dokuyu görebilmek mümkündür.

TANIM:

Form: Disk formlu. Yüzey yüksek oranda bozulmuştur.

a

b

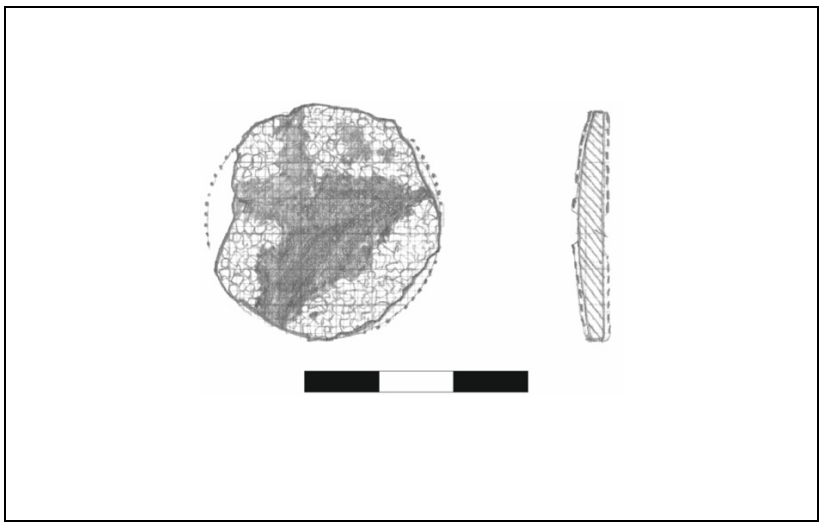

c

Figür 32: Kat. No. 32. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 33	TARİH: Geç Lydia Dönemi – Akhaemenid Dönemi (İ.Ö. 6. yüzyıl)	
BULUNTU NO: J90.001	**BULUNTU YERİ:** MMS/S	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** E108.4/S150.7, *112.94
GRUP: -	**TÜR:** Kalsedon	**VARYASYON:** Sardoniks
BOYUT (mm): 26.58 x 10.36 - 6.28	**AĞIRLIK:** 3.98gr/19.9ct	**FORM VE KESİM:** İğ Şekilli Boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	**OPTİK KARAKTER:** Agregat	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Beyaz ve Kahverengi Tonları		
PARLAKLIK: Camsı	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** Beyaz ve Kahverengi Tonlarda Bantlanma	

BÜYÜTME:

Beyaz renkli bantların yapay olarak (natrol ile kalsifye edilerek) oluşturulduğu düşünülmektedir

TANIM:

Form: Ortasından şişkin, silindirik formda. Şişkin karın kısmında birbirlerine paralel uzanan girintili beyaz bantlar ve çıkıntılı kahverengi bantlar yer almaktadır. Bu bantlar boncuğu tam olarak çevrelememektedir. Ortadan şişkin silindirik formun boncuk delikleri düzeltili yan yüzeylerden açılmıştır.

a

b

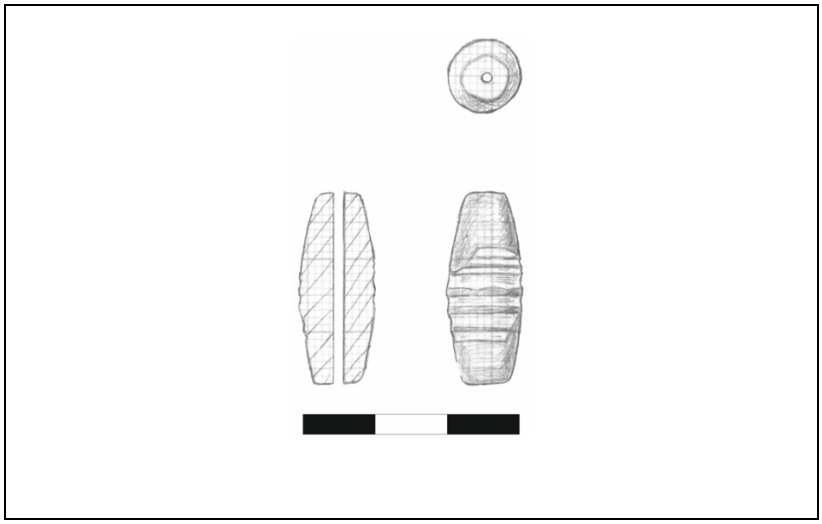

c

Figür 33: Kat. No. 33. a. yan yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 34	**TARİH:** Geç Lydia Dönemi (İ.Ö. 600-550)

BULUNTU NO: J93.001	**BULUNTU YERİ:** MMS-I	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** E145.5/S64.5
GRUP: -	**TÜR:** Kuvars	**VARYASYON:** Dağ Kristali
BOYUT (mm): 8.55 max x 16.24 max x 10.32 max	**AĞIRLIK:** 3.72gr/18.60ct	**FORM VE KESİM:** İp Delikli Kulak Tıpası
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.54-155	**OPTİK KARAKTER:** Çift Kırmalı	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Renksiz		
PARLAKLIK: Camsı	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): Gözle Görünür Kapanımlar	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	

BÜYÜTME:

Gözler görünebilen iri çatlaklardan oluşan gruplar ve bazı çatlakların yarattığı gökkuşağı renkleri gözlemlenmiştir.

TANIM:

Form: İki kırık parçadan oluşmaktadır. Büyük olan parça dış kısımda tam korunmamış olmasına karşın dairesel bir form izlediği anlaşılabilmektedir. İçe doğru hafifçe içbükey bir eğim yaparak incelir. Uç ve dış yüzeyler oldukça iyi parlatılmıştır. Kulağın iç kısmına oturması gereken uç bölümü kırıktır ancak bu kırık içinde kulak tıpasını dikey olarak bölen dairesel bir oyuk olduğu görülmektedir. Bu oyuk kulak tıpasını boydan boya bölmez. Fildişi veya başka maddeden yapılmış bir eklentiye yuva görevi yapmış gibi görünmektedir. Kulak tıpasının ikinci kırığı oyuk yuvanın çevresine ait bir parçadır.

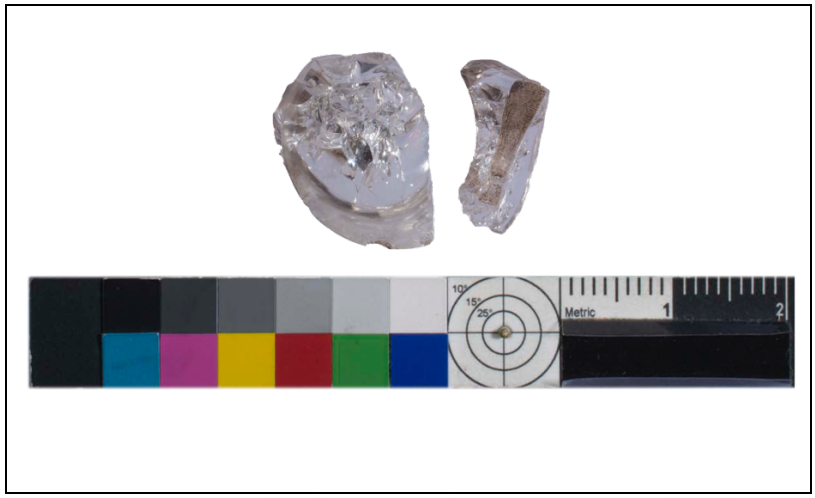

a

b

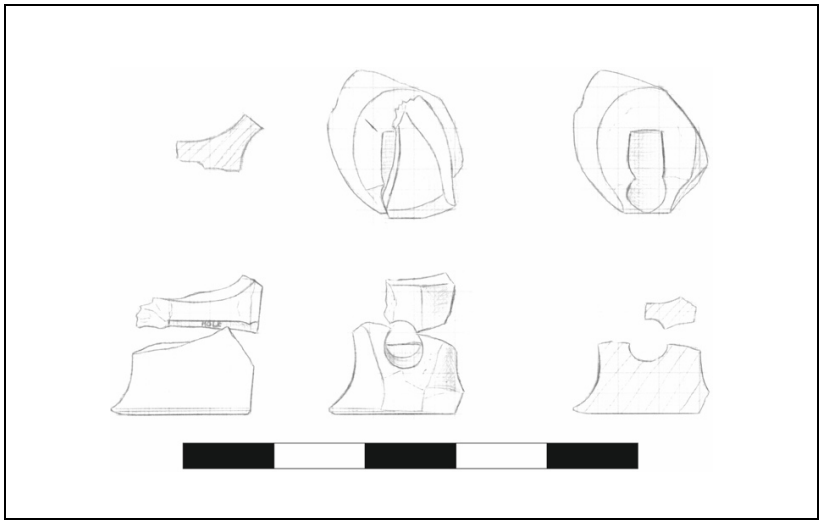

c

Figür 34: Kat. No. 34. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 35	TARİH: Roma Dönemi

BULUNTU NO: NoEx73.030	BULUNTU YERİ: Yüzey Buluntusu	KOORDİNAT VE SEVİYE:
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Karnelian
BOYUT (mm): 8.29 x 5.80 x 1.85	AĞIRLIK: 0.11gr/0.50ct	FORM VE KESİM: Oval İntaglio
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Turuncumsu Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

Mikroskobik boyutlarda mangan oksit kapanımı olduğu düşünülen dentirik yapılar gözlemlendi.

TANIM:

Form: Oval formlu, alt ve üst yüzeyi dışbükey intaglio. Alt taban alanı figütün yer aldığı üst yüzeyden daha geniştir.

Figür: Üst kısmında sola dönük, tek ayak üstünde duran bir leylek figürü yer almaktadır. Figür profilden tasvir edilmiştir.

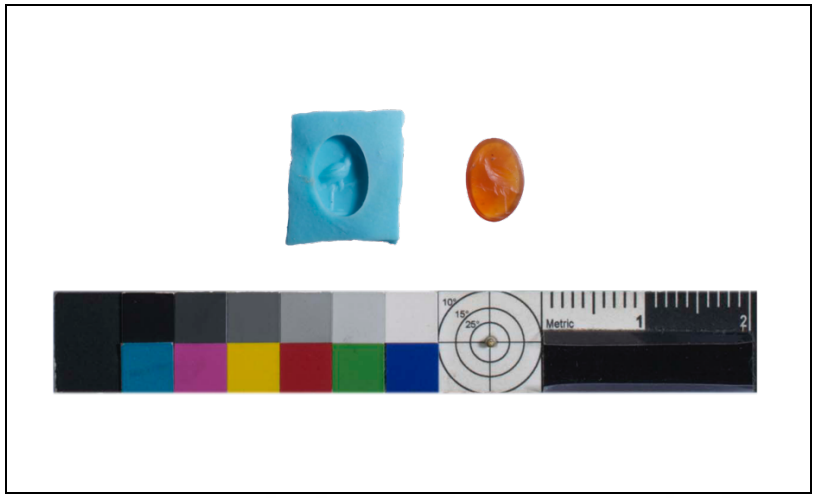

a

b

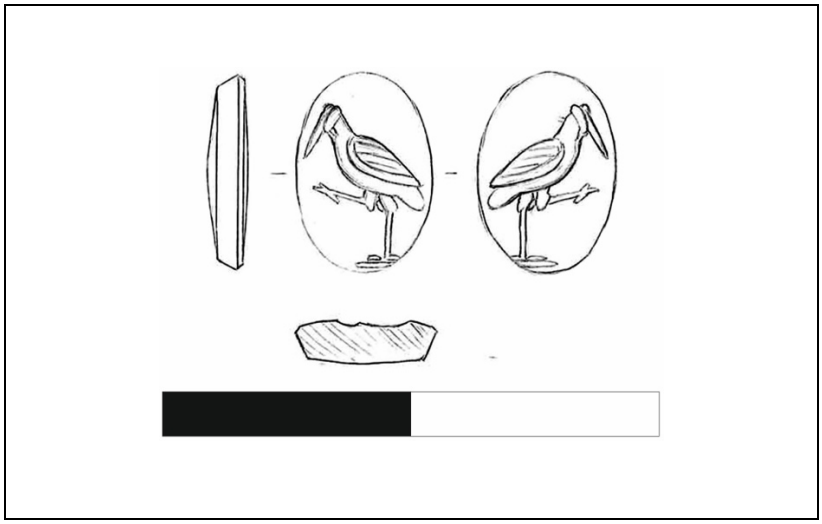

c

Figür 35: Kat. No. 35. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 36	TARİH: ?

BULUNTU NO: NoEx77.009	BULUNTU YERİ: Yüzey Buluntusu	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Bantlı Agat
BOYUT (mm): 26.00 x 17.76 x 16.13 max.	AĞIRLIK: 5.26gr/26.25ct	FORM VE KESİM: Yüzük (Hololit Parçası)
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.54	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Kırmızımsı Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Açık ve Koyu Kahverengi Tonlarda Bantlanma	

BÜYÜTME:

Köşelerde konkoidal kırıklar ve iç kısımlarda düzenli parlatma izleri gözlemlendi.

TANIM:

Form: Oval ve düz üst yüzeye sahip hololit yüzük. Parmağı çevreleyen alt kısımdan kırılmıştır. Oval üst yüzeyin bitiminden itibaren parmağı çevreleyen dış çemberin ortası çıkıntılı olarak keskin bir hatla vurgulanmış ve yanlarda chevron/şevron motifi ile süslenmiştir. Üst yüzey yanlara oranla daha iyi parlatılmıştır.

a

b

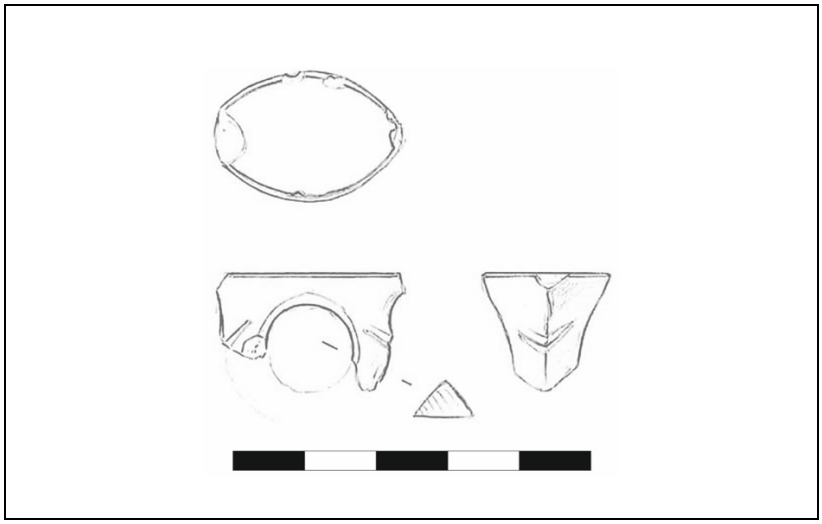

c

Figür 36: Kat. No. 36. a. üst yüz, b. yan yüz; c. çizim

KATALOG NO: 37	TARİH: ?

BULUNTU NO: NoEx83.008	BULUNTU YERİ: Yüzey Buluntusu	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Mavi Kalsedon
BOYUT (mm): 15.60 x 12.45 x 6.38	AĞIRLIK: 2.10gr/10.50ct	FORM VE KESİM: Tabla Kesim Boncuk/Yüzük Taşı
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Açık Mavi		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Homojen	

BÜYÜTME:

TANIM:

Form: İki adet dikdörtgen tabanlı üstü kesik piramit formunun birleşimi görünümünde tabla kesim (table cut) olarak da bilinen fasetlemeye yakın bir teknikle şekil verilmiştir. Boncuk deliği taşın tabanına yakın, boyuna paralel olarak açılmıştır. Her iki uçtan açılarak ortada birleştirilmiştir. Eğer yüzük olarak kullanım gördüyse bunu tel ile sağlamış olmaları mümkündür.

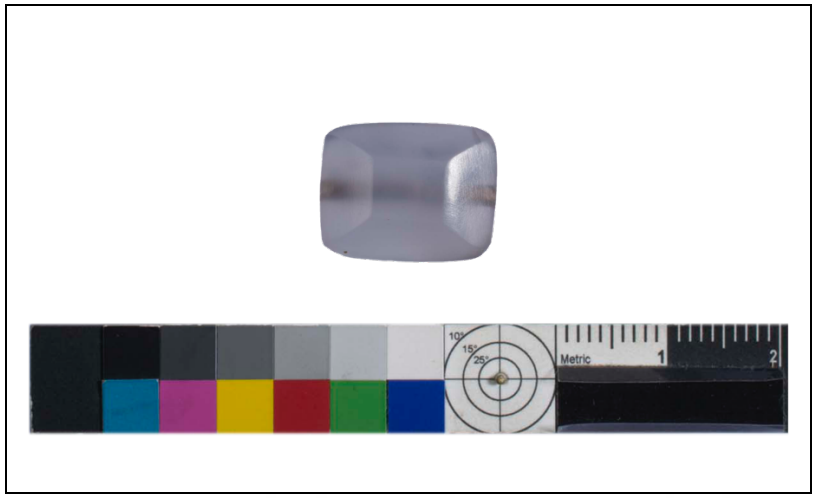

a

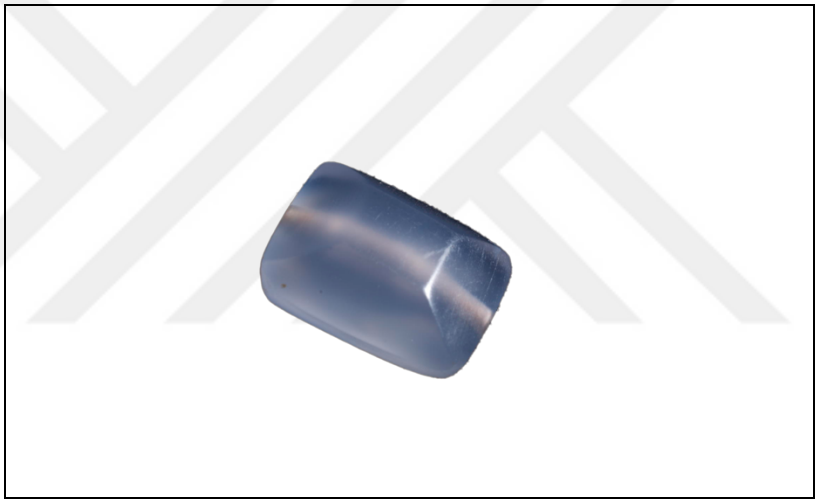

b

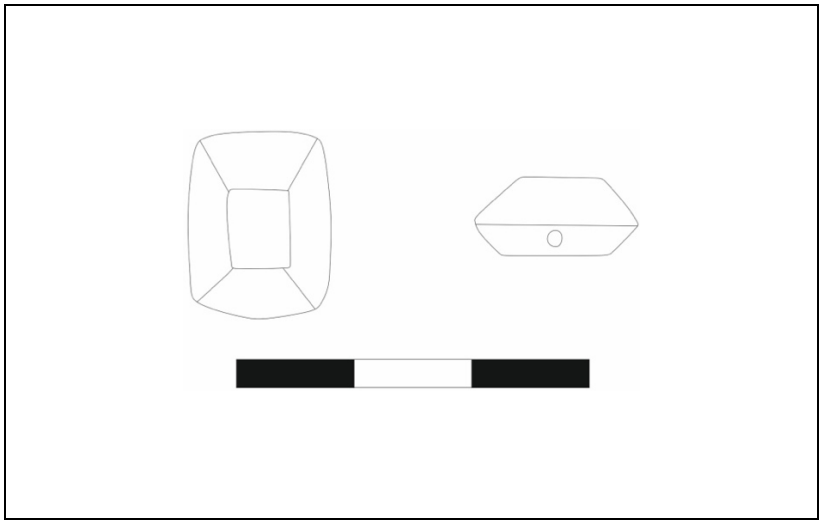

c

Figür 37: Kat. No. 37. a. üst yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 38	TARİH: ?

BULUNTU NO: NoEx83.009	BULUNTU YERİ: Yüzey Buluntusu	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Karnelian
BOYUT (mm): 17.72 x 12.86 x 7.03	AĞIRLIK: 2.35gr/11.75ct	FORM VE KESİM: Oval kaboşon
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Koyu Kırmızımsı Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam - Opak	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Homojen	

BÜYÜTME:

10x büyütme altında küçük konkoidal kırıklar görülebilmektedir.

TANIM:

Form: Alt ve üst yüzeyleri dışbükey oval boncuk. Boncuk deliği taşın tabanına yakın, boyuna paralel olarak açılmıştır. Yüzük taşı olarak kullanılmış olma ihtimali yüksektir.

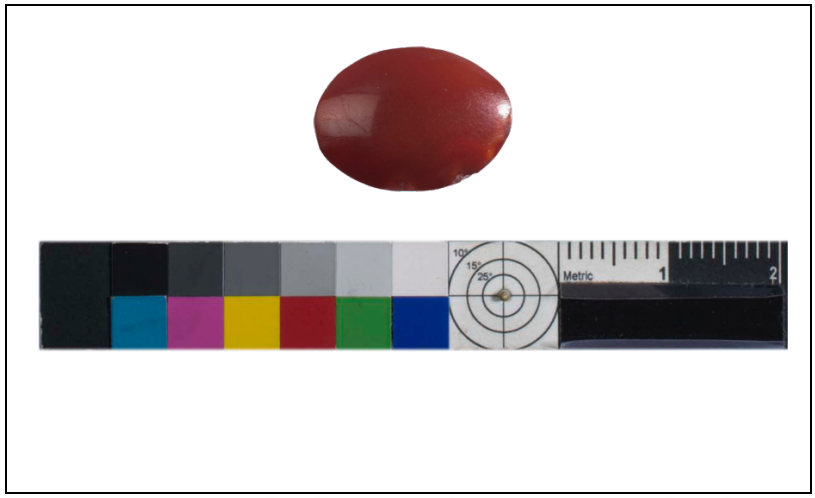

a

b

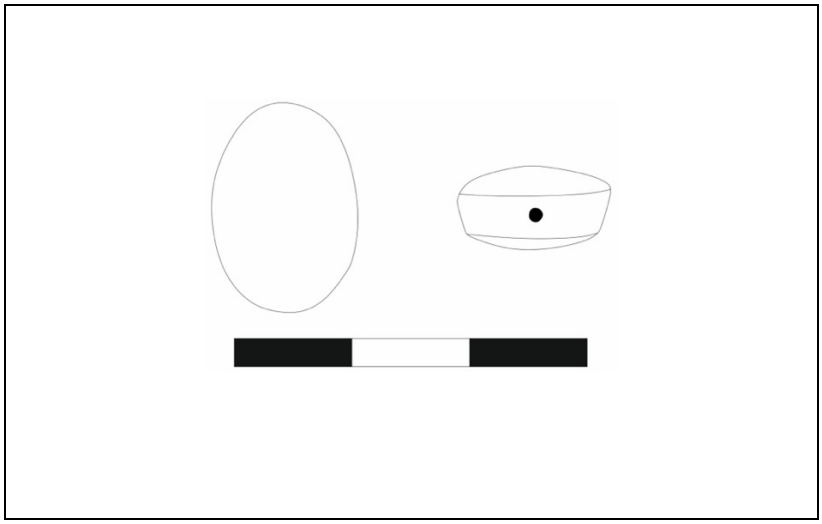

c

Figür 38: Kat. No. 38. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 39	TARİH: ?

BULUNTU NO: NoEx86.005	BULUNTU YERİ: Yüzey Buluntusu (MD2)	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Karnelian
BOYUT (mm): 8.15 x 5.08 x 2.38	AĞIRLIK: 0.17gr/0.85ct	FORM VE KESİM: Dikdörtgen Fasetli Boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Turuncumsu Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

TANIM:

Form: Dikdörtgenler prizması formundan kenarların fasetlenmesiyle modern “Fransız kesimi” benzeri bir form oluşturulmuştur. Prizma kenarlarından deliğe doğru üçgen fasetler eklenerek tepede yıldız şekli verilmiştir. Formun her iki kısa uçtan delinerek, deliğin ortada birleşmesi sağlanmıştır. Yüzeyin neredeyse hasarsız oluşu ve sahip olduğu keskin fasetler ileri düzey bir işçiliğe işaret etmektedir.

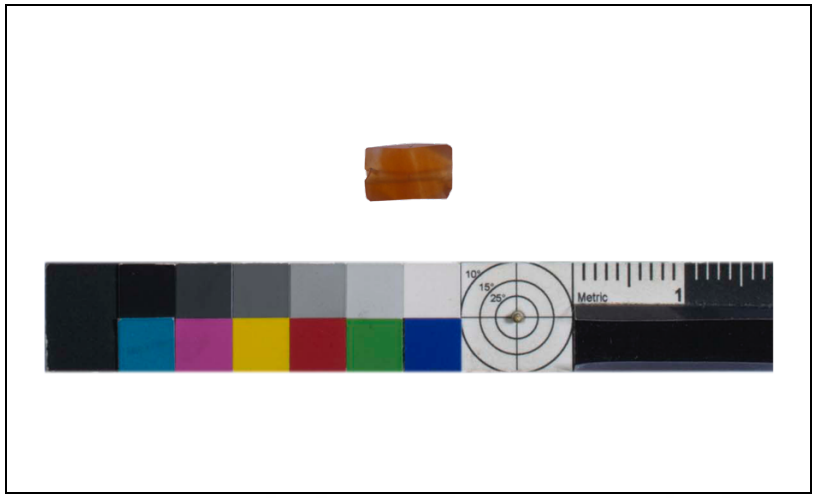

a

b

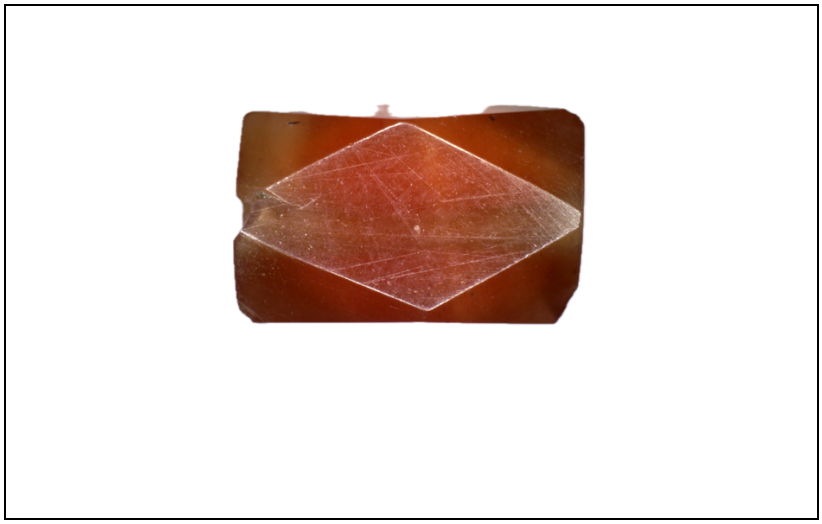

c

Figür 39: Kat. No. 39. a. ön yüz, b. detay; c. detay

KATALOG NO: 40	TARİH: Geç Roma Dönemi (İ.S. 4. yüzyıl - 7. yüzyıl arası)	
BULUNTU NO: S02.003	**BULUNTU YERİ:** MMS	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** -
GRUP: Granat	**TÜR:** Pirop-Almandin	**VARYASYON:** -
BOYUT (mm): 7.43 x 6.36	**AĞIRLIK:** 0.73gr/3.65ct	**FORM VE KESİM:** Yuvarlak Boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: Limit Üstü	**OPTİK KARAKTER:** Tek Kırmalı	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Koyu Morumsu Kırmızı		
PARLAKLIK: Yüksek Camsı	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): Gözle görünebilen iri kapanımlar	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	
SPECTRUM: 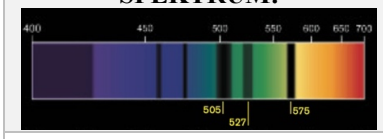		

BÜYÜTME:

İri çatlaklardan oluşan gruplar ışık geçirgenliğini etkilemekte, mikroskobik olarak izlenebilen ince ikizlenmiş rutil kapanımları 20x büyütme altında neredeyse yıldız (asterizm) etkisi yaratmaktadır. Çıplak gözle izlenemediği için bu durumu fenomen olarak tanımlayamayız.

TANIM:

Form: Küresel formda boncuk. Kırıklar boncuk deliklerinin çevresinde öbeklenmiştir.

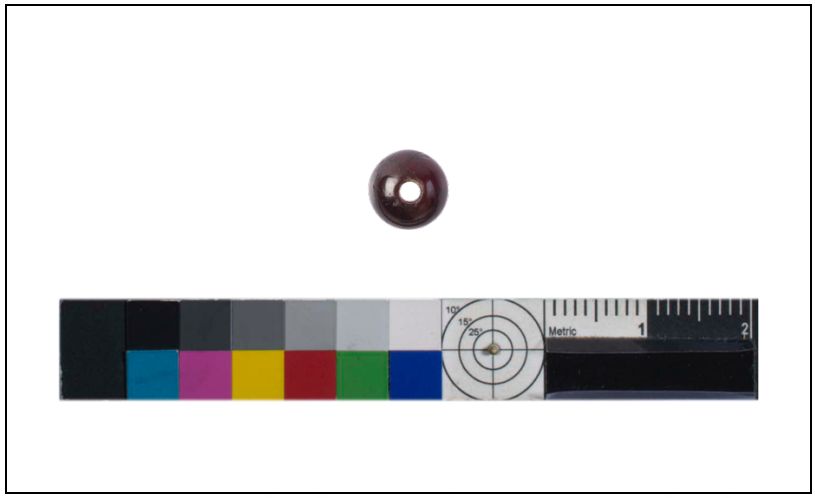

a

b

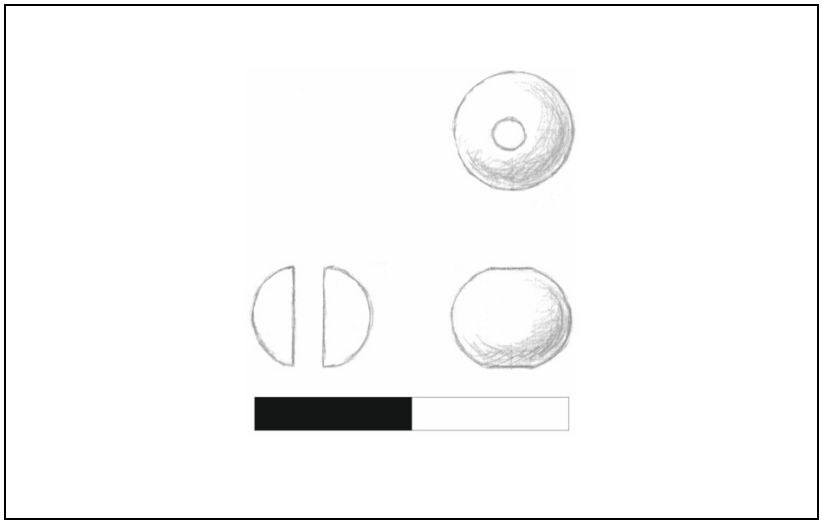

c

Figür 40: Kat. No. 40. a. ön yüz, b. yan yüz; c. çizim

KATALOG NO: 41	TARİH: Roma Dönemi (İ.Ö. 1. yüzyıl – İ.S. 1. yüzyıl arası)	
BULUNTU NO: S12.010	**BULUNTU YERİ:** F49	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** E851.08/S404.7, *186.24
GRUP: -	**TÜR:** Kalsedon	**VARYASYON:** Jasper
BOYUT (mm): 8.36 max x 26.02 max x 7.45	**AĞIRLIK:** 8.49gr/42.40ct	**FORM VE KESİM:** Dilimlenmiş
IŞIK KIRMA İNDİSİ: Alınamadı	**OPTİK KARAKTER:** Agregat	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Kahverengimsi Bej		
PARLAKLIK: -	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Opak	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** Bej Matriks Üzerine İnce Kırmızı Damarlar	

BÜYÜTME:

Bej matriks üzerine ince kılcal kırmızı damarlar gözlemlenmektedir. Alt ve üst yüzeyi kabaca kesilmiş olduğu parlatılmış alan gözlemlenmedi ve kırılma indisi alınamadı.

TANIM:

Form: İki yüzeyinin de kesilmesiyle oluşturulmuş tablet formu ancak çevresi korunmadığı veya henüz şekil verilmemiş olduğu için tasarlanan form bilinmemektedir.

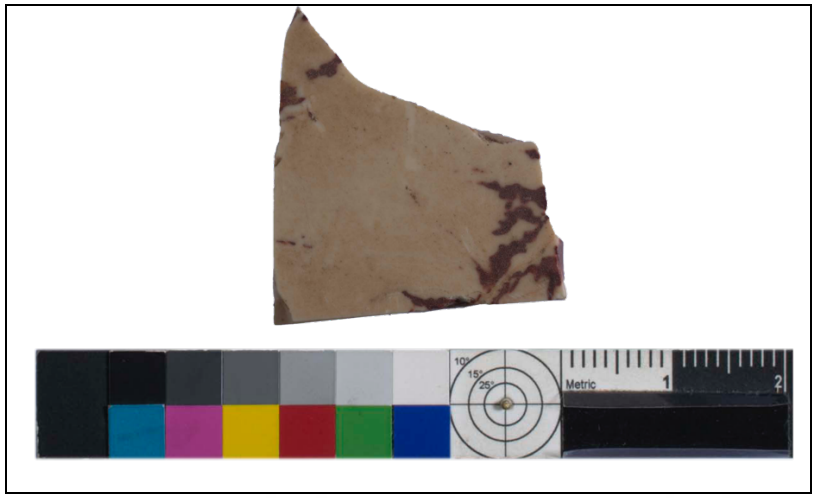

a

b

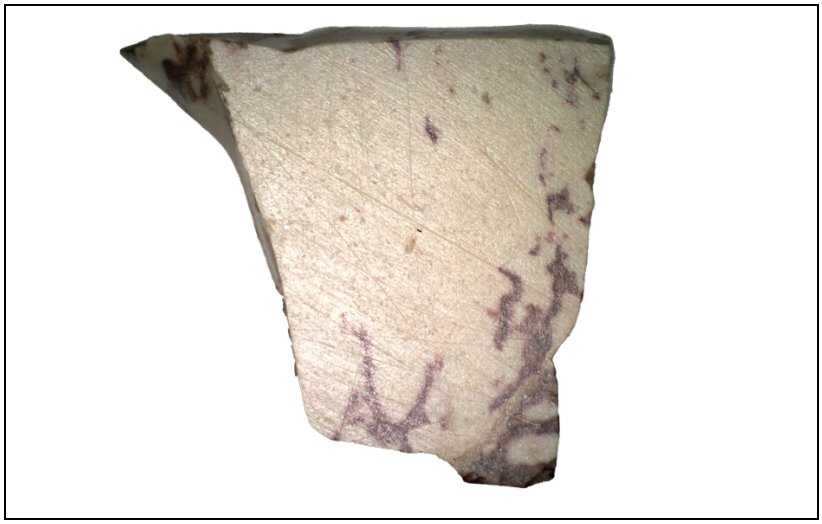

C

Figür 41: Kat. No. 41. a. ön yüz, b. arka yüz; c. detay

KATALOG NO: 42	TARİH: Geç Lydia Dönemi – Akhaemenid Dönemi (İ.Ö 6. Yüzyıl)	
BULUNTU NO: S12.011	**BULUNTU YERİ:** ByzFort	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** -
GRUP: -	**TÜR:** Kalsedon	**VARYASYON:** Mavi Kalsedon
BOYUT (mm): 32.04 max x 18.34 max	**AĞIRLIK:** 20.57gr/103.05ct	**FORM VE KESİM:** Nodül
IŞIK KIRMA İNDİSİ: Alınamadı	**OPTİK KARAKTER:** Agregat	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Açık Mavi		
PARLAKLIK: -	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** Homojen	

BÜYÜTME:

Kırık parçanın dış yüzeyindeki matriks kalıntılarından bunun bir nodülün parçası olduğu anlaşılmaktadır. Nodülün iç kısmındaki süstaşı kalitesindeki mavi kalsedon homojen bir renklenme ve yarı saydam bir yapı sergilemektedir. Çeper boyunca pek çok küçük konkoidal kırılma gözlemlenmiştir.

TANIM:

Form: Hammadde olarak kullanıma uygun nodül.

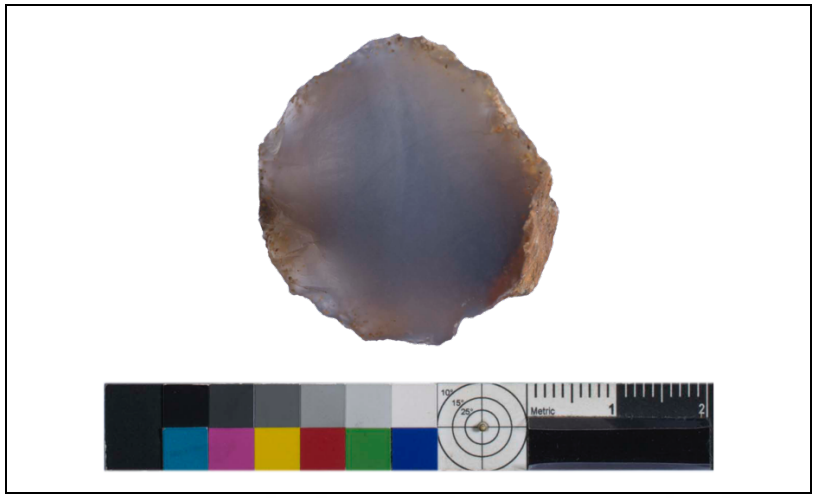

a

b

c

Figür 42: Kat. No. 42. a. ön yüz, b. arka yüz; c. detay

KATALOG NO: 43	TARİH: Hellenistik Dönem

BULUNTU NO: S17.004	BULUNTU YERİ: F49	KOORDİNAT VE SEVİYE: E834.1-E835.4/S363.8-S366.2 *183.15-182.90
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Jasper
BOYUT (mm): 40.66 max x 31.42 max x 22.00 max	AĞIRLIK: 17.48gr/87.60ct	FORM VE KESİM: Belirsiz
IŞIK KIRMA İNDİSİ: Alınamadı	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Beyaz, Koyu Kırmızı ve Sarı tonları		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Opak	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

Bir yüzeyinin kabaca parlatıldığı izlenebilmektedir. Konkoidal kırıklar mevcuttur. Koyu kırmızı matriks içerisinde beyaz ve sarı desenler izlenebilmektedir.

TANIM:

Form: Bir yüzeyinde düzelti ve parlatılma izleri bulunmaktadır.

a

b

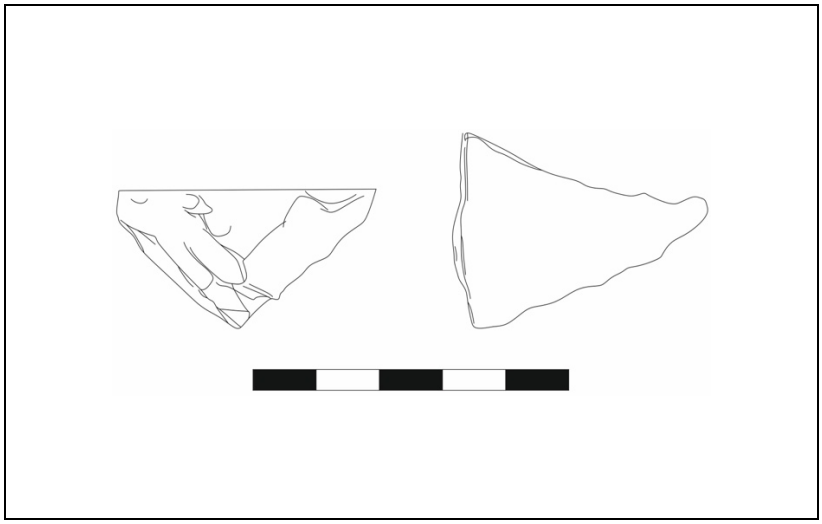

c

Figür 43: Kat. No. 43. a. ön yüz, b. arka yüz; c. çizim

KATALOG NO: 44	TARİH: Roma Dönemi

BULUNTU NO: S17.011	BULUNTU YERİ: F49 (Yüzey Buluntusu)	KOORDİNAT VE SEVİYE: E853.3/S305.8, *174.69
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Karnelian
BOYUT (mm): 6.25 x 4.98 x 2.21	AĞIRLIK: 0.08gr/0.35ct	FORM VE KESİM: Oval Kaboşon İntaglio
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Turuncumsu Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Homojen	

BÜYÜTME:

10x büyütme altında parlatma izleri görülebilmektedir.

TANIM:

Form: Alt ve üst yüzü dışbükey, ince kemerli oval intaglio

Figür: Formun üst kısmında profilden tasvir edilmiş, vücut kıvrımı ve ayakları ayrıntısıyla gösterilmiş olan bir karides figürü yer almaktadır.

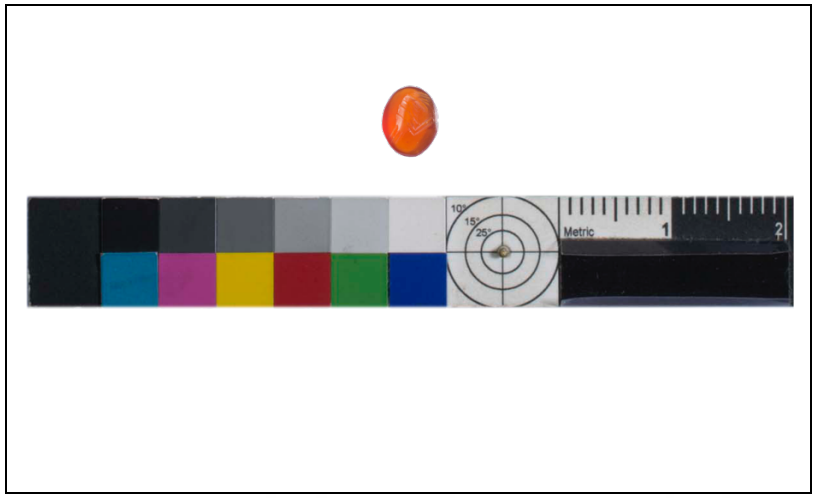

a

b

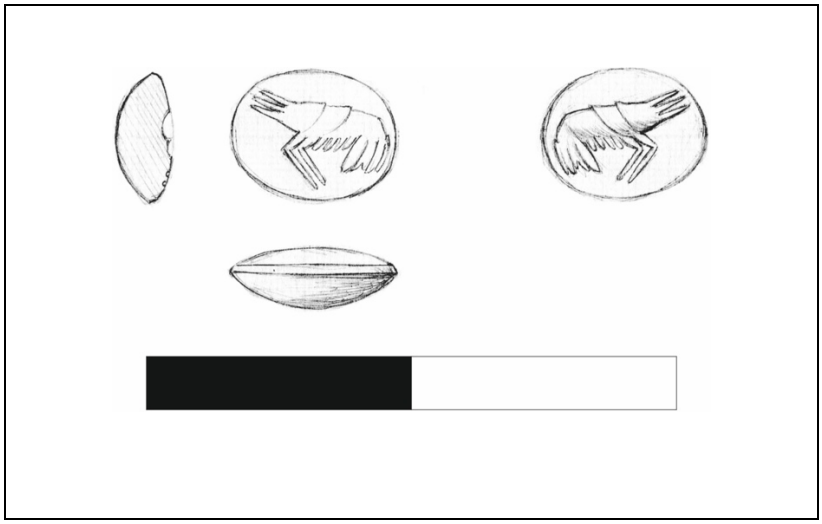

c

Figür 44: Kat. No. 44. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 45	TARİH: Hellenistik Dönem

BULUNTU NO: S19.018	BULUNTU YERİ: F49	KOORDİNAT VE SEVİYE: E829.9-E833/S367.2-S369.7 *182.22-182.12
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Jasper
BOYUT (mm): 5.87 – 5.32 x 9.30 max	AĞIRLIK: 0.57gr/2.75ct	FORM VE KESİM: Silindir
IŞIK KIRMA İNDİSİ: Alınamadı	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Bej		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Opak	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

Bej matriks üzerinde ince ve düzensiz koyu kırmızı damarlar gözlemlenmiştir. İnce parlatma işlemi tamamlanmadığı için kırılma indisi ölçülememiştir. Form boyunca yüzeyi kaplayan ve çemberler oluşturan dairesel çizikler matkap vb. bir alet yardımıyla kesildiğini düşündürmektedir.

TANIM:

Form: Bir ucun çapı diğer uca oranla birazcık daha geniş olan silindirik bir forma sahip. Her iki uçta da düzelti izi bulunmamaktadır. Silindirik formun uçlarının düzeltişiz olması ve parlatma izlerinin olmayışı sebebiyle henüz tamamlanmamış olduğu düşünülmektedir.

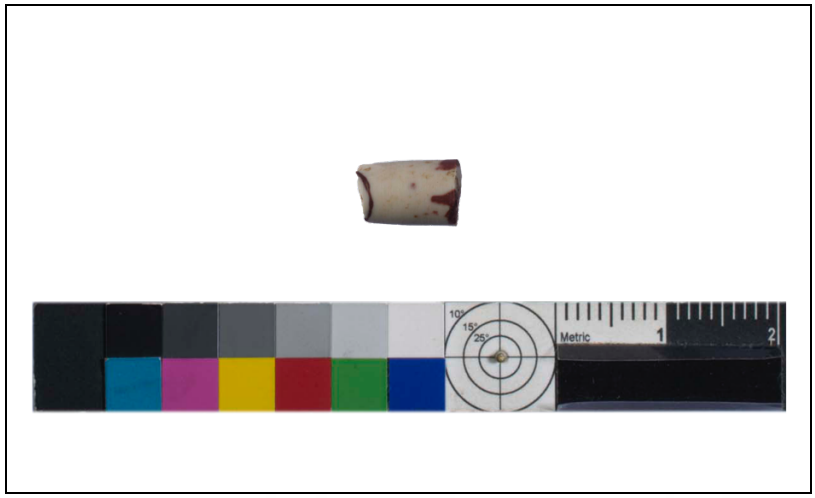

a

b

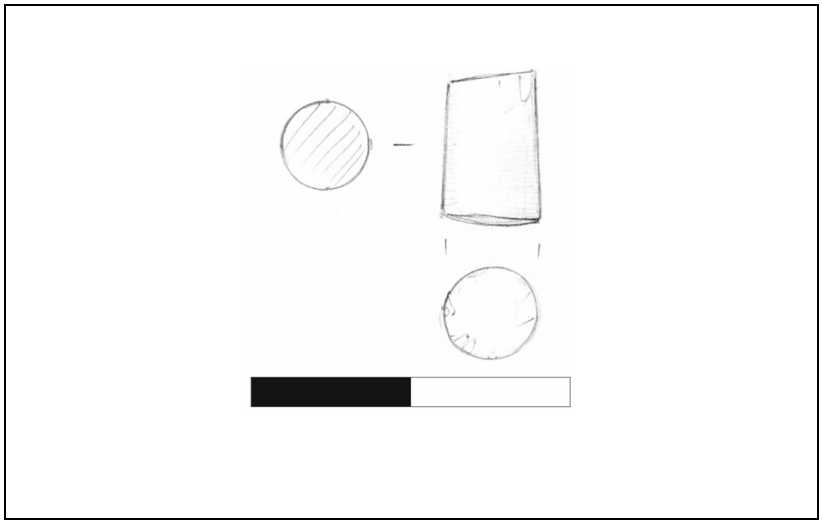

c

Figür 45: Kat. No. 45. a. yan yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 46	**TARİH:** Geç Lydia Dönemi – Hellenistik Dönem

BULUNTU NO: S85.011	**BULUNTU YERİ:** ByzFort	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** E680/S345, *193.00
GRUP: -	**TÜR:** Kalsedon	**VARYASYON:** Bantlı Agat
BOYUT (mm): 16.86 max x 12.51 max x 8.24 max	**AĞIRLIK:** 2.95gr/14.75ct	**FORM VE KESİM:** Oval Önform
IŞIK KIRMA İNDİSİ: Alınamadı	**OPTİK KARAKTER:** Agregat	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Beyaz ve Kahverengi Tonları		
PARLAKLIK: Camsı	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Yarı Saydam - Opak	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** İnce Agat Bantlanması	

BÜYÜTME:

Geniş konkoidal kırıklar parçanın yontma ile kesime hazırlandığı aşamada olduğunu göstermektedir.

TANIM:

Form: Üretim aşaması tamamlanmamış oval önform.

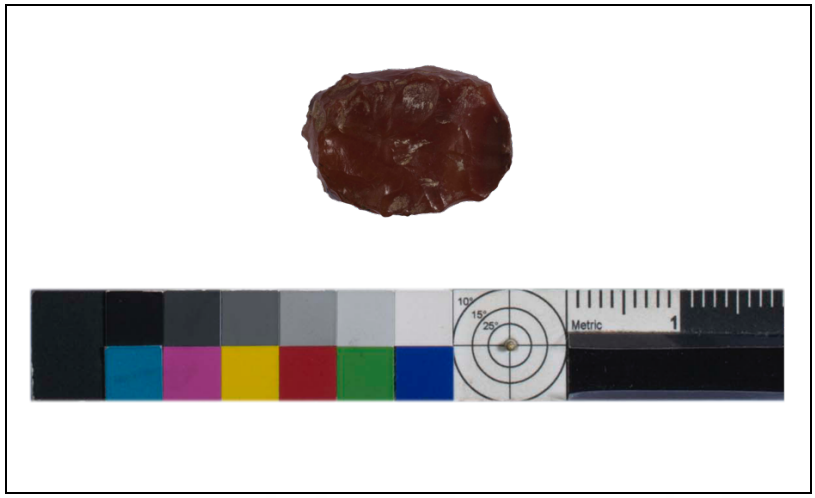

a

b

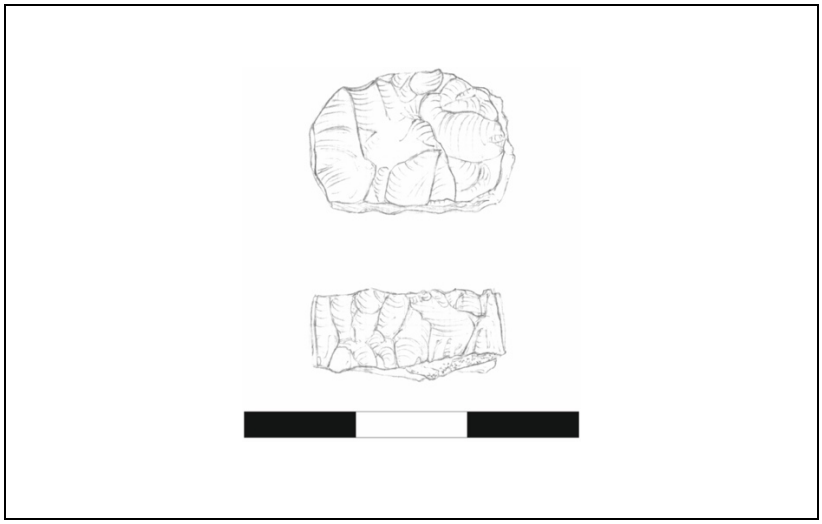

c

Figür 46: Kat. No. 46. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 47	TARİH: Hellenistik Dönem (İ.Ö. 3. yüzyıl ortası – İ.Ö. 2. yüzyıl ortası)	
BULUNTU NO: S94.008	**BULUNTU YERİ:** MMS/S	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** E161.15-163.30/S155-S158.9 *105.72-105.41
GRUP: -	**TÜR:** Kalsedon	**VARYASYON:** Bantlı Agat
BOYUT (mm): 14.51 x 5.30 - 4.45	**AĞIRLIK:** 0.59gr/2.85ct	**FORM VE KESİM:** Boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: Alınamadı	**OPTİK KARAKTER:** Agregat	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Beyaz ve Kırmızımsı Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** Kırmızımsı Kahverengi Bantlar	
BÜYÜTME:		
TANIM: Form: Tabanı düz, ucu yuvarlatılmış konik formlu boncuk. Düz tabana yakın kısımda boncuğun gövdesini çevreleyen içbükey bir oyuntu yer almaktadır. Boncuk deliği ise yuvarlatılmış uca yakın bir alanda delinmiştir.		

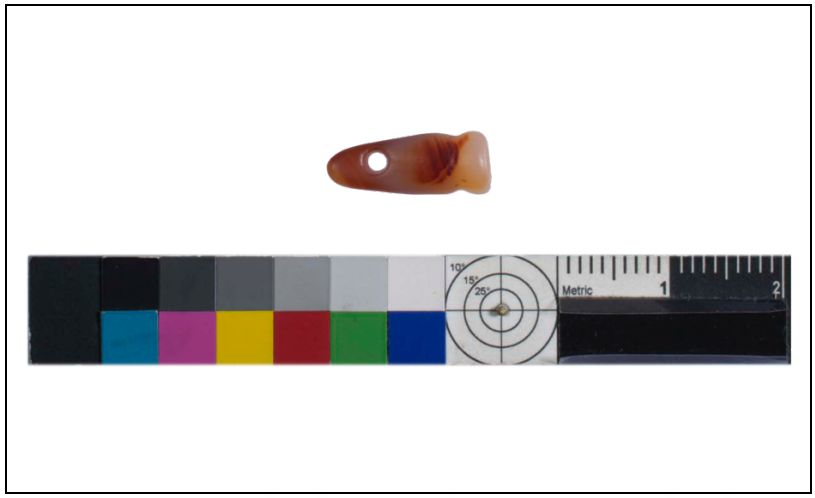

a

b

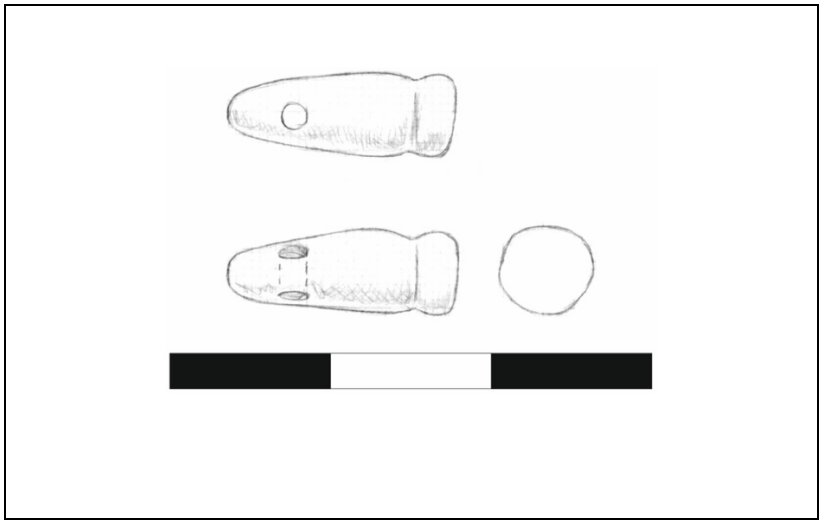

c

Figür 47: Kat. No. 47. a. yan yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 48	**TARİH:** Geç Roma Dönemi (En geç İ.S. 7. yüzyıl)

BULUNTU NO: Seal59.001	**BULUNTU YERİ:** B	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** E18/N59, *99.00
GRUP: -	**TÜR:** Kuvars	**VARYASYON:** Dağ Kristali
BOYUT (mm): 17.65-10.09 x 23.65 max.	**AĞIRLIK:** 9.20gr/45.10ct	**FORM VE KESİM:** Konik Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	**OPTİK KARAKTER:** Çift Kırmalı	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Renksiz		
PARLAKLIK: Camsı	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): Hafif Kapanımlı	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** Homojen	

BÜYÜTME:

Küçük sıvı kapanımları gözlemlendi.

TANIM:

Form: Konik yapının geniş kısmı intaglio olarak işlenmiş, uzun yan yüzeyler düzgünce parlatılmış, koninin üst kısmında konkoidal kırıklar gözlenmekle beraber, en tepenin işlenmeden bırakılmış olduğu düşünülmektedir.

Figür: Obje üzerinde sola dönük olarak tasvir edilmiş bir at ve üstünde bir süvari figürünü barındırmaktadır. Atın yelesi, bacakları ve kuyruğu atın gövdesinin aksine basit stilize çizgilerle verilmiştir. İlk bakışta mızrak taşıdığı izlenimine yaratılmıştır ancak atın hemen arkasında bir sembol yer almaktadır.

a

b

c

Figür 48: Kat. No. 48. a. ön yüz, b. çapraz; c. çizim

KATALOG NO: 49	TARİH: Erken Bizans Dönemi

BULUNTU NO: Seal60.001	BULUNTU YERİ: HoB	KOORDİNAT VE SEVİYE: E20/S95
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Jasper
BOYUT (mm): 24.78 x 18.50 max. x 3.54	AĞIRLIK: 2.32gr/11.65ct	FORM VE KESİM: Oval İntaglio
IŞIK KIRMA İNDİSİ: Alınamadı	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Koyu Kırmızımsı Kahverengi, Siyah ve Beyaz		
PARLAKLIK: Camsı – Yarı Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Opak	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Birbirini kesen dentrik siyah ve beyaz damarlar.	

BÜYÜTME:

Kahverengi matriks içerisinde dentritik şekilde birbirini kesen siyah ve beyaz damarlar gözlemlendi. Binoküler mikroskopta 20x büyütme altına, hem şeffaf hem beyaz kuvars damarları jasper ile aynı seviyede ama siyah ağ şeklindeki damarlar jasperden biraz daha derinde gözlendi. Bu da siyah damarların daha yumuşak bir malzemeden oluştuğuna işaret eder.

TANIM:

Form: Her iki yüzü de hafif dışbükey oval gem. Eserin yaklaşık %20 lik kısmı kırıktır. Bir yüzünde semboller, diğer yüzünde ise Grek alfabesi kullanılarak kazınmış harfler yer almaktadır. Semboller ve harflerin traskripsiyonu objeyi “Tılsımlı gemler” kategorisine sokmaktadır.

a

b

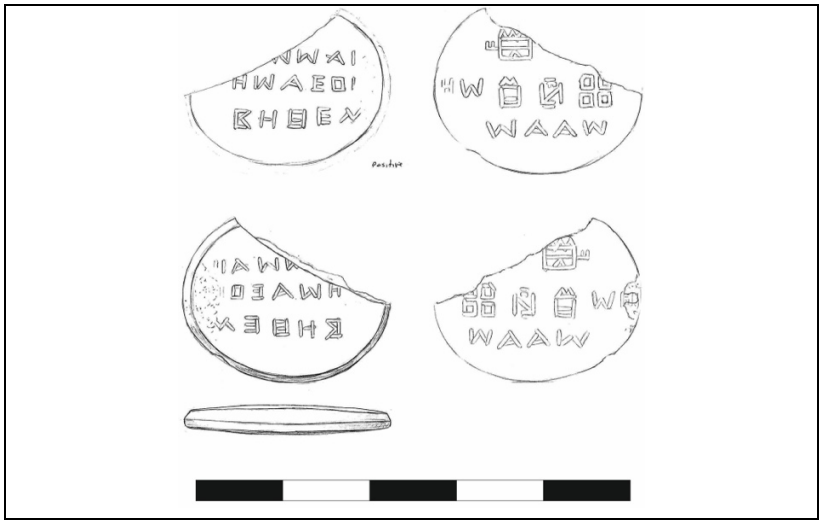

c

Figür 49: Kat. No. 49. a. ön yüz, b. arka yüz; c. çizim

KATALOG NO: 50	TARİH: Geç Roma Dönemi (İ.S. 4. yüzyıl sonu veya İ.S. 5. yüzyıl)	
BULUNTU NO: Seal62.001	**BULUNTU YERİ:** BS	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** E82/S6, *96.80
GRUP: -	**TÜR:** Kalsedon	**VARYASYON:** Karnelian
BOYUT (mm): 13.05x 11.36 x 3.23	**AĞIRLIK:** 0.81gr/4.05ct	**FORM VE KESİM:** Oval İntaglio
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	**OPTİK KARAKTER:** Agregat	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Turuncumsu Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** Homojen	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Alt ve üst yüzeyleri düzleştirilmiş, eğimli (bevelled edge) köşeleri olan oval intaglio. Üst yüzeyin alanı alt yüzeyden daha geniştir.

Figür: Sola dönük, karşısında bulunan bir yükselti üzerinden oval bir obje alan, alabilmek için üst vücudunu eğmiş çıplak bir kadın tasvir edilmiştir.

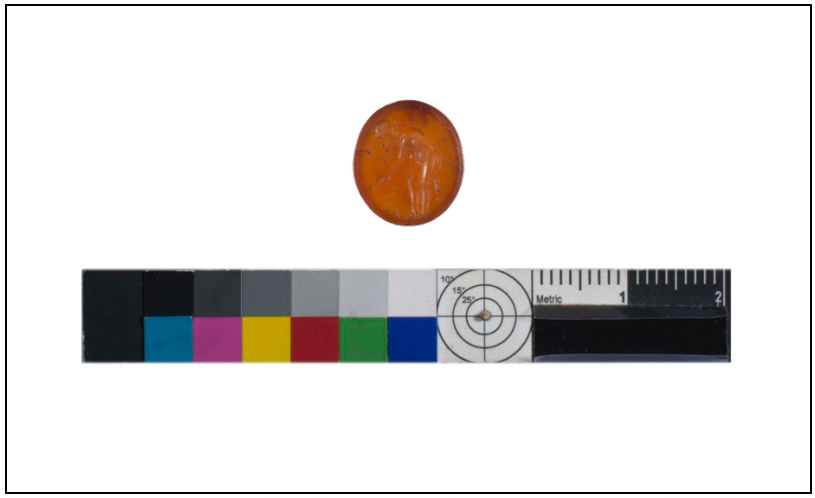

a

b

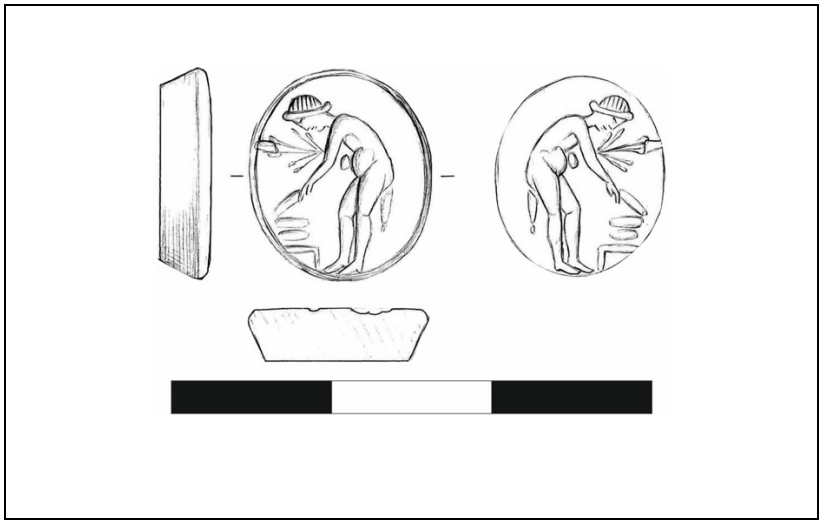

c

Figür 50: Kat. No. 50. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 51	TARİH: Geç Roma Dönemi(İ.S. 7. yüzyıl)

BULUNTU NO: Seal62.003	BULUNTU YERİ: Syn	KOORDİNAT VE SEVİYE: E105/N17-N19, *96.40
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Karnelian
BOYUT (mm): 11.63 x 10.64 x 3.08	AĞIRLIK: 0.59gr/2.95ct	FORM VE KESİM: Oval İntaglio
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Turuncumsu Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Saydam – Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Böbreğimsi Kalsedonik Yapı	

BÜYÜTME:

TANIM:

Form: Alt tabanı düz, üst yüzeyi dışbükey oval intaglio.

Figür: İntaglio üzerinde kuş gövdeli ve ayaklı, at başlı, gövdesinin hemen önünde insan yüzü bulunan fantastik bir yaratık profilden sola dönük biçimde tasvir edilmiştir. “Tılsımlı gemler” kategorisine aittir.

a

b

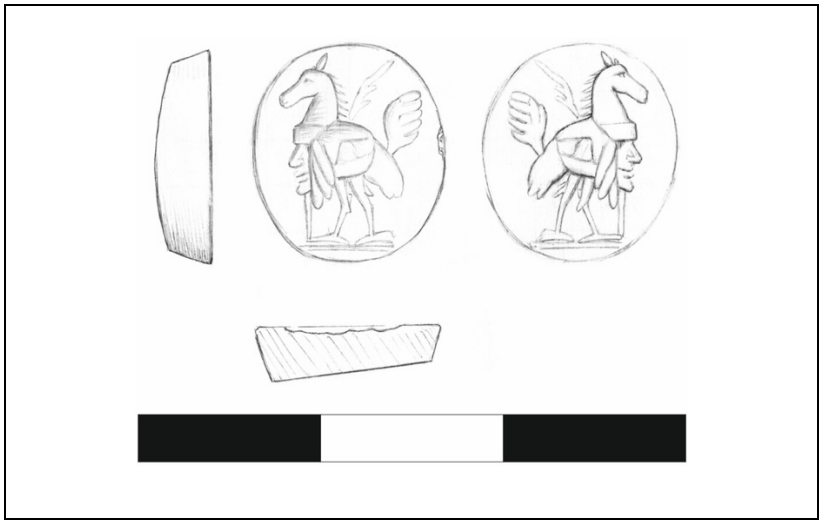

c

Figür 51: Kat. No. 51. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 52	TARİH: Erken Demir Çağı (En geç İ.Ö. 900)

BULUNTU NO: Seal66.001	BULUNTU YERİ: HoB	KOORDİNAT VE SEVİYE: E1-W1/S107-S108, *95.40-95.20
GRUP:	TÜR: Serpantin	VARYASYON: -
BOYUT (mm): 27.13 x 6.11	AĞIRLIK: 7.44gr/37.25ct	FORM VE KESİM: Yuvarlak Tablet İntaglio
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Koyu Yeşil		
PARLAKLIK: Yağsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Opak	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Taneli Doku	
İYİLEŞTİRME İŞLEMLERİ:		

BÜYÜTME:

Parlatma izleri görünmemektedir.

TANIM:

Form: Yuvarlak disk formundadır.

Figür: Stilize çizgilerden yapılmış boynuzlu geyik veya keçi figürü. Figür profilden tasvir edilmiştir.

a

b

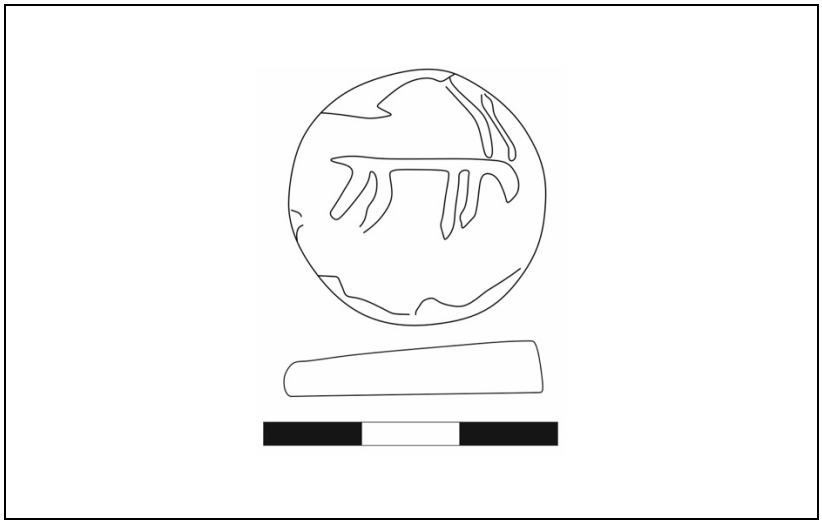

C

Figür 52: Kat. No. 52. a. ön yüz, b. yan yüz; c. çizim

KATALOG NO: 53	TARİH: Geç Lydia Dönemi (İ.Ö. 600-550)

BULUNTU NO: S93.010	BULUNTU YERİ: MMS	KOORDİNAT VE SEVİYE: E154.9/S61.8, *99.01
GRUP: -	TÜR: Kuvars	VARYASYON: Dağ Kristali
BOYUT (mm): 26.85 max x 26.79 max x 24.14 max	AĞIRLIK: 20.91gr/104.75ct	FORM VE KESİM: Faset Kesim
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.56	OPTİK KARAKTER: Çift Kırmalı	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Renksiz		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

İnce parlatma işlemi yapılmıştır.

TANIM:

Form: Üç adet faset görülebilmektedir. Objeyi çevreleyen kırıklar sebebiyle orijinal tasarım anlaşılamamaktadır.

a

b

c

Figür 53: Kat. No. 53. a. ön yüz, b. yan yüz; c. arka yüz

KATALOG NO: 54	TARİH: Akhaemenid Dönemi (İ.Ö. 5. yüzyıl sonu – İ.Ö. 4. yüzyıl arası)

BULUNTU NO: J04.001	BULUNTU YERİ: Nekropolis, Mezar 03.1	KOORDİNAT VE SEVİYE: E145.5/S64.5
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Karnelian
BOYUT (mm): 5.85 x 3.90	AĞIRLIK: 0.13gr/0.65ct	FORM VE KESİM: Üçgen Kesitli Uzun Boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: 1.55	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Kırmızımsı Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Yarı Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için):	DOKU VE RENK ZONLANMASI: Homojen	
İYİLEŞTİRME İŞLEMLERİ:		

TAKI GRUBUNUNA AİT DİĞER PARÇALARIN BOYUT VE AĞIRLIKLARI		
Cam Boncuk	0.23gr	7.95 x 4.10
Siyah Boncuklar	0.05 apx gr	4.00 x 3.70 apx
Sarı Boncuklar	0.05 apx gr	4.03 x 2.60 apx
Bakır Alaşım Boncuklar	0.09gr	3.89 x 3.25 apx
Deniz Kabuğu - 1	0.42gr	17.19 x 12.18 x 6.20 max
Deniz Kabuğu - 2	0.19gr	15.33 x 6.95 max x 6.64 max
Kehribar	0.22gr	17.30 max x 6.80 max x 5.21 max
Kemik Boncuk	0.40gr	8.07 x 5.15

TANIM:

Form (Karnelian Boncuk): Silindirik formda, boncuk deliklerinin yer aldığı köşelere yumuşak bir eğim verilmiş.

Form (Kehribar): Yoğun oranda bozulmaya uğramış olup, kırılmış bir şekilde ele geçtiği için orijinal tasarımı tam anlaşılmamıştır. Korunmuş dış konturdan yola çıkarak oval olabileceği düşünülmektedir.

Form (Kemik Boncuk): Disk formludur.

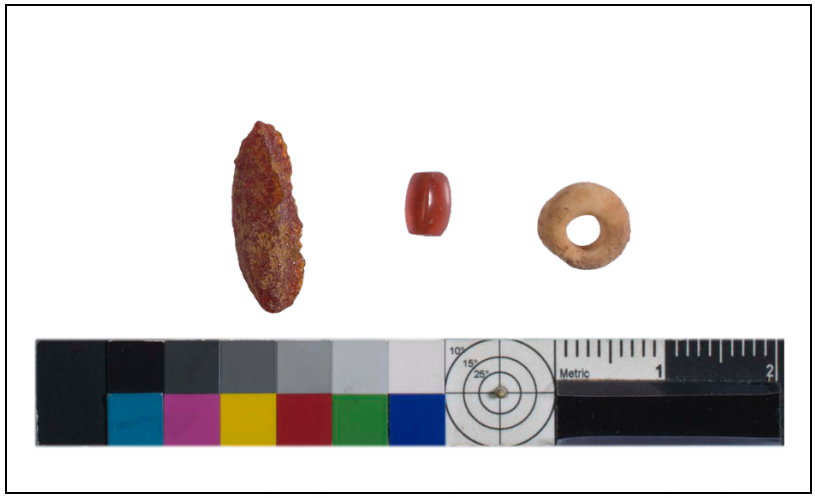

a

b

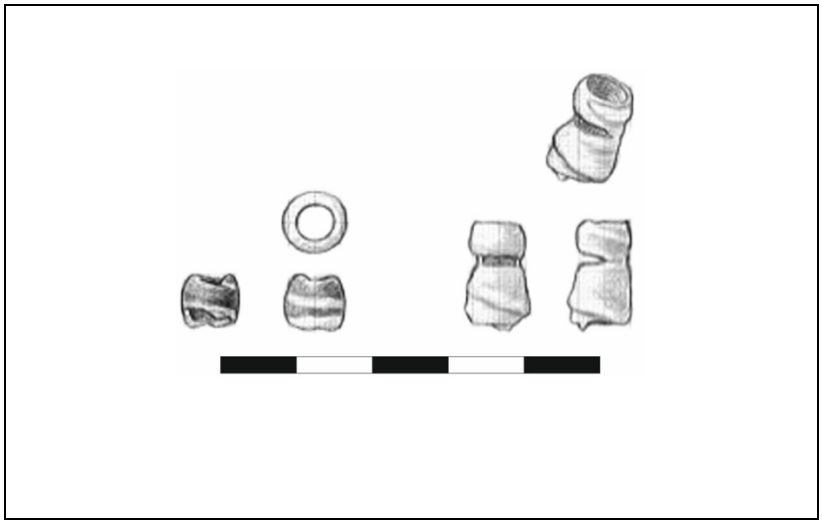

C

Figür 54: Kat. No. 54. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 55	TARİH: Geç Lydia Dönemi – Akhaemenid Dönemi (İ.Ö. 6. yüzyıl - 5. yüzyıl arası)

BULUNTU NO: S87.007	BULUNTU YERİ: ByzFort	KOORDİNAT VE SEVİYE: E687-E689/S332-S336, *183.10-182.60
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Jasper
BOYUT (mm): 27.80 max x 23.13 max x 9.17 max	AĞIRLIK: 4.85gr/24.30ct	FORM VE KESİM: Kırma Çatı Formlu
IŞIK KIRMA İNDİSİ: Alınamadı	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Mor, Sarı, Turuncu ve Beyaz Tonları		
PARLAKLIK:	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Opak	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

TANIM:

Form: Olasılıkla bir taş kap formuna aittir. Korunmuş yüzeylerinden bir tanesi yuvarlak bir çap verirken, diğer korunmuş yüz kırma çatı eğimi vermektedir. Parlatılma izleri olmasına karşın gemlerde olduğu kadar ince parlatılmamıştır.

a

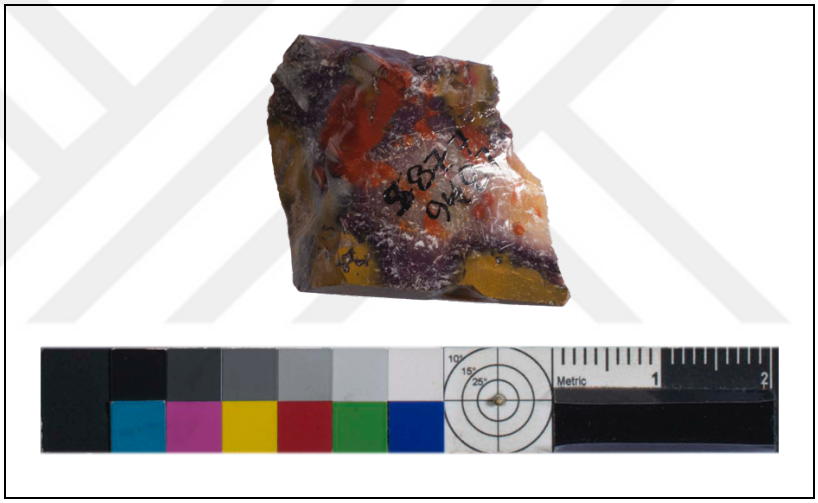

b

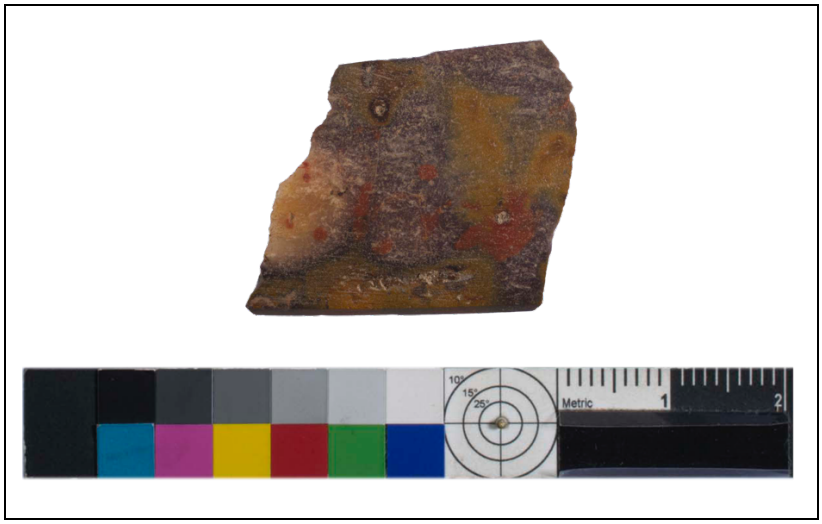

C

Figür 55: Kat. No. 55. a. yan yüz, b. arka yüz; c. ön yüz

KATALOG NO: 56	TARİH: Geç Roma Dönemi (İ.S. 7. yüzyıl)

BULUNTU NO: Gem63.004	BULUNTU YERİ: BS	KOORDİNAT VE SEVİYE: E119/N2-N3, *97.50-96.75
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Jasper
BOYUT (mm): 8.90 x 7.40 x 1.34	AĞIRLIK: 0.13gr/9.70ct	FORM VE KESİM: Oval İntaglio
IŞIK KIRMA İNDİSİ:	OPTİK KARAKTER: Agregat	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Koyu Kırmızımsı Kahverengi		
PARLAKLIK: Camsı	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Opak	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

Kaba işçilik, üst yüzey daha özenli parlatılmışken, arka yüzeyde parallel parlatma izleri mevcut. Dış kontur düzensiz.

TANIM:

Form: Tabanı düz, üst yüzü dışbükey oval intaglio. Dış konturda kırıklar yer almaktadır.

Figür: Sağa dönük hilal formunun sağında 4 eşit boyda çizginin farklı açılarda ortadan birleştirilmesiyle oluşturulmuş stilize yıldız figürü yer almaktadır.

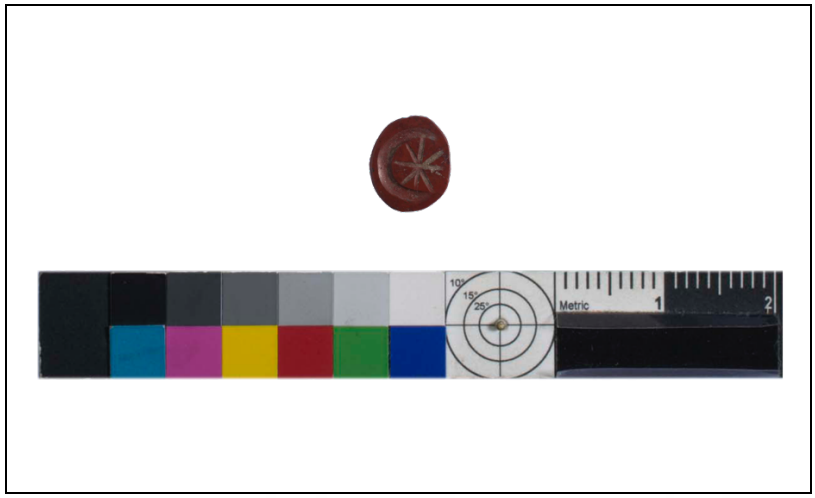

a

b

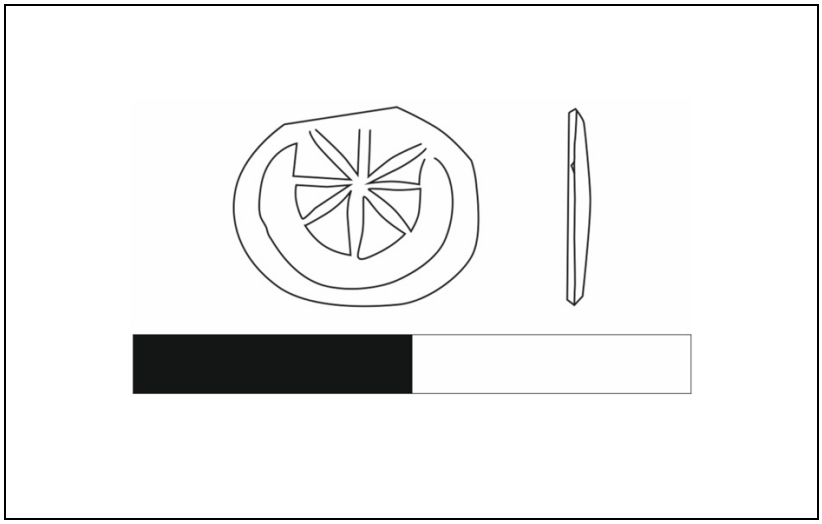

c

Figür 56: Kat. No. 56. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 57	TARİH: Hellenistik Dönem – Roma Dönemi

BULUNTU NO: Seal64.001	BULUNTU YERİ: HoB	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR: Bulla	VARYASYON: -
BOYUT (mm): 16.79 max x 16.16 max 3.94	AĞIRLIK: 1.13gr/5.65ct	FORM VE KESİM: İntaglio
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: -		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

TANIM:

Form: Oval intaglio formundadır. İp deliği ve arkasındaki papirüs izi görülebilmektedir.

Figür: Profilden sağa bakar şekilde tasvir edilmiş kadın figürü. Tüylü bir miğfer takmaktadır ve altından bukleli saçları görünmektedir.

a

b

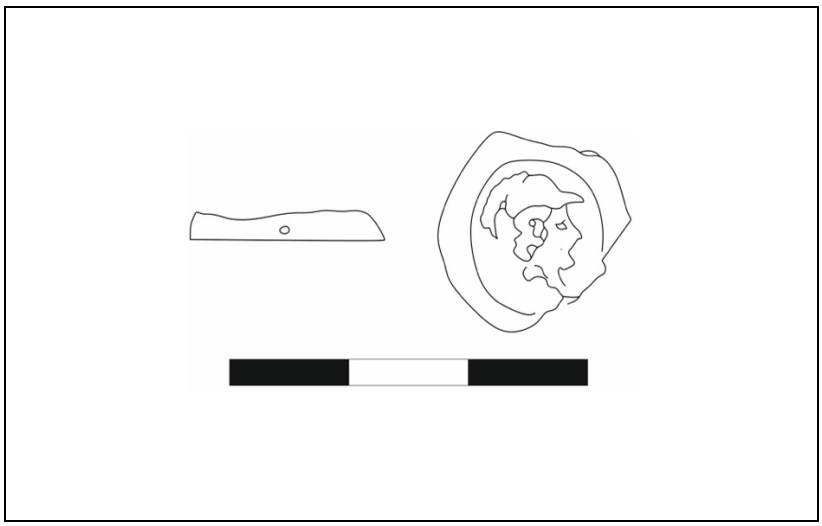

c

Figür 57: Kat. No. 57. a. ön yüz, b. arka yüz; c. çizim

KATALOG NO: 58	TARİH: Roma Dönemi?

BULUNTU NO: Gem59.001	BULUNTU YERİ: HoB	KOORDİNAT VE SEVİYE: E10-W10/S70, *100
GRUP: -	TÜR: Bulla	VARYASYON: -
BOYUT (mm): 11.15 max x 9.50 max x 4.09	AĞIRLIK: 0.46gr/2.15ct	FORM VE KESİM: İntaglio
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: -		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

TANIM:

Form: Oval intaglio formundadır. İp deliği ve arkasındaki papirüs izi görülebilmektedir.

Figür: Profilden tasvir edilmiş sağa bakan küpeli bir figür yer almaktadır. Kafasında olasılıkla keskin oval dış konturu olan bir miğfer bulunmaktadır. Miğferin altından taşan ince bukleli kısa saçlar görünebilmektedir.

a

b

c

Figür 58: Kat. No. 58. a. ön yüz, b. arka yüz; c. detay

KATALOG NO: 59	TARİH: Roma Dönemi (İ.S. 1. yüzyıl)

BULUNTU NO: T12.002	BULUNTU YERİ: F49	KOORDİNAT VE SEVİYE: E851.96/S403.5, *186.48
GRUP: -	TÜR: Bulla	VARYASYON: -
BOYUT (mm): 12.95 max x 11.73 max x 3.56	AĞIRLIK: 0.67gr/3.40ct	FORM VE KESİM: İntaglio
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: -		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Oval intaglio formundadır. İp deliği ve arkasındaki papirüs izi görülebilmektedir.

Figür: Oldukça hasar görmüş bir buluntudur. Ayakta duran bir kadın? Figürü güçlükle görülebilmektedir.

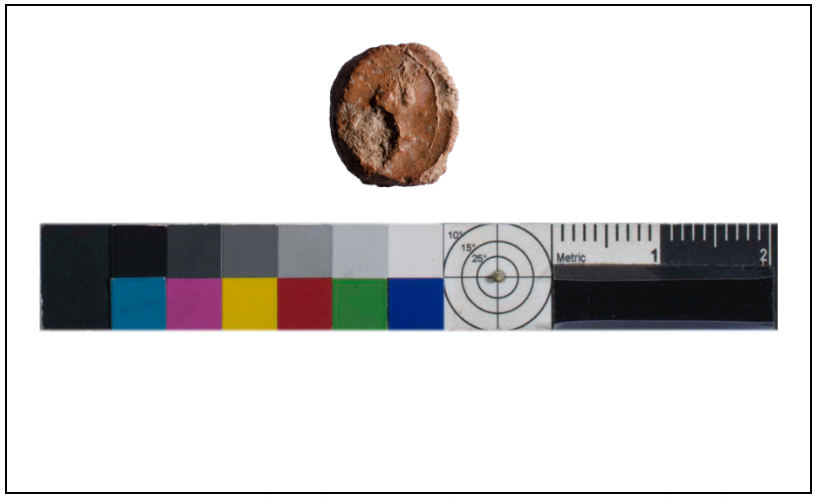

a

b

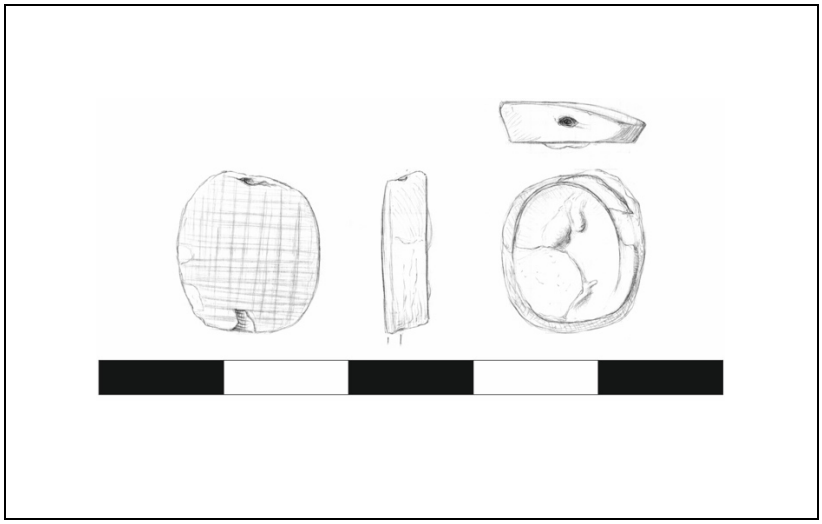

c

Figür 59: Kat. No. 59. a. ön yüz, b. arka yüz; c. çizim

KATALOG NO: 60	TARİH: Roma Dönemi (İ.S. 1. yüzyıl)

BULUNTU NO: T10.011	BULUNTU YERİ: F49	KOORDİNAT VE SEVİYE: E838.2/S400.26, *181.65
GRUP: -	TÜR: Bulla	VARYASYON: -
BOYUT (mm): 10.38 max x 10.01 x 2.80	AĞIRLIK: 0.32gr/1.60ct	FORM VE KESİM: İntaglio
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: -		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Oval intaglio formundadır. İp deliği ve arkasındaki papirüs izi görülebilmektedir.

Figür: Sağa dönük profilden tasvir edilmiş bir kadın elinde 2 adet zeytin/palmiye? dalı tutmaktadır. Saçları başının tepesinden topuz yapılmış ve olasılıkla omzundan aşağı doğru dökülen himation giydiği görülmektedir.

a

b

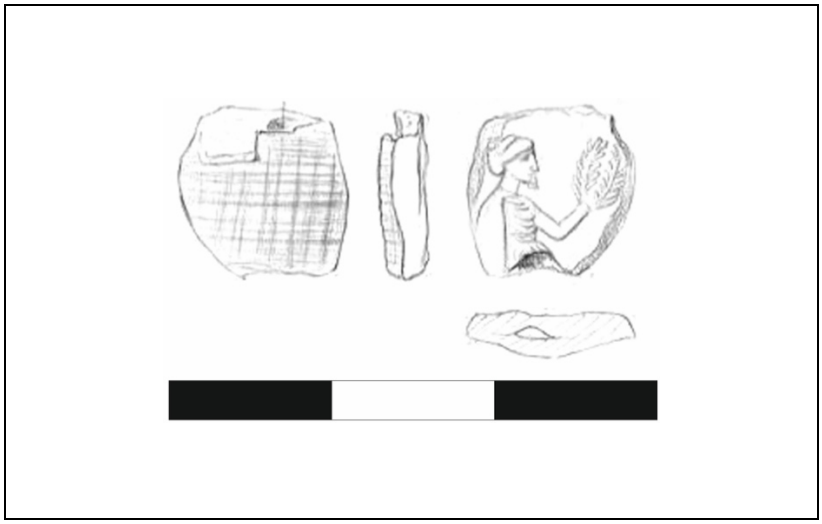

c

Figür 60: Kat. No. 60. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 61	TARİH: ?

BULUNTU NO: NoEx72.011	BULUNTU YERİ: Yüzey Buluntusu	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR: Bulla	VARYASYON: -
BOYUT (mm): 16.37 max x 17.14 x 6.51	AĞIRLIK: 1.38gr/6.95ct	FORM VE KESİM: İntaglio
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: -		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

TANIM:

Form: Yuvarlak intaglio formundadır. Arkasındaki papirüs izi görülebilmektedir.

Figür: Elinde yatay bir şekilde asa veya mızrak tutan kanatlı bir insan figürü bulunmaktadır.

a

b

c

Figür 61: Kat. No. 61. a. ön yüz, b. ön yüz; c. çizim

KATALOG NO: 62	TARİH: Geç Roma Dönemi (İ.S. 3. yüzyıl)

BULUNTU NO: T89.012	BULUNTU YERİ: MMS	KOORDİNAT VE SEVİYE: E104.62/S70.07, *100.50
GRUP: -	TÜR: Bulla	VARYASYON: -
BOYUT (mm): 23.55 max x 20.43 max x 4.84	AĞIRLIK: 2.21gr/11.05ct	FORM VE KESİM: İntaglio
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: -		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Oval intaglio formundadır. Arkasındaki parmak izi? ve bir köşesinde ipe ait delik görülebilmektedir.

Figür: Başı sağa dönük, sakallı ve defne tacı takmış bir erkek başı profilden tasvir edilmiştir.

a

b

c

Figür 62: Kat. No. 62. a. ön yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 63		TARİH: Geç Lydia Dönemi (İ.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısı)
BULUNTU NO: S10.009	**BULUNTU YERİ:** F49	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** E838.6/S399.88, *180.39
GRUP: -	**TÜR:**[707] Kalsedon?	**VARYASYON:** Karnelian?
BOYUT (mm): 19 x 6.5	**AĞIRLIK:**	**FORM VE KESİM:** İğ Şekilli Boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	**OPTİK KARAKTER:** -	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Turuncumsu Kahverengi		
PARLAKLIK: -	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	
BÜYÜTME:		
TANIM: Form: Uzun, oval formlu boncuk. Ortası şişkin olup deliklerin olduğu uçlara çapı küçülmektedir.		

[707] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

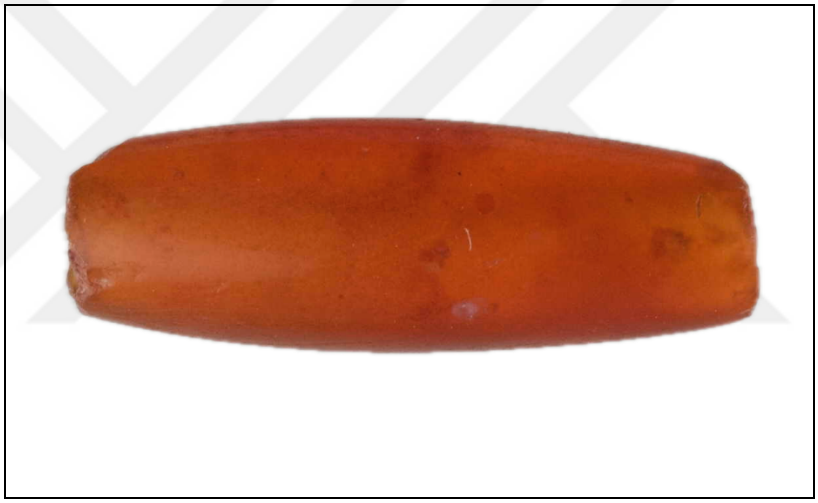

b

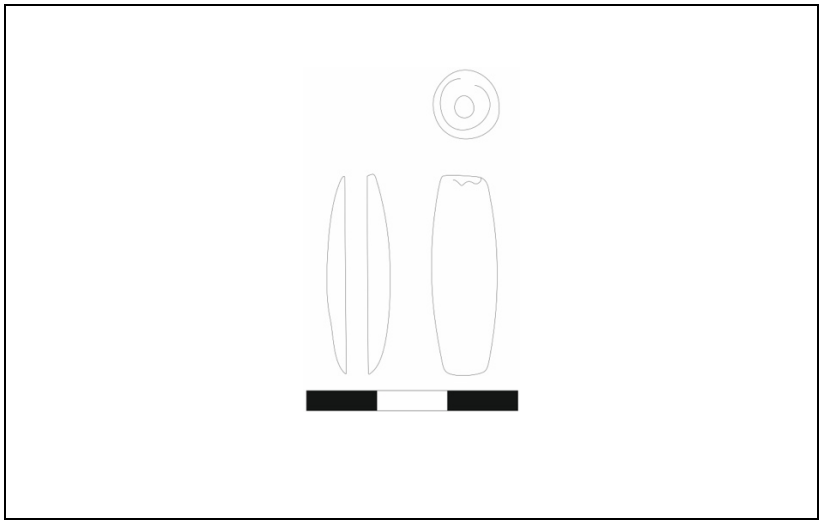

c

Figür 63: Kat. No. 63. a. yan yüz, b. detay; c. çizim

KATALOG NO: 64	TARİH: Geç Lydia Dönemi (İ.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısı)	
BULUNTU NO: S11.014	**BULUNTU YERİ:** F49	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** E846.3/S404.4, *185.28
GRUP: -	**TÜR:**[708] Kalsedon?	**VARYASYON:** Jasper?
BOYUT (mm): 10.2 x 12.5 x 15	**AĞIRLIK:** ?	**FORM VE KESİM:** Ağırlık Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ:	**OPTİK KARAKTER:** -	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Sarımsı Kahverengi		
PARLAKLIK: -	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	
BÜYÜTME:		
TANIM: Form: Bakır alaşım eklentili konik mühür. Tavanı hafif dışbükey, mührün bulunduğu yüzey olan taban ise düz. Yan yüzeyde metal eklentinin konumlandırıldığı iki delik yer almaktadır. Figür: Mühür üzerinde saha bakan, oturan bir keçi figürü yer almaktadır. Bacaklar vücudunun altında katlanmış pozisyondadır. Keçi bir ağacı veya dalı çiğner şekilde tasvir edilmiştir.		

[708] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

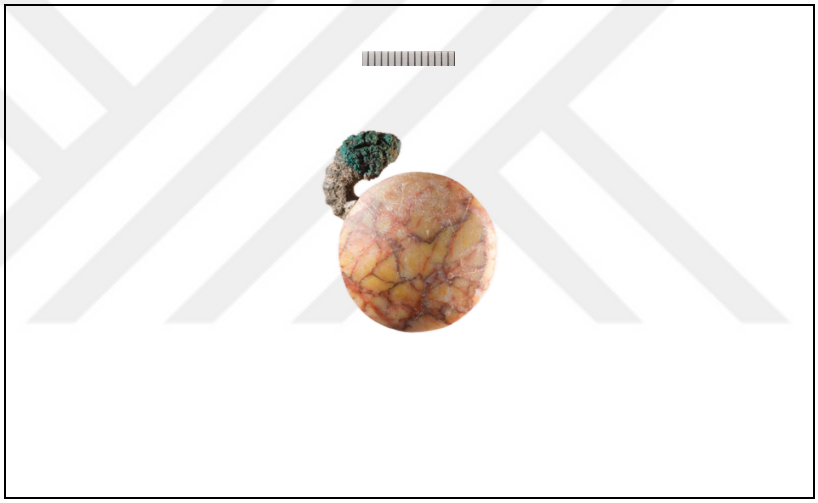

b

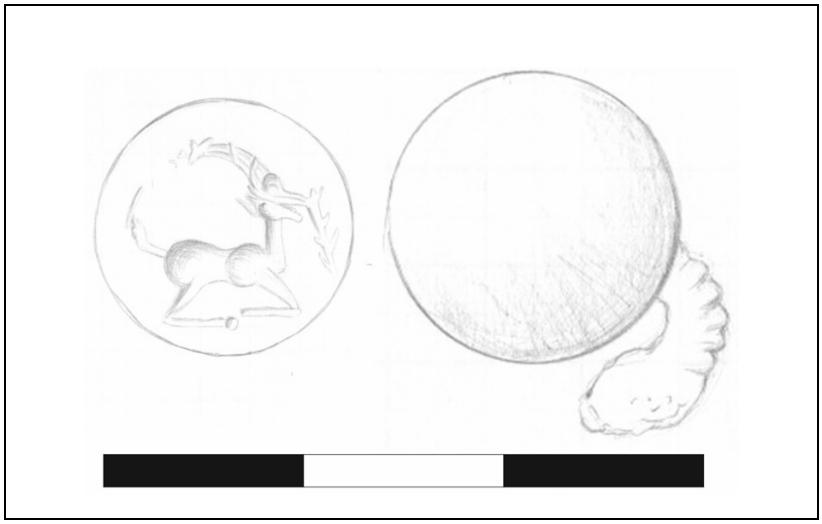

C

Figür 64: Kat. No. 64. a. ön yüz, b. arka yüz; c. çizim

KATALOG NO: 65		TARİH: Akhaemenid Dönemi (İ.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısı)
BULUNTU NO: S64.034	**BULUNTU YERİ:** PN	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** W278/S350-353 *86.55-86.35
GRUP: -	**TÜR:**[709] Kuvars?	**VARYASYON:** Dağ Kristali?
BOYUT (mm): 50 x 38 x 20	**AĞIRLIK:** ?	**FORM VE KESİM:** Belirsiz
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	**OPTİK KARAKTER:** -	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: -		
PARLAKLIK: -	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	
BÜYÜTME:		
TANIM: Form: Alt ve üst yüzeylerde düzelti izleri bulunan kaba dağ krsitali? kırığı.		

[709] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

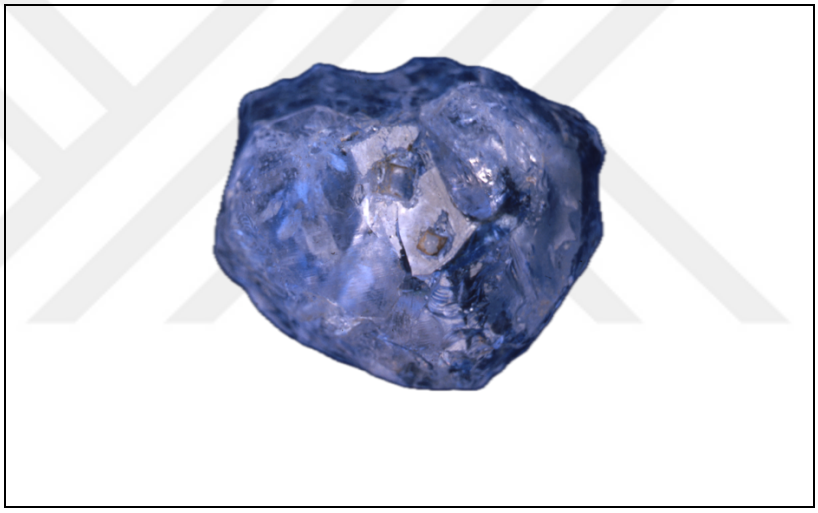

b

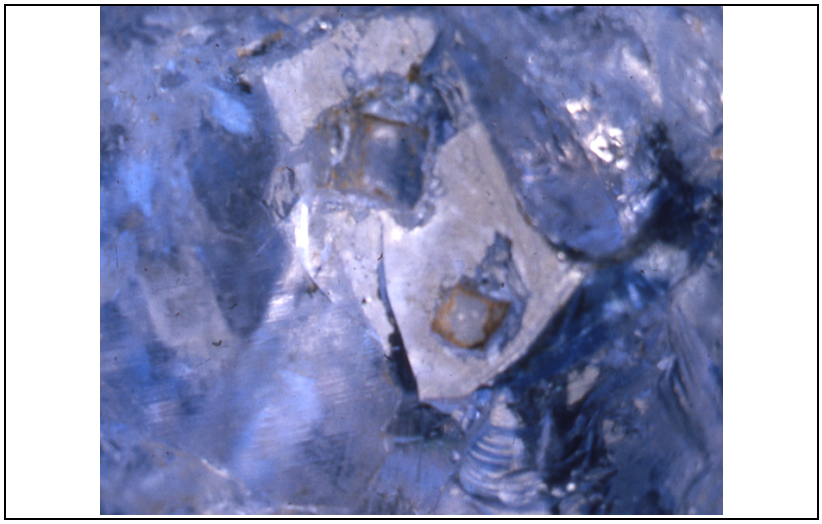

C

Figür 65: Kat. No. 65. a. ön yüz, b. detay; c. detay

KATALOG NO: 66	TARİH: Akhaemenid Dönemi (İ.Ö. 547-499)

BULUNTU NO: J64.002	BULUNTU YERİ: PN	KOORDİNAT VE SEVİYE: W246/S354, *88.25
GRUP: -	TÜR:[710] Kuvars?	VARYASYON: Dağ Kristali?
BOYUT (mm): 22 x 6 x 12	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Aslan Formlu Boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: -		
PARLAKLIK:	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Aslan formlu dağ krsitali? boncuk. Aslanın karnı boydan boya delinerek figür boncuk haline getirilmiştir. Figürün tasarımında oransal hatalar bulunmaktadır. Aslanın kuyruğu ve bacakları vücuduna oranla büyük ve kalındır. Boynunda kat izleri bulunmaktadır. Gözleri ise üçgen olarak ise kısa bir oyuk ile tasvir edilmiştir.

[710] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

b

c

Figür 66: Kat. No. 66. a. ön yüz, b. arka yüz; c. genel

KATALOG NO: 67	TARİH: Bizans Dönemi (İ.S. 1200)

BULUNTU NO: J73.005	BULUNTU YERİ: PN, Mezar 73.21	KOORDİNAT VE SEVİYE: W211/S378.21, *90.22
GRUP: -	TÜR:[711] Kuvars?	VARYASYON: Dağ Kristali?
BOYUT (mm): Ø 15	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Fasetli
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: -		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		
TANIM: Form: 14 yüzlü fasetli kesim. Eser boydan boya delinerek boncuk haline getirilmiştir.		

[711] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

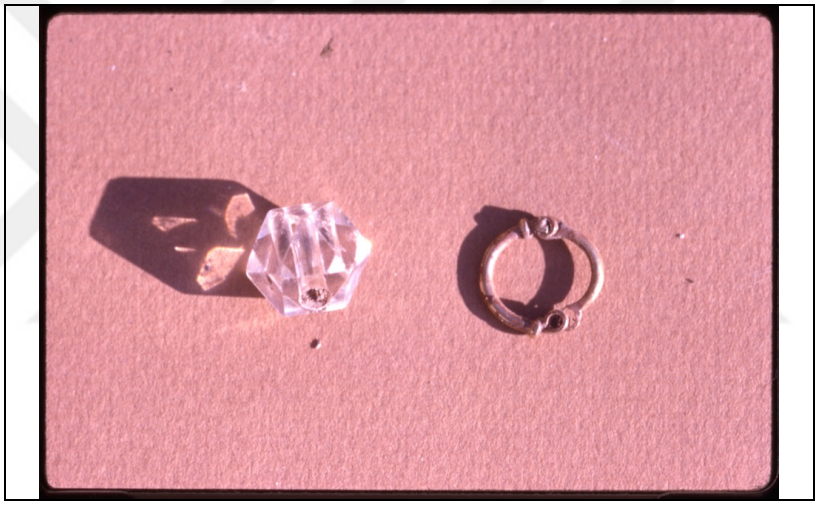

b

c

Figür 67: Kat. No. 67. a. ön yüz, b. arka yüz; c. ön yüz

KATALOG NO: 68	TARİH: Geç Roma Dönemi (İ.S. 3. yüzyıl - 7. yüzyıl arası)	
BULUNTU NO: J07.005	**BULUNTU YERİ:** Nekropolis, Mezar 07.1	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** W166.75/S53.5-S56.5
GRUP: -	**TÜR:**[712] ?	**VARYASYON:** -
BOYUT (mm): 15 x 11 x 3.2 x 320	**AĞIRLIK:** ?	**FORM VE KESİM:** Fasetli
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	**OPTİK KARAKTER:** -	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Yeşil		
PARLAKLIK: -	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	
BÜYÜTME:		
TANIM: Form: Düzensiz altıgen formda fasetli zümrüt? delinerek boncuk haline getirilmiştir. Bu delikten geçirilen altın tel sayesinde eser küpe işlevi kazanmıştır.		

[712] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

b

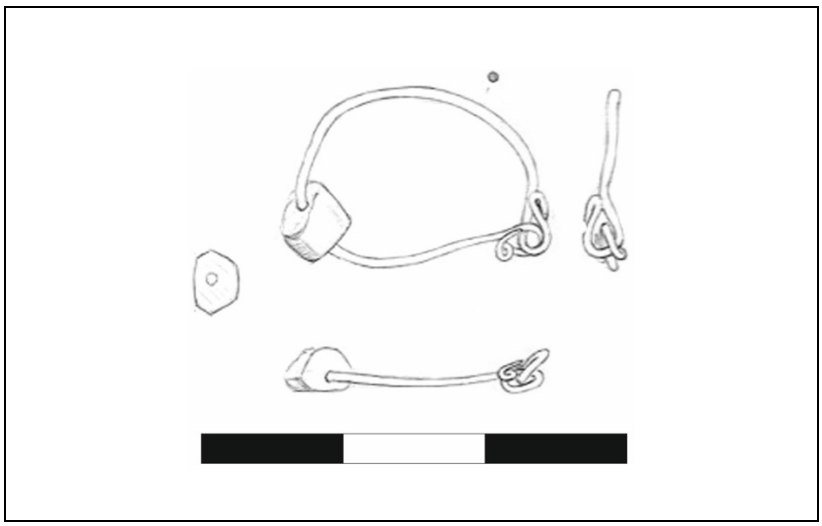

C

Figür 68: Kat. No. 68. a. ön yüz, b. arka yüz; c. çizim

KATALOG NO: 69	TARİH: ?

BULUNTU NO: G85.003	BULUNTU YERİ: ByzFort	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR: ?	VARYASYON: -
BOYUT (mm): 10 x 8	AĞIRLIK:	FORM VE KESİM: Oval İntaglio
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Açık Sarı		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

TANIM:

Form: Olasılıkla dört ayaklı bir hayvanın ön yarısı stilize olarak tasvir edilmiştir. Baş kısmında iki boynuz benzeri çıkıntının varlığı figürün keçi veya denizatı benzeri bir hayvan olabileceğine işarettir.

a

b

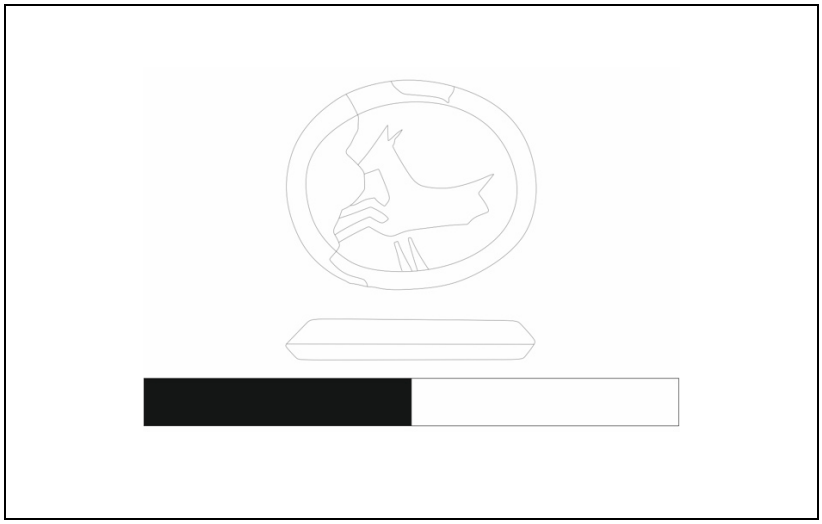

c

Figür 69: Kat. No. 69. a. ön yüz, b. ön yüz; c. çizim

KATALOG NO: 70	TARİH: Geç Roma Dönemi (İ.S. 7. yüzyıl)

BULUNTU NO: Gem91.002	BULUNTU YERİ: MMS	KOORDİNAT VE SEVİYE: E145.65/S75.95, *103.43
GRUP: -	TÜR:[713] Kalsedon?	VARYASYON: Karnelian?
BOYUT (mm): 15.5 x 11.6 x 5.4	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Oval İntaglio
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Kırmızımsı Kahverengi		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Oval formlu intaglionun her iki yüzü de düzdür. Eser ortasından kırılmıştır, diğer yarısı günümüze kadar ulaşamamıştır.

Figür: Eser üzerinde kiton ve himation giymiş bir kadın figürü, hemen altında ise bir Hippokamp yer almaktadır. Kadın figürü deniz çapası veya gemi dümeni benzeri bir objenin hemen önünde durmaktaır. Eserin 4/1'lik kısmı kırıktır.

[713] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

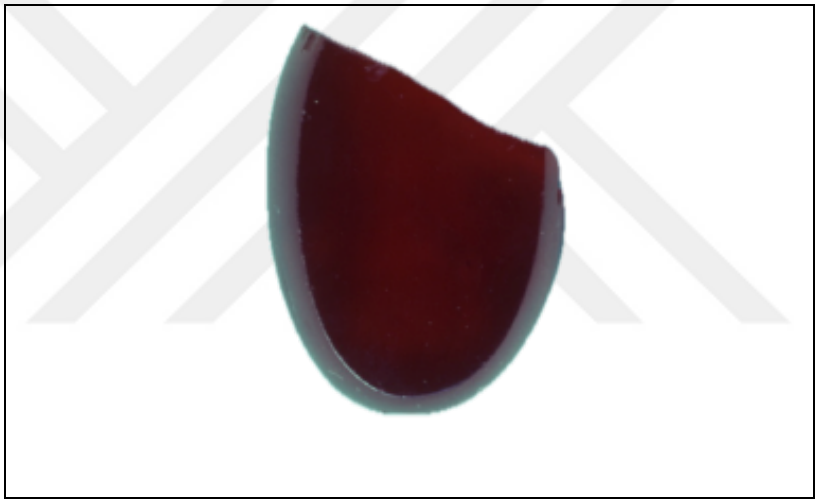

b

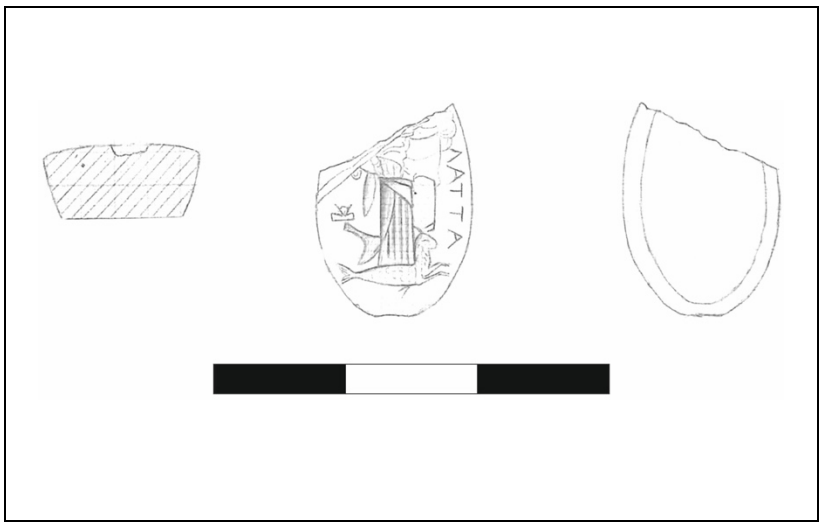

C

Figür 70: Kat. No. 70. a. ön yüz, b. arka yüz; c. çizim

KATALOG NO: 71		TARİH: Geç Hellenistik Dönem – Roma Dönemi (İ.Ö. 2. yüzyıl – İ.S. 4. yüzyıl arası)
BULUNTU NO: J94.001	**BULUNTU YERİ:** MMS	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** E161.7/S156.7, *106.82
GRUP: -	**TÜR:**[714] Kalsedon?	**VARYASYON:** Agat?
BOYUT (mm): 60. x 4.0 x 2.0	**AĞIRLIK:** ?	**FORM VE KESİM:** Oval Boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	**OPTİK KARAKTER:** -	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Kahverengi Beyaz		
PARLAKLIK: -	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	
BÜYÜTME:		
TANIM: Form: Altın tel ve makaralardan üretilmiş eklentinin ucuna tutturulmuş oval agat? boncuk.		

[714] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

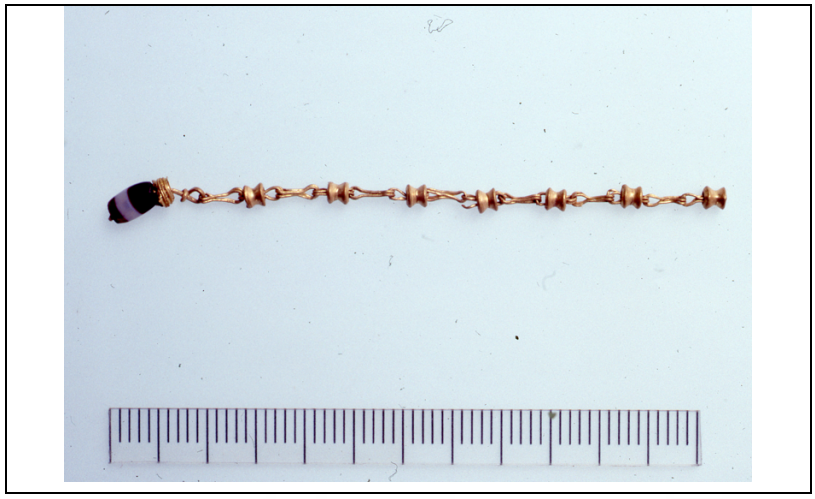

a

b

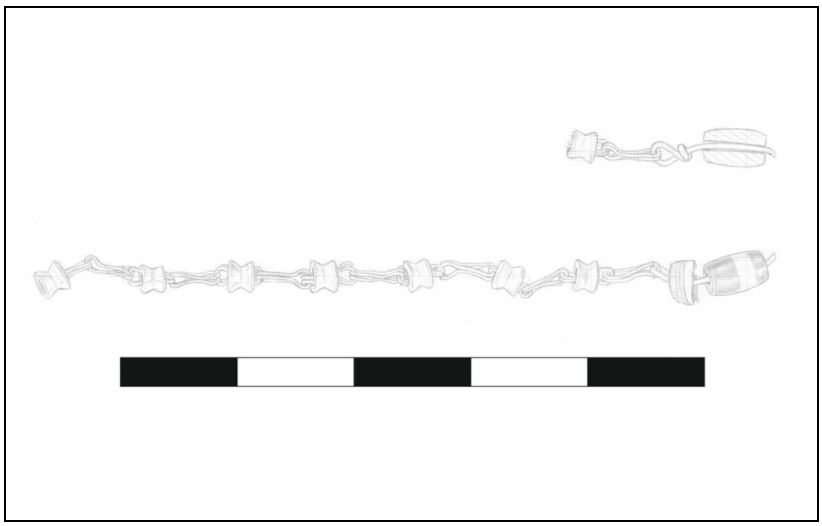

c

Figür 71: Kat. No. 71. a. ön yüz, b. arka yüz; c. çizim

KATALOG NO: 72	TARİH: Geç Roma Dönemi (İ.S. 6. yüzyıl ile 7. yüzyıl başı arası)	
BULUNTU NO: Gem63.006	**BULUNTU YERİ:** BS	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** E91.35-E96/S0-S3.50, *97.00-96.40
GRUP: Granat	**TÜR:** Pirop-Almandin	**VARYASYON:** -
BOYUT (mm): 7.94 x 6.01	**AĞIRLIK:** 0.76gr/3.80ct	**FORM VE KESİM:** Yuvarlak Boncuk
IŞIK KIRMA İNDİSİ: Limit Üstü	**OPTİK KARAKTER:** Tek Kırmalı	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Koyu Morumsu Kırmızı		
PARLAKLIK: Yüksek Camsı	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** Saydam	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	
SPEKTRUM: 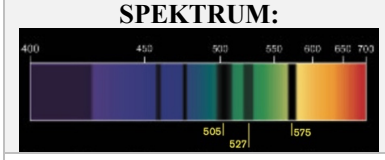		

BÜYÜTME:

20x büyütme altında siyah renkli prizmatik mineral kapanımları ve tekil iğne formlu (rutil?) kapanımlar gözlemlenmiştir. Granatlarda sıkça görülen düzensiz çatlaklar burada da izlenmektedir.

TANIM:

Form: Deliklerin bulunduğu yan yüzeylerden basık, yuvarlak formlu boncuk. Parlatılma izleri görülebilmektedir.

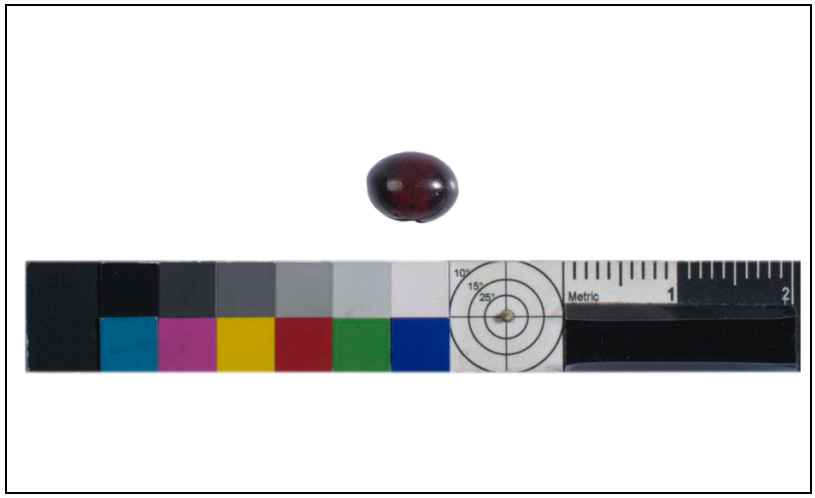

a

b

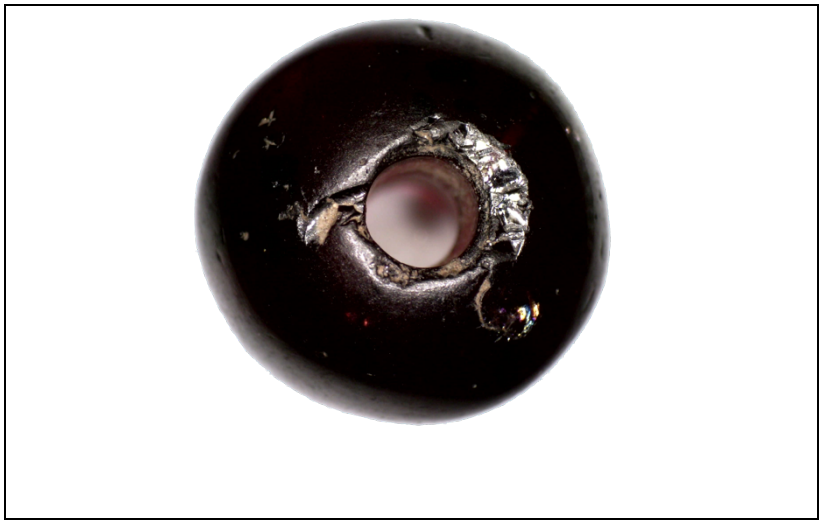

c

Figür 72: Kat. No. 72. a. yan yüz, b. ön yüz; c. detay

KATALOG NO: 73		TARİH: Akhaemenid Dönemi (İ.Ö. erken 4. yüzyıl)
BULUNTU NO: IAM 4518-Butler J109	**BULUNTU YERİ:** Nekropolis, A1 Mezarı	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** -
GRUP: -	**TÜR:**[715] Kalsedon?	**VARYASYON:** Mavi Kalsedon?
BOYUT (cm): 7.1 x 3 x 1.3	**AĞIRLIK:** ?	**FORM VE KESİM:** Oval İntaglio
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	**OPTİK KARAKTER:** -	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Mavi		
PARLAKLIK: -	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	
BÜYÜTME:		
TANIM: Form: Oval formlu intaglio. Altın eklentisi sayesinde bilezik olarak kullanılmıştır. Figür: bir yüzeyi kubbeli, diğer yüzeyi ise düzdür. Düz yüzey üzerinde, aynı düzlemde karşılıklı duran Athena ve Hermes tasvirleri yer almaktadır. Soldaki Athena, sağa dönük olarak konumlandırılmıştır.		

[715] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

b

c

Figür 73: Kat. No. 73. a. ön yüz, b. ön yüz; c. baskı

KATALOG NO: 74	TARİH: Akhaemenid Dönemi (İ.Ö. 4. yüzyıl sonu-İ.Ö. 3. yüzyıl başı)	
BULUNTU NO: IAM 4519-Butler J113	**BULUNTU YERİ:** Nekropolis, B1 Mezarı	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** -
GRUP: -	**TÜR:**[716] Kalsedon?	**VARYASYON:** Karnelian?
BOYUT (cm): 2.2 x 1 x 6	**AĞIRLIK:** ?	**FORM VE KESİM:** Skarabe Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	**OPTİK KARAKTER:** -	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Turuncumsu Kahverengi		
PARLAKLIK: -	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	
BÜYÜTME:		
TANIM: Form: Yüzük taşının oval olan üst kısmı skarabe formundadır. Böceğin kanatları birbirini dik kesen iki oyuk yardımıyla tasvir edilmiştir. Yüzük taşının alt kısmı ise düzdür. Mührü oluşturan figür bu düz yüzey üzerinde yer almaktadır. Figür: Bir elinde çelenk, diğer elinde ise dal taşıyan kanatlı bir insan figürü yer almaktadır. Sağa dönük pozisyonda uçarken tasvir edilen bu figürün Eros olduğu düşünülmektedir.		

[716] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

b

c

Figür 74: Kat. No. 74. a. ön yüz, b. arka yüz; c. ön yüz

KATALOG NO: 75	TARİH: Akhaemenid Dönemi (İ.Ö. 4. yüzyıl sonu – İ.Ö. 3. yüzyıl başı)	
BULUNTU NO: IAM 4520-Butler J38	**BULUNTU YERİ:** Nekropolis, Mezar 220	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** -
GRUP: -	**TÜR:** Kalsedon	**VARYASYON:** Karnelian
BOYUT (cm): Ø 2.1, 1.6 x 1.25 x 1	**AĞIRLIK:** ?	**FORM VE KESİM:** Skarabe Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	**OPTİK KARAKTER:** -	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Turuncumsu Kahverengi		
PARLAKLIK: -	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	
BÜYÜTME:		
TANIM: Form: Yüzük taşı olarak tasarlanmış skarabe formundadır. Tasvir edilen böceğin başı ve ayakları detaylı şekilde modellenmiştir. Altın eklentisi bulunmaktadır. Figür: Yüzük taşının düz olan alt yüzeyinde oyulmuş şekilde bir boğa figürü bulunmaktadır. Boğa figürü bir düzlem üzerinde, ayakta ve sağa doğru ilerler şekilde tasvir edilmiştir.		

a

b

c

Figür 75: Kat. No. 75. a. ön yüz, b. ön yüz; c. detay

KATALOG NO: 76	TARİH: Akhaemenid Dönemi

BULUNTU NO: IAM 4521-Butler J34	BULUNTU YERİ: Nekropolis, Mezar 24	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR:[717] Kalsedon?	VARYASYON: -
BOYUT (cm): 1 x 0.75 x 1.5	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Piramidal Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Beyazımsı		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

TANIM:

Form: Altın eklentili piramidal mühür.

Figür: Mühür üzerinde yuvarlak bir şapka takan, kanatlarının öne doğru uzantısında lir tutan sakallı bir erkek siren figürü yer almaktadır.

[717] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

b

C

Figür 76: Kat. No. 76. a. ön yüz, b. yan yüz; c. baskı

KATALOG NO: 77	TARİH: Akhaemenid Dönemi (İ.Ö. geç 6. yüzyıl - erken 5. yüzyıl)	
BULUNTU NO: IAM 4522-Butler J34	**BULUNTU YERİ:** Nekropolis, Mezar 213	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** -
GRUP: -	**TÜR:**[718] Kalsedon?	**VARYASYON:** -
BOYUT (cm): 1.5 x 1 x 0.7	**AĞIRLIK:** ?	**FORM VE KESİM:** Piramidal Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	**OPTİK KARAKTER:** -	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: -		
PARLAKLIK: -	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	
BÜYÜTME:		
TANIM: Form: Altın eklentili piramidal mühür. Figür: Mühür üzerinde sola dönük olarak uçar pozisyonda Eros olduğu düşünülen kanatlı bir insan figürü yer almaktadır.		

[718] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

b

c

Figür 77: Kat. No. 77. a. ön yüz, b. yan yüz; c. baskı

KATALOG NO: 78	TARİH: Akhaemenid Dönemi

BULUNTU NO: IAM 4523-Butler J18	BULUNTU YERİ: Nekropolis, Mezar 18	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Agat
BOYUT (cm): 2.4 x 1 x 1.75	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Ağırlık Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: -		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Gümüş eklentili, ağırlık formlu mühür.

Figür: Zemin çizgisi üzerinde yer alan boğa ve aslan mücadelesi yer almaktadır. Mücadele içindeki hayvanların başlarının üstünde motifler yer almaktadır. Aslanın başının üstündeki motifin açıkça hilal olduğu anlaşılırken, boğanın başının üstündeki üç konsantrik daire çevresindeki noktaların güneş diski veya yıldız olarak tanımlanmaktadır.

a

b

c

Figür 78: Kat. No. 78. a. ön yüz, b. ön yüz; c. baskı

KATALOG NO: 79	TARİH: Akhaemenid Dönemi

BULUNTU NO: IAM 4524-Butler J19	BULUNTU YERİ: Nekropolis, Mezar 18	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR:[719] Kalsedon?	VARYASYON: Jasper?
BOYUT (cm): Ø 1.45 x 0.85	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Ağırlık Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: -		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Metal eklentisi günümüze kadar korunmamış ağırlık formlu mühür.

Figür: Pers kıyafetleri içindeki bir figürün yüksek sırtlıklı bir taht üzerinde oturduğu görülmektedir. Sahne profilden tasvir edilmiştir.

[719] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

b

c

Figür 79: Kat. No. 79. a. ön yüz, b. arka yüz; c. baskı

KATALOG NO: 80		TARİH: Akhaemenid Dönemi (İ.Ö. 4. yüzyıl sonu – İ.Ö. 3. yüzyıl başı)
BULUNTU NO: IAM 4525-Butler J39	**BULUNTU YERİ:** Nekropolis, Mezar 220	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** -
GRUP:	**TÜR:**[720] Kalsedon?	**VARYASYON:** -
BOYUT (cm): 2.3 x 1.2 x 0.7	**AĞIRLIK:** ?	**FORM VE KESİM:** Piramidal Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	**OPTİK KARAKTER:** -	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: -		
PARLAKLIK: -	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	
BÜYÜTME:		
TANIM: Form: Gümüş eklentili piramidal mühür. Figür: Mühür üzerinde sırtları birbirlerine dönük iki kanatlı aslan figürü yer almaktadır.		

[720] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

b

c

Figür 80: Kat. No. 80. a. ön yüz, b. yan yüz; c. baskı

KATALOG NO: 81	TARİH: Akhaemenid Dönemi

BULUNTU NO: IAM 4527-Butler J6	BULUNTU YERİ: Nekropolis, Mezar 22	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR:[721] Kalsedon?	VARYASYON: Mavi Kalsedon?
BOYUT (cm): 1.7 x 1.4 x 1.1	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Piramidal Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Açık Mavi		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Metal eklentisi günümüze kadar korunagelmemiş piramidal mühür.

Figür: Pers saray kıyafetleri giymiş figür, sol elinde kısa bir kılıç tutar şekilde ayakta tasvir edilmiştir. Sağ eliyle ise mücadele içinde bulunduğu şahlanmış kanatlı ve boynuzlu aslan/grifon'un boğazını tutmaktadır

[721] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

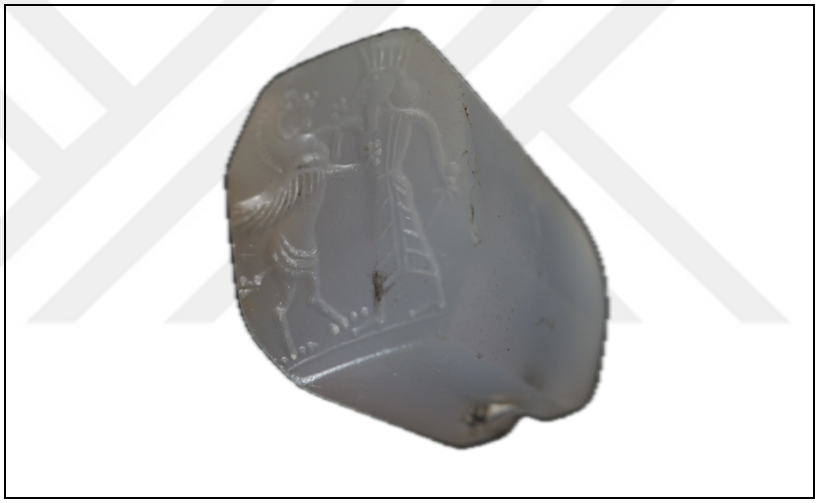

b

c

Figür 81: Kat. No. 81. a. ön yüz, b. ön yüz; c. ön yüz

KATALOG NO: 82	TARİH: Akhaemenid Dönemi

BULUNTU NO: IAM 4528-Butler J28	BULUNTU YERİ: Nekropolis, Mezar 27	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR:[722] Kalsedon?	VARYASYON: -
BOYUT (cm): 2.9 x 1.3 x 0.9	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Piramidal Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: -		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Metal eklentisi günümüze kadar korunagelmemiş piramidal mühür.

Figür: Mühür üzerinde sağa doğru hareket halinde tasvir edilmiş bir kanatlı aslan figürü bulunmaktadır.

[722] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

b

c

Figür 82: Kat. No. 82. a. ön yüz, b. ön yüz; c. baskı

KATALOG NO: 83	TARİH: Akhaemenid Dönemi (İ.Ö. 4. yüzyıl sonu – İ.Ö. 3. yüzyıl başı)	
BULUNTU NO: IAM 4570-Butler J10	**BULUNTU YERİ:** Nekropolis, Mezar 25	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** -
GRUP: -	**TÜR:**[723] Kalsedon?	**VARYASYON:** Karnelian?
BOYUT (cm): Ø 1.2	**AĞIRLIK:** ?	**FORM VE KESİM:** Skarabe Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	**OPTİK KARAKTER:** -	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Turuncumsu Kahverengi		
PARLAKLIK: -	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	
BÜYÜTME:		
TANIM: Form: Skarabe formlu karnelian boncuk Figür: Mührü barındıran düz alt yüzeyde ise oldukça stilize tasvir edilmiş sağa dönük beslenir pozisyondaki su kuşu/çeltik kargası bulunmaktadır.		

[723] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

b

c

Figür 83: Kat. No. 83. a. ön yüz, b. ön yüz; c. ön yüz

KATALOG NO: 84	TARİH: Akhaemenid Dönemi

BULUNTU NO: IAM 4577-Butler J45	BULUNTU YERİ: Nekropolis, Mezar 326	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR:[724] Kuvars?	VARYASYON: Dağ Kristali?
BOYUT (cm): 6.5 x 1.5	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Silindirik Formlu
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Renksiz		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Eser, yuvarlak uçlu silindirik bir dağ kristali? ve aslan başlı altın eklentinin bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir. Kolye ucu olarak kullanılmış olması muhtemel eserin taş kısım kabaca silindirik bir formda olmasına rağmen yuvarlatılmış uca doğru hafif şişkinlik göstermektedir.

[724] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

b

C

Figür 84: Kat. No. 84. a. yan yüz, b. yan yüz; c. detay

KATALOG NO: 85	**TARİH:** Akhaemenid Dönemi (İ.Ö. 6. yüzyıl – İ.Ö. 4. yüzyıl arası)	
BULUNTU NO: IAM 4578	**BULUNTU YERİ:** Nekropolis, Mezar 348	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** -
GRUP: -	**TÜR:**[725] Kalsedon?	**VARYASYON:** Mavi Kalsedon?
BOYUT (cm): 2.2 x 1.6 x 1.15	**AĞIRLIK:** ?	**FORM VE KESİM:** Piramidal Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	**OPTİK KARAKTER:** -	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Açık Mavi		
PARLAKLIK: -	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	
BÜYÜTME:		
TANIM: Form: Gümüş eklentili piramidal mühür. Figür: Mühür üzerinde Pers saray kıyafetleri benzeri kolsuz uzun bir elbise giymiş olan kanatlı kadın figür/Potnia Theron? İki aslanı kuyruklarından havaya kaldırır şekilde tasvir edilmiştir.		

[725] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

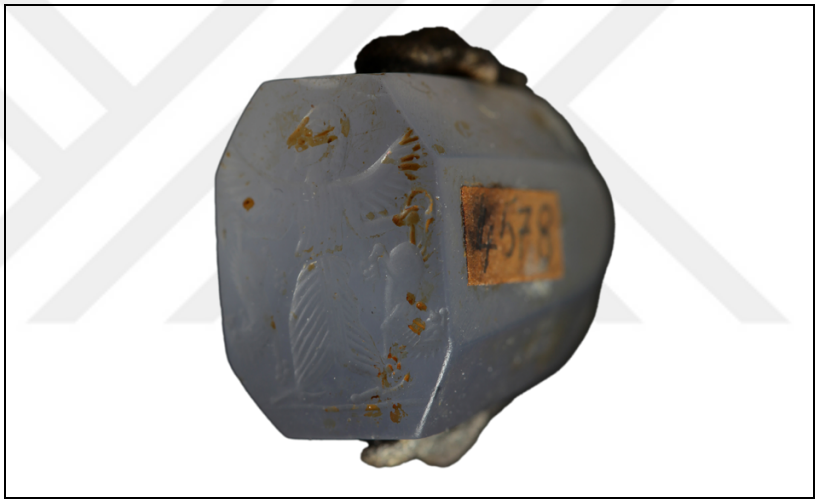

b

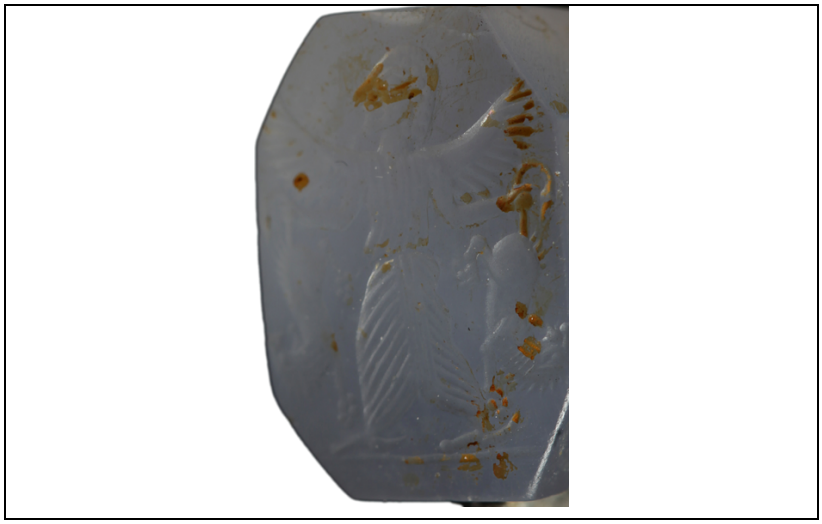

c

Figür 85: Kat. No. 85. a. ön yüz, b. ön yüz; c. detay

KATALOG NO: 86	TARİH: Akhaemenid Dönemi

BULUNTU NO: IAM 4580-Butler J44	BULUNTU YERİ: Nekropolis, Mezar 326	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR:[726] Kalsedon?	VARYASYON: Karnelian?
BOYUT (cm): 1 x 1.2 x 0.8	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Piramidal Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: -		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Altın eklentili piramidal mühür.

Figür: Mühür üzerinde sağa doğru hareket halinde olan oyulmuş bir aslan figürü yer almaktadır. Figürün ön ayaklarından bir tanesi havada, kuyruğu ise yukarı doğru kıvrılmış şekilde tasvir edilmiştir.

[726] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

b

c

Figür 86: Kat. No. 86. a. ön yüz, b. yan yüz; c. baskı

KATALOG NO: 87	TARİH: Akhaemenid Dönemi (İ.Ö. 550-475 arası)

BULUNTU NO: IAM 4581-Butler J125	BULUNTU YERİ: Nekropolis, Mezar 813	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Agat
BOYUT (cm): Ø 0.75 x 1.85	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Silindir Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: -		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

TANIM:

Form: Altın eklentili silindir mühür.

Figür: Eser üzerinde beş figürden oluşan bir grup bulunmaktadır. Merkezde uzun elbisesi neredeyse dizine kadar olan ve sola bakan sakallı erkek figürü yer almaktadır. Ayaklarının her biri, kompozisyondaki yan figürleri oluşturan iki kanatlı sfenksin başlarının üzerine basmaktadır.

a

b

c

Figür 87: Kat. No. 87. a. yan yüz, b. yan yüz; c. çizim

KATALOG NO: 88	TARİH: Akhaemenid Dönemi

BULUNTU NO: IAM 4589-Butler J86	BULUNTU YERİ: Nekropolis, Mezar 371	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR:[727] Kalsedon?	VARYASYON: -
BOYUT (cm): 2.1 x 1.6 x 1.2	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Piramidal Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: -		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Metal eklentisi günümüze kadar korunagelmemiş piramidal mühür.

Figür: Pers kıyafetleri giymiş figür, sol elinde bir kılıç tutar şekilde ayakta tasvir edilmiştir. Sağ eliyle ise mücadele içinde bulunduğu şahlanmış kanatlı ve kanatlı aslan/grifon'un boğazını tutmaktadır.

[727] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

b

c

Figür 88: Kat. No. 88. a. ön yüz, b. ön yüz; c. baskı

KATALOG NO: 89	TARİH: Akhaemenid Dönemi

BULUNTU NO: IAM 4590-Butler J48	BULUNTU YERİ: Nekropolis, Mezar 327	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR:[728] Kalsedon?	VARYASYON: -
BOYUT (cm): Ø 1.5 x 1.4	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Ağırlık Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: -		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Metal eklentisi günümüze kadar korunagelmemiş ağırlık formlu mühür.

Figür: Kompozisyon dört hayvandan oluşmaktadır. Sahne merkezinde konumlanmış olan figür anne keçidir. Anne keçinin bacaklarının altında annesini emer pozisyonda bir oğlak bulunmaktadır. Anne keçinin sırtında ise yüzü sağa dönük bir kuş bulunmaktadır.

[728] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

b

c

Figür 89: Kat. No. 89. a. ön yüz, b. ön yüz; c. baskı

KATALOG NO: 90	TARİH: Akhaemenid Dönemi

BULUNTU NO: IAM 4591-Butler J79	BULUNTU YERİ: Nekropolis, Mezar 364	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR:[729] Kalsedon?	VARYASYON: Karnelian?
BOYUT (cm): 1.9 x 1.3 x 1	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Piramidal Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Turuncumsu Kahverengi		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Metal eklentisi günümüze kadar korunagelmemiş piramidal mühür.

Figür: Mühür üzerinde bir av sahnesi yer almaktadır. Sahnenin sağında yer alan figür ok atmak için nişan alır vaziyettedir. Karşısında ise ön ayaklarını havaya kaldırmış şekilde saldırı pozisyonuna geçen bir aslan bulunmaktadır. Aslanın başı sağa bakan vücudunun aksine sola bakmaktadır.

[729] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

b

c

Figür 90: Kat. No. 90. a. ön yüz, b. yan yüz; c. baskı

KATALOG NO: 91	TARİH: Akhaemenid Dönemi (İ.Ö. 500-475 arası)

BULUNTU NO: IAM 4632-Butler J118	BULUNTU YERİ: Nekropolis, Mezar 722	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR:[730] Kalsedon?	VARYASYON: Karnelian?
BOYUT (cm): 2.2 x 1.3 x 0.85	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Skarabe Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Turuncumsu Kahverengi		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Altın eklentili skarabe formlu mühür.

Figür: Mühür üzerinde sağa doğru yürüyen tek bir yaban domuzundan bulunmaktadır. Yaban domuzun başından kuyruğuna kadar tüm sırtını kaplayan tüyler birbirini takip eden bir dizi dikey çizgi ile tasvir edilmiştir.

[730] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

b

c

Figür 91: Kat. No. 91. a. ön yüz, b. detay; c. baskı

KATALOG NO: 92	TARİH: Akhaemenid Dönemi (İ.Ö. 6. yüzyıl – İ.Ö. 4. yüzyıl arası)	
BULUNTU NO: IAM 4634-Butler J156	**BULUNTU YERİ:** Nekropolis, Mezar S16	**KOORDİNAT VE SEVİYE:** -
GRUP: -	**TÜR:** Kalsedon	**VARYASYON:** Karnelian
BOYUT (cm): **1.2 x 0.8**	**AĞIRLIK:** **?**	**FORM VE KESİM:** Skarabe Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	**OPTİK KARAKTER:** -	**PLEOKROİZMA:** -
RENK İSMİ: Kırmızımsı Kahverengi		
PARLAKLIK: -	**IŞIK GEÇİRGENLİĞİ:** -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	**DOKU VE RENK ZONLANMASI:** -	
BÜYÜTME:		
TANIM: Form: Altın eklentili skarabe formlu mühür. Figür: Mühür üzerinde bir aslan figürü yer almaktadır. Vücudu ve başı sağa dönük olan aslanın arka ayakları oturur vaziyette olmasına karşın ön ayakları havadadır.		

a

b

c

Figür 92: Kat. No. 92. a. ön yüz, b. ön yüz; c. detay

KATALOG NO: 93	TARİH: Roma Dönemi (İ.S. 1. yüzyıl)

BULUNTU NO: IAM 4635	BULUNTU YERİ: Nekropolis, Mezar ?	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR:[731] Kalsedon?	VARYASYON: Karnelian?
BOYUT (cm): 0.9	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Oval İntaglio
IŞIK KIRMA İNDİSİ:	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Kırmızımsı Kahverengi		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Altın eklenti içine yerleştirilmiş oval intaglio.

Figür: Mühür üzerinde ayakta duran Aphrodite Anadyomene figürü bulunmaktadır. Özensizce oyulmuş figürün uzun bir elbise giydiği anlaşılmaktadır. Figür dirseklerini bükerek her iki elinde de baş hizasında doğru kaldırmış biçimde saçlarını tutmaktadır.

[731] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

b

c

Figür 93: Kat. No. 93. a. ön yüz, b. ön yüz; c. baskı

KATALOG NO: 94	TARİH: Akhaemenid Dönemi

BULUNTU NO: IAM 4639-Butler J117	BULUNTU YERİ: Nekropolis, Mezar 701	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR: Kalsedon	VARYASYON: Jasper
BOYUT (cm): 0.4 x 1.7 x 0.7	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Skarabe Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Siyah ve Kırmızımsı Kahverengi		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: Opak	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

TANIM:

Form: Gümüş eklentili skarabe formlu yüzük mühür.

Figür: Mührün üzerinde bir aslan figürü yer almaktadır. Aslan oturur pozisyondadır. Vücudu sağa dönük olarak tasvir edilmişken aslanın başı vücuduna oranla oldukça küçük ve cephedendir. Kuyruğu yukarı doğru kalkık ve içe doğru kıvrıktır.

a

b

c

Figür 94: Kat. No. 94. a. ön yüz, b. ön yüz; c. ön yüz

KATALOG NO: 95	TARİH: Akhaemenid Dönemi (İ.Ö. 5. yüzyıl başı)

BULUNTU NO: IAM 4641-Butler J120	BULUNTU YERİ: Nekropolis, Mezar 811	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR:[732] Kalsedon?	VARYASYON: Mavi Kalsedon?
BOYUT (cm): 2.15 x 1.6	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Piramidal Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Açık Mavi		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Altın eklentili piramidal formlu mühür.

Figür: Mührün üzerinde sola dönük oturan keçi başlı, aslan vücutlu ve kanatlı bir sfenks bulunmaktadır. Burnu ve göz tasviri bir insanı andırmaktadır ancak uzun kulakları, uzun sakalı ve boynuzlarının oluşu göz önüne alındığında keçi başlı olduğunu söylemek mümkündür. Ön sağ pençesini havaya kaldırmış vaziyettedir.

[732] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

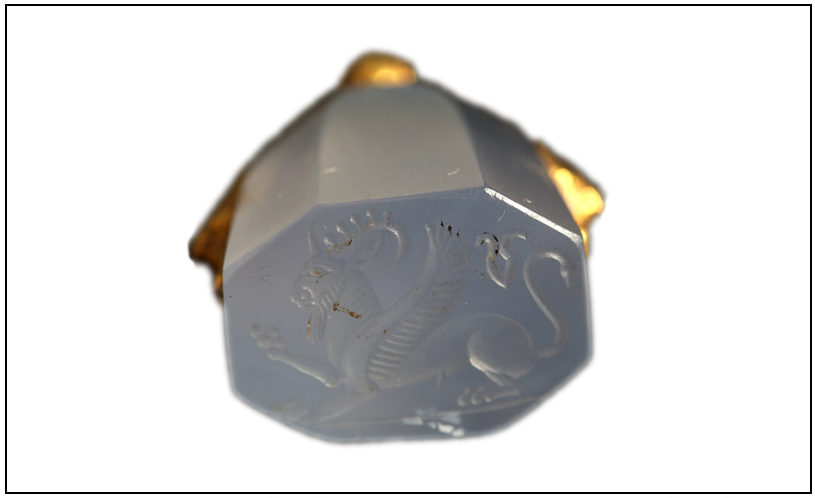

a

b

c

Figür 95: Kat. No. 95. a. ön yüz, b. ön yüz; c. baskı

KATALOG NO: 96	TARİH: Akhaemenid Dönemi

BULUNTU NO: IAM 4642-Butler J114	BULUNTU YERİ: Nekropolis, Mezar 611	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR:[733] Kalsedon?	VARYASYON: Mavi Kalsedon?
BOYUT (cm): 2.4 x 1.5 x .05	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Piramidal Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Açık Mavi		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	

BÜYÜTME:

TANIM:

Form: Gümüş eklentili piramidal formlu mühür.

Figür: Mührün üzerinde, sağa doğru hareket eden kanatlı ve boynuzlu bir aslan-grifon figürünün yer almaktadır. Figürün ağzı açık ve dili dışardadır. Arka ayaklarında ise birer mahmuz bulunmaktadır.

[733] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

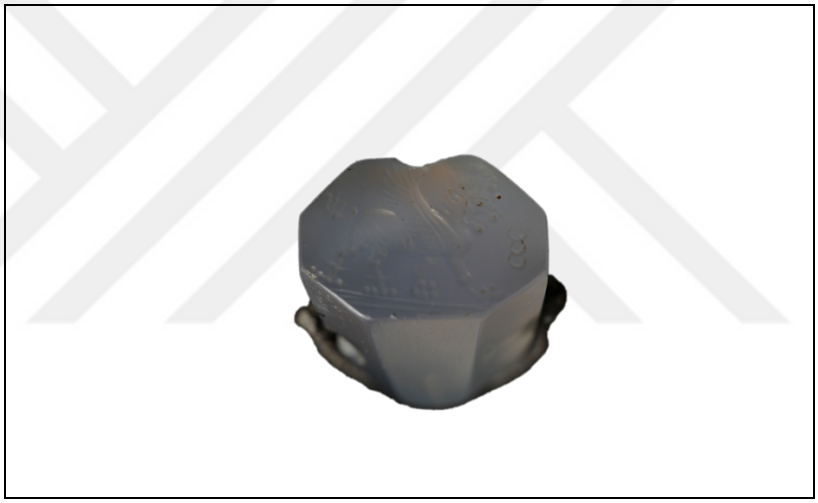

b

c

Figür 96: Kat. No. 96. a. ön yüz, b. ön yüz; c. detay

KATALOG NO: 97	TARİH: Akhaemenid Dönemi

BULUNTU NO: IAM 5133	BULUNTU YERİ: Nekropolis, Mezar 1005	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR:[734] Kalsedon?	VARYASYON: Mavi Kalsedon?
BOYUT (cm): 2.9 x 2.3 x 1.5	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Piramidal Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: Açık Mavi		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Metal eklentisi günümüze kadar korunamamış piramidal formlu mühür.

Figür: Mühür üzerindeki figürlerden bir tanesi sağda ayakta duran sakallı, uzun elbisesinde kuşak bulunan ve yuvarlak bir başlık takan erkek figürüdür. Karşısında ise, sunak olması muhtemel bir yükselti üzerinde duran karışık bir yaratık vardır. Oturmuş pozisyondaki aslan vücutlu? kuş başlı, boynuzlu veya uzun kulaklı bu figür ise olasılıkla Marduk ejderhasıdır.

[734] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

b

c

Figür 97: Kat. No. 97. a. ön yüz, b. ön yüz; c. baskı

KATALOG NO: 98	TARİH: Akhaemenid Dönemi

BULUNTU NO: IAM 5134	BULUNTU YERİ: Nekropolis, Mezar 1005	KOORDİNAT VE SEVİYE: -
GRUP: -	TÜR:[735] Kalsedon?	VARYASYON: -
BOYUT (cm): 2.6 x 1.5	AĞIRLIK: ?	FORM VE KESİM: Piramidal Formlu Mühür
IŞIK KIRMA İNDİSİ: -	OPTİK KARAKTER: -	PLEOKROİZMA: -
RENK İSMİ: -		
PARLAKLIK: -	IŞIK GEÇİRGENLİĞİ: -	
BERRAKLIK (Tek kristalliler için): -	DOKU VE RENK ZONLANMASI: -	
BÜYÜTME:		

TANIM:

Form: Gümüş eklentili piramidal formlu mühür.

Figür: Mühür üzerindeki kanatlı bir aslan figürü bulunmaktadır. Sağa doğru yürür pozisyondaki aslanın ağzı açık, kuyruğu yukarı doğru kalkık ve kıvrık tır. Aynı şekilde yukarı doğru uzanan kanatların uç kısımları da kıvrıktır.

[735] Eserin tanımlanması gemolojik yöntemler kullanılmadan yapılmıştır.

a

Figür 98: Kat. No. 98. a. ön ve yan yüz

HARİTALAR

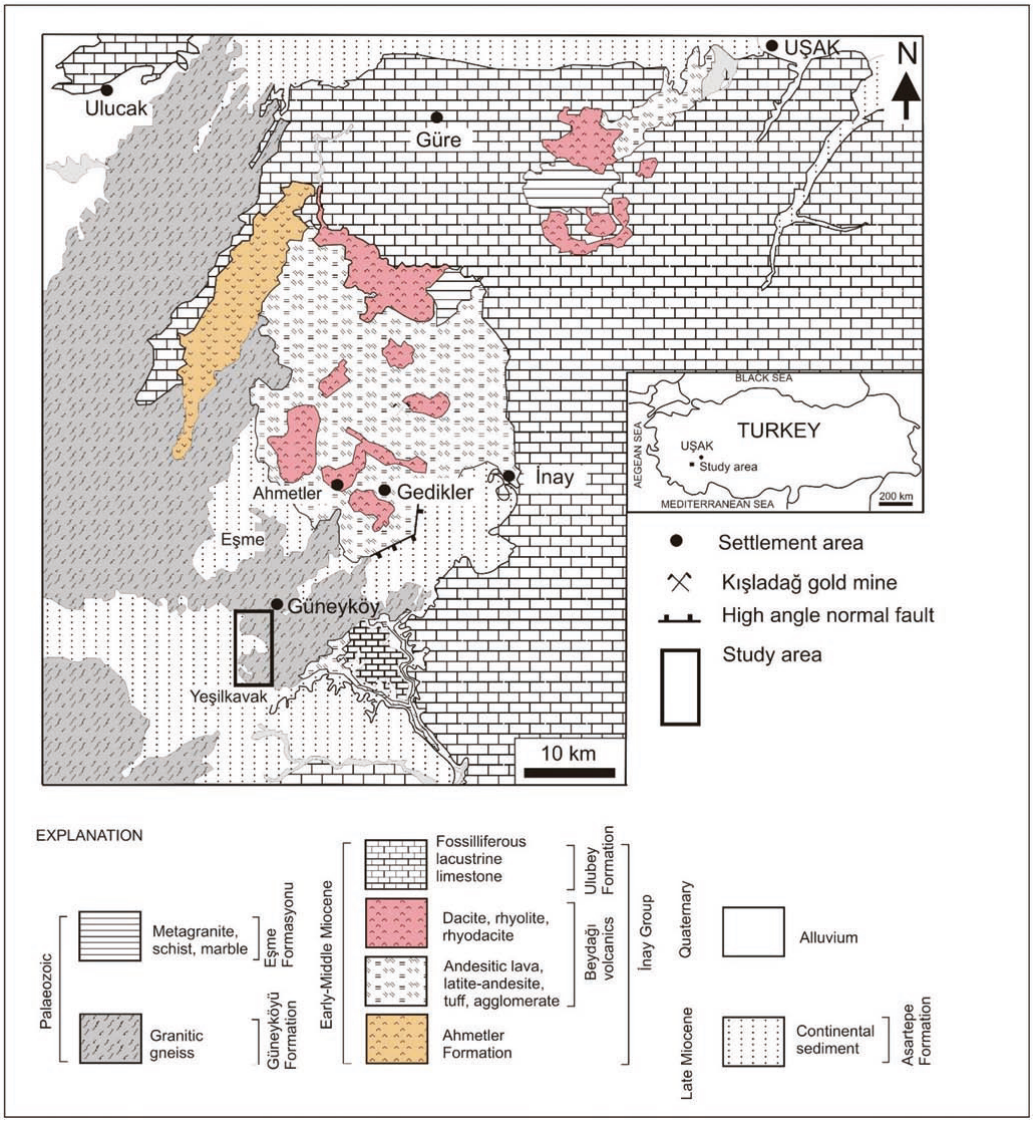

Harita 1: Güneyköy Bölgesi Jeolojik Haritası

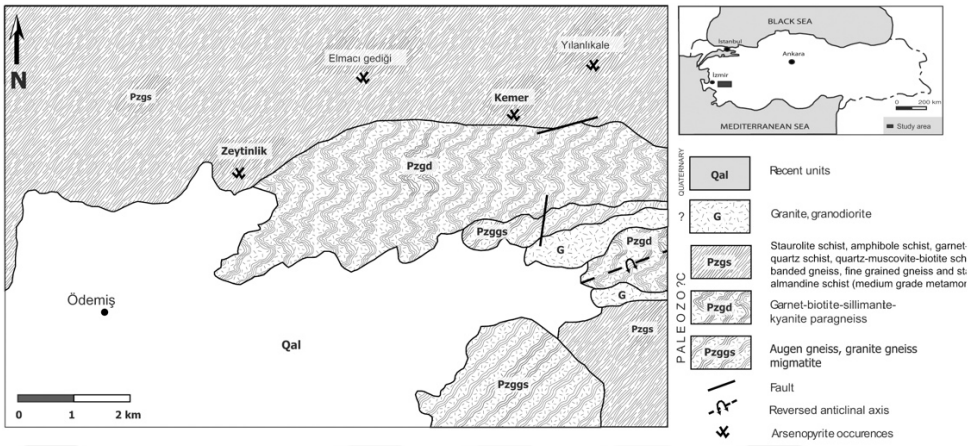

Harita 2: Ödemiş Elmacı Gediği ve Zeytinlik Bölgesi Jeolojik Haritası

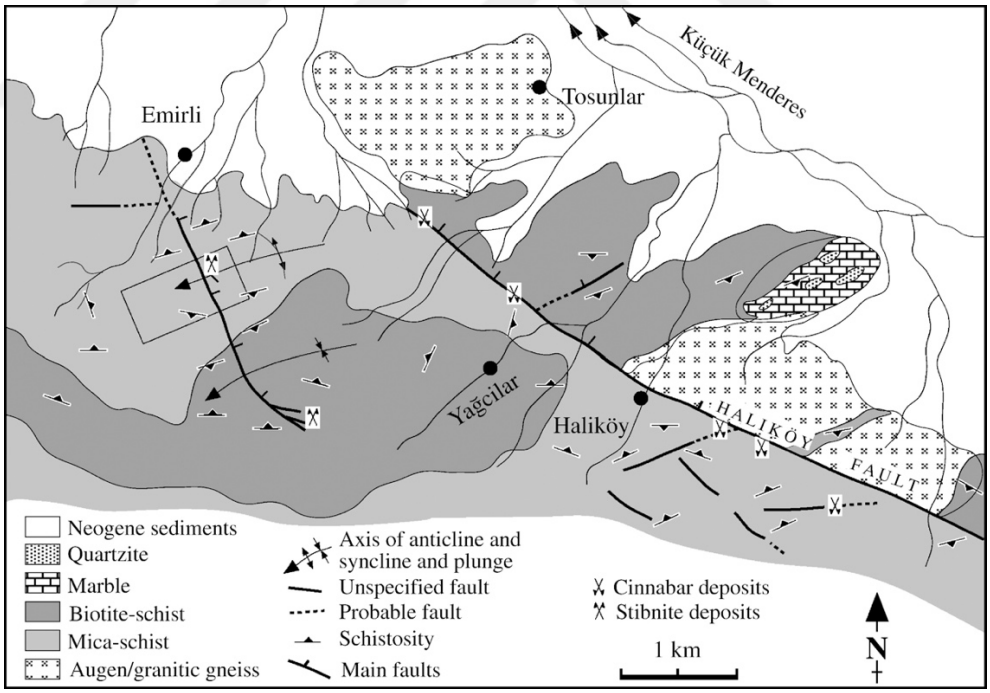

Harita 3: Halıköy Bölgesi Jeolojik Haritası

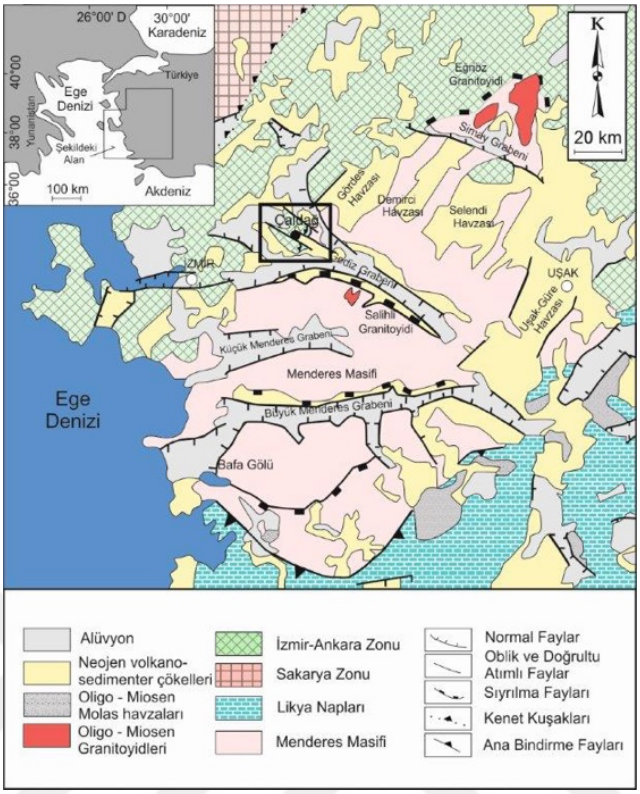

Harita 4: Çaldağı Bölgesi Jeolojik Haritası

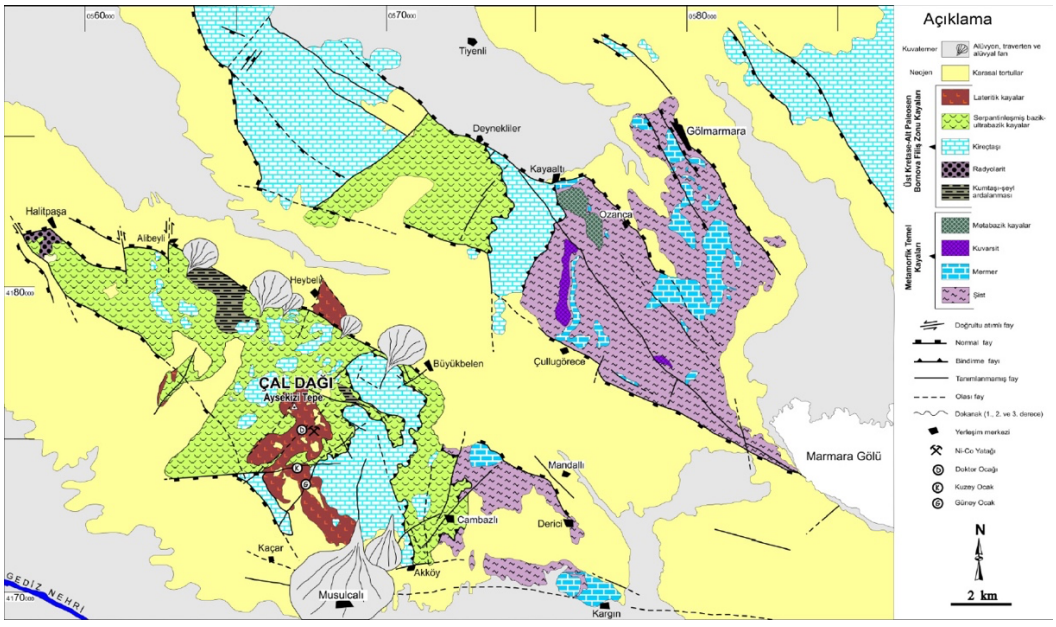

Harita 5: Çaldağı Bölgesi Jeolojik Haritası

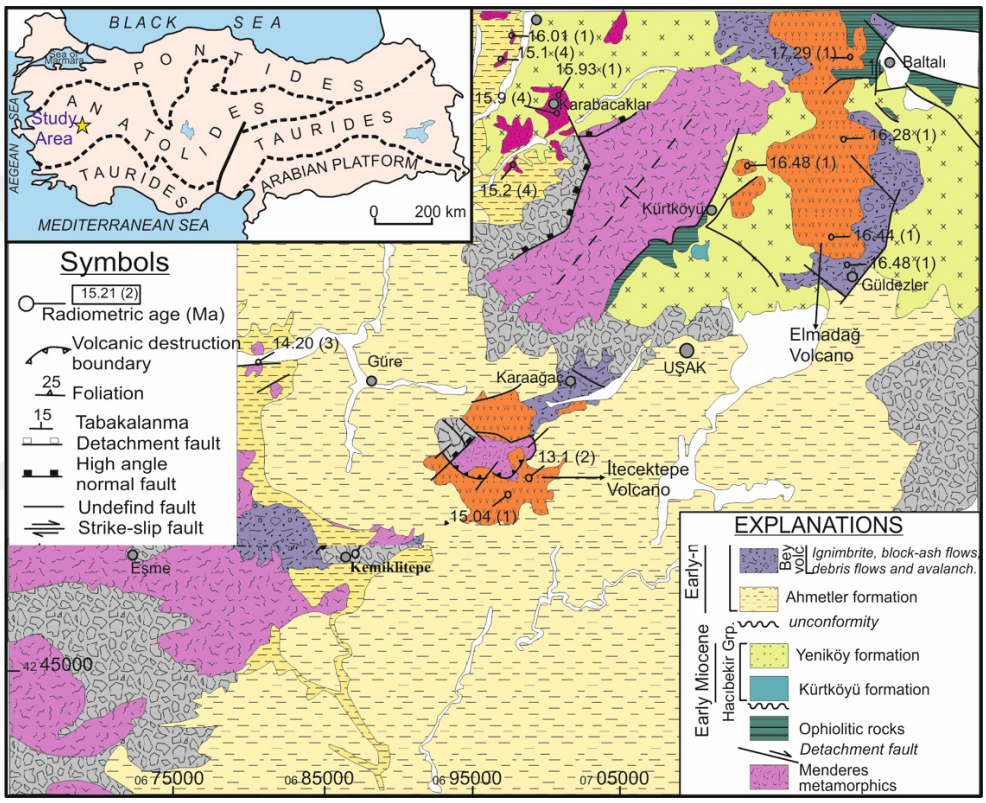

Harita 6: Uşak Kışladağı Bölgesi Jeolojik Haritası

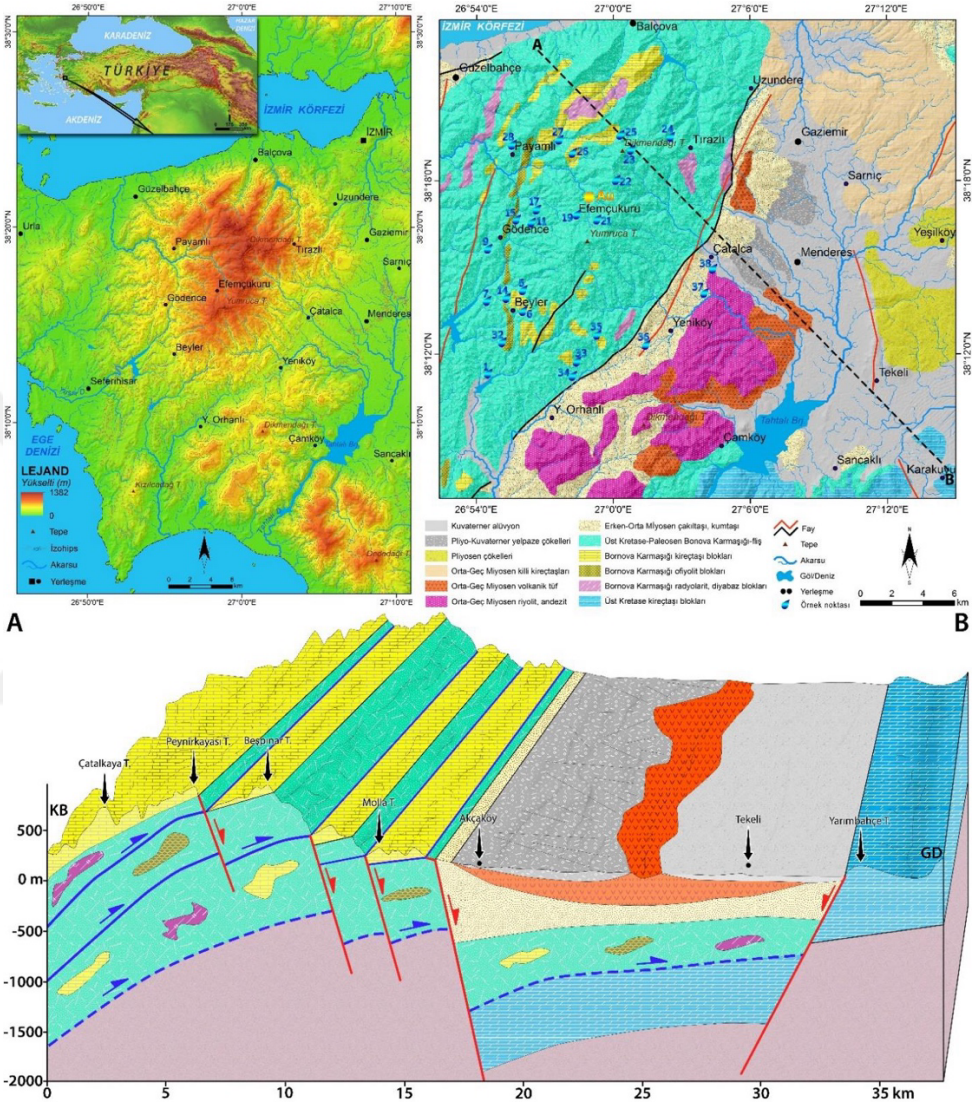

Harita 7: Efem Çukuru Bölgesi Jeoloji Haritası

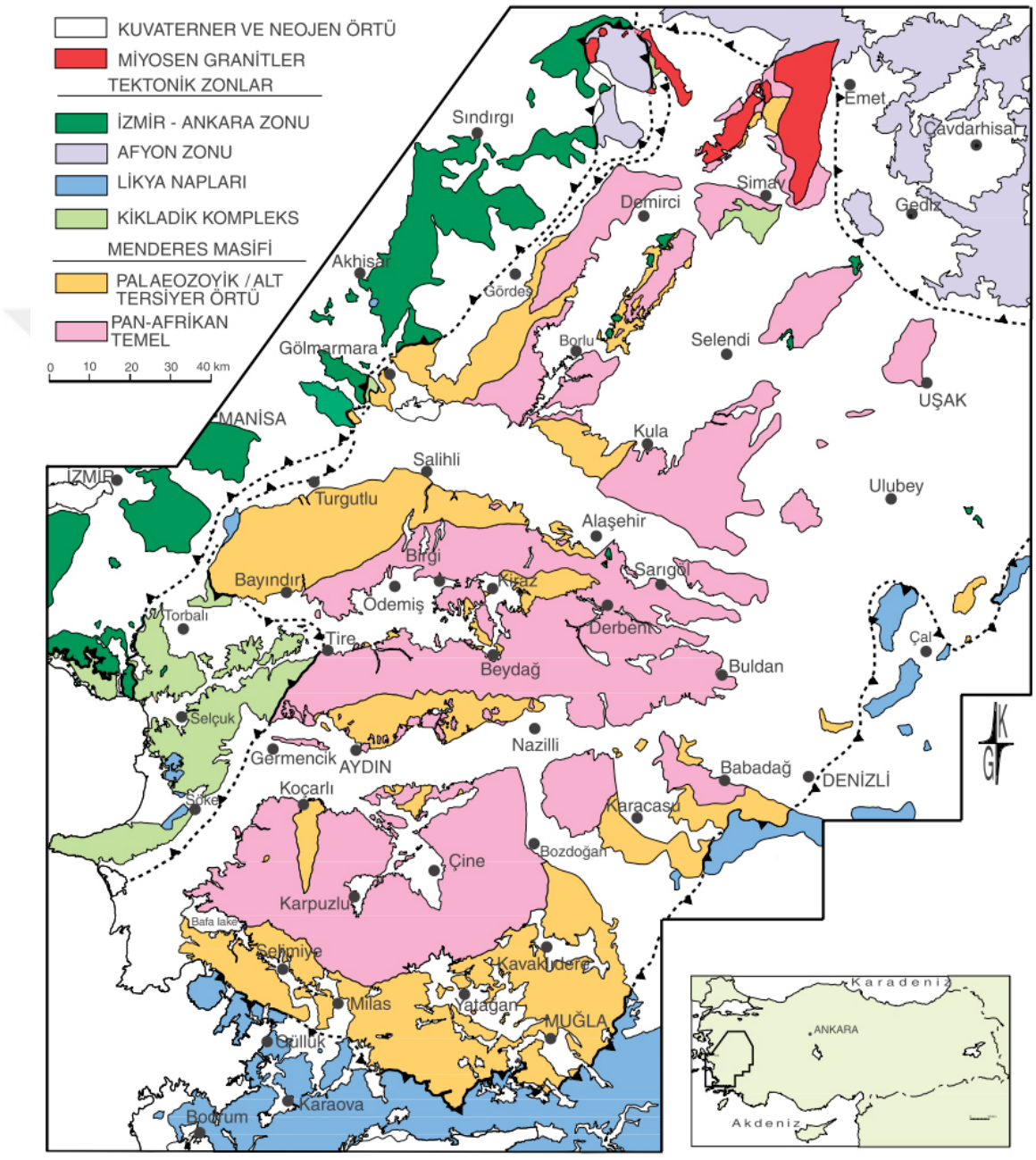

Harita 8: Menderes Masifini Gösteren Jeolojik Harita

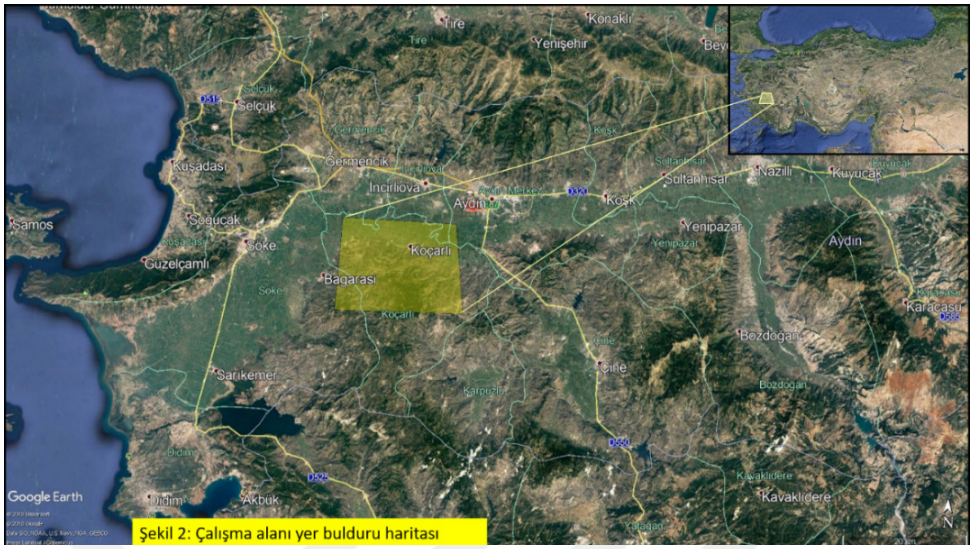

Harita 9: Koçarlı Bölgesinin Konumunu Gösteren Harita

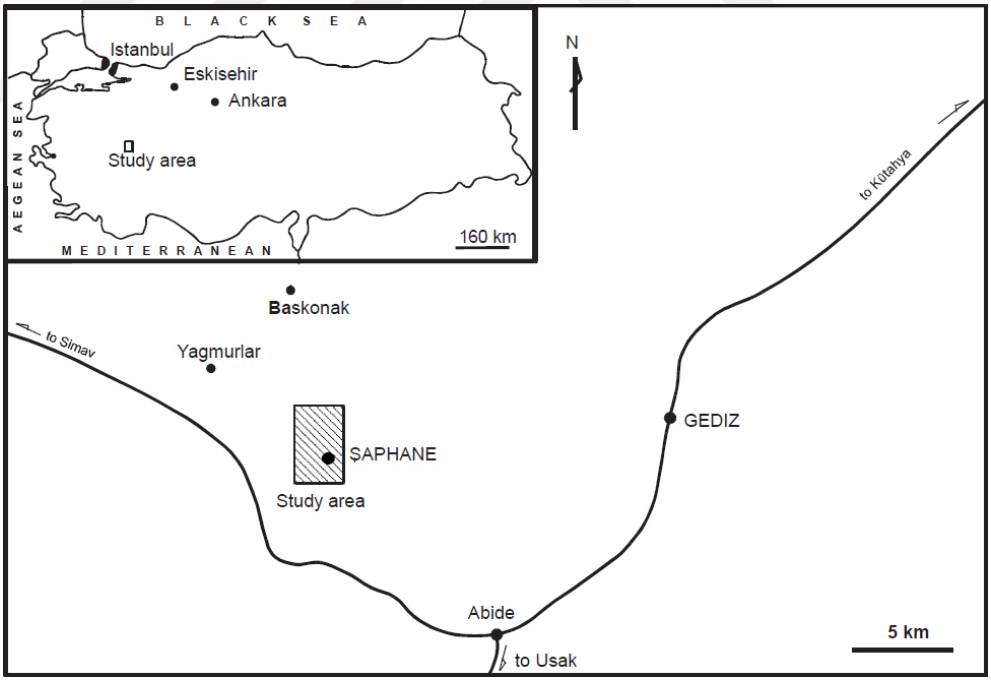

Harita 10: Harita Üzerinde Şaphane Bölgesinin Konum

PLANLAR

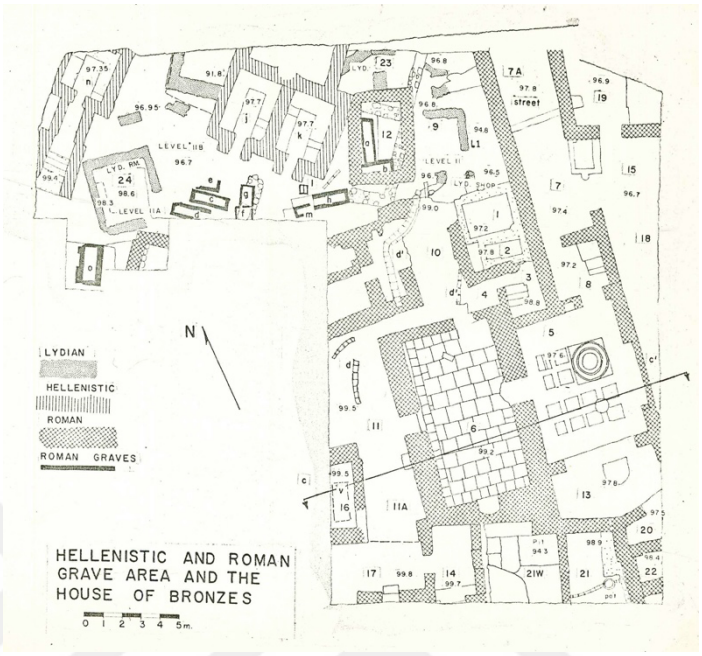

Plan 1: HoB, 1959 Sezonu Planı

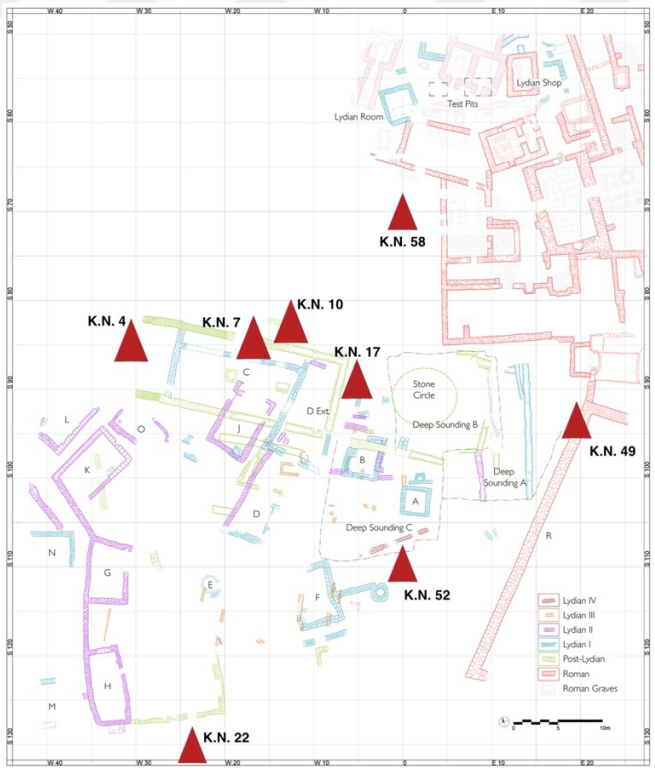

Plan 2: HoB, Çok Evreli Genel Plan

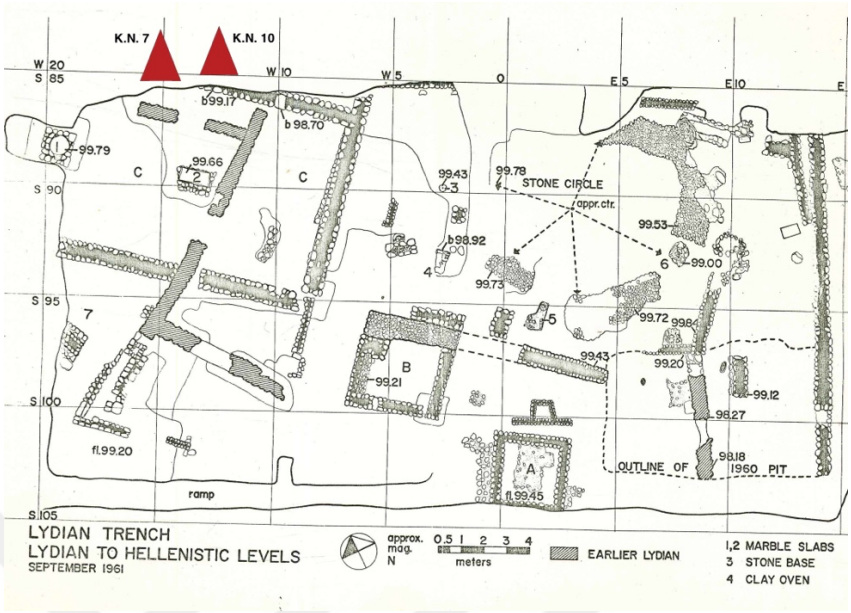

Plan 3: HoB, 1961 Sezonu Planı

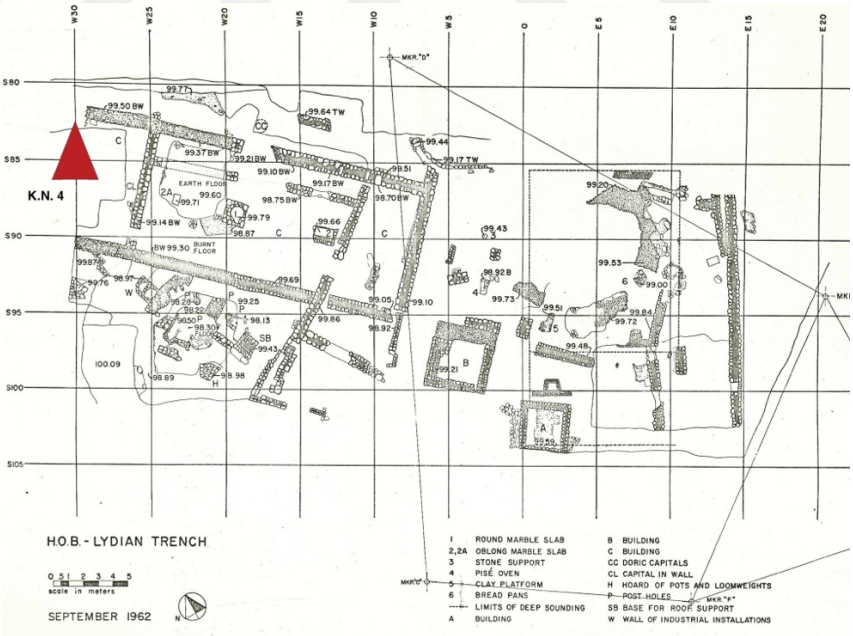

Plan 4: HoB, 1962 Lydia Açması Planı

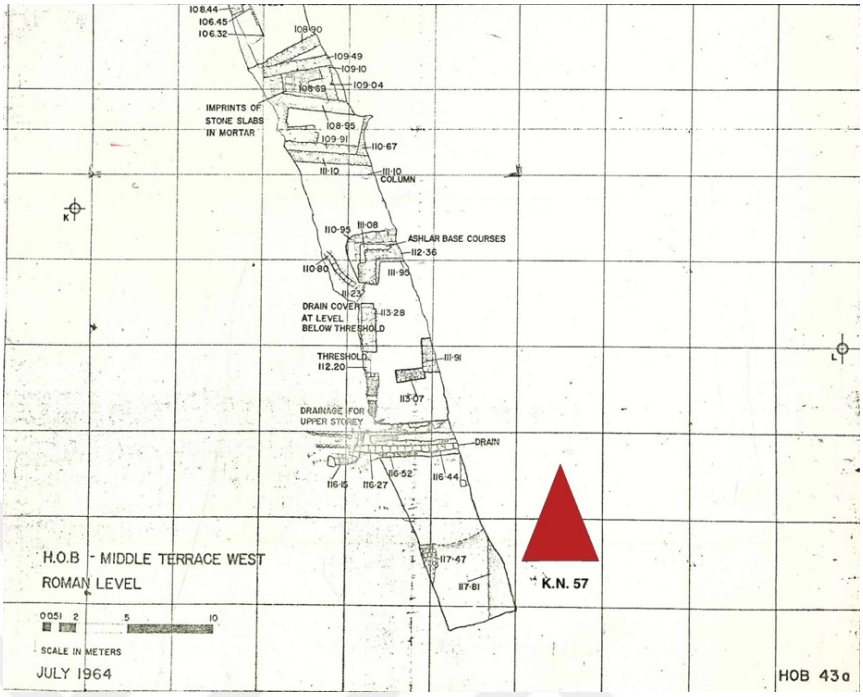

Plan 5: HoB, Orta Teras Batısı 1964 Planı

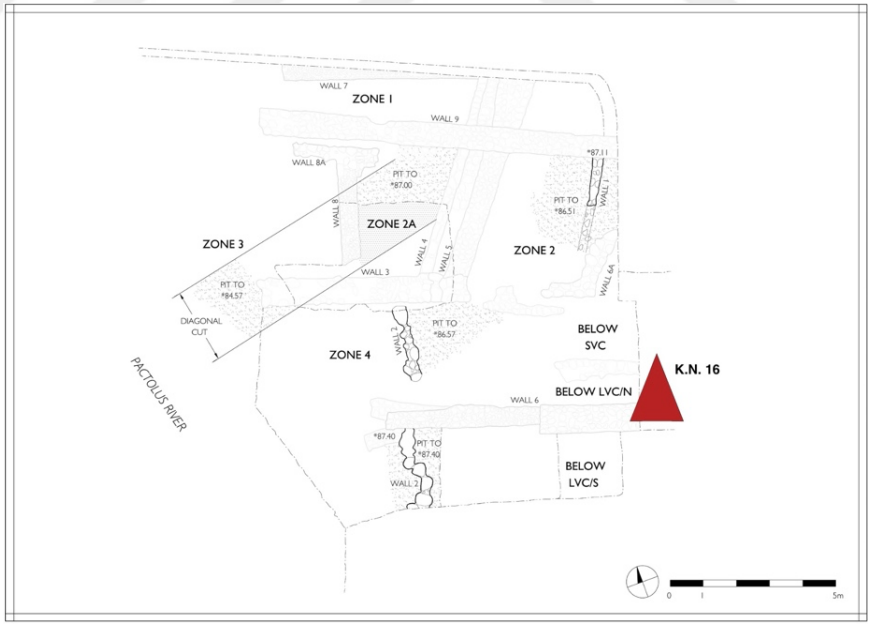

Plan 6: PC, Genel Plan

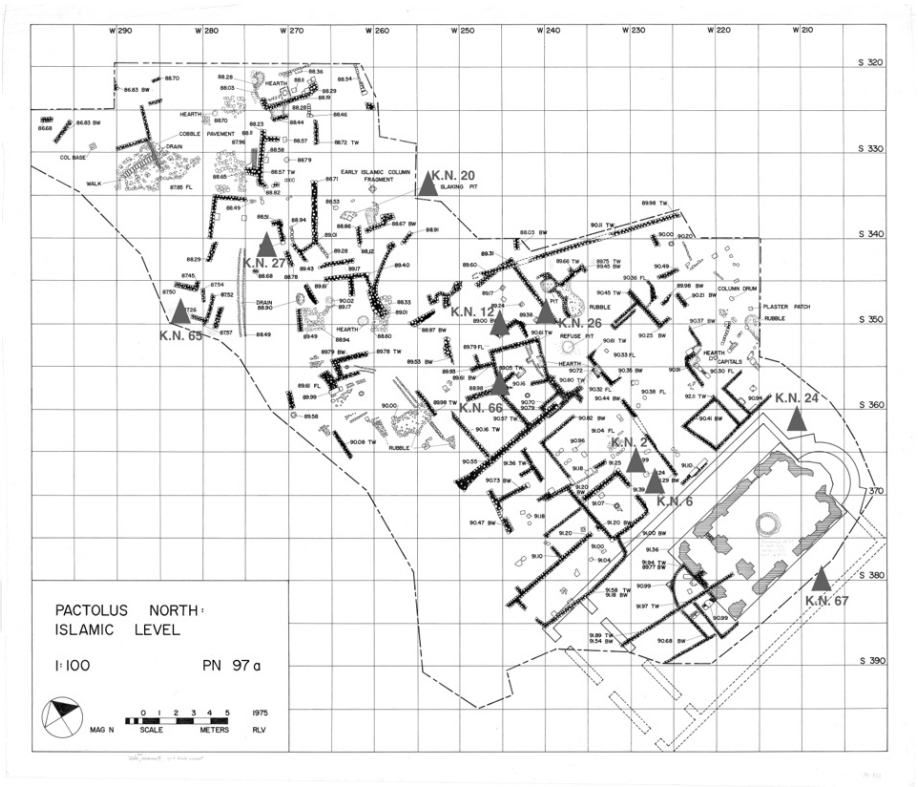

Plan 7: PN, 1997 Sezonu Planı

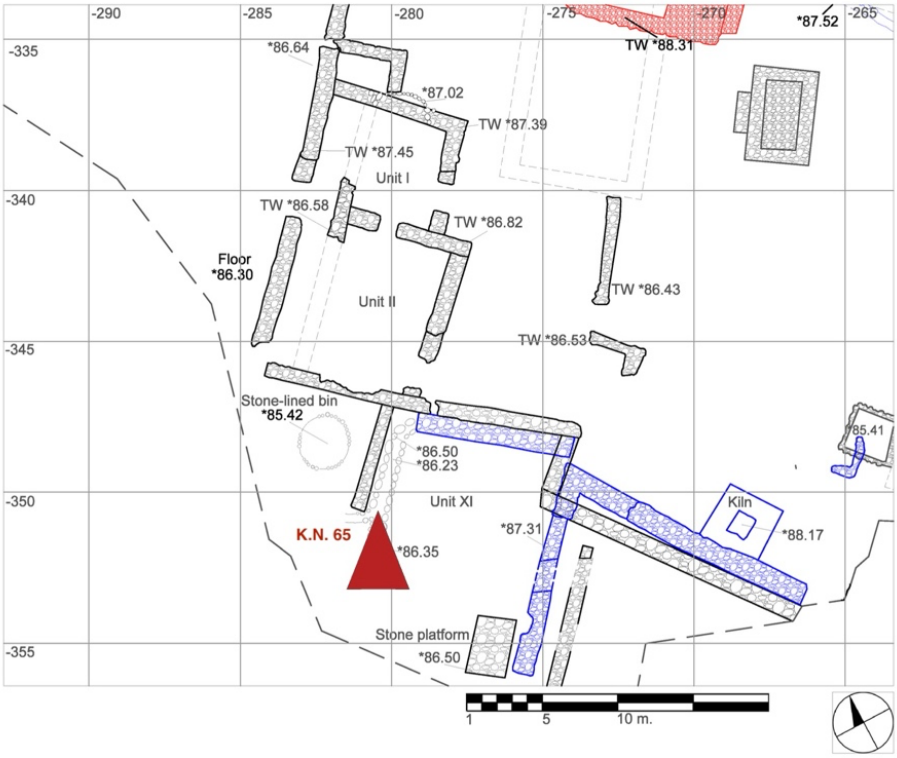

Plan 8: PN, Yapı XI Planı

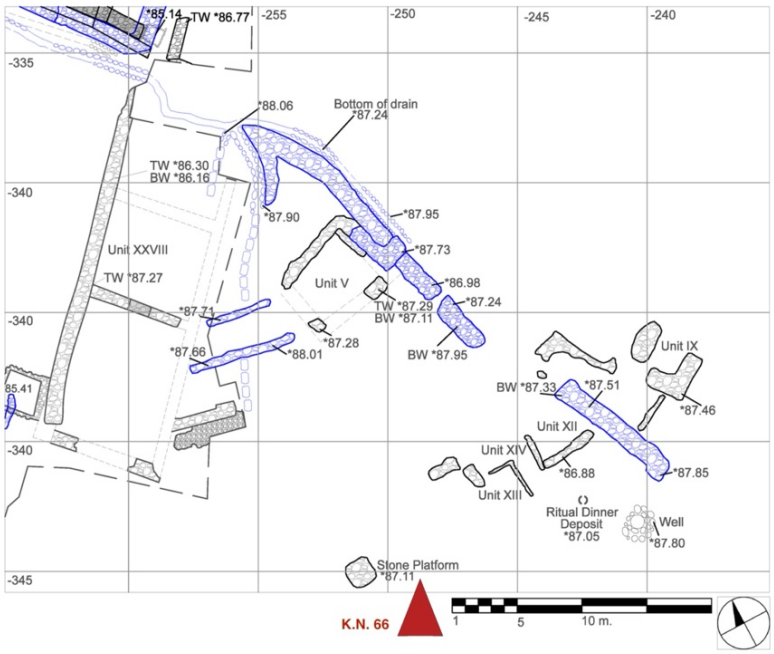

Plan 9: PN, Yapı IX, XII ve XIV Planı

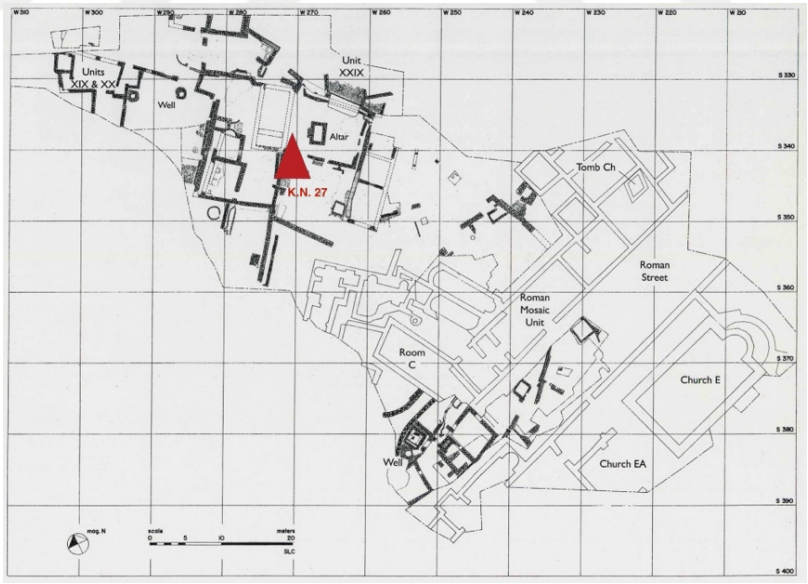

Plan 10: PN, Sunak ve Çevre Yapılar Planı

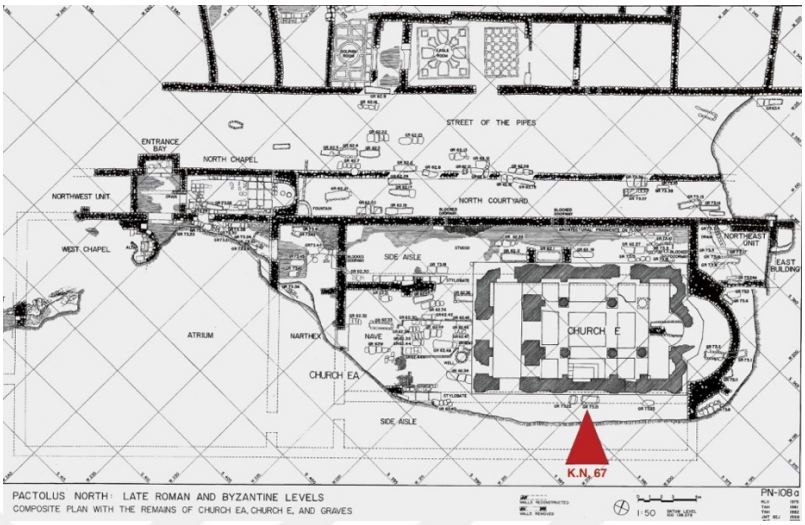

Plan 11: PN, E ve EA Kliseleri Planı

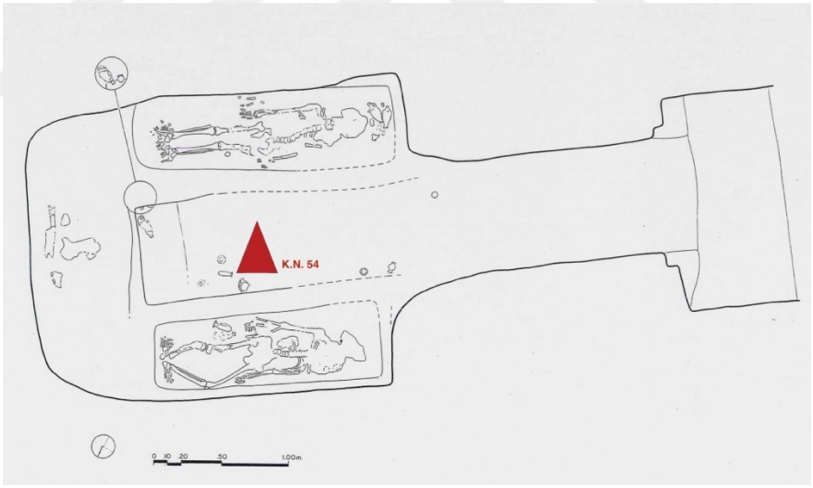

Plan 12: Mezar 03.1 Planı

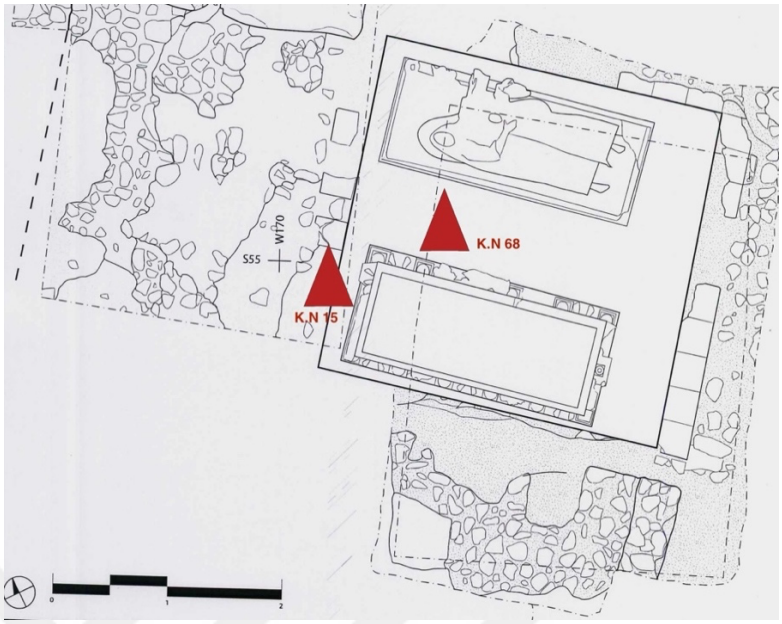

Plan 13: Mezar 07.1 Planı

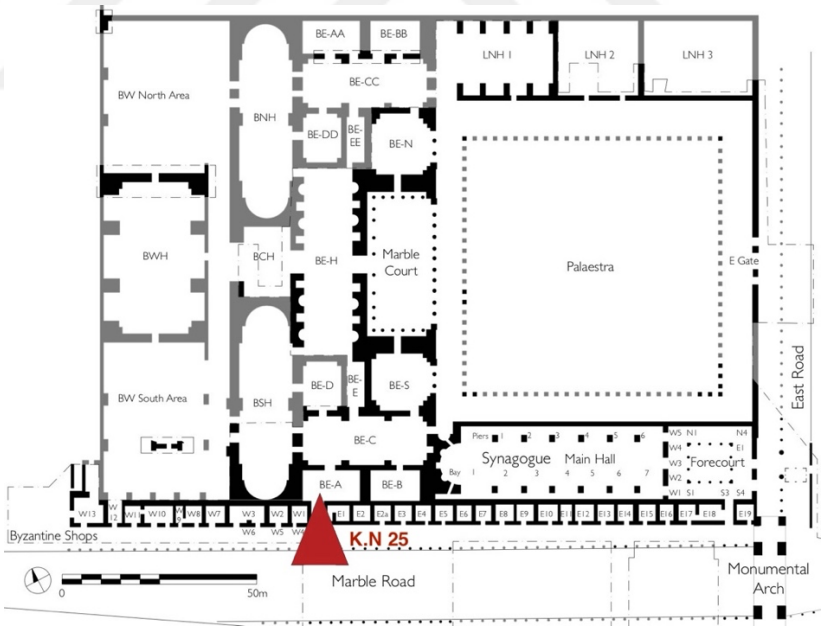

Plan 14: Hamam-Gymnasium, Genel Plan

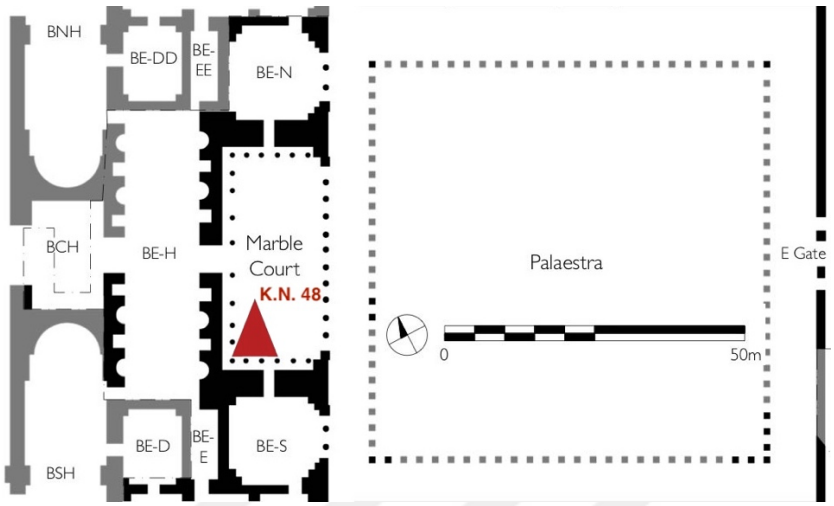

Plan 15: Hamam-Gumnasium, Mermer Avlu

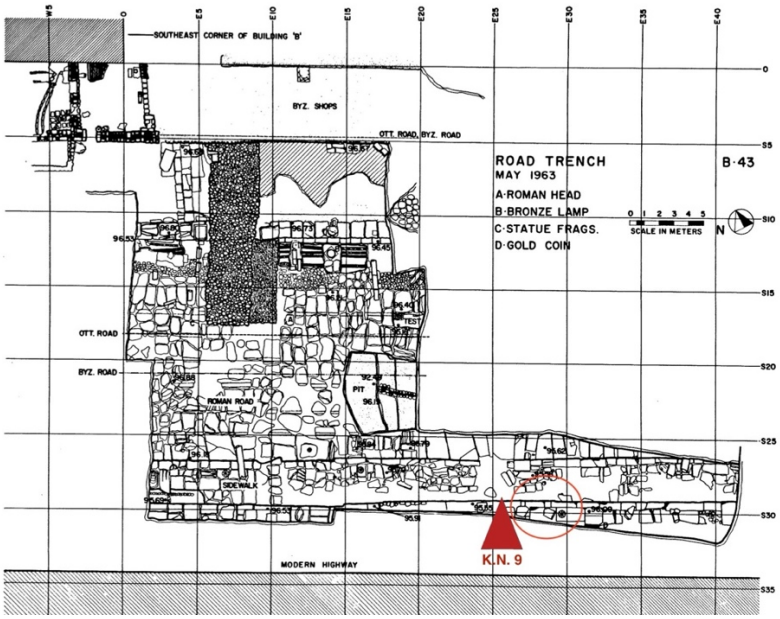

Plan 16: Yol Açması, 1963 Sezonu Planı

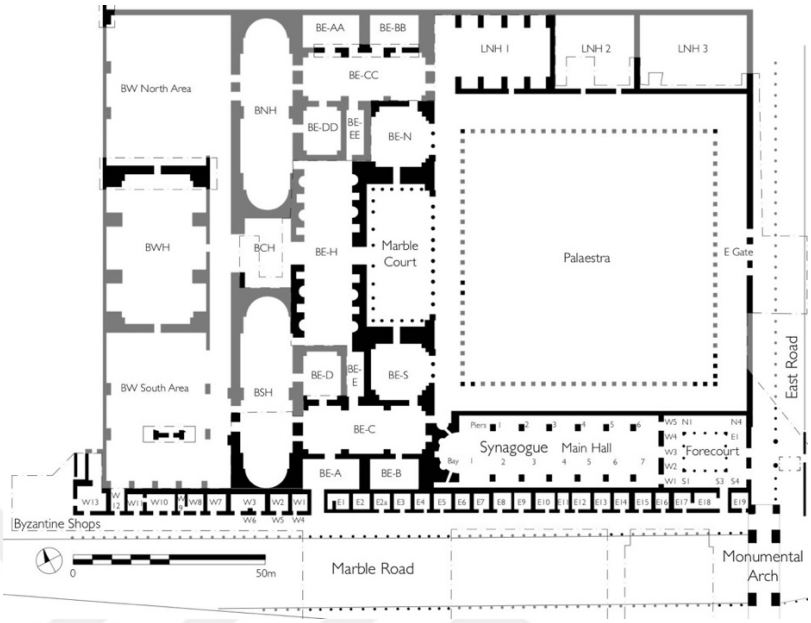

Plan 17: Hamam-Gymnasium ve Bizans Dükkanları Planı

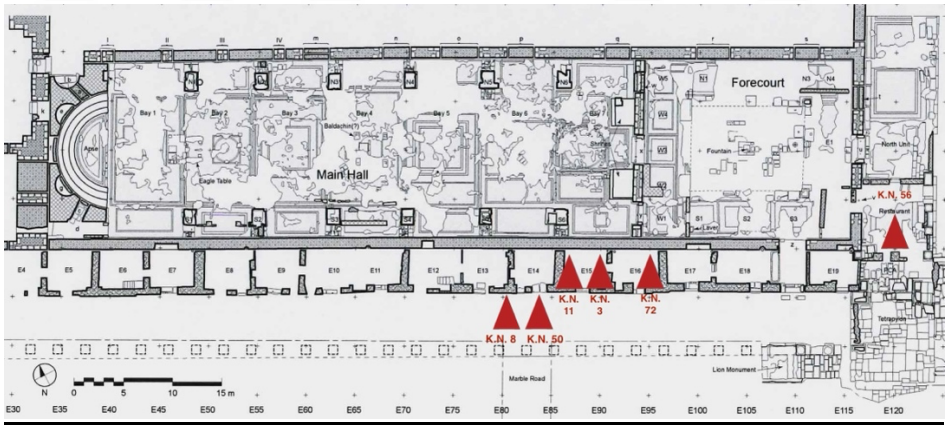

Plan 18: Sinagog ve Bizans Dükkanları Planı

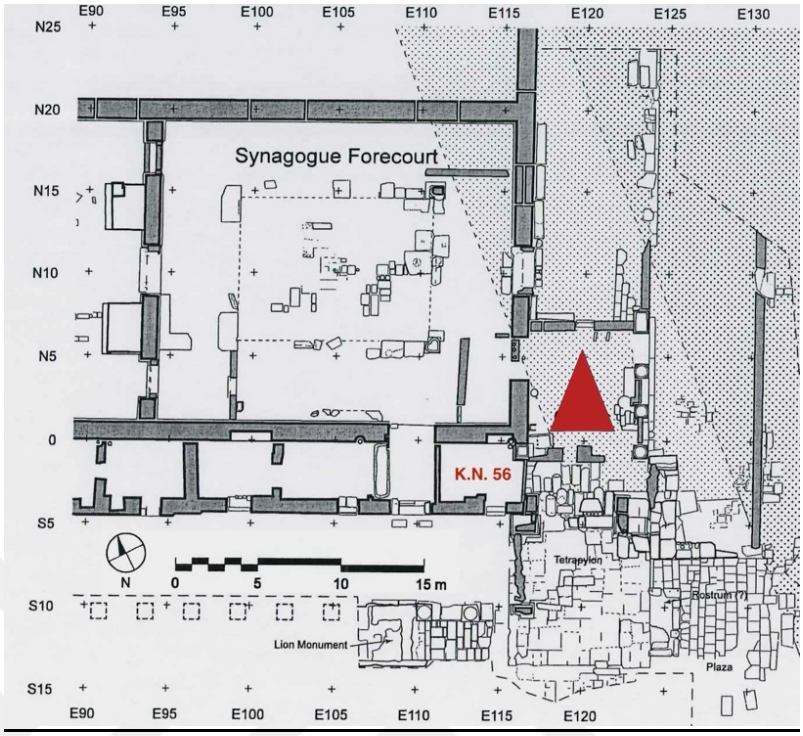

Plan 19: Sinagog'un Güneydoğu Ucundaki Lokanta Planı

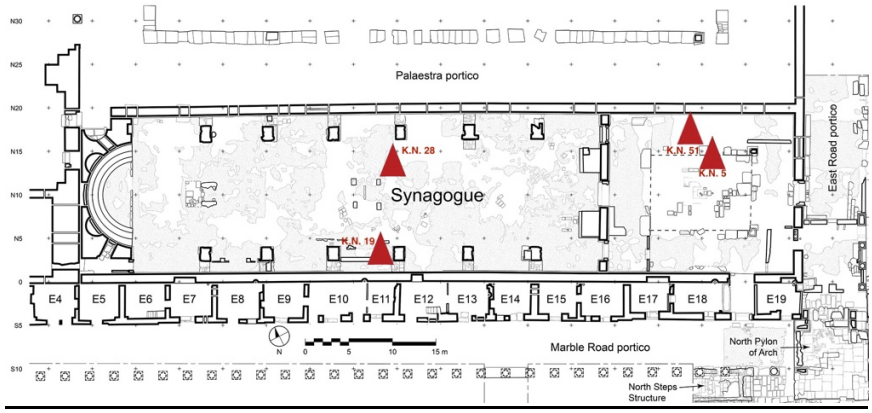

Plan 20: Sinagog Planı

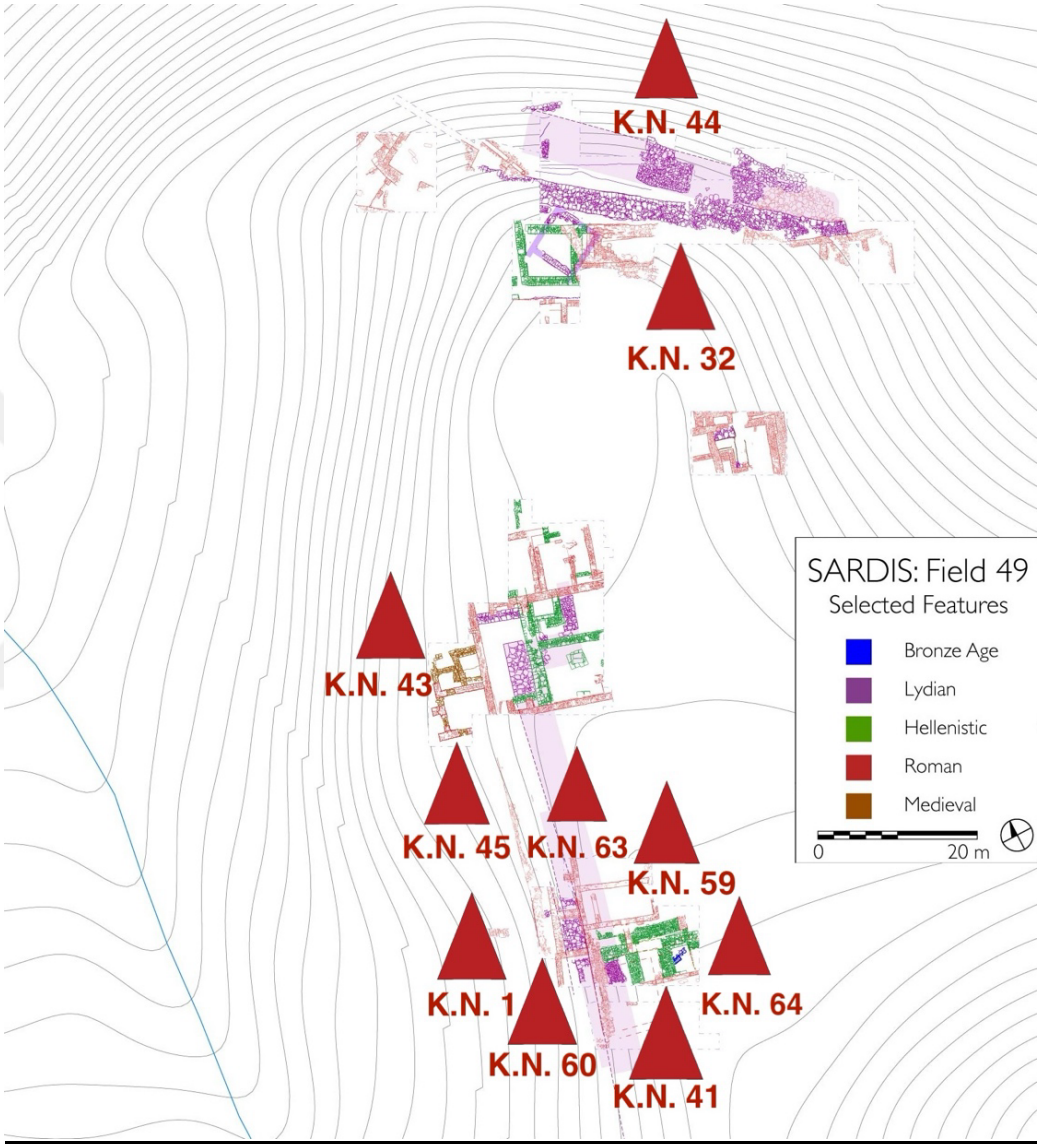

Plan 21: F49, Genel Planı

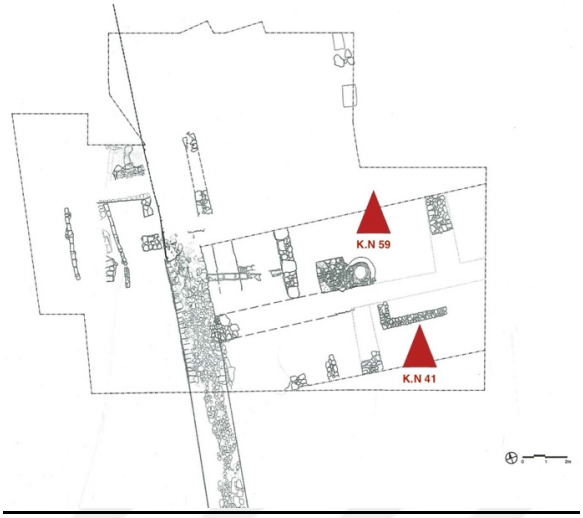

Plan 22: F49, 2012.2 Açması Planı

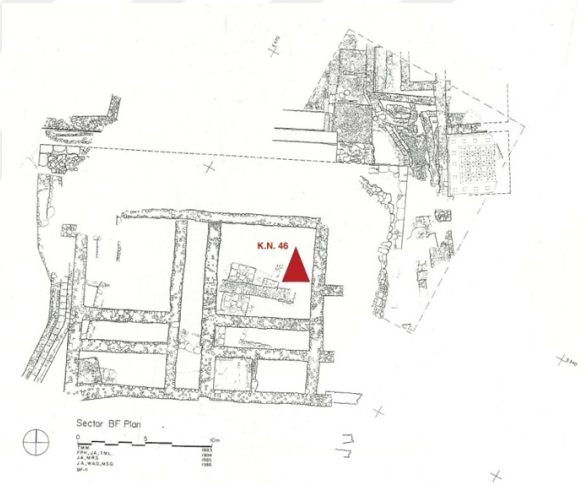

Plan 23: ByzFort Açma 11 Planı

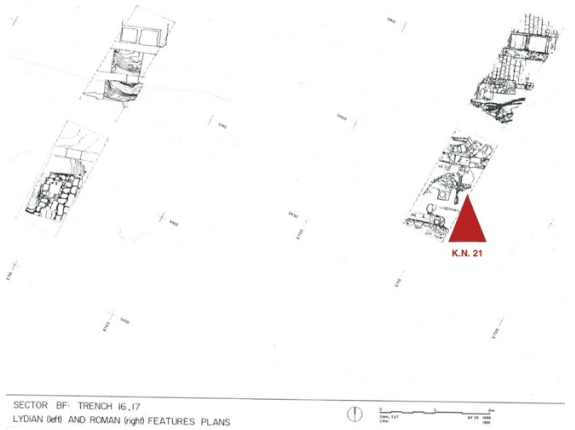

Plan 24: ByzFort Açma 16 ve 17 Planları

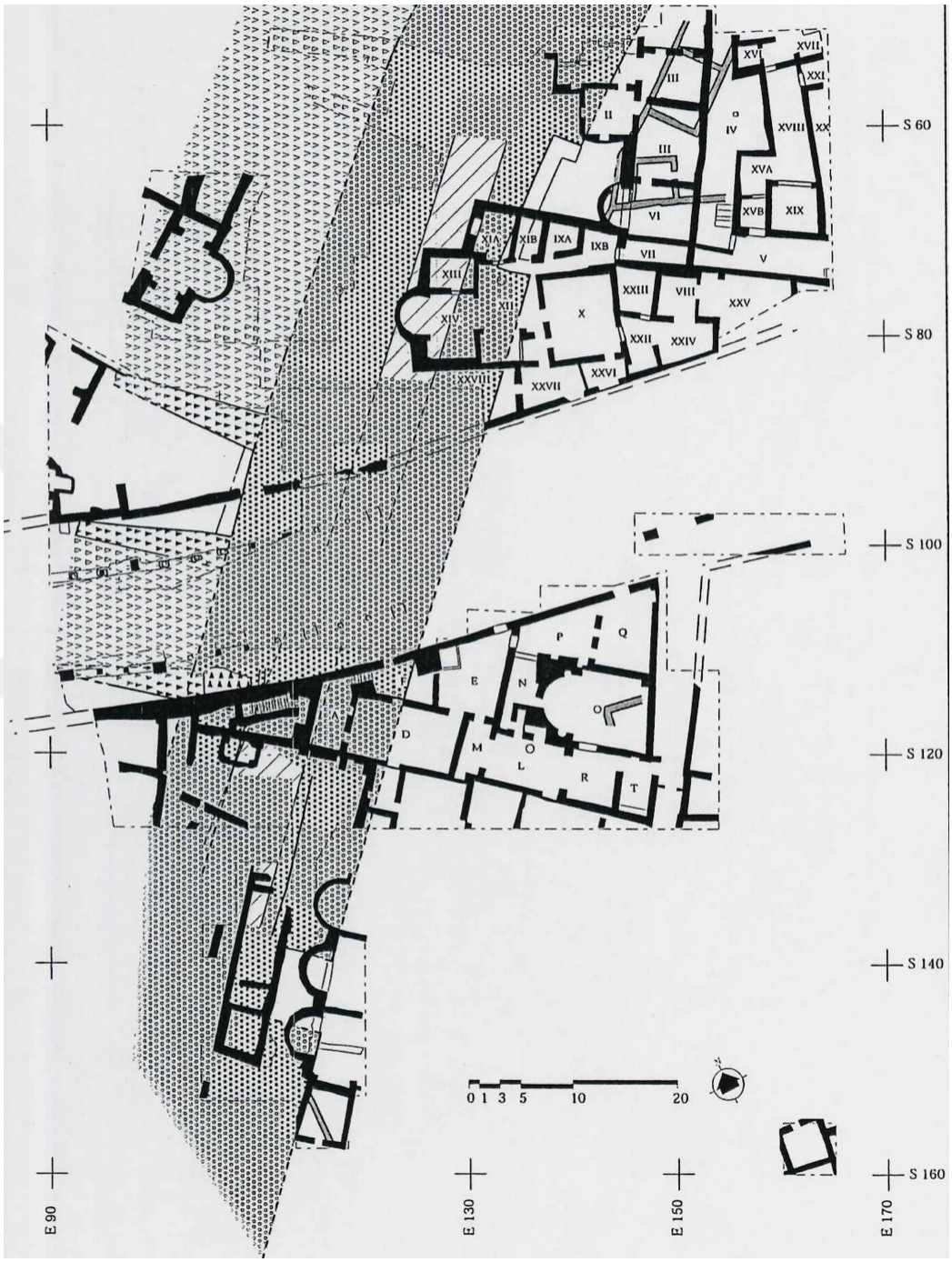

Plan 25: MMS, MMS/N ve MMS/S Genel Planı

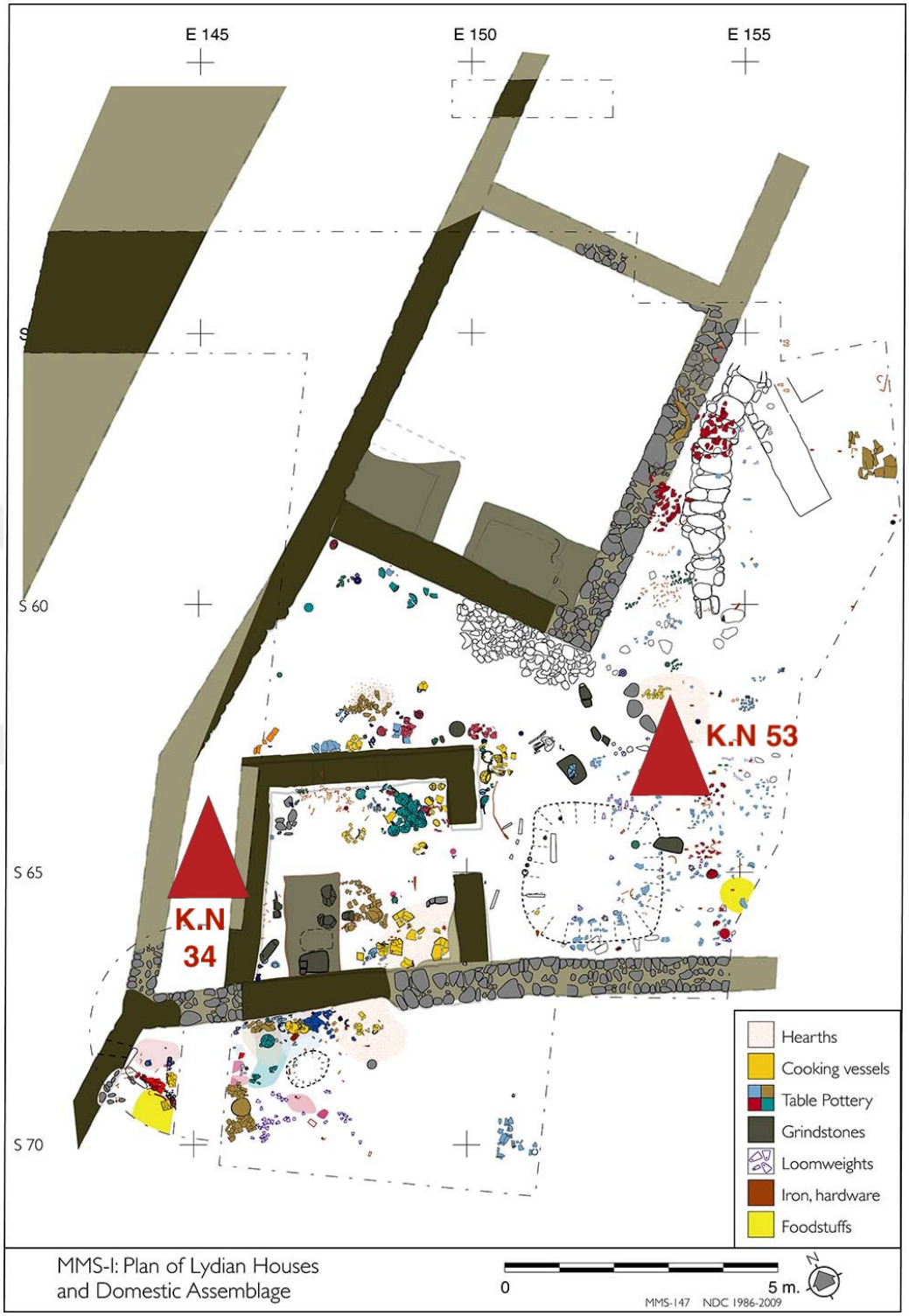

Plan 26: MMS-I Genel Plan

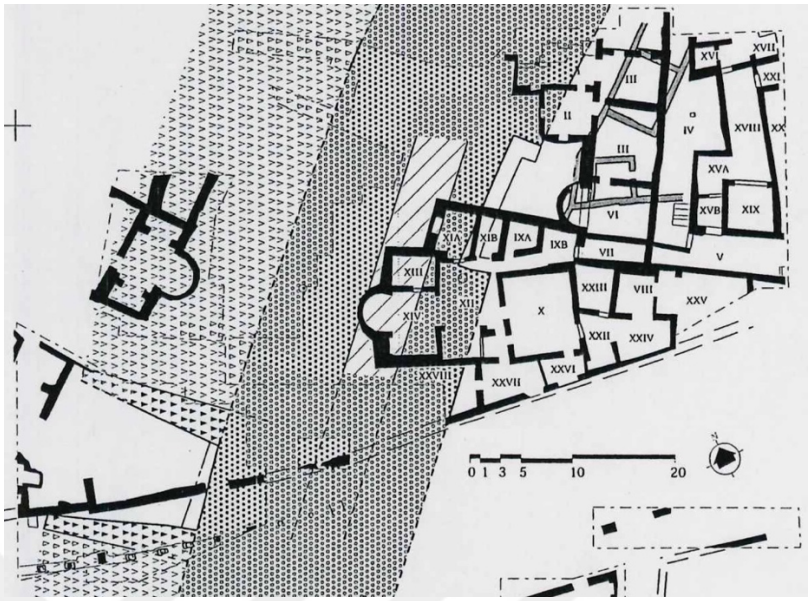

Plan 27: MMS-II Genel Plan

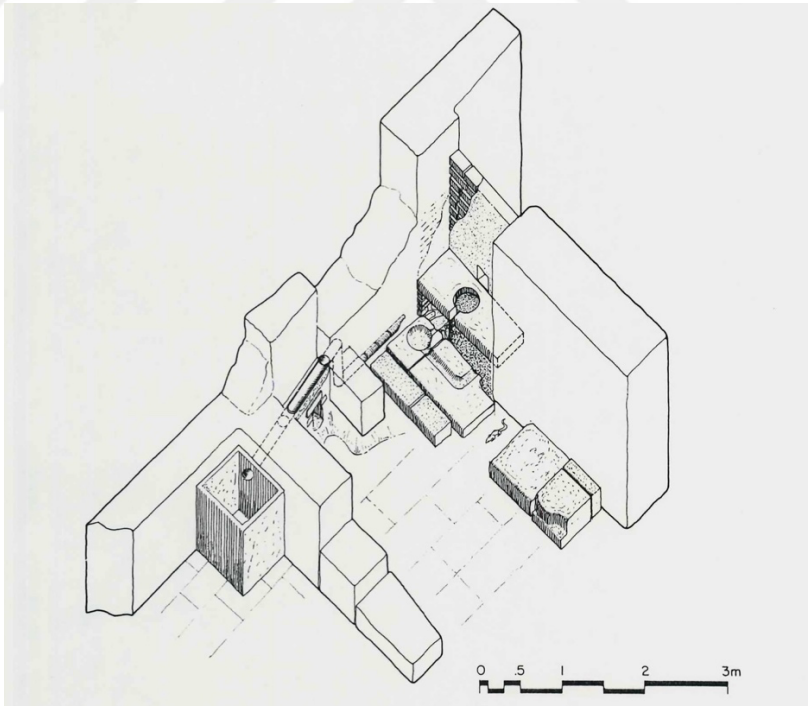

Plan 28: MMS-II, Latrina Rekonstrüksiyonu

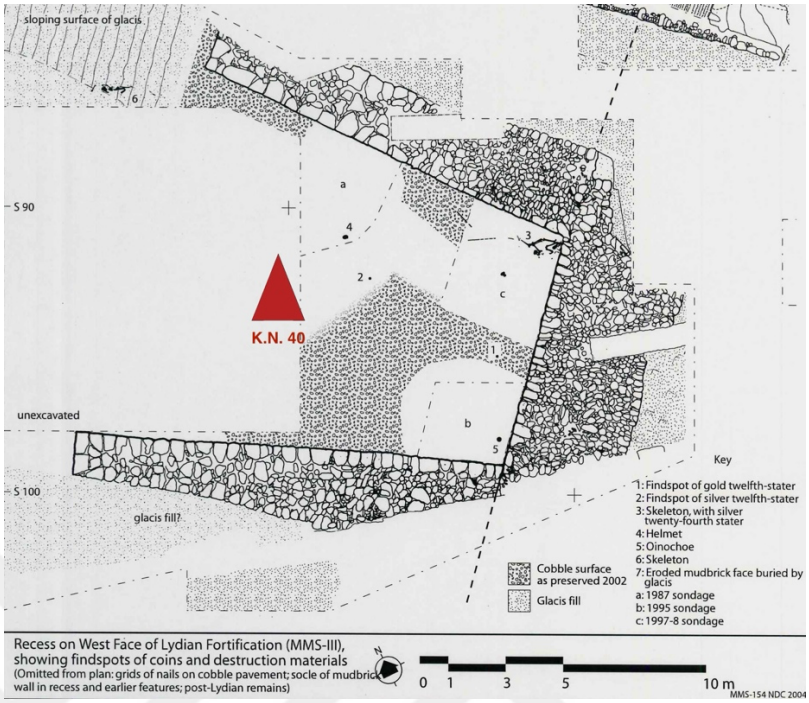

Plan 29: MMS-III, Lydia Sur Duvarının Batı Yüzündeki Girinti

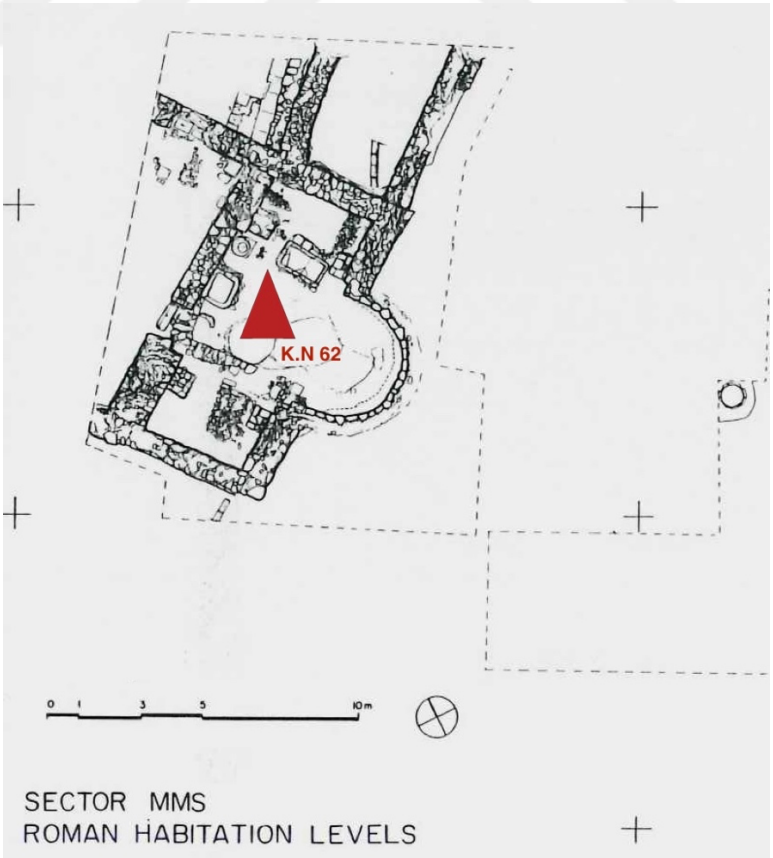

Plan 30: MMS-W, Apsisli Oda Planı

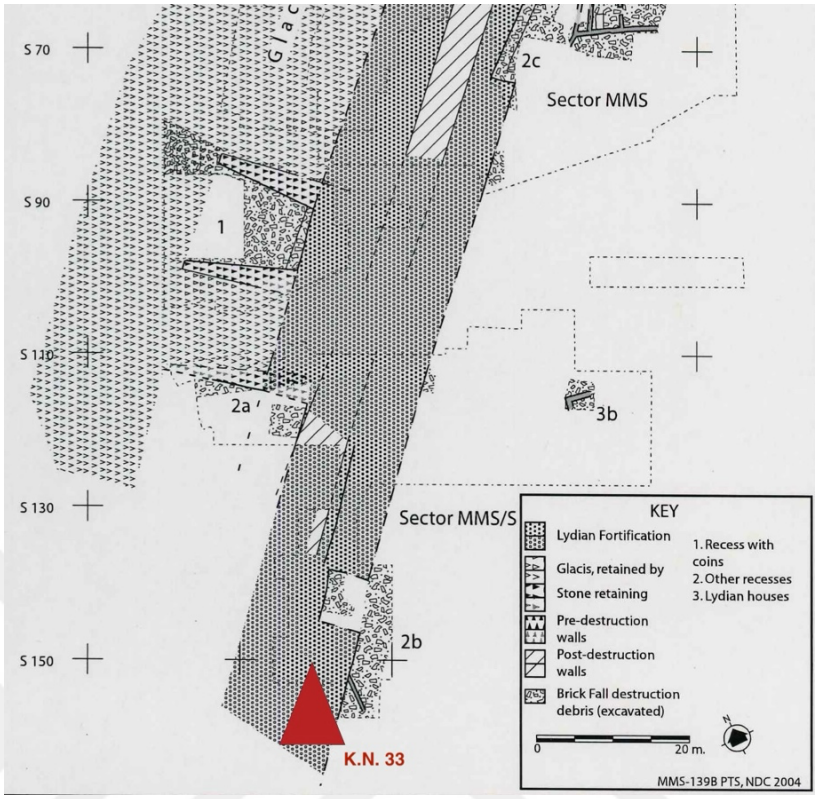

Plan 31: MMS/S 2004 Genel Planı

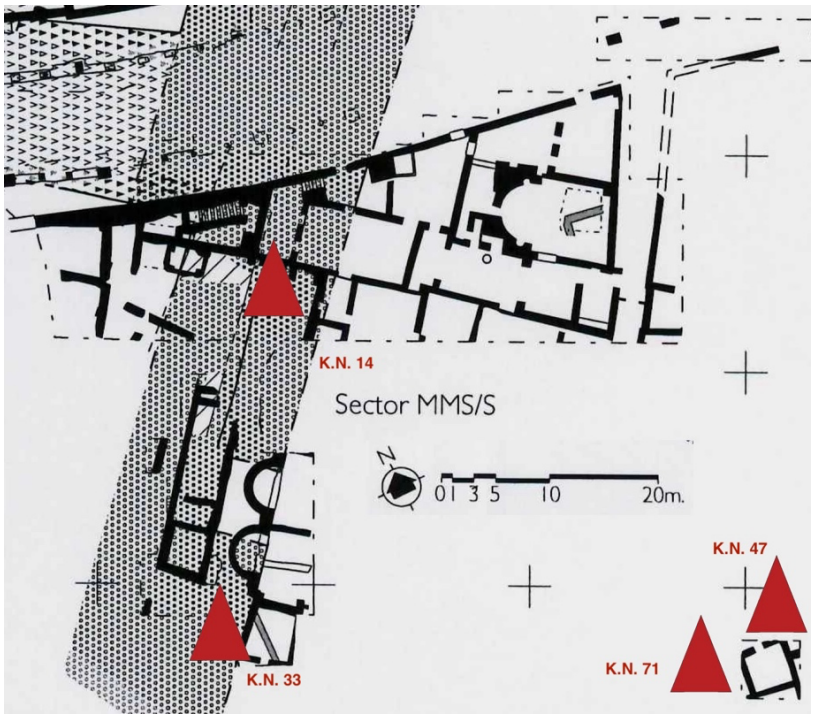

Plan 32: MMS/S 1998 Genel Planı

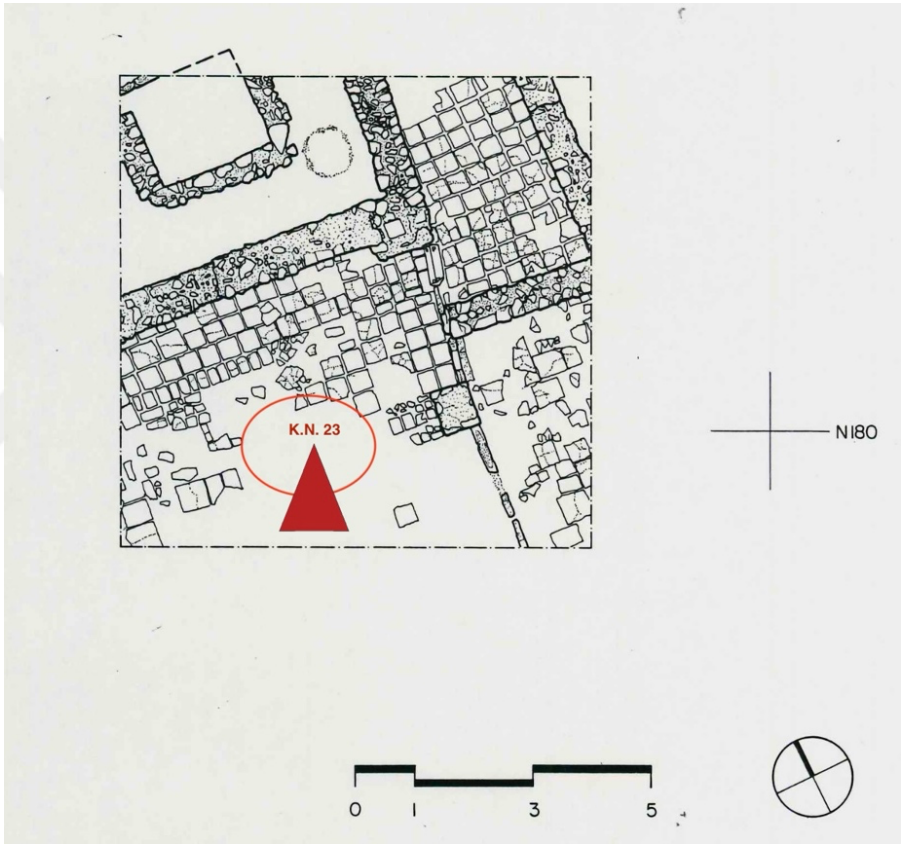

Plan 33: MD2 1996 Genel Planı

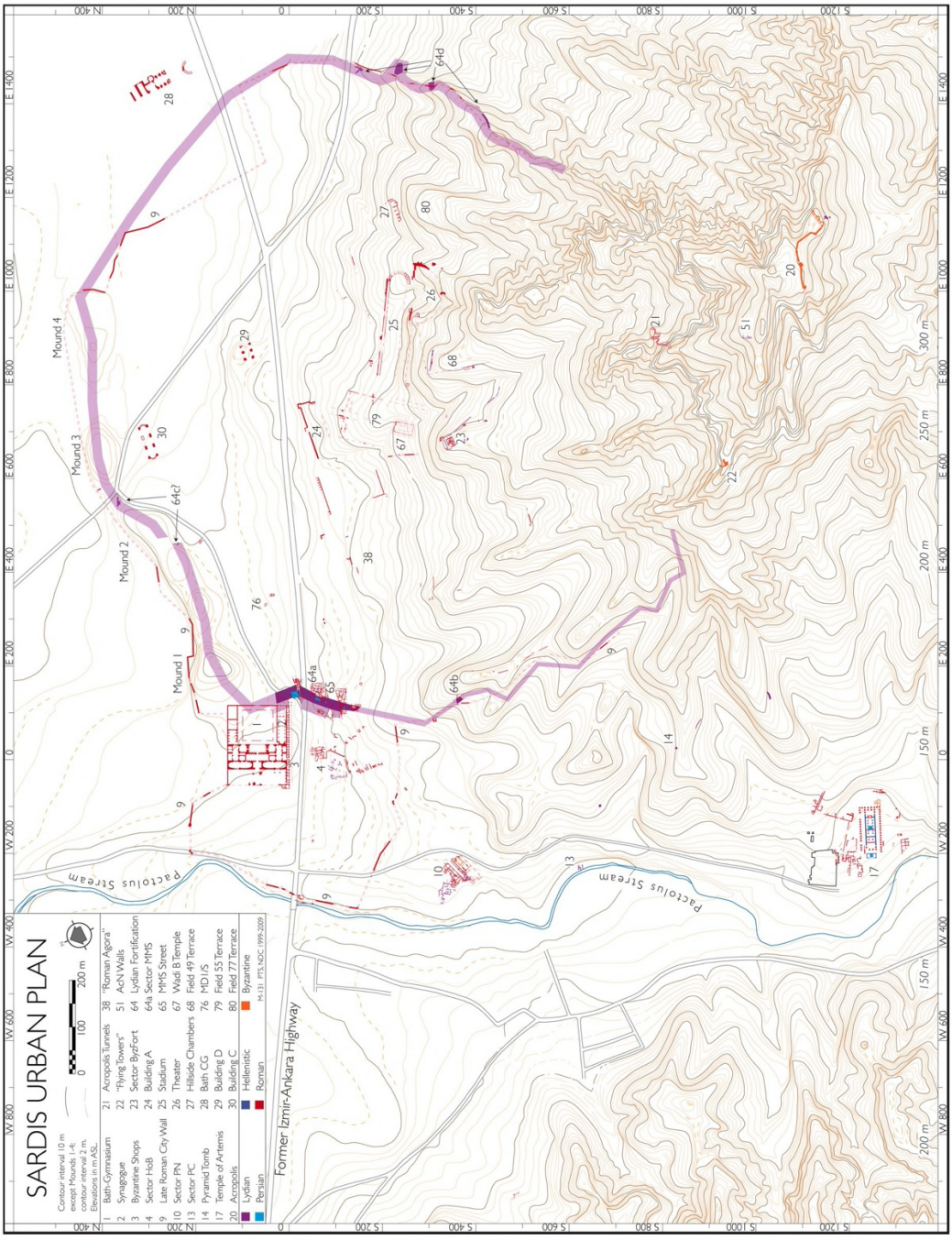

Plan 34: Sardes Kenti Genel Planı

FİGÜRLER

Figür 99: Kat. No. 45 ve ByzFort Buluntuları Eşleşmesi

Figür 100: Süstaşı Oymacısı Tasviri

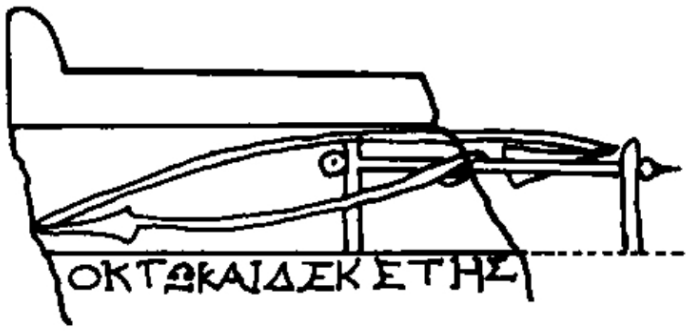

Figür 101: Doros Mezar Steli

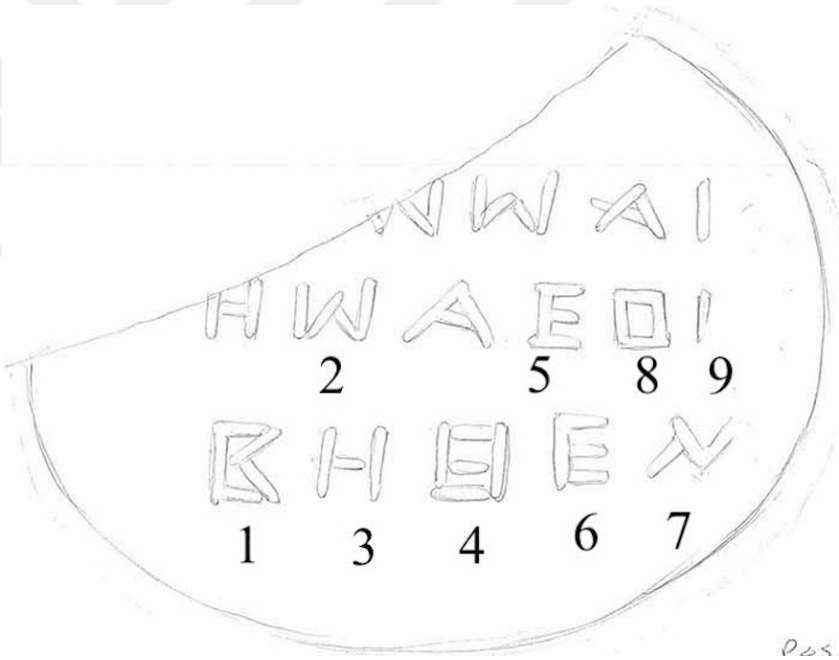

Figür 102: Kat. No. 94 Transkripsiyon Sıralaması

Figür 103: Kat. No. 46 ve ByzFort Buluntuları Eşleşmesi

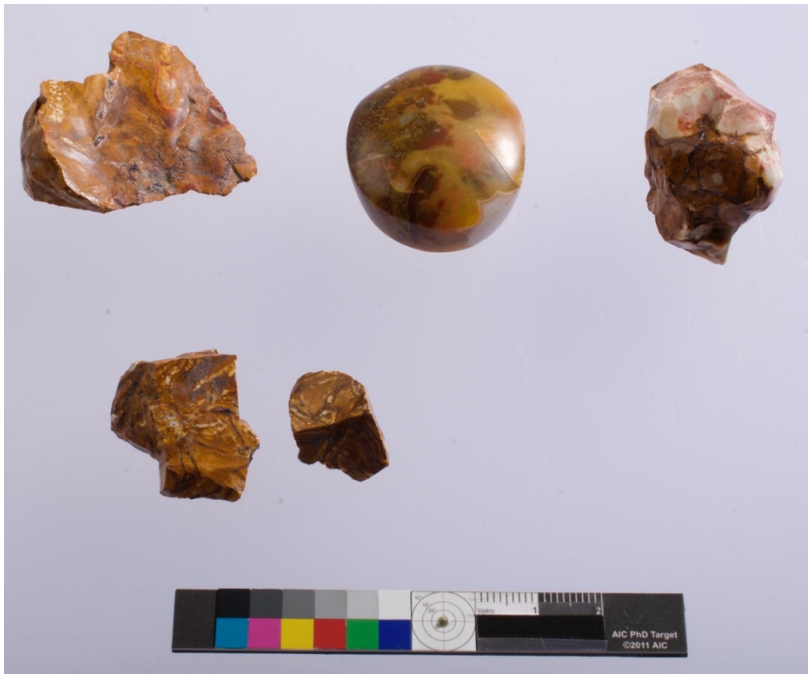

Figür 104: Kat. No. 24 ve ByzFort Buluntuları Eşleşmesi

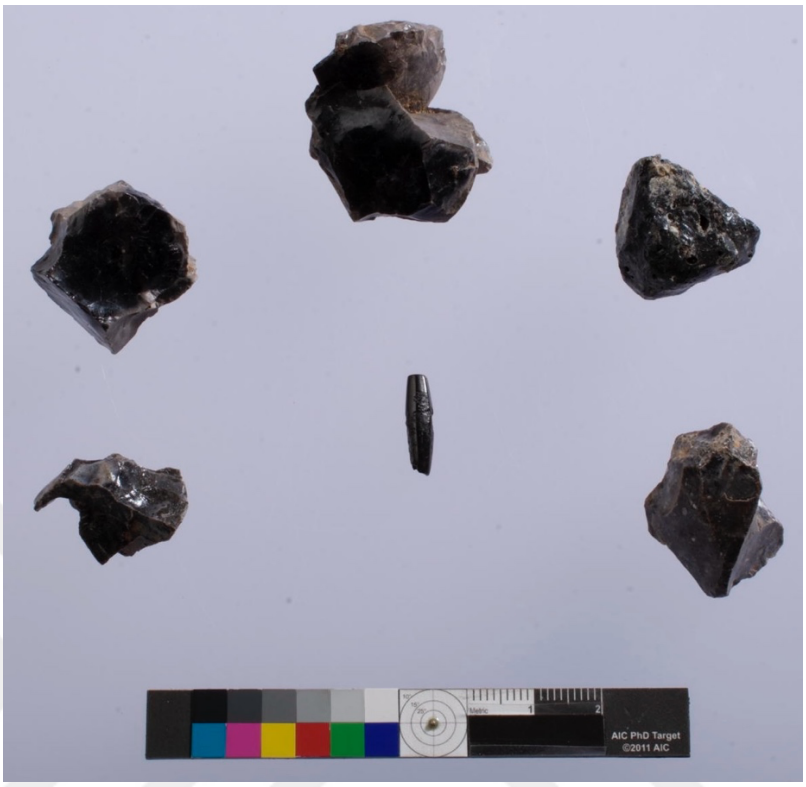

Figür 105: Kat. No. 15 ve ByzFort Buluntuları Eşleşmesi

TEŞEKKÜR

Öncelikle, arkeoloji lisans eğitim sürecimden beri desteğini benden esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Gül Gürtekin-Demir'e ve bu çalışmanın yapılabilmesi için bana fırsat tanıyan Sardes Kazı Başkanı Prof. Dr. Nicholas D. Cahill'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez izleme komitesi üyeleri değerli hocalarım Prof. Dr. Murat Hatipoğlu ve Prof. Hüseyin Cevizoğlu'na, tez jüri üyeleri değerli hocalarım Prof. Dr. Duygu Akar Tanrıver ve Prof. Dr. Gürcan Polat'a verdikleri fikirler ve yönlendirmeleri için minnettarım.

İhtiyaç duyduğumda hep yanımda olan tüm Sardes kazı ekibine, özellikle de Dr. Bahadır Yıldırım ve Prof. Dr. Marcus Rautman'a, teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, eserlerin fotoğraflarını büyük bir sabırla çeken Jivan Güner'e ve tezin eser çizimlerine katkıda bulunan Catherine Alexander'a minnettarım. Fikirleriyle bana destek olan Dr. Güzin Eren, Dr. William Bruce, Hiroko Kariya, Sarah Montonchaikul, Dr. Susanne Ebbinghaus, Dr. Rostyslav Oreshko ve Okan Emre Güney'e içtenlikle teşekkür ederim.

Beni 2020 yılı George ve Ilse Hanfmann bursuna layık gördükleri ve çalışmamın bir kısmını ABD'de yapmamı sağladıkları için ARIT'e (The American Research Institute in Turkey) çok teşekkür ederim.

Hanfmann bursu kapsamında gittiğim Chicago'da hiç yabancılık çekmememi sağlayan, sahibi olduğu Kybele LLC şirketinin tüm imkanlarından yararlanmamı sağlayan ve bana gemoloji dersi veren değerli hocam Dr. Çiğdem Lüle'ye emekleri ve özverili desteği için teşekkür ederim. Tezin başından sonuna kadar her aşamada yönlendirmeleri ve fikirleriyle destek olan, Sardes'e gelip süstaşlarını tanımlamama yardımcı olan değerli hocam Dr. Çiğdem Lüle'ye emekleri ve özverili desteği için minnettarım.

Harvard Üniversitesi'ne yaptığım araştırmalar sırasında bana her anlamda destek olan ve ihtiyacım olan kaynaklara erişmemi sağlayan Dr. Bahadır Yıldırım'a, Kerri Sullivan'a ve Alyssa Martinez'e teşekkür ederim.

Sönmez Sayılı Hocam'a ve MTA'da (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü) görev yapan Dr. Koray Sözer'ne verdikleri destek için teşekkür ederim.

Roma’da bulunan CIRAAS'da (Centro Internazionale Ricerche Archeologiche Antropologiche e Storiche / International Centre for Archaeological Anthropological and Historical Research) kaynak araştırması yapmama imkan veren Prof. Dr. Marcella Frangipane'ye teşekkür ederim.

Tez sürecime katkı sağlamak amacıyla, TÜBİTAK’ın desteklediği "Başur Höyük Verileri Işığında Yukarı Dicle Bölgesinde M.Ö. 4. Binyıl Sonu M.Ö. 3. Binyıl Başında Yaşanan Kültürel Değişimin ve Bölgeler Arası Etkileşimin Araştırılması" projesinde bursiyer olarak görev almama olanak tanıyan ve her zaman yanımda olan Prof. Dr. Haluk Sağlamtimur'a içten teşekkürlerimi sunarım.

Tez süresince hep yanımda olan meslektaşlarım; İnan Aydoğan, Dr. Ahmet Oğuzhan Karaçetin, İlayda Karaçetin, Uğur Candar, Muhammed Dolmuş ve Metin Batıhan’a da teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, sevgili annem Canan, babam Faruk ve değerli eşim Çağla’ya gösterdikleri sonsuz sabır ve destek için teşekkür ederim. Onların desteği olmadan bu çalışmanın yapılması mümkün olmazdı.

ÖZGEÇMİŞ

Ad / Soyad: Gencay Öztürk

İs Deneyimi

2010-2013 Phokaia Kazilar - Ege Universitesi
2011-2013 Sagalassos Archaeological Research Project - KU Leuven
2015-2017 Eski Smyrna/Bayrakli Kazilan - Ege Universitesi
2018- Basur Höyük - Ege Universitesi
2019- Aizanoi - Pamukale Üniversitesi
2019-2020 1915 Canakkale Köprüsü, Gelibolu Kurtarma Kazisi
2014- Archaeological Exploration of Sardis - Harvard University

Egitim

Doktora: Ege Üniversitesi - iZMiR, Klasik Arkeoloji, 9/2016 - 7/2024
Yüksek Lisans: Ege Üniversitesi - iZMiR, Klasik Arkeoloji, 9/2013 - 6/2016
Lisans: Ege Üniversitesi - IZMIR, Arkeoloji, 9/2008 - 6/2013
Lise: Ankara Anadolu Lisesi - ANKARA, 9/2001 - 6/2005

Yabancı Diller

Fransızca
İngilizce

Burslar

(2012) The Crisler Library at Ephesos Bursu
(2020) George and IIse Hanfmann Bursu